

e-ISSN: 2717-9052
ANKARA 2020

A NKARA

ANADOLU VE RUMELİ ARASTIRMALARI

Cilt/Volume: I Sayı/Issue: I YAZ / SUMMER - 2020

N

K

A

R

A

D ERGİSİ

<https://www.ankaradergisi06.com>

ankaradergisi06@gmail.com

AJARS

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES

Cilt/Volume:1 Sayı/Number:1 Yaz/Summer 2020

e-ISSN: 2717-9052

ANKARAD - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AJARS - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

leventkayapinar@hotmail.com

05353930212

DERGİ İLETİŞİM

Elmek / Email: ankaradergisi06@gmail.com

Genel Ağ / Web

<https://www.ankaradergisi06.com/>

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN BY

Arda Ada YILMAZYAŞAR

Dr. Öğr. Üy. Hasan YILMAZYAŞAR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

© Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi

©Ankara's Journal of Anatolia and Rumelia Studies

ANKARA

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR

EDİTÖR

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Hülya TAŞ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (İzmir Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeynep ZAFER (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. Fatma Akkuş YİĞİT (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Etem Çakır (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Kelağa AHMET (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Neriman HACISALİHOĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevgi PARLAK (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR (Anadolu Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu (Trakya Üniversitesi)

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Dr. Ökkeş NARİNÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

YAZI İŞLERİ / EDITORIAL ASSISTANCE

Dr. Ökkeş NARİNÇ

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Akif KİREÇÇİ-Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YAMAN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU-Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Dimitri KOROBENİKOV-ABD
Prof. Dr. Dragi GEORGİEV-Üsküp Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamiyet SEZER-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya BOYANA-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP-Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. İvan RUSEV- Varna Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA- Veliko Tırnova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN-Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TURAN-Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKES-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necla GÜNAY-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nenad MOACANİN-Zagreb Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nicolas VATİN- EPHE

- Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut YİĞİT-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit EKİN-Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Viorel DANAİTE-Bükreş Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL-Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aleksander FOTIC-Belgrad Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ALP- Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SARI – Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Birten ÇELİK-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Dritan EGRO- Tiran Üniversitesi
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER-İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri KILIÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Gergana GEORGİEVA-VelikoTırnova Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL-İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. H. Veli AYDIN-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV-Sofya Merkez Devlet Arşivleri
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS-Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi
Doç. Dr. Mehmet ERSAL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN-Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mümin İSOV-Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Önder DUMAN-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS-Aristoteles Üniversitesi
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sinan GÜZEL-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

- Doç. Dr. Sıddık ÇALIK-Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Sırcan KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Mustafa UYAR-Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
Doç. Dr. Süleyman POLAT-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Tatjana KATIC-Belgrad Tarih Enstitüsü
Doç. Dr. Tülay METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT- Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Beycan HOCAOĞLU-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Bilge KAYA YİĞİT-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Hasan DEMİRHAN-Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Kader ÖZLEM-Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Meral ORTAÇ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nilgün Nurhan KARA-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Nuri ADIYEKE-Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Özgür KOLÇAK-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Rüstem BOZER-Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Sabri ÖZÇAKIR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Selahattin BAYRAM-İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üy. Şebnem PARLATIR-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Anca POPESCU-Bükreş Üniversitesi
Dr. Dragana AMEDOSKİ-Belgrad Tarih Enstitüsü
Dr. Georgi ZELENGORA- Sofya
Dr. Nadejda VASİLEVA-Trakya Üniversitesi
Dr. Nevena GRAMATİKOVA-Sofya
Dr. Nevena NEDELÇEVA-Tırnova
Dr. Betül ÖZCAN BALKIR- Yozgat Bozok Üniversitesi

EDİTÖR KURULU NOTU:

Yayımlanan yazı ve çevirilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

OKUR YORUMLARI

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

READER REVIEWS

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the editors:

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR: akayapinar66@hotmail.com.tr

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR: leventkayapinar@hotmail.com

Dr. Ökkeş NARİNÇ : onarinc@nku.edu.tr

Sayı / Number : 1	Yaz / Summer 2020
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER-İNCELEMELER / ARTICLES-RESEARCHES

- ARISOY İbrahim Alper – ÖZDAĞOĞLU Aşkın – ÖZDAĞOĞLU Güzin - DAMAR Muhammet:** Yunanistan'da Osmanlı Tarihi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme / Ottoman Studies in Greece: Some Remarks on the Literatur5-55
- BAYRAM Selahattin:** Osmanlı Nüfus Sayımı Verilerinde Mahalleler: Lefkoşe Ayasofya Mahallesi Örneği (1831-1839) / Neighborhoods in Ottoman Population Census Data: A Case Study of Nicosia Aghia Sophia Neighborhood (1831-1839).....57-96
- ÇETİNKAYA Canan:** Ankara'da Gayrimüslim Tüccarlar ve Sof Ticareti (XVII. Yüzyıl) / Non-Muslim Traders and Sof Trade in Ankara (XVIIth Century)97-117
- KABAK Onur:** XVI. Yüzyılda Serfice / Sर्फice in the XVIth Centur.....119-148
- KATIRANCI Ümit:** Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası / Bolu Town in XVIIth Century According To Avarız Books149-178
- NURDAN Semiha:** Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadin Vakfı ve Vakfiyeleri / An Important Philanthropist Palace Woman in the Sultan Ahmed III Period: Emetullah Başkadin Foundation and Its Foundations' Deeds of Trust179-195
- ÖZABA Fatma:** Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme / In the Light of Archive Documents Gift Exchange Between Ottoman Empire and Bukhara Emirate.....197-215
- ÖZÜNLÜ ERDOĞAN Emine:** Vakıf ve Mekân İlişkisi Bağlamında Ankara'nın Hayırsever Kadınları Nasıl Anlamlandırılabilir? / How Ankara's Philanthropist Women Can Be Considered in the Context of the Relationship of Foundation and Place?.....217-243

YILMAZ Mehmet Emin: Dobruca'da İbrâhim Ağa Çeşmesi / Ibrahim
Aga Fountain in Dobrudja.....**245-255**

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

BATAN Meryem [VASİLİKİOTOU, Maria]: Aleksandros
Papadiamantis'in (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης) 1908 Yılında
Patris (Πατρίς) Gazetesinde Yayımladığı "To Mirologi tis Fokias"
(To Μυρόλογοι της Φώκιας) = Fokun Ağıtı" Başlıklı Kısa Öyküsü
.....**257-265**

CEVRİOĞLU Mahmut Halef: Güneş Işıksel, "Baki Ne Demek Lazımdır
Sizlere Mahfi Olmaya?" Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve
Diplomasi (XIV.- XVI. Yüzyıllar) / Güneş Işıksel "«Qu'y-a-t-il à
dire de plus pour que rien ne vous reste caché?». Les membres
féminins de la dynastie ottomane et la diplomatie (XIVe-XVIe
siècle)", Mahdi Jerad (haz.), Femme et diplomatie aux époques
moderne et contemporaine, Tunis: Latrach édition, 2017, s. 25-36.
.....**267-280**

KİTAP TANITIMI/ BOOK REVIEW

ATEŞ Ersin Özden: Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe
Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk
Tarih Kurumu Yayınları, II.Cilt, Ankara 2020, I.Cilt XXI + 232,
II.Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 9789751744524.....**281-288**

KARAGÖZ Senem: Mehmed Âkif - Mikâil Çilingiryan, (Çeviriyazı
Selma Günaydın, Yusuf Turan Günaydın), Zeytin Ağacı,
(İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2020),
111+187 sayfa, ISBN: 9786057664525**289-292**

KAYAPINAR Ayşe, Georgi Vladimirov, Obetsi s forma na vipositelen
znak ot srednovekovna Bılgariya (XIII-XIV v.). Za materialnite
sledı ot kumanite i Zlatnata orda v kulturata na Vtoroto bılgarsko
tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Küpeler
(XIII-XIV. yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve
Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86,
ISBN: 978-954-2953-91-3.....**293-300**

BELGELER / DOCUMENTS

- KAYAPINAR Ayşe:** Vidin Livasına Bağlı İsfelik Nahiyesine Ait XV. Yüzyıl Mufassal Defteri Parçası /Fragment of Detailed Register from XVth Century Belonging to Svrlijig District of Vidin Liva**301-315**
- NARİNÇ Ökkeş:** Osman Nizami Paşa, İtalyan Ordusu Albümü, H.1303 (1885-1886) / Osman Nizami Pasha, Italian Army Album, H. 1303 (1885-1886).....**317-346**
- YAYIN İLKELERİ**.....**347-354**

YUNANİSTAN'DA OSMANLI TARİHİ LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim Alper Arısoy*

Aşkın Özdağoğlu**

Güzin Özdağoğlu***

Muhammet Damar****

Öz: Çağdaş Yunanistan tarihinin hemen tamamı Türkiye tarihiyle iç içe olduğundan burada üretilen tarih literatürünün hatırı sayılır bir kısmı Osmanlı dönemini de kapsar. Dolayısıyla Antik dönem ve kısmen Doğru Roma devri ile yakın tarih hariç tutulacak olursa Yunanistan'da üretilen tarih araştırmaları ister istemez şu veya bu şekilde Osmanlı tarihi ile ilişkilidir. Bunların bilhassa yerel tarihe ilişkin olanları coğrafya, yer adları, Osmanlı mimari ve kültürel mirası gibi konularda son derece kapsamlı ve zengin detaylar içerir. Bibliyometrik analizlerin yanı sıra nitel değerlendirmelere de yer veren bu çalışma, Yunanistan kaynaklı literatürün Osmanlı tarihçiliği açısından taşıdığı öneme dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Osmanlı Çalışmaları, Bilimetre.

OTTOMAN STUDIES IN GREECE: SOME REMARKS ON THE LITERATURE

Abstract: As most of the history of modern Greece is closely related with that of Turkey, considerable part of history literature produced here refers to the Ottoman period. As a matter of fact, except for the ancient period, most of the Eastern Roman period and recent history, historical research conducted in Greece directly or indirectly involves the Ottoman history. Among these, especially those focusing on local history give very extensive and rich details on geography, toponyms, Ottoman architectural heritage etc. Apart from bibliometric analyses, this study attempts a quantitative assessment of this vast literature, focusing mostly on the locally – produced Greek-language publications. In so doing, the study aims to draw attention

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, alper.arisoy@deu.edu.tr

** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, askin.ozdagoglu@deu.edu.tr

*** Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, guzin.kavrukkoca@deu.edu.tr

**** Bil.Müh.Uzm, Dokuz Eylül Üniversitesi, muhammet.damar@deu.edu.tr

to the importance of this extremely detailed and mostly overshadowed literature for the wider field of Ottoman studies.

Keywords: Greece, Ottoman Studies, Scientometrics

Giriş

Yunanistan, Osmanlı dönemine ilişkin araştırmalar bakımından dünya çapında ilk sıralarda yer alan birkaç ülke arasındadır. Bu alandaki Yunanca literatür son derece zengin olup yerel tarihe ilişkin detayların yanı sıra Osmanlı döneminin idari, kültürel, sosyoekonomik vb. hemen her boyutuna ışık tutar. Ayrıca Yunanistan, Osmanlı çalışmaları alanındaki uluslararası literatüre katkısı ile de ön plana çıkar. Bu çalışmayla amaçlanan, Osmanlı tarihi alanında Yunanistan'da üretilen yayınları uluslararası ve yerel dildeki literatüre katkıları bakımından değerlendirmek ve bilhassa dil bakımından erişimi daha kısıtlı olan Yunanca literatürün Osmanlı tarihçiliği açısından taşıdığı öneme dikkati çekmektir.

Çalışma iki ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, yazarların uluslararası alanda Osmanlı çalışmaları literatürünü inceledikleri daha geniş kapsamlı bir araştırmaya dayanmaktadır. 1975 ila 2018 yılları arasında çıkan ve "Web of Science" (WoS) veri tabanında kayıtlı bulunan yayımlar üzerinden Osmanlı çalışmaları literatürünü ele alan bu araştırmanın Yunanistan'a ilişkin sonuçlarına, çalışmanın ilk kısmında yer verilmiştir. Bu ilk kısmın amacı, Osmanlı tarihçiliği bakımından Yunanistan'ın uluslararası alandaki konumunu sayısal veriler üzerinden değerlendirmektir. Bu kısımda ağırlıklı olarak söz konusu veri tabanında kayıtlı bulunan makale çalışmaları esas alınmıştır. Atıf alan çalışmalar kısmında ise hem makale hem de kitaplara yer verilmiştir.

İkinci kısımda ise, ilk kısımdaki sayısal veriler kapsamına girmeyen – ve esasen buzağının görünmeyen kısmını teşkil eden – Yunanca literatür hakkında bilgi verilecektir. Bu kısım hemen tamamen kitaplardan oluştuğu gibi özellikle yerel ölçekte basılan çalışmalar vurgulanmaya çalışılmıştır. İkinci kısma geçmeden önce söz konusu literatürü üreten ve muhafaza eden vakıf, araştırma merkezleri, arşiv ve kütüphanelere de kısaca değinilecektir. Daha sonra Yunanca literatürün tamamı hakkında fikir verecek şekilde, mümkün ölçüde geniş bir örneklem üzerinden bir nevi ufuk turu yapılacaktır. Örneklemin genişliği ile şu iki husus kastedilmektedir: Öncelikle, atıf verilen çalışmalar, literatürün konu edindiği coğrafi alanın genişliğini yansıtacak şekilde seçilmiştir. Tahmin edileceği üzere literatürün coğrafi kapsamı Rumeli'nin bilhassa Yunanistan topraklarına karşılık gelen kesimlerinden Anadolu'nun içlerine uzanır. İkinci olarak, her ne kadar yerel tarihe ilişkin çalışmalar sayıca daha kapsamlı bir yekûn teşkil etse de, söz konusu literatür konu çeşitliliği bakımından da zengin detaylar verir. Zira literatür yerel tarih ile sınırlı

olmayıp idare, sosyoekonomi, kùltür, mimari, sanat tarihi gibi sahaları da kapsar. Her halükârda söz konusu ufuk turunda bilhassa yerelde üretilen yayınlar vurgulanarak literatürün gölgede kalan kısımlarına dikkat çekilmeye çalışılacaktır. İkinci kısımda ele alınacak çalışmaların büyük bir kısmı kitabeveleri ve sahaflardan edinilmiş yayınlar olup bir kısmına da Atina'da bulunan Gennadius Kütüphanesi başta olmak üzere aşağıda ilgili kısımda sözü edilen yerel kütüphane ve araştırma merkezleri vasıtasıyla ulaşılmıştır.

1. Yunanistan ve Osmanlı Tarihçiliği: Uluslararası Literatür

Osmanlı İmparatorluğundan ayrılarak bağımsız olan ilk Balkan devleti olması bakımından Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalarda Yunanistan'ın önde gelen ülkeler arasında yer alması şartıtcı değildir. Bu durum uluslararası literatürde halen en çok tercih edilen dil durumundaki İngilizce yayınlar için geçerli olduğu gibi, Yunanca çalışmalar bakımından da geçerlidir. Bu başlık altında Yunanistan kökenli yayınların bilhassa İngilizce literatür üzerinden Osmanlı çalışmalarına uluslararası alandaki katkısı ele alınacaktır. Bu değerlendirme, WoS üzerinde VOSviewer programı aracılığıyla yapılan sayısal veri temelli bibliyometrik analizlere dayanır.

Bilindiği gibi WoS, akademik yayınlar bakımından kapsamlı bir veri tabanı teşkil eder. Bu veri tabanı üzerinde 1975 ila 2018 yılları arasında yayımlanmış olup özet, başlık veya anahtar kelimelerinde "ottoman" veya "Osmanlı", "osmanlı" kelimelerinin yer aldığı 4183 çalışma tespit edilmiştir. Söz konusu 4183 yayının % 68,78'i İngilizce, % 17,02'si Türkçe olup kalan %15'lik kısım ise diğer dillerde yazılmıştır. Bunlar arasında Yunanca yayınların payı 4 çalışma ile %0,09'a karşılık gelir. WoS veri tabanı üzerinde 2019 yılı başında yapılmış olan bu araştırma 28 Haziran 2020 tarihinde tekrarlandığında Osmanlı çalışmaları kapsamına giren toplam eser sayısı 6656 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla yaklaşık bir buçuk yıllık süre zarfında veri tabanındaki yayın sayısı %60 civarında artış göstermiştir. Bu başlık altında analize konu olan çalışmaların hemen tamamının son yirmi yıl içinde yayımlandığı düşünülürse yayın sayısındaki artışın son yıllarda ne ölçüde ivme kazandığı anlaşılır. Mevcut çalışmalar arasında dillere göre dağılım hemen hemen aynı kalmış olup 2020 itibarıyla çalışmaların %67,909'u İngilizce, %17,503'ü Türkçe, kalanı da diğer dillerde yazılmıştır. Bu çalışmalar arasında Yunanca olarak yazılıp WoS veri tabanına giren yayın sayısı altıdır. Dolayısıyla WoS veri tabanı açısından Yunanca yayınların oranı da % 0,09 olarak korunmuştur. Bununla birlikte uluslararası yayınlar söz konusu olduğunda Yunanistan ilk sıralarda yer almaktadır.

Çalışmaların üretildiği üniversite ve kurumlar açısından değerlendirildiğinde, 2018 yılı itibariyle İngilizce yayınlar içinde Yunanistan'ın ABD, Türkiye, İngiltere ve İsrail'den sonra altıncı sırada geldiği görülür (Tablo 1). 2020 yılı Haziran ayı itibariyle Yunanistan bu kategoride sekizinci sıraya düşmüş görünse de veri tabanına giren çalışma sayısında hatırı sayılır oranda artış gözlenmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Literatüre En Fazla Katkı Sağlayan İlk On Ülke

Sıra	2018 Yılı (Toplam Çalışma Sayısı: 4183)			2020 Yılı (Toplam Çalışma Sayısı: 6656)		
	Ülkeler	Çalışma sayısı	%	Ülkeler	Çalışma sayısı	%
1	Türkiye	1384	33,08	Türkiye	2234	33,564
2	ABD	798	19,07	ABD	1155	17,353
3	İngiltere	248	5,92	İngiltere	393	5,904
4	İsrail	166	3,96	İsrail	243	3,651
5	Fransa	135	3,22	Almanya	206	3,095
6	Yunanistan	118	2,82	Fransa	205	3,080
7	Almanya	114	2,72	Rusya	198	2,975
8	Kanada	78	1,86	Yunanistan	150	2,254
9	İtalya	74	1,76	İtalya	133	1,998
10	Rusya	72	1,72	Kanada	118	1,773

Nüfus, dil ve araştırma kurumlarının yoğunluğuna göre düşünöldüğünde Türkiye, ABD ve İngiltere ilk üç sırada gelir. Bu noktada Yunanistan'ın uluslararası literatüre katkısı daha net anlaşılır. Ülkelerin nüfus durumunu da hesaba katarak kabaca bir milyon kişiye düşen yayın sayısı üzerinden bir sıralama yapılacak olursa Yunanistan beşinci sırada yer alır (Tablo 2).

Tablo 2. Ülkelere göre Bir Milyon Kişiyeye Düşen Makale Sayısı

Sıra	Ülkeler	Nüfus	2018		2020	
			Çalışma sayısı	Çalışma sayısı/Nüfus	Çalışma sayısı	Çalışma sayısı/Nüfus

1	Kıbrıs (KKTC+GKR Y)	1.189.085	27	22,70	41	34,74
2	İsrail	8.452.841	166	19,63	243	28,75
3	Türkiye	81.916.871	1384	16,89	2234	27,27
4	Hırvatistan	4.164.783	56	13,44	91	21,87
5	Yunanistan	10.522.246	118	11,21	150	14,25
6	Bulgaristan	7.051.608	48	6,80	99	14,04
7	Bosna Hersek	3.503.554	20	5,70	32	9,14
8	İngiltere	53.010.000	248	4,67	393	7,40
9	Macaristan	9.688.847	42	4,33	66	6,81
10	İskoçya	5.295.000	20	3,77	36	6,80

Bu tabloda ilk bakışta Kıbrıs dikkati çeker. Veri tabanı adanın her iki tarafını da hesaba kattığından söz konusu oranı bilhassa KKTC'deki üniversitelerin yoğunluğu ve Osmanlı tarihi çalışmaları ile ilişkilendirmek mümkündür. Yine Tablo 2'de yer alan hesaba göre İsrail ve Hırvatistan da Osmanlı çalışmaları alanındaki akademik üretim bakımından ön plana çıkar.

WoS veri tabanında bulunan Yunanistan kökenli 150 çalışmanın üretildiği kurumların listesi, uluslararası isimleri ve 150 çalışma içindeki paylarıyla birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Yükseköğretim ve Araştırma Kurumları

Sıra	Kurumlar	Çalışma sayısı	%
1	National Kapodistrian University of Athens	26	17,33
2	Aristotle University of Thessaloniki	21	14,00
3	University of Crete	10	6,66
4	University of Patras	8	5,33
5	Institute of Mediterranean Studies (IMS-FORTH/ITE)	7	4,66
6	Panteion University	7	4,66

7	National Technical University of Athens	6	4,00
8	Democritus University of Thrace	5	3,33
9	Foundation for Research and Technology Hellas (FORTH/ITE)	5	3,33
10	Agricultural Research Foundation (NAGREF)	5	3,33

WoS veri tabanına giren çalışmaların üretildiği kurumların hemen tamamı üniversitedir. Bununla birlikte, beşinci sırada yer alan Akdeniz Çalışmaları Enstitüsü (IMS) aynı zamanda dokuzuncu sıradaki FORTH/ITE bünyesinde yer aldığından, iki kurum birlikte değerlendirilecek olursa FORTH/ITE listede üçüncü sırada yer alır.

Söz konusu çalışmalar yayımlandıkları dergilere göre değerlendirildiğinde çalışmaların üçte ikisinden fazlasının farklı dergilerde yayımlandığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların ancak 41'i listede ilk ona giren dergilerde yayımlanmış olup bunlar arasında ilk sırayı Brill tarafından Antonis Anastasopoulos'un editörlüğünde yayımlanan Turkish Historical Review almaktadır.

Tablo 4. Süreli Yayınlar

Sıra	Süreli Yayın Adı	Çalışma Sayısı	%
1	Turkish Historical Review	10	6,66
2	Byzantine And Modern Greek Studies	4	2,66
3	Deltion Of The Christian Archaeological Society	4	2,66
4	Historical Review La Revue Historique	4	2,66
5	Mediterranean Historical Review	4	2,66
6	Water	4	2,66
7	Espacio Tiempo Y Educacion	3	2,00
8	Hesperia	3	2,00
9	Journal Of Modern Greek Studies	3	2,00
10	Acta Medico-Historica Adriatica	2	1,33

Söz konusu 150 çalışmanın atıf verdiği kaynaklar arasında Sappho Leontias (1832-1900) veya Fatma Aliye Hanım (1862-1936) gibi tarihi şahsiyetlerle birlikte ön plana çıkan yazarlar ve atıf sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5. Atıf Verilen Kaynaklar

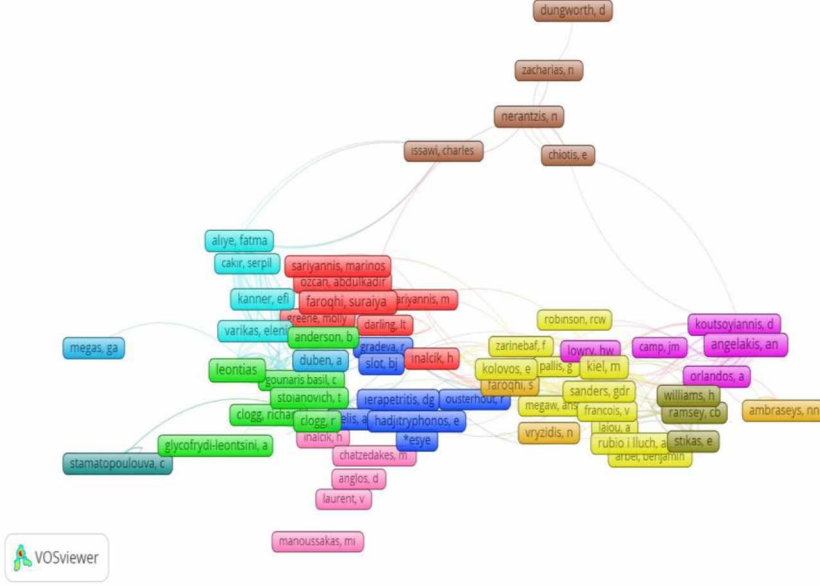
Sıra	Yazar	Atıf Sayısı
1	Sappho Leontias	33
2	Andreas Angelakis	32
3	Suraiya Faroğhi	19
4	Machiel Kiel	19
5	Fatma Aliye (Topuz)	10
6	Georgios P. Antoniou	18
7	Giovanni De Feo	15
8	Halil İnalçık	15
9	Marinos Sariyannis	13
10	Trajan Stoianovich	12

Tahmin edileceği üzere bu yazarların bir kısmı son zamanlarda çıkan yayınlarla ilgileri bakımından ön plana çıkar. Sappho Leontias ve Fatma Aliye Hanım bu kapsamda değerlendirilebilir. İkinci bir kısım ise temel eserlerin yazarları olmaları bakımından atıf alırlar. Tahmin edileceği üzere Suraiya Faroğhi, Machiel Kiel, Halil İnalçık, Marinos Sariyannis ve Trajan Stoianovich gibi yazarlar bu ikinci grupta yer alır. Esasen Halil İnalçık yine tahmin edileceği üzere zaten bu alanda dünya çapında en yüksek atıf alan yazardır¹.

Ortak atıf (co-citation) bakımından değerlendirildiğinde, ön plana çıkan yazarlar ve çalışmaları arasındaki ilişkiler Şekil 1'de bir ağ görseli olarak verilmiştir. Burada görölen isimlerin bir kısmı yine Halil İnalçık, Suraiya Faroğhi gibi temel eserlere işaret ettiği gibi çoğu isim bu çalışmanın diğer bölümlerinden de aşına gelecektir. Haliyle, burada adı geçen yazarlar 150 eserden oluşan veri setinin dışında da yer alabilir. Görsel, VOSviewer

¹ Bu alanda zaten uluslararası literatüre yön veren temel eserler Yunancaya da tercüme edilip yayımlanmaktadır (krş. Halil İnalçık, I Othomaniki Aftokratoria: I Klasiki Epohi, Aleksandreia, Atina 1995).

programının içerdiği sosyal ağ modeli ve metin kümeleme bazlı bir algoritma aracılığıyla analiz edilip üretilmiştir. Burada yer alan isimler, analize konu olan 150 eserin kaynakçası içinde, en az üç yayın tarafından atıf alan çalışmaların ilk yazarlarıdır.

Şekil 1: En az üç yayın tarafından atıf alan çalışmaların ilk yazarları.

Şekildeki renkler, verilen atıfların konu bakımından ilişkili olduğuna işaret eder. Dolayısıyla aynı renk, benzerliklere işaret eder. Şekildeki çizgiler ise kaynaklar arasında ortak atıf ilişkisi olduğunu gösterir. Bir başka deyişle bu kaynaklar farklı çalışmaların kaynakçasında birlikte yer almışlardır.

Söz konusu veri tabanı Yunanistan kaynaklı yayınlar anahtar kelimeler üzerinden incelendiğinde Bizans döneminden Osmanlı dönemine geçiş, sanat tarihi ve mimari miras, Rum Ortodoks Kilisesi, Türkiye, Balkanlar, kimlik, milliyetçilik, tarih yazımı, sınıf farkları, hayır faaliyetleri, toplumsal cinsiyet, eğitim ve tıp tarihi, ordu, merkez-çevre ilişkileri, haydutluk (brigandage), Sultan İkinci Abdülhamid Devri gibi konuların yanı sıra yerel ve bölgesel tarih çalışmalarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu son gruba giren çalışmalarda da anahtar kelimeler arasında 2018 için Patras, Kastoria (Kesriye) ve Girit ön planda iken Haziran 2020'de yapılan değerlendirmede Selânik, İskenderiye ve Kandiye isimlerinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler ve konular arası ilişkiler dikkate alındığında doğrudan doğruya Yunanistan'da Osmanlı dönemini temel alan çalışmalarında “tarih” (history), “kimlik” (identity), “ötekileştirme” (demonization), “siyaset” (politics) gibi sözcükler karşılıklı ilişkilerin yoğunlaştığı bir grubu teşkil ederken, Osmanlı reformları (Ottoman reforms), “milliyetçilik” (nationalism) ve Balkan milliyetçiliği (Balkan nationalism) ayrı bir öbek teşkil etmektedir. Benzer bir biçimde “Osmanlı yazıtbilimi” (Ottoman epigraphy) ve “yazıtlar” (inscriptions) ile “Osmanlı mimarisi” (Ottoman architecture) anahtar sözcükleri bir öbek içinde birbirine yakın dururken, “hayırseverlik” (philanthropy) ve “hayırsever” (benefactor) sözcükleri “sınıf farkları” ile birlikte ayrı bir kavram öbeği oluşturmaktadır. Bu anahtar kavramlar arasında örneğin Girit adası, harp tarihi ve idari sistem bağlamında “ordu” (army) ve “merkez – çevre ilişkileri” (centre-periphery relations) gibi kavramların ön plana çıktığı bir kelime öbeğinin merkezinde yer alır.

Ön plana çıkan anahtar kelimeler üzerinden konuların son yirmi yıl içindeki seyri de takip edilebilir. Buna göre 2000’li yılların başında “Türkiye” ve “İslam”, 2005 sonrasında “Kıbrıs” ve “milliyetçilik”, 2010 civarında ise “kilise”, “kimlik”, “Girit” gibi anahtar sözcükler ön plana çıkmıştır. Son on yılda ise çalışma sayısının artmasına bağlı olarak konu çeşitliliği de artmıştır. Bunlar arasında bilhassa son yıllara ilişkin olarak – kronolojik sırayı da yansıtabilecek şekilde – şu anahtar kelimeler ön plana çıkar: “Balkan Milliyetçiliği”, “toplumsal cinsiyet”, “haydutluk (brigandage)”, “Patras”, “Kandiye”, “Selânik”, “İtalya”, “Sultan İkinci Abdülhamid”, “Avusturya-Macaristan”, “Arnavutluk” vd.

Elektronik veri tabanları üzerinden takip edilebilen uluslararası literatürü esas alan bu değerlendirmeler, Yunanistan'da bir şekilde Osmanlı tarihiyle ilgili olarak üretilen yayınların çok küçük bir kısmını kapsar. Dolayısıyla yukarıdaki rakamlar bu ülkenin ancak uluslararası literatüre katkısı bakımından fikir verir. Bu noktada elektronik veri tabanlarının son yirmi – yirmi beş yıldır artan bir hızla yaygınlaştığı tekrar hatırlatılmalıdır. Dolayısıyla büyük bir kısmı İngilizce olan bu çalışmaların yine büyük bir kısmı 2000 yılından sonra yayımlanmıştır. Hâlbuki bu ülkede yazılıp çizilen ve Osmanlı döneminin çeşitli veçhelerini konu alan yerel kaynaklar sayı ve içerik bakımından çok daha zengindir. Aşağıda Osmanlı tarihini ve dönemini konu alan ve buzdanın görünmeyen kısmını teşkil eden Yunanca çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

2. Yunanca Literatür

Tarihinin hemen tamamı Türkiye ile iç içe olduğundan Yunanistan'da üretilen tarih literatürünün hatırı sayılır bir kısmı Osmanlı dönemini de kapsar. Hatta tarih literatürü bir tarafa turistik rehber nitelikli

çalışmalardan mutfak kùltürünü konu edinen yayınlara kadar² bir dizi konu başlığı bir şekilde Osmanlı dönemiyle ilişkili bulunabilir. Bu durum ne derece geniş bir literatür karşısında olduğumuz hakkında fikir verir. Bu sebeple yukarıda da açıklandığı üzere burada kısaca ele alacağımız çalışmaların mümkün mertebe temsili bir örneklem teşkil etmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı dönemini konu alan Yunanca literatür yerel tarihe ilişkin ayrıntıların yanı sıra söz konusu dönemin idari ve sosyoekonomik boyutlarına da ışık tutar. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğundan bir isyan ve ihtilal ile ayrılmış bulunan Yunanistan'ın modern bir ulus devlet olarak kuruluşundan itibaren hâkim olan bakış açısı ve söylemlerin söz konusu yayınların büyük kısmında da etkili olabileceği, bu durumun da Osmanlı tarihini konu alan Yunanca eserlerin güvenilirliğine gölge düşürecekđi iddia edilebilir. Sonuçta Yunan dilinde "tourkokratia", yani "Türk idaresi" (veya "Türkokrasi") olarak da anılan Osmanlı döneminin bilhassa popüler nitelikli çalışmalarda hangi imge ve mitlerle örölü olduğu malumdur. Bu çalışmaların bir kısmı Osmanlı dönemini doğrudan doğruya söz konusu imgeler üzerinden ele alır ve bu yönüyle orijinal enformasyon sağlamaktan çok dayandığı ideoloji ve bakış açısını ön plana çıkarır³. Fakat Osmanlı dönemini konu edinen çalışmaların mühimce bir kısmı – her ne kadar söz konusu hâkim söylemin izlerini taşısa da – aynı zamanda kritik detaylara ışık tutar. Bu tespit özellikle aşağıda sözü edilecek olan yerel tarih çalışmaları için geçerlidir. Ayrıca aşağıda görülecekđi üzere doğrudan doğruya Yunan İhtilalini konu alan ve bir anlamda resmi kaynak hükmü taşıyan çalışmalarda dahi hâkim söylemin yanı sıra olayların seyrine ilişkin nesnel detaylar da takip edilebilir. Son zamanlarda sayıları giderek artan birtakım çalışmalarda ise söylem ve ideolojiden çok orijinal ve net bilgi arayışı ön planda olup aşağıda görülecekđi üzere bunlar üretildiği ortamda da ilgiyle karşılanır. Aşağıda öncelikle bilhassa yerel düzeyde literatür üretimine katkıda bulunan, yayınları, belge ve bilgileri muhafaza eden araştırma merkezi, arşiv vb. kurumsal mekanizmalar hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra Osmanlı çalışmalarına ilişkin Yunanca literatürün detaylarına girilecektir.

² Krş. Anna Kofou, Kriti, Ekdotiki Athinon, Atina 2004; Anna Anastasaki, Kritiki Kouzina, Marmatakis, Hanya.

³ Bu tarz çalışmaların tipik bir örneği için bkz. P. N. Paparounis, Tourkokratia, Ekdoseis Grigori, Atina 2011.

2.1. Yerel Literatürün Üretim ve Muhafazası: Kurumsal Mekanizmalar

Yunanistan'da gerek üniversiteler gerek köklü vakıflar bünyesinde faaliyet gösteren prestijli araştırma merkezleri, kütüphane ve müzeler ülkemizde de tanınır. Bilhassa WoS kapsamında yukarıda değerlendirilen çalışmalar büyük ölçüde üniversiteler tarafından üretilmiş olup ülke çapındaki üniversitelerin tamamı bu alandaki literatüre katkıda bulunur. Bununla birlikte özellikle WoS kapsamına giren, ağırlıklı olarak İngilizce çıkan yayınlar açısından düşünüldüğünde Atina Üniversitesi ve Selânik Aristoteles Üniversitesi, Osmanlı araştırmaları alanında dünya çapında ilk elli kurum arasına girer⁴. Yine bu kurumlar arasında yukarıda Tablo 3'te geçen Institute of Mediterranean Studies (IMS-FORTH) Osmanlı araştırmalarında dünya çapında prestijli bir kurum olarak ön plana çıkar⁵. Girit, Resmo'da bulunan Enstitü yukarıda geçen FORTH bünyesinde bulunmakla birlikte Girit Üniversitesi ile de yakın işbirliği içindedir. Bu durum Tablo 3'teki verilerle birlikte okunursa University of Crete ve IMS (FORTH)'un uluslararası literatüre ve ilgili çalışmalara ortak katkısı daha iyi anlaşılır. Periyodik olarak yayın faaliyetlerinde bulunan kurum, düzenli olarak Halycon Days Sempozyumlarına ev sahipliği yapar. Kurumun Türk Çalışmaları (Turkish Studies) programı Girit Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji Bölümünün Türkoloji lisansüstü programlarıyla koordineli olarak yürütülür.

Benzer biçimde ülke çapında faaliyet gösteren Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi (ELIA)⁶, Küçük Asya İncelemeleri Merkezi⁷, Aikaterini Laskaridis Vakfı⁸, Benaki Müze ve Arşivleri⁹, Milli Tarih Müzesi¹⁰, ASCSA¹¹, British School at Athens¹² gibi kurumlar dünya çapında tanınır. Keza

⁴ Tahmin edileceği üzere bu kurumların listesinde ilk sıraları Türkiye'de bulunan üniversiteler alır. Türkiye dışından ilk ona giren üniversiteler sırayla Londra, Kaliforniya, Hayfa, Harvard ve Kudüs İbrani Üniversiteleridir.

⁵ Foundation for Research and Technology Hellas, Institute for Mediterranean Studies, <https://www.ims.forth.gr/en> Erişim Tarihi: 19.07.2020.

⁶ Elliniko Logotekniko kai Istoriko Arheio, <http://www.elia.org.gr/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

⁷ Kentro Mikrasiatikon Spoudon, <http://tr.kms.org.gr/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

⁸ Aikaterini Laskaridis Foundation, <http://www.laskaridisfoundation.org/en/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

⁹ Mouseio Benaki, <https://www.benaki.org/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

¹⁰ Ethniko Istoriko Mouseio, <https://www.nhmuseum.gr/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

¹¹ The American School of Classical Studies at Athens (ASCSA), <https://www.ascsa.edu.gr/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

¹² British School at Athens, <https://www.bsa.ac.uk/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Ulusal Araştırmalar Kuruluşu (Ethniko Idryma Erevnon – National Hellenic Research Foundation) bünyesinde faaliyet gösteren Tarih Araştırmaları Enstitüsü (Institouto Istorikon Erevnon)¹³ de bu kapsamda anılmalıdır. Buralarda üretilen veya muhafaza edilen çalışmaların, sergilenen objelerin, arşiv belgelerinin ülkenin Osmanlı dönemine veya Anadolu ile Rumeli'nin ortak tarihine ilişkin detaylar bakımından ne derece zengin olduğu malumdur.

Yerel ve bölgesel araştırma merkezleri ile bunların yine hemen tamamen yerel düzeyde üretilen yayınları ise pek dikkat çekmese de başlı başına muazzam bir literatür meydana getirir. Zira – istisnasız denebilecek ölçüde – hemen her şehirde hatta kasabada bölgenin tarihine ilişkin kaynakları bir araya getiren özel teşebbüs veya kamu kurumu niteliğinde birer merkez mevcuttur. Bunlar bazen bir halk kütüphanesi görünümünde, bazen de süreli yayınlarıyla literatüre düzenli katkı sağlayan köklü kurumlar olarak karşımıza çıkar. Bunlar arasında Osmanlı tarihi çalışmalarına ilişkin bir arşivi de barındıran Vikelaia Belediye Kütüphanesi (Vikelaia Vivliothiki) söz konusu kurumlara mükemmel bir örnek teşkil eder¹⁴. Girit'in Kandiye şehrindeki bu kütüphane Osmanlı tarihi konusunda düzenlediği toplantılar ve yayınlarıyla literatüre düzenli olarak katkıda bulunur.

Araştırma merkezlerinin bir kısmı yayın faaliyetlerini doğrudan doğruya yerel ölçekte gösterirken bir kısmının merkezi veya yayınevi Atina'da bulunur. Aşağıda geçecek olan Atina'daki Miloslular Birliği bunlara bir örnek teşkil eder. Söz konusu kurumların hemen tamamı kütüphane ve arşivlere de sahiptir. Bu noktada merkezi Atina'da bulunan Yunan Devlet Arşivlerinin (Genika Arheia tou Kratous, GAK) yerel birimlerinin, arşiv kaynaklarının yanı sıra kütüphane ve yayınlar vasıtasıyla da hizmet verdiğini hatırlatmak gerekir¹⁵. Fakat yerel kütüphanelerde de arşiv belgelerinin hatta Osmanlı döneminden kalan belgelerin muhafaza edildiği görülür. Mora'da bulunan Dimitsana Kütüphanesi bu kurumlara bir örnek olup burada yer alan Osmanlı evrakı başlı başına bir çalışmaya konu olmuştur¹⁶. Doğrudan doğruya buldukları yerde hizmet veren kurumlara örnek olarak Kızılhisar'da (Karystos) arkeoloji müzesini de bünyesinde barındıran “Giokalas Vakfı” (Giokaleio Idryma) ile Değirmenlik'teki

¹³ Institouto Istorikon Erevnon, http://www.eie.gr/nhrf/institutes/ihr/index-gr_IHR.html Erişim Tarihi: 21.06.2020.

¹⁴ Vikelaia Municipal Library, <https://www.heraklion.gr/en/culture/library/vikelaia-library.html> Erişim Tarihi: 19.07.2020.

¹⁵ Genika Arheia tou Kratous, www.gak.gr Erişim Tarihi: 17.03.2019.

¹⁶ Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, “Ta Othomanika Eggrafa tis Vivliothikis tis Dimitsanas”, Gortyniaka, c. 4, Atina 2007, ss. 241-266.

(Milos) “George Eliopoulos Milos Konferans Merkezi”¹⁷ gibi özel teşebbüs temelli kuruluşlar verilebilir. Bu kurumlar hem yerel kütüphane, hem de araştırma ve kültür merkezi işlevi görürler. Belediye ve cemaat arşivleri de yayın ve kütüphaneleriyle bu kapsamda değerlendirilebilir. Bünyesinde küçük bir etnografya müzesini de barındıran “Yukarı Şıra (Ano Syros) Belediye Arşivleri”¹⁸ ve yine söz konusu mevkiye bulunan Şıra Katolik Piskoposluğu Tarih Araştırmaları Merkezi¹⁹ bu kapsamdaki örnekler arasındadır. Keza Santorini’de Katolik cemaatinin arşivini de bünyesinde barındıran “Gyzi Megaron” (Megaro Gyzi) hem bir araştırma ve kültür merkezi, hem yayınevi, hem de müze olarak hizmet verir²⁰.

Bu araştırma merkezlerinin bir kısmı süreli yayınları vasıtasıyla da ilgili yöre, ada veya şehrin tarihine düzenli olarak katkıda bulunurlar. Bunların ne kadar yaygın olduklarını göstermek üzere birkaçını sayalım: “Değirmenlik Adası Tarihi”²¹ gibi temel eserlerin yanı sıra “Milos’a ilişkin çalışmalar” anlamına gelen *Miliaka* dergisini yayınlayan “Atina’daki Miloslular Birliği” (Enosis Milion En Athinai), *Thasiaka* adlı süreli yayını çıkaran “Kavala Taşozlular Birliği”, “Eğriboz Çalışmaları Birliği” (Etairia Euvoikon Spoudon)²² ve “Korfu Yıllıkları” anlamına gelen *Kerkyraika Chronika* dergisini yayınlayan “Korfu Çalışmaları Birliği” (Etairia Kerkyraikon Spoudon) vd. Benzer örnekler çalışma içinde yeri geldikçe görülecektir.

Sözü edilen kurumlar düzenli faaliyetlerinin yanı sıra köklü geçmişleriyle de dikkati çeker. Yerel kütüphaneler arasında kökenleri 18. yüzyıl ortalarına uzanan Korfu Merkez Halk Kütüphanesi ülkenin en eski yerel kütüphanesi olarak bilinir²³. Yine Korfu merkezinde bulunan ve bünyesinde Kapodistria Müzesini de barındıran Korfu Okuma Topluluğu (Anagnostiki Etairia, Reading Society) da 1835 yılından beri faal bir

¹⁷ George Eliopoulos Milos Conference Center, <http://www.miloscenter.gr/en/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

¹⁸ Archives of the Municipality of Ano Syros, <https://www.syrosisland.gr/en/place/ano-syros-municipality-museum/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

¹⁹ Kentro Istorikon Meleton Katholikis Episkopis Syrou, http://www.cathecclesia.gr/hellas/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=44 Erişim Tarihi: 17.03.2019.

²⁰ Gyzi Megaron, <http://gyzimegaron.gr/en/home/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

²¹ Iosif Chatzidakis, *Istoria tis Nisou Milou, Ekdosis Enoseos Milion en Athinai*, Atina 1994 (Kitabın ilk baskısı 1927 yılında yapılmıştır).

²² Krş. ‘Etairia Euvoikon Spoudon T. T. Chalkidos’, <http://eesxalkidos.blogspot.com/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

²³ <http://corfulibrary.gr/el/> Erişim Tarihi: 21.06.2020.

araştırma kurumu, kütüphane ve kültür merkezi hükmündedir²⁴. Yukarıda adı geçen Korfu alışmaları Birliği buraya çok yakın bir noktada olup bünyesinde meşhur şair Dionysios Solomos müzesini barındırır. Köklü kurumlar arasında dikkati çeken Eğriboz alışmaları Birliği de 1935 yılından beri faaldir. Mora'nın akonya bölgesine ilişkin araştırmalarla tanınan “akonya Arşivleri” için de aynı durum geçerlidir. 1954'ten beri aktif olan bu kurum, iki ila üç yılda bir uluslararası konferans düzenlediği gibi araştırma sonuçlarını *Chronika ton Tsakonon* (akon Yıllıkları) adlı süreli yayını vasıtasıyla paylařır²⁵. Dolayısıyla Yunanistan'da herhangi bir yörenin tarihine ilgi duyan bir araştırmacının kaynak ve bilgi ihtiyacı yöresel bir araştırma veya kültür merkezi, arşiv, hatta etnografya müzesi görünümündeki bu tarz kurumlar tarafından büyük ölçüde karşılanır.

Hasılı bugün Yunanistan topraklarında bulunan hemen her ada, şehir ve kasaba hatta köyde Osmanlı dönemini konu alan sayısız çalışma mevcuttur. Bunların hatırı sayılır bir kısmı yukarıda sözü edilen yerel kurumlarca üretilir. Bununla birlikte yine yerel tarihe ilişkin çalışmalar yöre sakinleri tarafından da yazıldığı için bunların bir kısmı yerel matbaa ve yayınevleri veya belediyeler tarafından basılmaktadır. Hatta aşağıda Girit'e ilişkin bazı çalışmalarda da görüleceği gibi, çalışmaların bir kısmı herhangi bir yayınevine dahi bağlı olmaksızın, doğrudan doğruya yazar tarafından bastırılır. Bazı çok değerli çalışmaların kırtasiyelerce basıldığı dahi görülür. Nitekim aşağıda sözü edilecek olan Stratidakis'in alışması Resmo'da bir kırtasiyede karşımıza çıkmasaydı muhtemelen burada yer almayacaktı. Ayrıca kaynakçada görüleceği üzere, Samaras'ın Midilli'deki İşlâm eserlerini konu edinen çalışması da yerel bir kırtasiye tarafından yayımlanmıştır. Dolayısıyla bu noktada yerel yayınların Atina kütüphanelerinde dahi bulunamayacak kadar nadir olabilecekleri hatırlatılmalı, yerel detaylar için yerel kitabevi ve kütüphanelerin de ziyaret edilmesi gerektiğinin altı çizilmelidir.

2.2. Coğrafi Kapsam

Buraya kadar anlatılanlardan çıkarılacağı üzere Yunanistan'da özellikle yerel tarih söz konusu olduğunda yayınların ne kadarının Osmanlı tarihiyle ilgili olduğunu tespit etmeye çalışmak beyhude bir çabadır, zira bunların – uzak geçmişi konu alanlar dışında – hemen tamamı Osmanlı dönemiyle bir şekilde ilişkilidir. Muazzam bir külliyat teşkil eden bu literatür, bilhassa yerel detaylar vasıtasıyla Osmanlı tarihinin gölgede kalmış kısımlarını aydınlatır.

²⁴ Anagnostiki Etairia Kerkyras, <http://www.anagnostiki-etairia-kerkyras.eu/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

²⁵ Krş. Tsakonian Archives, <http://www.tsakonianarchives.gr/> Erişim Tarihi: 17.03.2019.

Esasen bu çalışmalar Rumeli tarafı ve Ege adalarıyla da sınırlı değildir. Yunanistan'da çıkan yayınların hatırı sayılır bir kısmı ülkemizin şehir, kasaba hatta köylerinin tarihini konu edinir. Büyük şehirlerimizin tarihine ilişkin Yunanca yayınlar zaten başlı başına bir literatür teşkil eder. Anadolu tarafını konu alan çalışmalarda ise ülkemizde zaten ilgiyle takip edilen Evangelia Balta'nın çalışmaları yer yer Türkçeye aktarılmış bulunmaktadır. Bu noktada Balta'nın Yunanistan tarafına ilişkin çalışmalarının da başlı başına bir literatür teşkil ettiğinin altı çizilmelidir. Eğriboz'un Kızılhisar yöresinin 15 ila 16. yüzyıllardaki durumunu ele aldığı makalesi²⁶ ve Mustafa Oğuz ile Resmo'nun tapu tahrir kayıtlarını incelediği eseri²⁷ bunlara örnek olarak gösterilebilir. Anadolu tarafını konu alan akademik çalışmalar arasında Sia Anagnostopoulou'nun "Küçük Asya" başlıklı kitabı²⁸ 1919 öncesinde Anadolu'da Rum yerleşimlerini konu alan kapsamlı bir çalışma olarak dikkati çeker.

Bu alanda da yine bilhassa yerel düzeyde hatta kısmen amatörce üretilen hacimli bir literatür mevcuttur. Bu noktada içerik zenginliği bakımından bilhassa dikkat çeken birkaç örnek vermek gerekirse Symeon Koimisoglou'nun "Kapakodya" adlı altı yüz sayfayı geçen eseri²⁹, Thanasis Kostakis'in Marmara'nın güney sahillerinde olup Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Çakon lehçesi konuşan Rumlarla meskûn bulunan Misakça ve Havutça köylerini incelediği çalışması³⁰, Evangelia Koutsodonti'nin Alaçatı Rumlarının tarih, folklor ve hatıralarını konu alan üç yüz sayfayı aşan çalışması³¹ ve Giannis Kouvas'ın Seferihisar'ı konu edinen "Köyümüz Sivrisar" başlıklı 223 sayfalık çalışması³² anılabilir. Soula Efstathiadou – Tsilimagkou'nun "Kilikya'nın Tarsusu ve Kapakodya Folkloru" adlı hacim bakımından küçük fakat anı ve

²⁶ Evangelia Balta, "Karystia Euvoias 15os-17os Ai.", Arheion Euvoikon Meleton 32 (1996-97), ss. 5-58.

²⁷ Evangelia Balta, Mustafa Oğuz, To Othomaniko Ktimatologio tou Rethymnou Tapu Tahrir 822, Ethniko Idryma Erevnon, Istoriki kai Laografiki Etairia Rethymnou, Resmo 2007.

²⁸ Sia Anagnostopoulou, Mikra Asia 19os Ai.-1919, Ellinika Grammata, Atina 1998.

²⁹ Symeon Koimisoglou, Kappadokia, ILP Productions, Selânik 2005.

³⁰ Thanasis Kostakis, Vatika kai Havoutsis: Ta Tsakonohoria tis Propontidas, Ekdoseis Kentrou Mikrasiatikon Spoudon, Atina 1979.

³¹ Evangelia Koutsodonti, Alatsata Mikras Asias, I Patris ton Goneon mou, Filotehnikou Omilou Hiou, Sakız (Hios) 2001.

³² Giannis Kouvas, To Horio mas Sivrisari, Entos, Atina 2000.

etnografya detayları bakımından zengin çalışması da aynı kategoride bir örnek teşkil eder³³.

Büyük ölçüde anı, görüşme ve derlemeler üzerinden yürütülen bu araştırmaların yanı sıra doğrudan doğruya hatırat olarak basılan eserleri de anmak gerekir. Bu alanda da Anadolu'nun iç kesimlerini konu almaları bakımından dikkat çeken M. Thavoritis'in "Küçük Asya Hatıraları"³⁴, Sofia Anastasiadi-Manousaki'nin "Kapadokya Hatıraları"³⁵ ve Evdokia Epeoglou – Bakalaki'nin 20. yüzyılın başlarındaki Ankara'dan renkli detaylar veren "Ankara Hayatından Hatıralar"³⁶ adlı eseri birkaç örnek olarak verilebilir.

2.3. Konu Zenginliği

Osmanlı dönemini konu edinen Yunanca literatürü meydana getiren çalışmaları konularına göre kabaca tasnife girişmek zor da olsa literatürün yapısı hakkında fikir verir. Literatürü meydana getiren çalışmalar gruplandırılacak olursa sayı ve coğrafi kapsam bakımından adaların, şehir, kasaba hatta köylerin, manastırların tarihini işleyen yerel tarih çalışmaları herhalde ilk sırada gelir. Apostolos Vakalopoulos, Georgios Oikonomidis, Elizabeth A. Zachariadou, Evangelia Balta, Giolanda Triantafyllidou, Vasilis Gounaris, Vasilis Dimitriadis gibi ülkemizde de tanınan yazarlarca temelleri atılan literatür, Elias Kolovos, Marinos Sariyannis, Sofia Laiou, Kostas Kampouridis, Georgios Salakidis, Paschalis Androudhis, Georgios Liakopoulos gibi araştırmacıların katkılarıyla giderek büyümektedir. Bu kapsamdaki çalışmaların bir kısmı temel eser niteliğinde iken bir kısmı da yerel detayları aydınlatır³⁷. Bu yazarlar arasında Evangelia Balta doğrudan bu çalışmanın konusunu ilgilendiren bir literatür değerlendirmesini 1999 ve 2003 yıllarında Yunanca, Türkçe ve İngilizce olarak yapmış olması bakımından ayrıca öne çıkar³⁸. Bu çalışmalarında Balta, Yunanistan'da Osmanlı tarihi çalışmalarını Çağdaş Yunan tarih yazımı çerçevesinde değerlendirmiş, ayrıca Yunanistan'da bulunan Osmanlı arşivleri hakkında

³³ Soula Efstathiadou – Tsilimagkou, Tarsos Kilikias kai Laografika Kappadokias, Gordios, Atina 2012.

³⁴ M. Thavoritis, Mnimes Mikras Asias, Atina 1972.

³⁵ Sofia Anastasiadi-Manousaki, Mnimes Kappadokias (yayına hazırlayan: Mirka Tzeveleki-Kondaki), Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina 2002.

³⁶ Evdokia Epeoglou - Bakalaki, Anamniseis apo ti Zoi stin Angyra, Vanias, Selânik 1997.

³⁷ Burada geçen yazarların eserlerine çalışma içinde yer yer değinilmektedir. Her birinin çalışmaları başlı başına birer bibliyografya meydana getireceğinden bu noktada ayrıca atıf verilmemiştir.

³⁸ Evangelia Balta, "Oi Othomanikes Spoudes stin Ellada", Istorika, 31 (Dec. 1999), ss. 455-460; Evangelia Balta, "Ottoman Studies and Archives in Greece", Analecta Isisiana LXX, the Isis Press, Istanbul 2003.

detaylı bilgi vermiştir. Yine Yunanca literatürün temellerini atan yazarlar arasında yer alan Zachariadou, uluslararası literatüre de yön vermiştir. Örneğin Zachariadou'nun Ortaçağ'da Batı Anadolu'da ticareti konu alan "Trade and Crusade" başlıklı eseri hala bu konuda temel referanstır³⁹.

Bu noktada bir parantez açarak sayıları az da olsa Türkiye'de bu alandaki çalışmalarıyla tanınan yazarların aynı zamanda Yunanca literatüre de katkıda buldukları hatırlatılmalıdır. Türkiye'de bulunan Osmanlı kaynaklarının yanı sıra o taraftaki yerel arşiv ve kaynaklara da erişebilen bu yazarlar çalışmalarını Yunanistan'da düzenlenen akademik toplantılarda da paylaşmakta, eserleri orada da yayımlanmaktadır. Bu noktada Girit çalışmaları başlı başına bir külliyat teşkil eden Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Balkan tarihinin gölgede kalan detaylarını aydınlatan Ayşe Kayapınar ve Levent Kayapınar gibi yazarlar dikkati çekerler. Yunanistan'da da ilgili çevrelerce tanınan bu araştırmacılar yerel kaynak kullanmakla kalmayıp yerel dillerde yayın da yapmaları bakımından bu çalışmanın kapsamına girerler⁴⁰.

³⁹ Elizabeth A. Zachariadou, Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415), Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Venedik 1983.

⁴⁰ Söz konusu yazarların Yunanca literatüre doğrudan katkıları için bkz. A. Nühket Adıyeke, "Ypotheseis Antidikion anamesa se mi Mousoulmanous apo ta Ierodikastika Katastiha tou Rethymnou kata to 17o Aiona", çev. D. Kakos, Kritologika Grammata, 19 (2004), ss. 9-32; A. Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, "Oi Apostasies apo to Islam stin Kriti sti Diarkeia tis Ellinikis Epanastasis", çev. E. Kolovos, Kritologika Grammata 19, (2004), ss. 33-41; Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, y.a.g.e., 2007; Levent Kayapınar, Kostas Spanos, "Istorika Stoiheia gia ti Vatsounia tou Mouzakiou", Thessaliko Imerologio, c. 67 (2015), ss. 113-128; Levent Kayapınar, "Oi Katikoi kai Synoikies tis Larisas kai ton Trikalon kata tin Periodo 1454/1455-1602 – I", Thessaliko Imerologio, çev. S. Gioltzoglou, c. 68 (2015), ss. 289-308; Levent Kayapınar, "Oi Katikoi kai Synoikies tis Larisas kai ton Trikalon kata tin Periodo 1454/1455-1602 – II", Thessaliko Imerologio, çev. S. Gioltzoglou, c. 69 (2016), ss. 309-328; Levent Kayapınar, Kostas Spanos, "Istorika Stoiheia gia to Vounesi tis Karditsas (15os – 17os Ai.)", Thessaliko Imerologio, c. 69 (2016) ss. 3-10; Levent Kayapınar, Kostas Spanos, "Oi Oikismoï tis Karditsas sto Othomaniko Apografiko Katastiho 101 (1521)", Thessaliko Imerologio, c. 70 (2016) ss. 273-306; Levent Kayapınar, Kostas Spanos, "Istorika Stoiheia gia ti Damasi tou Tyrnavou (1454/1455-1613/1614)", Thessaliko Imerologio, c. 71 (2016) ss. 3-13; Levent Kayapınar, Kostas Spanos, "Istorika Stoiheia gia tin Paraprastaina (Proastio) tis Karditsas (1454/1455-1613/1614)", Thessaliko Imerologio, c. 72 (2017) ss. 113-121; Levent Kayapınar, "O Palamas tis Karditsas stis Othomanikes Apografes tis Periodou 1454/1455-1570", Thessaliko Imerologio, c. 73 (2018), ss. 68-71; Levent Kayapınar, "Eksi Oikismoï tis Ellassonas stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 74 (2018) ss. 115-120; Levent Kayapınar, "I Ellassona kai 15 Oikismoï tis stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 75 (2019), ss. 17-26; Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, "30 Oikismoï tis Ellassonas stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 76 (2019), ss. 15-19; Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, "I Ellassona kai 25

Yerel tarihi konu alan çalışmalar başlı başına bir kategori olarak değerlendirilebileceği gibi yerel tarihle ilgili olup idari detaylara yoğunlaşan çalışmalar kendi içinde bir kategori olarak da düşünülebilir. Yine bu ana grup içinde yer alan çalışmaların hatırı sayılır bir kısmı sanat tarihi kapsamına da girer. Diğer yandan merkezi idarenin bir vechesini konu edilen çalışmalar başlı başına bir kategori olarak değerlendirilebilir. Bunlar sayıca ilk grup kadar dikkati çekmese de katkıları bakımından en az ilk gruptaki çalışmalar kadar kritik detaylara ışık tutarlar. Bir diğer grup da yukarıda Anadolu'ya ilişkin kısımda da kısaca değindiğimiz hatıralardır. Bu grup başlı başına bir kategori teşkil etmekte olup bilhassa kişisel anlatı ve izlenimlerden süzülen somut detaylar açısından önem taşır. Son olarak Yunanistan'ın kuruluş sürecini ihtilalden itibaren ele alan çalışmalar da başlı başına bir kategori teşkil eder. Dolayısıyla Yunanistan topraklarında Osmanlı idaresinin son bulduğu Balkan Savaşları'nı konu edinen çalışmalar da bu kapsamda değerlendirilebilir. Fakat her halükârda bu kategoride doğrudan Yunan ihtilalini konu alan çalışmalar ağırlıklı olup 2021'deki 200. yıldönümü vesilesiyle sayıları giderek artmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu literatürü konularına göre net olarak tasnif etmek kolay olmadığı gibi gereksiz de bulunabilir. Zira sözgelimi kent tarihine ilişkin bir çalışma idari detayları da verebileceği gibi bu kategorilerde yer almayan turistik rehberler hatta yemek kitapları dahi bu çalışmanın kapsamına giren detaylar verebilir. Yine de aşağıdaki ufuk turunda, ana hatlarını vermeye çalıştığımız tasnif girişimine uygun bir sıra benimsenmiştir. Buna göre hem kronolojiyi gözeterek hem de genelden özele gidecek şekilde öncelikle Osmanlı merkezi idaresine ilişkin birkaç çalışmaya dikkat çekilecek, daha sonra yerel tarih ağırlıklı olup idari detayları ele alan çalışmalar aynı başlık altında ele alınacaktır. Daha sonra doğrudan yerel tarihe odaklanan, sanat tarihini, Osmanlı eserlerini konu alan çalışmalara mümkün ölçüde geniş yer verilmeye çalışılacak, ardından

Oikismoï tis stin Apografī ton Othomanon tou 1570 (TD 695)", Thessaliko Imerologio, c. 77, 2020, ss. 49-52; Yine Türkiye kökenli olup yerel dilde yayımlanmış nadir çalışmalara bir örnek olarak ayrıca bkz. Hacı Veli Aydın, "Ellines Emporoi kai Naftikoi sti Mavri Thalassa", çev. A. Papadopoulou, Tzelina Charlafti, Katerina Papakonstantinou (ed.), Naftilia ton Ellinon, Kedros & Ionio Panepistimio, Atina 2013, ss. 683-701; Enis Tulça, Venizelos - Atatourk kai o Presvis Enis Bei, Iason Books, Atina 2016; 2015 yılında "Atatürk - Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey" adıyla Türkçe yayımlanan bu eser ertesi yıl Yunanca olarak yayımlanmış, Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Takdir Ödülü almıştır (a.g.e. s. 5). Yunanca baskısı 167 sayfa olan eser yoğun arşiv içeriği, hatırat ve görsellerle desteklenmiş olup Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Yunan ilişkilerinin kritik noktalarına ışık tutar (krş. Enis Tulça, Atatürk - Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey, Simurg, İstanbul 2015).

birkaç örnekle hatıralara değinilecektir. Son olarak bağımsızlık sürecini konu alan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

2.3.1. İdari Detaylar

Bu kategoride ilk bakışta dikkati çeken çalışmalar, Osmanlı merkezi idaresinin parçasını oluşturan Fener aristokrasisi ve Rum Patrikhanesine ilişkin eserlerdir. Fenerlilerle ilgili Yunanca çalışmalar zaten başlı başına bir külliyat oluşturur. Bu noktada konunun gölgede kalan boyutlarını aydınlatması bakımından dikkati çeken kapsamlı bir çalışma “Çağdaş Yunan Aydınlanması” olarak adlandırılan dönemde Fenerlilerin edebiyatını şiir odaklı olarak konu alır. Beş yüz elli sayfaya yaklaşan eser, Fener aristokrasisine edebiyat ekseninde yaklaşmakla birlikte bu kesimin modernleşme sürecindeki seyrine ilişkin detaylara ışık tutan yirmiyi aşkın makaleyi içerir⁴¹. Büyük kısmı Yunanca olan bu çalışmaların bir kısmı Fenerlilerin şiir ve şarkı formundaki eserlerine üslup ve şekil özellikleri açısından yaklaşırken bir kısmı bunları içerik itibarıyla ele alır. Ayrıca Fenerlilerin şiir ve şarkı formundaki eserlerinin halk edebiyatı ile ilişkileri de detaylı olarak ele alınır⁴². Diğer yandan bu kesimin Osmanlı ve Batı kültürü ile etkileşimleri de ayrıntılarıyla çalışılmış⁴³, hem Türk dil ve kültürüne hem de Batı etkilerine açık bulunan Fenerlilerin bu iki dünya arasındaki konumları tartışılmıştır⁴⁴. Bu Eser Atina Akademisi'nin Ortaçağ ve Çağdaş Yunan Araştırmaları Merkezi tarafından yayımlanmış olup Kıbrıs Çalışmaları Birliği (Etairia Kypriakon Spoudon) ile Kıbrıs Üniversitesinin Bizans ve Çağdaş Yunan Çalışmaları Bölümü ile Türk ve Ortadoğu Çalışmaları Bölümünün de katkılarıyla hazırlanmıştır.

⁴¹ İlia Hatzipanagioti-Sangmeister, Chariton Karanasios, Matthias Kappler, Charalampos Chotzakoglou (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013.

⁴² Krş. Ioannis Plemmenos, “En Elleipsei Poiiseos Alithous: Laika Protypa sti Fanariotiki Mousikopoitiki Paragogi”, İlia Hatzipanagioti-Sangmeister, Chariton Karanasios, Matthias Kappler, Charalampos Chotzakoglou (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 423-448.

⁴³ Krş. İlia Hatzipanagioti-Sangmeister, “Eis to Theatron tou Kosmou: Apotyposeis tou Mparok sta Fanariotika Stihourgimata”, İlia Hatzipanagioti-Sangmeister, Chariton Karanasios, Matthias Kappler, Charalampos Chotzakoglou (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 27-88; Johann Strauss, “The New Status of Turkish in the Phanariot Era. Notes on the Turkish Elements in Phanariot Prose and Poetry Writing”, İlia Hatzipanagioti-Sangmeister, Chariton Karanasios, Matthias Kappler, Charalampos Chotzakoglou (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 263-386.

⁴⁴ Hatzipanagioti-Sangmeister, a.g.e, ss. 74-78.

Koula Ksiradaki'nin Fenerli hanımların edebiyat, sanat ve sosyal refaha katkılarını ele aldığı "Fenerli Kadınlar" başlıklı çalışması da bu kapsamda değerlendirilebilir⁴⁵. Fener aristokrasisi için geçerli olan durum Rum Patrikhanesi için de söz konusu olup bu konuda da oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Bu noktada Patrikhanenin Osmanlı idari ve mali sistemi çerçevesindeki konumuna ilişkin detayları aydınlatması bakımından Mahi Paizi-Apostolopoulou'nun 14 ila 19. yüzyıllar arasında Anadolu ve Rumeli'nde doğrudan Rum Patrikhanesine bağlı yerleşimleri (patriarhiki eksarheia) konu alan çalışması dikkati çeker⁴⁶.

Bu kategoride ilginç bir örnek olarak Vasileios Sfyroeras'ın Osmanlı donanmasında Rumların istihdam şekillerini ele aldığı "Türk Donanmasının Yunan Mürettebatı" başlıklı çalışması anılabilir⁴⁷. Yunan bağımsızlığı öncesinde Osmanlı donanmasının durumunu ve teşkilat yapısını ele alan çalışmanın en dikkat çekici özelliği, içerdiği onlarca Türkçe terime karşın hemen hiç Türkçe kaynak kullanmamış olmasıdır. Sfyroeras bu durumun çalışmanın bulguları bakımından bir eksiklik teşkil etmediğini gayet ikna edici bir biçimde açıklarken Yunanistan'da Osmanlı tarihine ilişkin birincil kaynakların da ne denli zengin olduğunu ortaya koyar. Buna göre Sfyroeras, Osmanlı donanma teşkilatının ana hatları için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ilgili çalışmalarından Türkçe bilen bir dostu vasıtasıyla yararlandığını, başkaca Türkçe kaynağa ihtiyaç duymadığını, fakat yine de çalışmasının büyük ölçüde *Türk kaynaklarına* dayandığını belirtmektedir. Zira ada arşivlerindeki belgeler zaten Donanma Tercümanları tarafından Yunancaya tercüme edilmiş Osmanlı belgeleri veya donanma sistemi içinde doğrudan Yunanca yapılmış yazışmalarıdır⁴⁸. Denizcilik alanında bir başka detay çalışması 18. yüzyılda deniz ticaretinde zirveye ulaşmış adalardan Çamlıca'nın (Hdyra) tarihini adanın Yunan İhtilalindeki rolüne ağırlık vererek konu edinir. Bilindiği gibi bu ada İhtilale süreç içinde katılmış, İpsara ve Suluca ile birlikte ihtilalin deniz gücünü teşkil etmiştir. Kendisi de adanın denizci ailelerinden gelen Amiral Dimitris Lismanis tarafından adanın arşiv kaynakları da esas alınarak hazırlanan çalışmanın başlığı "Yunan İhtilalinin Öncüleri ve Denizci Savaşçıları olarak Çamlıcalılar"⁴⁹ ise de içeriği ihtilalden önceki yüzyılları

⁴⁵ Soula Ksiradaki, Fanariotisses, Ekdoseis Filippoti, Atina 1999.

⁴⁶ Mahi Paizi-Apostolopoulou, O Thesmos tis Patriarhikis Eksarhias, Ethniko Idryma Erevnon, Atina 1995.

⁴⁷ Vasileios Sfyroeras, Ta Ellinika Pliromata tou Tourkikou Stou, Atina 1968.

⁴⁸ Sfyroeras, a.g.e. ss. 13-14.

⁴⁹ Dimitris Lismanis, Hydraioi Prodomoi kai Navmahoi tou Eikosiena, Ypiresia Istorias Naftikou, Atina 2007.

da kapsar. 2007 yılında Atina'da basılmış olan kitap dört yüz sayfayı aşan hacmiyle halen ada tarihine ilişkin en kapsamlı kaynaklar arasında olup Atina Akademisi tarafından ödüllendirilmiştir. İhtilal öncesi dönemde hem askeri, hem ticari bakımdan bir deniz üssü hükmündeki adanın Osmanlı donanma sistemi içindeki konumuna ilişkin detaylar, kocabaşı listelerinden tayfaların istihdam usullerine kadar Lismanis'in çalışması üzerinden takip edilebilir.

Aynı konuya ilişkin olarak 2013 yılında çıkan bir diğer çalışma da Tzelina Charlafti ve Katerina Papakonstantinou tarafından derlenmiş makalelerden oluşan "Yunanlıların Denizciliği, 1700-1821" başlıklı kitaptır⁵⁰. İyonya Üniversitesi tarafından yayımlanan çalışmanın alt başlığı "ihtilal öncesi zirve asrı" olup bu ifade, yekûnu dokuz yüz sayfaya yaklaşan yirmi bir bölümün temel tezini yansıtır. Bölümlere sunulan katkıların tamamı Yunanlı yazarlardan gelmese de çalışmanın tamamı Yunanca olduğundan konumuz kapsamına girer. Çalışma boyunca farklı yazarların katkıları üzerinden 18. yüzyılda Akdeniz sınırlarını aşarak Baltık'tan okyanus aşırı limanlara uzanan Yunan deniz ticaret ağlarının detayları verilir.

Apostolos Vakalopoulos'un Taşoz Adasının 1453-1912 arası tarihini ele aldığı çalışması yereli konu edinmekle birlikte sosyoekonomik ve idari detaylara da ışık tutar. Ağırlık olarak yerel Yunan kaynakları ile Batı kaynaklarını temel alan çalışma 1984 yılında Selânik'te Makedon Çalışmaları Birliği (Etairia Makedonikon Spoudon) tarafından yayımlanmıştır⁵¹. Anastasia Kyrkini-Koutoula'nın Mora'da Osmanlı idaresinin son yüzyılını konu alan çalışması da yine yereli esas almakla birlikte idari detaylara odaklanması bakımından kayda değer bir örnektir⁵². Osmanlı döneminde yerel idarenin belkemiğini teşkil eden kocabaşılarla ilgili olarak Athanasios Fotopoulos'un 1715-1821 arası dönemde Mora'nın kocabaşılarını konu alan detaylı çalışması da aynı kapsamda anılabilir⁵³. Dimitris Palaiologopoulos'un Mora'nın Kalavrita yöresindeki kocabaşıları ihtilal dönemindeki rolleri bakımından ele alan çalışması da bu kapsama girer⁵⁴. Mora içinden detay veren ve yakın zamanda

⁵⁰ Tzelina Charlafti, Katerina Papakonstantinou (ed.), Naftilia ton Ellinon, 1700-1821, Kedros & Ionio Panepistimio, Atina 2013.

⁵¹ Apostolos E. Vakalopoulos, Istoría tis Thasou 1453-1912, Etairia Makedonikon Spoudon, Makedoniki Vivliothiki – 64, Selânik 1984.

⁵² Anastasia Kyrkini-Koutoula, I Othomaniki Dioikisi stin Ellada: I Periptosi tis Peloponnissou (1715-1821), Arsenidi, Atina 1996.

⁵³ Athanasios Th. Fotopoulos, Oi Kotzabasides tis Peloponnissou kata ti Defteri Tourkokratia, Irodotos, Atina 2005.

⁵⁴ Dimitris Palaiologopoulos, Oi Kotzabasides ton Kalavriton, Paraskinio, Atina 2008.

yayımlanmış bulunan bir diğer çalışma da Stavros Kapetanakis'in "İkinci Türk İdaresinde Manya" adlı beş yüz elli sayfayı aşkın çalışması olup Manya bölgesinin 1715'ten Bağımsızlık sürecine kadar olan durumunu ele alır⁵⁵.

Dimitris Tsiamalos'un Yunanca tarihi coğrafyada "Rumeli" olarak anılan ancak Türkçeden biraz farklı olarak Mora ve Eğriboz'un karşısındaki Rumeli topraklarına, özellikle de Karlıeli ve civarına karşılık gelen bölgedeki idari-askeri sistemi ele aldığı "Rumeli'nin Armatolleri" adlı eseri de bu gruba giren çalışmalar arasındadır. Tsiamalos hem Hıristiyanlardan oluşan bu kolluk kuvvetinin Osmanlı idari sistemi içindeki konumu hakkında bilgi verir, hem de tarihi coğrafyaya ilişkin detayları aydınlatır⁵⁶.

Yukarıda bahsi geçen Megaro Gyzi Kültür Merkezinin yayınları arasında yer alan ve söz konusu kurumun arşiv kataloğu niteliğini de taşıyan "Santorini'den Tanıklıklar (1573-1819)" başlıklı çalışma da adanın Osmanlı dönemindeki idaresi hakkında verdiği detaylar bakımından bu kategoride anılabilir⁵⁷. Bu eserde ada tarihinin ana hatlarının yanı sıra adada söz konusu dönem boyunca görev yapmış bulunan dini liderlerin, konsolosların, kaptanların, armatörlerin ve Osmanlı idaresini temsil eden voyvodaların listeleri verilmiştir⁵⁸. Eserde Yunanca, Türkçe, İtalyanca ve Latince belgeler yer yer görselleriyle birlikte verilmiştir. Bunlar çoğunlukla alım-satım, vergi ödemeleri, veraset gibi konuları içerir. Çalışma ayrıca söz konusu Kültür Merkezinin arşivinden gravür, harita ve mühür gibi görsellerden oluşan bir seçkiye de yer verir.

Bu kapsamdaki çalışmaların hatırı sayılır bir kısmı idarede görev alan ailelere ilişkin detayları da aydınlatır. Örneğin *Thiraika Nea* (Santorini Haberleri) gazetesi tarafından yayımlanan *Thiraika* (Santorini'ye ait detaylar) adlı süreli yayının bir sayısı Santorini'nin ileri gelen ailelerine ayrılmıştır⁵⁹. Bu noktada özellikle Santorini'ye ilişkin olarak dikkati çeken bir başka örnek de adanın tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Giannis

⁵⁵ Stavros Kapetanakis, I Mani sti Defteri Tourkokratia (1715-1821), Adouloti Mani, Areopoli-Mani 2011.

⁵⁶ Dimitris Tsiamalos, Oi Armatoloi tis Roumelis, Ekdoseis Papazisi, Atina 2009.

⁵⁷ Agamemnon Tselikas, Martyries apo ti Santorini (1573-1819), Pneumatiko Kentro Megaro Gyzi, Atina, Santorini 1985; Bu ve benzeri çalışmaların içeriği Osmanlı kaynaklarını esas alan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde daha da netleşmektedir (Kırş. Levent Kayapınar, "Santorini Adası", Yasemin Demircan, Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, Osmanlı Döneminde Kikladlar (c. 1), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, ss. 109-146).

⁵⁸ Tselikas, a.g.e., ss. 61-71

⁵⁹ Nikos Hr. Aliprantis, "Genealogika tis Santorinis", Thiraika - 4 (2004), Atina.

Kokkalakis'in⁶⁰ Venedik kökenli ailelerden Ghisi'leri (Gyzi) konu edinen çalışmasıdır⁶¹.

2.3.2. Yerel Tarih

Kent tarihini esas alan çalışmaların bir kısmı yerel mimari ve sanat tarihine odaklanırken⁶² bir kısmı kaleleri, müstahkem mevkipleri konu edinir⁶³. Giderek sayıları artan bir kısmı da doğrudan doğruya Osmanlı dönemi kent tarihini ve eserlerini konu alır. Bunlar arasında Vasilis Dimitriadis'in Selânik'in Osmanlı dönemini konu alan, fotoğraf, kroki ve planlarla dolu hacimli eseri ön plana çıkar⁶⁴. Bu eser kentin bilhassa 19. yüzyıldaki detaylarını sokak sokak takip etmeye imkân tanır. Ayrıca Dimitriadis'in Mustafa Kemal Atatürk'ün Selânik'teki evini konu alan çalışması "Bir Evin Hikâyesi" adıyla yakın zamanda Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır⁶⁵. Gülsün Aksoy-Aivali tarafından dilimize kazandırılmış olan çalışma Atatürk'ün evi ve ailesine ilişkin beş yüz sayfayı aşkın Türkçe ve Yunanca belge içerir. Bu yönüyle çalışma yalnızca bir ev üzerine odaklanan, fakat aynı zamanda ilgili her türlü belgeyi bir araya getiren detaylı bir kent tarihi çalışmasıdır⁶⁶. Meropi Anastasiadou'nun "Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selânik" başlıklı eseri de bu kapsamda akla gelir ancak kentin 19. yüzyıl boyunca dönüşümünü konu edinen bu değerli çalışmanın orijinali Fransızca olup Fransa'da üretilmiştir. Selânik konusunda Evangelos Hekimoglou'nun kentin kaybolmuş köşelerini konu edindiği "Selânik'in Gizemleri" başlıklı çalışması da bu kapsamda değerlendirilebilir⁶⁷. İçeriği yer yer fotoğraflarla da destekleyen kitap, eski Selânik'i çağdaş Yunanlı okura kaybolmuş egzotik bir şehir gibi yansıtmaları bakımından dikkati çeker, dolayısıyla bu alandaki popüler ilgiyi ortaya koyar.

⁶⁰ Krş. Giannis Kokkalakis, I Santorini, Atina 2016.

⁶¹ Giannis Kokkalakis, Famiglia Ghisi, Atina 2017.

⁶² Krş. D. Filippidis, Kynouria, Melissa, Atina 1985; Spyros Kokkinis, Ta Monastiria tis Ellados, Estias, Atina 1976.

⁶³ Krş. Nikos Nikoloudis, Ta Kastrata tis Elladas, Explorer, Atina 2002.

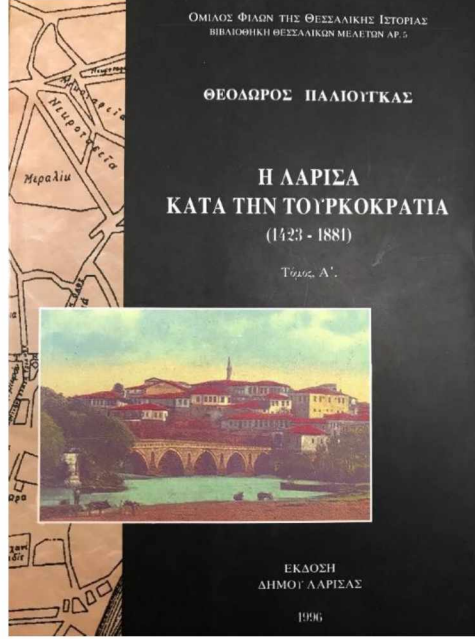
⁶⁴ Vasilis Dimitriadis, Topografia tis Thessalonikis kata tin Epohi tis Tourkokratias, Etairia Makedonikon Spoudon, Selânik 1983.

⁶⁵ Vasilis Dimitriadis, Bir Evin Hikâyesi: Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler, çev. Gülsün Aksoy-Aivali, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

⁶⁶ Çalışmanın Prof. Dr. Levent Kayapınar tarafından yazılan Takdim kısmı iki ülke arasındaki akademik iletişim ve işbirliğinin önemini canlı bir anlatımla ortaya koyar.

⁶⁷ Evangelos Hekimoglou, Ta Mystiria tis Thessalonikis, University Studio Press, Selânik 2001.

Benzer çalışmalar hemen her şehir için mevcuttur. Bunlardan Theodoros Palioukas'ın “Türk İdaresinde Yenişehir” (Larisa) başlıklı çalışması şehrin sokak sokak detaylı plan ve krokilerinin yanı sıra mahalle ve semtlerini tasvir ederken Osmanlı eserlerine de yer verir⁶⁸.

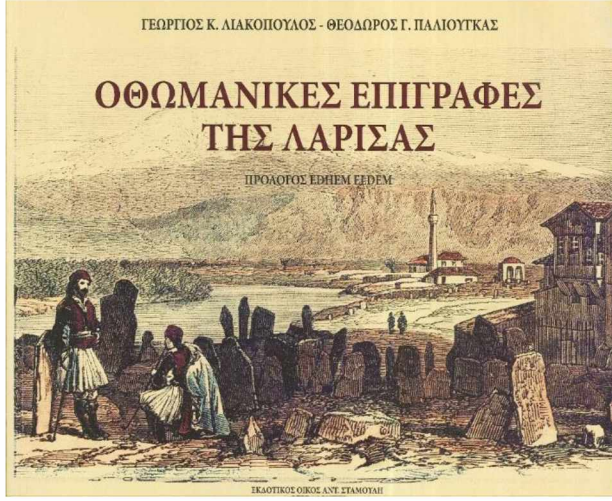

Resim 1. Theodoros Palioukas'ın Osmanlı döneminde Yenişehir'i ele alan çalışması

Büyük boy kuşe kâğıda Yenişehir Belediyesi tarafından basılmış olan kitap aynı zamanda “Tesalya Tarih Dostları Birliğinin” (Omilos Filon tis Thessalikus Istorias) “Tesalya Çalışmaları Kitaplığı” başlıklı yayın dizisinde 5 numara ile kayıtlıdır. Yenişehir'deki Osmanlı izlerini konu edinen bir diğer çalışma da büyük kısmı mezar taşlarından oluşan Osmanlı kitabelerini orijinal metinlerinin yanı sıra Yunanca tercümeleriyle birlikte inceler. Georgios Liakopoulos ve Theodoros Palioukas'ın telif ettikleri, Edhem Eldem'in de önsöz ile katkıda bulunduğu “Yenişehir'in Osmanlı Kitabeleri” başlıklı bu çalışma, 2013 yılında Selânik'te basılmıştır⁶⁹.

⁶⁸ Theodoros Palioukas, I Larisa kata tin Tourkokratia, Yenişehir Belediyesi (Dimos Larisas), Yenişehir (Larisa) 1996.

⁶⁹ Georgios Liakopoulos, Theodoros Palioukas, Othomanikes Epigrafes tis Larisas, Stamoulis, Selânik 2013.

Resim 2. Georgios Liakopoulos ve Theodoros Palioukias'ın Yenişehir kitabelerini konu alan çalışması.

Yenişehir'i konu edinen bir diğer çalışma da kentin 17. yüzyıl ortalarındaki sosyoekonomik yapısını ele alır⁷⁰. Georgios Salakidis tarafından hazırlanan, 1650-1652 yıllarına ait kadı sicillerini esas alan eser Türkçe terimlerden oluşan ayrıntılı bir lügatçeyi de içerir.

Apostolos Vakalopoulos'un Platamona Kalesinden Köstem (Pineios) Vadisi boyunca Hasan Baba (Tempi) köyüne kadar uzanan yöreyi işlediği çalışması, bu yörenin hem tarihi coğrafyasını hem de Osmanlı eserlerini konu alması bakımından dikkati çeker⁷¹. 1972 yılında Makedon Çalışmaları Birliği tarafından Selânik'te yayımlanan eser iki kısımdan oluşur. İlk kısımda Selânik Körfezinde bulunan Platamona Kalesinin bütün tarihi ele alınır. İkinci kısımda ise Hasan Baba köyü ve tekkesi ayrıntılı olarak işlenir. Çalışma harita, fotoğraf ve yapı planları gibi görsellerle zenginleştirilmiştir. Yine bu köy civarını ve biraz yukarısında bulunan ticaret merkezi Embelek (Ambelakia) kasabasını konu edinen bir diğer çalışma da özellikle söz konusu kasabanın Osmanlı dönemindeki üretim ve ticaret ağları hakkında kayda değer detaylar verir⁷².

Kardıça (Karditsa) ve Yenişehir'den Alasonya'ya (Elassona) uzanan sahayı konu edinen çalışmalar arasında Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar

⁷⁰ Georgios Salakidis, I Larisa (Yenişehir) sta mesa tou 17ou Aiona, Stamoulis, Selânik 2004.

⁷¹ Apostolos Vakalopoulos, Ta Kastrá tou Platamona kai tis Orias Tempon kai o Tekes tou Hasan Baba, Etairia Makedonikon Spoudon, Makedoniki Vivliothiki – 37, Selânik 1972.

⁷² Pavlos Stroulías, Tempi kai 'Synetairismos Ambelakion', Ella, Yenişehir (Larisa) 1998.

ve Kostas Spanos'un yukarıda atıf verilen Yunanca yayınları bilhassa erken Osmanlı döneminin idari ve sosyoekonomik detayları ile ön plana çıkar. Bu çalışmaların bölgede gördüğü yoğun ilginin sebebi doğrudan Osmanlı kayıtlarına dayanmasıdır.

Yenişehir ve civarını konu edinen çalışmalar arasında Kostas Kampouridis'in 2009 tarihli çalışması da yine doğrudan Osmanlı kayıtlarına dayanması bakımından bilhassa yerel literatürde büyük ilgiyle karşılanmıştır. "Osmanlı Arşiv Kaynakları üzerinden Yakın Dönem Yunanistanı" adlı bu çalışma "17. Yüzyılda Tesalya'da İktisat, Kurumlar ve Toplum" alt başlığını taşır⁷³. Çalışma Yunan Devlet Arşivlerinin Kozana (Kozani) şubesinde bulunan Yenişehir Kazası Sicil Defterlerini esas alarak kaza ve çevresinin 17. yüzyıldaki durumunu konu edinir. Söz konusu kayıtların da aralarında bulunduğu arşiv evrakı 1881 yılında Yenişehir'in Yunanistan'a devri ile Serfice'ye nakledilmiş olup, Osmanlı idaresinin bölgeyi terk ettiği Balkan Harbi esnasında ihmal ile tahrip olmuş bir külliyyatın parçasıdır⁷⁴. Bu evrak şu anda Yunan Devlet Arşivlerinin Kozana Şubesinde olup buradaki Osmanlı evrakının tamamını teşkil eder⁷⁵. Kampouridis'in bu eserinin literatürdeki etkisi yine bir başka yerel tarih çalışmasında karşımıza çıkar. Buna göre 17. yüzyıla kadar Yenişehir'e bağlı bulunan, süreç içinde Selânik'e bağlanan Litohor (Litochoro) kasabasının tarihini konu alan "Litohor Yıllıkları" (Hronika Litohorou) adlı süreli yayının Osmanlı dönemini konu alan 16. cildi, Kampouridis'in söz konusu çalışmasına atıfla başlar. Çalışma Sotirios Mastagkas tarafından hazırlanmış olup geçen yıl (2019) Litohor Belediyesince basılmıştır. Mastagkas'ın çalışmanın giriş kısmındaki şu ifadeleri doğrudan Osmanlı kaynaklarına dayanan çalışmaların ilgiyle takip edildiğini ve ne derece takdir edildiğini ortaya koyar:

Yunanistan'da kalmış bulunan Osmanlı arşivlerinin derinlemesine araştırılması bizi harikulade sonuçlara ulaştırır. Osmanlı evrakının, kadı sicillerinin bize söyleyeceği çok şey vardır. Yunan kaynaklarının uzun Türk idaresi dönemini aydınlatmada tek başlarına yeterli olamayacakları tabii iken, Yunanistan topraklarının yakın çağ tarihine yönelik olarak Osmanlı kaynaklarının kullanımı mevcut literatürü tamamlayacağı gibi araştırma çerçevesini de genişletebilir⁷⁶.

⁷³ Konstantinos Kampouridis, I Neoteri Ellada mesa apo Othomanikes Arheiakas Piges, Ant. Stamoulis, Selânik 2009.

⁷⁴ Sotirios Mastagkas, Hronika Litohorou kata tin Tourkokratia, c. 16, Litohor (Litochoro), 2019, ss. 18-19.

⁷⁵ Mastagkas, a.g.y.

⁷⁶ Mastagkas, 17.

Mastagkas kaynak türü olarak kadı sicillerinin ne olduğunu, nasıl tutulduğunu ve ne tarz içeriğe sahip olduğunu yine Kampouridis'e atıfla etraflıca açıkladıktan sonra bu kaynakların söz konusu dönemin sosyoekonomik detaylarını anlamak açısından son derece değerli olduğunu tekraren vurgular⁷⁷. Mastagkas'a göre "canlı şahit hükmündeki söz konusu kaynaklar sayesinde Litohor gibi küçük yerleşimlere ilişkin mevcut bakış açısı daha da genişleyecektir"⁷⁸.

Kampouridis'in diğer çalışmaları da yine doğrudan Osmanlı kaynaklarından yola çıkarak yerel detayları aydınlatır. Bunlar arasında Georgios Salakidis ile birlikte hazırladığı, Serfice'nin 16. yüzyıldaki durumunu konu alan 2013 tarihli kitabı⁷⁹ ve 2016'da basılan "16. Yüzyılda Midilli"⁸⁰ adlı çalışması ön plana çıkar. Midilli'ye ilişkin çalışması 1548 tarihli tahrir kayıtlarını esas alır.

Evangelos Dimitriadis'in Yanya'nın Osmanlı idaresinin son yüzyılındaki sosyoekonomik dönüşümünü ele aldığı "19. Yüzyılda Yanya Vilayeti ve Pazar-Kent'ten Acente-Kent'e Yanya Şehri" başlıklı çalışması da şehirdeki mahalle yapısı ve Osmanlı eserleri hakkında verdiği detaylar bakımından bu kapsamda değerlendirilebilir⁸¹. Çalışma iktisat tarihi temelli olmasına karşın içerdiği harita, plan vb. görsel unsurlarla, Yanya şehrinin tarihi açısından son derece zengin bir kaynak teşkil eder. Bu taraftan dikkati çeken bir başka araştırmacı yazar da Koniçeli hukukçu ve tarihçi Giannis Liberopoulos'tur (1921-2009). Liberopoulos'un Koniçe'nin (Konitsa) Osmanlı dönemini son yüzyıla ağırlık vererek aktardığı "Koniçe: Tarih ve Medeniyet" başlıklı çalışması kısa, öz fakat çok değerli detaylarla doludur⁸². Yazar "Pazarın Anatomisi" başlıklı bir diğer eserinde Koniçe pazarının günlük hayatına ilişkin sosyokültürel detayları daha etraflıca işlemiştir⁸³.

⁷⁷ Mastagkas, 18-19.

⁷⁸ Mastagkas, 18-19.

⁷⁹ Konstantinos Kampouridis, Georgios Salakidis, I Eparhia Servion ton 16o Aiona mesa apo Othomanikes Piges, Ant. Stamoulis, Selânik 2013.

⁸⁰ Konstantinos Kampouridis, I Lesvos ton 16o Aiona, Ant. Stamoulis, Selânik 2016.

⁸¹ Evangelos Dimitriadis, To Vilaeti ton Ioanninon kata to 19o Aiona, Giannena apo tin 'Poli-Pazari' stin 'Poli-Praktoreio', Kyriakidis, Selânik 1993; Yanya sancağını konu edinen ve bu kaynağın verilerini de karşılaştırmalı olarak değerlendiren detaylı bir çalışma için bkz. İlkay Erken, Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913), yayımlanmamış doktora tezi, Samsun OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

⁸² Giannis Liberopoulos, Konitsa: Istoria kai Politismos, Vounima, Koniçe (Konitsa) 2007.

⁸³ Giannis Liberopoulos, Pazariou Anatomi, Roes, Atina 2008.

Yerel tarihe ilişkin olarak, fotoğrafların yanı sıra harita, plan vb. zengin görsel koleksiyonuyla dikkati çeken bir diğer çalışma da Narda'nın (Arta) 1881-1941 arası dönemini ele alır⁸⁴. Çalışmanın kronolojik kapsamı her ne kadar kentin Yunan idaresine geçtiği dönem itibarıyla başlasa da, yerel arşivlerden derlenen görsel detaylar Osmanlı eserlerinin yanı sıra Osmanlı döneminden kalan kent dokusunu da yansıttığı için konumuzla doğrudan ilişkilidir.

Orta büyüklükteki şehirlerden Volos'un (Golos)⁸⁵ kent tarihi de çeşitli boyutlarıyla incelenmiş olup hatırı sayılır bir literatür meydana getirir. Bu çalışmalarda bilhassa kentin 19. yüzyıldaki dönüşümü, uluslararası ticaret ve ulaşım ağları gibi detaylar dikkati çeker. Her biri birer prestij yayını görünümündeki bu hacimli çalışmaların da hemen tamamı Volos'ta Belediyenin Tarih ve Dokümantasyon Merkezi (Dimotiko Kentro Istorias kai Tekmiriosis Volou) veya Tesalya Araştırmaları Birliği (Etairia Thessalikon Erevnon) tarafından yayımlanmıştır. Bunlar arasında Vilma Hastaoglou'nun "Volos: Şehrin 19 ve 20. Yüzyıllardaki Portresi" başlıklı çalışması renkli fotoğraf, gravür ve haritaların yanı sıra kent planları ile son derece detaylı bir içerik sunar⁸⁶. Tahmin edileceği üzere çalışma kentte bulunan Osmanlı eserleri hakkında da detay verir. Bu şehrin tarihine ilişkin son derece ayrıntılı bir başka çalışma da Tesalya Araştırmaları Birliği tarafından 2004 yılında Volos'ta yayımlanmış olup kentin tarihine ilişkin çeşitli makaleleri bir araya getiren hacimli bir derlemedir⁸⁷. Kültür Bakanlığının Olimpiyatlar Genel Sekreterliğince de desteklenmiş bulunan çalışma tam metin İngilizce tercümesiyle birlikte çift dilli olarak büyük boy kuşe kâğıda basılmıştır. Aigli Dimoglou tarafından hazırlanan "Volos: Bir Asır" başlıklı çalışma da hem metin hem de görsel içerik bakımından son derece zengindir⁸⁸. 1881 ila 1955 yılları arasını konu edinmesine, dolayısıyla Osmanlı dönemini kapsamamasına rağmen Osmanlı dönemini de yansıtan görseller bakımından konumuzla ilgilidir. Bunlar arasında

⁸⁴ Elpidoforos Intzempelis, Arta 1881-1941, Paraskinio, Atina 2010.

⁸⁵ Bu şehrin Yunanca ve Türkçe söylenişi hemen hemen aynıdır. Osmanlı kaynaklarında Golos olarak da geçen şehrin adı buradaki Türk topluluğunun son temsilcilerinden Reşat Tesal'ın hatıralarında Volos olarak geçer. Dolayısıyla 20. yüzyıl başlarına kadar şehirde yaşayan Türklerin şehrin adını Yunancadaki gibi Volos olarak telaffuz ettikleri anlaşılmaktadır (Reşat Tesal, Selânik'ten İstanbul'a, İletişim, İstanbul 1998, ss. 11-35).

⁸⁶ Vilma Hastaoglou, Volos, Portreto tis Polis ton 19o kai 20o Aiona, Volos yayımları, Volos 2002.

⁸⁷ Petros Kypriotelis, Kostas Liapis (ed.), O Volos kai i Periohi tou stin Istoriki tous Diadromi / Volos and its District through History, Etairia Thessalikon Erevnon, Volos 2004.

⁸⁸ Aigli Dimoglou, Volos: Enas Aionas, Volos Yayınları, Volos 1999.

şehrin Eskiler (Ta Palia)⁸⁹ olarak geçen kesiminde yer alan Türk mahallesinden son görüntüler dikkati çeker (Resim 3).

Resim 3. Volos'un Eskiler Sempti, (Dimoglou, 1999, s. 4)

Adalar arasında Girit'e ilişkin çalışmalar başlı başına geniş bir literatür meydana getirir. Bu noktada, burada verdiğimiz örneklerin mevcut literatürün çok küçük bir örnekleme olduğu tekrar hatırlatılmalıdır. Söz konusu çalışmalar arasında İzmir Karaburun doğumlu Nikolaos Stavrinidis'in "Girit Tarihinde Türk Dönemine İlişkin Belgelerin evirisi"

⁸⁹ 20. Yüzyıl başlarında Volos'ta Türk nüfus on aile civarında idi. Yunancada olduğu gibi Türkçede de şehrin eski yerleşimi "Eskiler" sahildeki yeni yerleşim de "Yeniler" olarak anılıyordu. Bu yıllara ilişkin detaylar için bkz. Tesal, a.g.e., ss. 23-31.

başlıklı çalışması temel kaynak teşkil etmesi bakımından anılmalıdır. Yukarıda anılan Vikelaia Kütüphanesindeki Kandiye kadı defterlerinde, Rum cemaatine ait kayıtları bir seçki olarak ele alan çalışma, Stavriniadis tarafından 1975-1985 yılları arasında beş cilt olarak yayınlanmıştır⁹⁰. En eski tarihli 2, 3, 4 ve 5 numaralı Kandiye kadı sicilleri ise, Elizabeth Zachariadou editörlüğünde 2003-2014 yılları arasında yine Vikelaia Kütüphanesi yayınları arasında basılmıştır⁹¹.

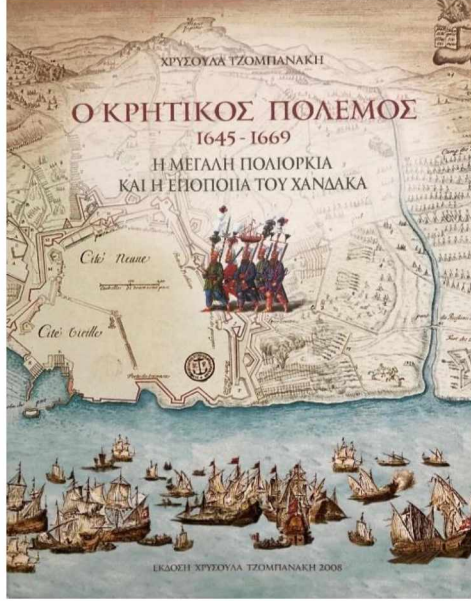
Girit'e ilişkin, bilhassa yakın zamanda üretilen çalışmalara örnek olarak Giritli mimar, mühendis ve arkeolog Chrysoula Tzompanaki'nin "Girit Harbi 1645-1669" başlıklı kitabı verilebilir⁹². Çalışma, adada Osmanlı idaresinin başlangıcını konu edinmekle birlikte aynı zamanda Kandiye şehri ve civarının tarihi coğrafyası hakkında verdiği son derece değerli detaylarla dikkat çeker. Büyük kısmı Kandiye şehrinin Osmanlı ordularınca kuşatıldığı süreye karşılık gelen ve dünya tarihinin en uzun kuşatma harbi olarak geçen bu savaşın başlıca aşamalarını renkli resim, gravür, harita ve fotoğraflarla tasvir eden çalışma, büyük boy ve ciltli olarak – herhangi bir yayınevine bağlı olmaksızın – yazarın kendisi tarafından 2008 yılında Kandiye'de yayımlanmıştır. Bu çalışma Girit seferi ve fethi hakkında en detaylı Osmanlı kaynağını oluşturan Evliyâ Çelebi Seyahatnamesiyle birlikte okunursa, seferin başlangıcına ve sonuna bizzat şahit olan Evliya Çelebi'nin hem harp tarihi hem de adanın ve bilhassa Kandiye civarının tarihi coğrafyası hakkında verdiği detaylar daha da canlanır. Evliya Çelebi'nin "kan akmadı can aktı" ifadesiyle tasvir ettiği

⁹⁰ Nikolaos Stavriniadis, Metafrasis Tourkikon Istorikon Eggrafon, (Aforonton eis tin İstoria tis Kritis), Vikelea Dimotiki Vivliothiki, c.1, (1657-1672), Kandiye 1975 (ikinci baskı 1986); c.2, (1672-1694), Kandiye 1976 (ikinci baskı 1986); c.3, (1694-1715), Kandiye 1978 (ikinci baskı 1987); c.4, (1715-1752), Kandiye 1984; c.5, (1752-1765), Kandiye 1985; Stavriniadis'in biyografik detaylarıyla birlikte bu çalışmanın içeriğine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Nuri Adıyeke, "Stavriniadis ve Girit'teki Osmanlı Kadı Sicilleri", Kebikeç, 17, 2004, ss. 73-81.

⁹¹ Eleni Karantzikou, Pinelopi Fotinou, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Ierodikeio Irakliou Tritos Kodikas (1669/73 kai 1750/67) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 3], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2003; Maria Varoucha, Fotini Haireti, Marinos Sariyannis, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Ierodikeio Irakliou Pemptos Kodikas (Meros A 1673-1675), (Meros B 1688-1689) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 5], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2008; Gülşün Ayvalı, Fotini Haireti, Pinelopi Fotinu, Marinos Sariyannis, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Ierodikeio Irakliou Tetartos Kodikas (Meros A 1672-1674), (Meros B 1683-1686) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 4], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2010; Gülşün Ayvalı, Elias Kolovos, Marinos Sariyannis, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Ierodikeio Irakliou Defteros Kodikas (Meros A 1672-1674 kai Meros B 1683-1686) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 2], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2014.

⁹² Chrysoula Tzompanaki, O Kritikos Polemos 1646-1669, Tzompanaki Chrysoula, Kandiye 2008.

yirmi dört senelik kuşatmanın en çetin merhalelerinin geçtiği yerler, İnadiye kalesinin (Ano Forteza) inşa süreci, Göllük, Kum Kapı, Çamaşır Deresi, Çınarlı Deresi gibi bazı yer adları ile Taşlı Tabya, Kuşaklı Tabya, Aktabya gibi müstahkem mevki detayları⁹³ ve daha nice ayrıntı Tzompanaki'nin eserindeki detaylarla birlikte daha net anlaşılır.

Resim 4. Chrysoyala Tzompanaki'nin Kandiye kuşatmasını konu alan çalışması.

Chrysoyala Tzompanaki'nin diğer çalışmaları da Girit'in ve bilhassa Kandiye ve civarının Osmanlı dönemine uzanan geçmişi hakkında detay verir. Bunlardan Türkçe Kandiye adının da etimolojik temelini oluşturan 'Hendek' manasındaki Arapça kökenli "Handakas" başlığını taşıyan eseri, şehrin tarihini kuruluşundan itibaren ele aldığı gibi, etrafındaki savunma sistemini Osmanlı dönemini de kapsayacak şekilde anlatır⁹⁴. Yazar iki cilt halinde çıkardığı bir diğer çalışmada da Girit'in 19. yüzyıl mimari tarihini ele alır. İlk cildi 2005, ikinci cildi 2007 yılında yayımlanmış

⁹³ Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 178-223.

⁹⁴ Chrysoyala Tzompanaki, Handakas I Poli kai ta Teihi, Etairia Kritikon Istorikon Meleton, Kandiye 2011.

bulunan bu eseri yazar Kandiye'de herhangi bir yayınevine bağlı olmaksızın kendisi yayımlamıştır⁹⁵.

Tzompanaki'nin bir diğer eseri de Kandiye yakınlarındaki büyükçe köyler arasında yer alan Arhanes'in 18 ila 20. yüzyıllar arasındaki tarihini bilhassa mimari miras üzerinden ele alır⁹⁶. İsminin kökeni Helen öncesi Girit uygarlıklarına kadar uzanan ve Girit'in Osmanlılar tarafından fethi akabinde Venedik kökenli Andrea Barozzi'ye tımar olarak verilmiş bulunan⁹⁷ bu köyde Osmanlı döneminde Türk yerleşimi de bulunmaktaydı⁹⁸. Tzompanaki'nin "Arhanes ve Mimarisi" başlıklı çalışması bu yerleşimi gezginlerin kayıtlarından, Mustafa Paşa Konağı gibi eserler ve mevcut mimari mirasın oluşumunda etkili olan akımlar üzerinden detaylandırır.

Girit'te doğrudan doğruya Osmanlı mimari mirasını konu edinen bir çalışma da optik uzmanı olmakla birlikte Hanya yöresinin yerel tarihi ve mimari mirasına ilişkin değerli çalışmalarıyla da tanınan araştırmacı-yazar Manolis Manousakas'ın "Hanya İlinde Camiler Tekkeler ve Türbeler" adlı eseridir⁹⁹. Manousakas'ın doğrudan doğruya Hanya'nın tarihi merkezini konu edinen "Hanya: Zaman içinde Eski Kent" başlıklı bir çalışması daha mevcut olup 2009 yılında bu şehirde yayımlanmıştır¹⁰⁰.

⁹⁵ Chrysoula Tzompanaki, I Arhitektoniki stin Kriti – Periodos ton Neoteron Hronon (iki cilt), Kandiye 2005, 2007.

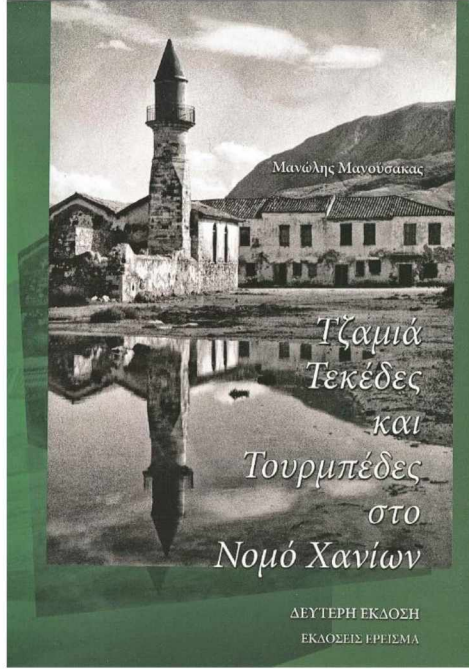
⁹⁶ Chrysoula Tzompanaki, Oi Arhanes kai i Arhitektoniki tous, Kandiye 2002.

⁹⁷ Stergios Spanakis, Kriti Tourisimos Istorio Arhaiologia (iki cilt), Sfakianos, Kandiye 1964, c. 1, s. 145.

⁹⁸ Hatta kökeni buraya uzanan Girit Türkleri arasında 'Arhanes' adının buraya yerleşen askerlerden dolayı 'Er Hanesi' ifadesinden kaynaklandığına inanılır.

⁹⁹ Manolis Manousakas, Tzamia, Tekedes kai Tourbedes sto Nomo Hanion, Ereisma, Hanya 2013.

¹⁰⁰ Manolis Manousakas, Hania, I Palia Poli sto Perasma tou Hronou, Banousis Themis, Hanya 2009.

Resim 5. Manousakas'ın Hanya'daki cami, tekke ve türbeleri konu edinen çalışması. Kapak fotoğrafında Aşağı Suda'da şu an mevcut olmayan Rauf Paşa Camii görülür.

Manousakas'ın Hanya *nomos*'u – yani ili – sınırları içinde yer alan belli başlı Osmanlı eserlerini konu edindiği 2013 yılında yayımlanan çalışması, siyah-beyaz ve renkli fotoğraflardan oluşan görsel materyallerle zenginleştirilmiştir. Görsellerin büyük kısmı yazarın şahsi arşivine aittir. Çalışmanın ilk kısmında Hanya kenti surları içinde bulunan 11 cami verilmiş olup bunların bir kısmı Venedik döneminde kilise olarak kullanılmıştır¹⁰¹. Buna göre Osmanlı döneminde Hanya surları içinde bulunan camiler şunlardır: Sultan İbrahim veya Hünkâr Camii (Dominikenlerin San Nikola Kilisesi), Yusuf Paşa Camii (Fransiskanların San Nikola Kilisesi), Koca Musa (veya Kaptan Musa) Paşa Camii (Santa Maria Kilisesi, Duomo), Küçük Hasan Paşa (veya Yalı) Camii, Sertopu (Sertopî) Hasan Ağa (veya Topana, Tophane) Camii, Haseki Mehmet Ağa

¹⁰¹ Manousakas sur içindeki camilerin tamamının fetih öncesinde kilise olarak kullanıldığını varsayarak listedeki 11 caminin tamamını parantez içinde kilise isimleriyle de vermiş ancak emin olamadıklarına soru işareti koymuştur. Esasen bu yapıların tamamının kiliseden tahvil olunmadığı açıktır. Örneğin Küçük Hasan Paşa Camiinin fethin ilk yıllarında inşa olunduğu Evliyâ Çelebi'nin tespitiyle sabittir (Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 173).

(veya Mahalle) Camii, Sinan Ağa (veya Arap) Camii, Gazi Hüseyin Paşa (veya Kapu, Kapı) Camii, Haseki Ahmet Ağa Camii, Deli Hasan Paşa (veya Köprü) Camii, Cezâyir Kolu (veya Konakçı Ali Paşa) Camii¹⁰². Manousakas kitabının ikinci kısmında Osmanlı döneminde surların dışında gelişen mahallelerde inşa olunan camiler hakkında da bilgi verir. Bunlar Yukarı Kumkapı semtinde semtin adıyla da anılan Hüseyin Paşa Camii, Aşağı Kumkapı'da yine semtin adıyla da anılan Hacı İsa Camii, Halepa'nın Meydan (Meidani) mevkiinde aynı adla anılan cami ve şehrin batı tarafındaki Nea Hora (yeni yerleşim) semtinde bulunan aynı adlı camidir¹⁰³. Manousakas bunlara ilaveten Grambosa'dan Suda'ya kadar Hanya çevresinde bulunan 16 adet camiyi de detaylı olarak kaydeder.

Resim 6. Hanya'nın Nea Hora semti ve camii (Manousakas, 2013: 70).

Çalışmasının üçüncü bölümünde tekkeleri ele alan Manousakas bu kısmı da ikiye ayırarak önce şehir surları içindeki tekkeleri sonra da sur dışında yer alanları incelemiştir. İlk grupta Bektâşi ve Kadiri tekkelerinin yanı sıra

¹⁰² Manousakas, 2013 a.g.e., ss. 19-61.

¹⁰³ Manousakas, 2013 a.g.e., ss. 62-71.

Hamalbaş Tekkesi adıyla bilinen ve muhtemelen Kadiri tarikatine ait bulunan üç tekke hakkında bilgi verir. Sur dışında da yine Bektaşilere ait bir tekkenin yanı sıra ana yapısı günümüzde de mevcut olup halen yetimhane olarak hizmet veren Mevlevi tekkesini ele alır¹⁰⁴. Yazar son olarak Hanya civarındaki türbeler hakkında bilgi verir. Bunlar arasında bulunduğu “Kubbe” semtine adını veren ve Mevlevihane civarında bir çift kubbe olarak inşa edilmiş bulunan Gazi Osman ve Hamit Beyzâde türbeleri ile Nea Hora tarafında Hacı Mustafa, Seyit Bilal ve Yedi Evliyâlar (Efta Evliyades) türbeleri dikkati çeker¹⁰⁵.

Manousakas'ın Hanya ile ilgili çalışmalarına benzer bir çalışmayı Resmo için eğitimci ve araştırmacı-yazar Haris Stratidakis yapmıştır. 2014 yılında Resmo'da “Resmo Eski Kent Sakinleri Derneği” (Sylogos Kathikon Palias Polis Rethymnou) tarafından basılan eserin başlığı “Resmo'nun Tarihi Topografyasında 370 Anıtsal Boşluk” olup çalışma, çoğu kent merkezinde ve büyük ölçüde harap vaziyette bulunan tarihi eserleri konu edinir. Kitabın başlığındaki “boşluk” (το κενό, τα κενά) sözcüğü ile yazar anıtların çoğunun yitip gitmiş olduğunu ve bu durumun yarattığı boşluğu vurgular. Tahmin edilebileceği gibi bu eserler arasında Osmanlı dönemi yapıları da önemli yer tutar. Çalışma 1890'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar deprem, 2. Dünya Savaşındaki bombardımanlar gibi sebeplerle ortadan tamamen kalkan yapıları¹⁰⁶, siyah-beyaz fotoğraf, çizim ve planlar eşliğinde tanıtır. Kaybolan Osmanlı yapıları arasında şu eserler dikkat çeker: Osmanlı dönemi Resmo Belediye başkanlarından Ali Bey tarafından yaptırılan bir çeşme, mezarlıklar, Ankebut Ahmed Paşa, Gazi Hüseyin Paşa, Yahya İbrahim ve Küçük Hacı İbrahim Ağa camilerinin minareleri ile iç kalede halen ana yapısı mevcut bulunan İbrahim Han Camiinin minare ve son cemaat yeri, halk arasında “Türk okulu” olarak bilinen inas mektebi, Narenciye (Neratzes) adıyla da bilinen Gazi Hüseyin Paşa Camii yakınındaki Narenciye tekkesi, Selam(i) Baba ve Hasan Baba tekkeleri¹⁰⁷, Resmo merkezinde Çukur Bostan Mahallesi camii¹⁰⁸, Ali Baba, Mehmet Baba, Mustafa Efendi, Hakkı Baba, Ali Açıkbaş Baba (veya Skuli Baba) ve Hasan Baba türbeleri¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Manousakas, 2013 a.g.e., ss. 75-83.

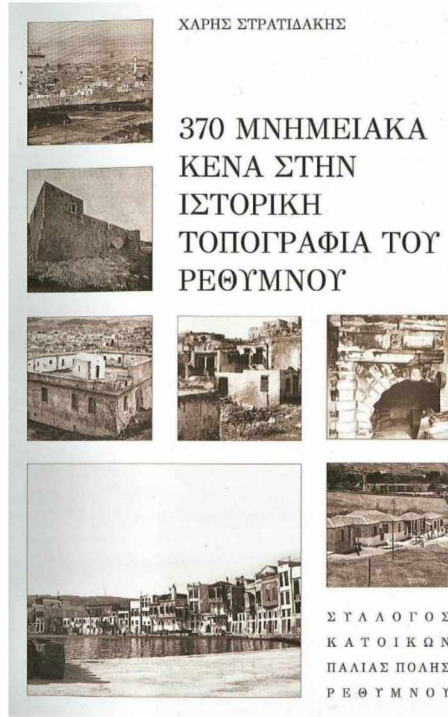
¹⁰⁵ Manousakas, 2013 a.g.e., ss. 110-117.

¹⁰⁶ Stratidakis, a.g.e., ss. 47-48, 82-86.

¹⁰⁷ Stratidakis, a.g.e., ss. 224-225.

¹⁰⁸ Stratidakis, a.g.e., s. 226.

¹⁰⁹ Stratidakis, a.g.e., ss. 124-231, 260.

Resim 7. Stratidakis'in Resmo'daki anıtsal yapılara ilişkin çalışması.

Geçtiğimiz yıllarda Resmo'nun Osmanlı dönemi ile ilgili olarak çıkan bir diğer çalışma da doğrudan yerel arşiv kaynaklarına dayanması bakımından dikkati çeker. Bu çalışma Giannis Spyropoulos'un Yunan Devlet Arşivlerinin Resmo şubesinde (GAK Arheia Nomou Rethymnis) bulunan ve 1817-1819 yıllarına tarihlenen belgeler üzerindeki araştırmalarının sonucudur. "İhtilal Öncesi Dönemde Batı Girit'te Osmanlı İdaresi ve Toplumunu" başlığını taşıyan çalışma, söz konusu arşiv idaresi tarafından 2015 yılında Resmo'da yayımlanmıştır. Başlıktan da anlaşılacağı gibi Yunan ihtilalinin hemen öncesinde Girit'in Hanya ve Resmo Sancakları ile İsfakiye (Sfakia) taraflarını kapsayan batı kesimindeki genel manzarayı, ilgili yazışmalar üzerinden inceleyen Spyropoulos, bir yandan idari yapı, vergi uygulamaları, sosyoekonomik dengeler gibi hususlarda detay verirken diğer yandan bunları Sultan İkinci Mahmut döneminin ıslahat arayışları ve yaklaşan Tanzimat ikliminin merkezîyetçi politikalarıyla ilişkilendirir¹¹⁰.

¹¹⁰ Giannis Spyropoulos, Othomaniki Dioikisi kai Koinonia stin Proepanastatiki Dyтики Kriti, Arheiakas Martyries (1817-1819), GAK Arheia Nomou Rethymnis, Resmo 2015.

Girit'te şehirlerin yanı sıra kasaba ve köyleri de tarih, arkeoloji, hatta folklor bakımından son derece ayrıntılı bir biçimde ele alan Stergios Spanakis'in "Çağlar İçinde Girit'in Şehir ve Köyleri" adlı çalışması adanın bilhassa kırsal kesimine ilişkin detay verir¹¹¹. Büyük boy iki cilt halinde yayımlanan eser Girit'teki köy ve kasabaları tarihi ve arkeolojik özellikleriyle alfabetik sıra içinde incelemesi bakımından ansiklopedik bir kaynaktır. Bu eserin yine oldukça detaylı olmakla birlikte turistik rehber formatında ve taşıma kolaylığı sağlaması bakımından daha küçükçe bir versiyonu da yine adadaki yerleşimleri alfabetik sıra ile ele alır. Spanakis'in bu eseri "Girit: Turistik - Tarihi - Arkeolojik Rehber" başlığını taşımakta olup yine toplamda 950 sayfayı geçen iki cilt halinde Kandiye'de basılmıştır¹¹². Her iki eser de adanın en erken dönemlerinden günümüze kadar uzanan tarihini Osmanlı dönemini de kapsayacak biçimde ele alması bakımından bu çalışmanın kapsamına girer. Yer yer renkli haritaların yanı sıra yüzlerce plan, kroki, çizim ve fotoğrafın de yer aldığı eser, köylerin 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başındaki nüfus yapısından yer adlarının kökenine kadar bir dizi detayı vermesi bakımından değerli bir çalışmadır. Örneğin Arhanes köyü ile ilgili yukarıda verdiğimiz bazı detaylar Spanakis'in bu çalışmasından alınmıştır.

Manousakas'ın yukarıda anılan çalışmasının bir benzeri "Midilli Çalışmaları Birliği" (Etairia Lesviakon Meleton) tarafından 2000 yılında çıkmış olup "Türk İdaresi Yıllarında Midilli'nin Müslüman İbadethaneleri" başlığını taşır. P.I. Samaras tarafından hazırlanan eser, ada merkezindeki cami ve mescitler hakkında görsellerle desteklenen detaylı bilgiler verdiği gibi Mübadele öncesi yıllarda adada yaşayan Türklere ileri gelen ailelere de değinir. Çalışma toplam otuz beş sayfalık bir makale hükmünde ise de fotoğraf, çizimler ve bir harita ile son derece değerli bir envanter denemesidir. Halen harap olmuş bulunan veya büyük ölçüde değişmiş bulunan binaların orijinal görüntülerini vermesi çalışmanın önemini artırır. Çalışmanın başlığındaki "Midilli" (Mytilini) ismi ile adanın merkezi kastedildiğinden, içerik şehir merkezi ve yakın çevresini kapsar. Dolayısıyla adanın tamamına ilişkin bir çalışma değildir.

Yerel tarih söz konusu olduğunda burada yer verdiğimiz çalışmaların mevcut literatürün çok küçük bir örnekleme olduğu tekrar hatırlatılmalı, giriştiğimiz işin tahdidi bir sayım olmadığının altı tekrar çizilmelidir. Hemen her ada, kasaba hatta belli başlı köylerin tarihine ilişkin olarak yerel ölçekte üretilmiş çalışmalar yerel kütüphane ve kitabevelerinde mevcuttur.

¹¹¹ Stergios Spanakis, Poleis kai Horia tis Kritis sto Perasma ton Aionon (iki cilt), Detorakis, Kandiye 1991.

¹¹² Spanakis, 1964, a.g.e.

Bunların tamamı elbette okurun beklediği akademik düzeyi karşılamayabilir, deneyimli bir okur “tarih” ile yerel anlatıların, söylencelerin karşılabileceğinin, yukarıda yer yer anılan hâkim söylem ve imgelerin yerel tarih yazımında da etkili olabileceğinin farkındadır. Fakat her halükarda satır aralarındaki detaylar değerini korur. Bilhassa yer ve kişi isimleri, tarihi coğrafyaya ilişkin ayrıntılar bu çalışmalar üzerinden takip edilebilir. Ayrıca hâkim söylem ve imgeler doğrultusunda aktarılan anlatı ve hikâyeler de, gerçeğin kendisini değilse de bir boyutunu, kolektif hafızada yer etmiş klişeleri yansıtmaları bakımından başlı başına bir veri grubu olarak telakki olunabilir.

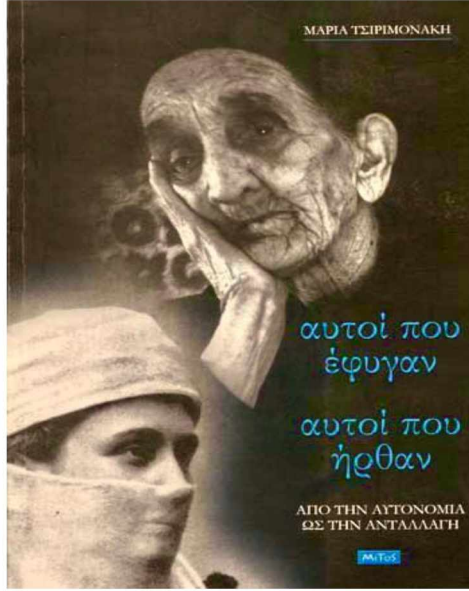
2.3.4. Hatıralar

Osmanlı döneminin bilhassa son yıllarına ışık tutan hatıraların da başlı başına bir kategori teşkil ettiği yukarıda açıklanmıştı. Haliyle Yunanistan'da bu konudaki literatür son derece zengin olup bunlar da hem nicelik hem nitelik bakımından başlı başına bir külliyat meydana getirir. Bunların bir kısmı İzmir, İstanbul gibi merkezlerdeki hayatı konu alır, fakat yukarıda dikkat çekildiği gibi Osmanlı döneminin son yıllarına ait hatıralarda Anadolu'nun hemen her köşesinden detaylarla karşılaşmak da mümkündür. Bunların bir kısmı tipik bir biçimde “iki ülke bir hayat” motifi üzerinden hatırat sahibinin Türkiye yılları ile başlar, harp, mültecilik veya mübadillik deneyimleriyle devam ederek Yunanistan'daki yeni hayatın ayrıntılarını verir¹¹³. Bu çalışmalar ülkemizde de muhaceret veya mübadele deneyimi yaşamış aile öyküleriyle benzerlik gösterir¹¹⁴. Bu tarz çalışmalar arasında Girit'i konu edinen en ilginç örneklerden biri Maria Tsirimonaki'nin “Gidenler ve Gelenler, Özerklikten Mübadeleye” başlıklı çalışması olup 2002 yılında Resmo'da yayımlanmıřtır¹¹⁵. Resmo'nun geçen yüzyıl başlarındaki tarihini işleyen kitap, Türklerin adada yaşamaya devam ettiği özerklik yıllarından mübadele sorası döneme uzanan zaman dilimini aile öyküleri üzerinden aktarır.

¹¹³ ‘Bir hayat iki vatan’ motifine tipik bir örnek olarak 1995'te ilk 1999'da ikinci baskısını yapan İzmirli Giorgos Katrapoulos'un ‘Bir Yüzyıl İki Vatan’ başlıklı hatıraları verilebilir (Georgios Th. Katrapoulos, Enas Aionas dyo Patrides, Okeanida, Atina 1999).

¹¹⁴ Bu konuda bilhassa “iki ülke bir hayat” motifini örneklemesi bakımından Reşat Tesal'ın, yazarın Selânik'in yanı sıra Volos'taki çocukluk yıllarına ait detayları da içeren “Selânik'ten İstanbul'a” adlı eseri (Tesal, a.g.e.), Ahmet Yılmaz'ın Bulgaristan ve Türkiye hayatını anlattığı “İki Ülke Bir Hayat” adlı hatıratı (Ahmet Yılmaz, İki Ülke Bir Hayat, Bilal Ofset, Balıkesir 2013) ve İskender Özsoy'un çalışmalarından ‘İki Vatan Yorgunları’ (İskender Özsoy, İki Vatan Yorgunları, Bağlam, İstanbul 2003) vb. anılabilir.

¹¹⁵ Maria Tsirimonaki, Aftoi pou Efygan Aftoi pou Irthan, Mitos, Resmo 2002.

Resim 8. Maria Tsimonaki'nin “Gidenler ve Gelenler” adlı çalışması.

Çalışmayı yukarıda saydığımız benzerlerinden ayıran en temel fark hem “gidenleri” hem de “gelenleri” aynı mekân üzerinden her iki tarafın kaynakları vasıtasıyla ele almasıdır. Çalışmanın dayandığı hatıralar Türkiye ve Yunanistan'dan fotoğraf arşivleriyle de zenginleştirilmiştir. Tsimonaki, İzmir'den Balin, İstanbul'dan Üstay ailelerinin, Cunda'dan Ali Onay'ın fotoğraf arşivlerinin yanı sıra Resmo Belediye Arşivinden ve Resmo'da Manos Astrinos'un şahsi arşivinden yararlanmışır¹¹⁶.

2.3.5. İhtilal ve Bağımsızlık Süreci

Son yıllarda sayıları giderek artan ve Yunan İhtilalinin 200. yıldönümüne giden süreçte daha da artması beklenen bir diğer grup eser de bağımsızlık sürecini konu edinir. Tahmin edileceği üzere bu kategorideki çalışmalar da başlı başına bir külliyyat meydana getirir. Bunların bir kısmının kaleme alındığı dönem konunun henüz “güncel” kabul edilebileceği yıllara kadar uzanır. Dolayısıyla içerdığı bilgilerin yanı sıra yukarıda sözü edilen hâkim söylem ve bakış açısının inşa sürecine de ışık tutar. Ioannis Filimon'un ilk baskıları 19. yüzyılın ortalarında yapılmış olan “Filiki Eteryaya ilişkin Tarihi Denemeler”¹¹⁷ başlıklı çalışması ile ihtilal liderlerinin hatırat ve

¹¹⁶ Tsimonaki, a.g.e., s. 3.

¹¹⁷ Ioannis Filimon, Dokimion Istorikon peri tis Filikis Etairias, Pelekanos, Atina 2013.

biyografileri bu kapsamda deđerlendirilebilir¹¹⁸. Son süreçte sayıları artan ve yine ihtilal liderlerini konu edinen biyografi çalışmalarını da bu kategoride yer alır¹¹⁹.

Bu kategoriye giren çalışmaların bir kısmını geniş kapsamlarından dolayı ansiklopedik olarak da nitelendirilebilirler. Bunlar arasında Dionysios Kokkinos'un ihtilale ilişkin resmi söylemi yansıtmaması bakımından "klasik" olarak da anılan altı ciltlik "Yunan İhtilali Tarihi", harita, gravür ve tablolardan oluşan zengin görsel içeriğiyle ön plana çıkar¹²⁰. Resmi söylemi ve ulus devlet inşasına yön veren bakış açısını yansıtmamasının yanı sıra, kronoloji ve biyografi detayları bakımından da Kokkinos'un eseri kayda değer bir kaynaktır. Yine bu grupta yer alan çalışmaların bir kısmını, herhangi bir bölgenin isyan ve ihtilal dönemindeki durumunu ele alması bakımından aynı zamanda yukarıda sözü edilen yerel tarih kategorisine de girer. Bu duruma bir örnek olarak Gianis Kordatos'un ihtilalin Tesalya'nın doğusundaki dağlık kesimdeki etkilerini konu alan eseri¹²¹ verilebilir. Yörenin ihtilal öncesi dönemine ilişkin detaylara da yer veren çalışmanın asıl dikkat çekici yönü ihtilalin yöre ahalisi üzerindeki sarsıcı etkisini bilhassa Kocabaşlıların ihtilal yanlısı güçler karşısındaki dirençleri üzerinden aktarmasıdır¹²².

Georgios A. Chrysanthakopoulos'un 1950 tarihli "Türk İdaresinde İleia" başlıklı çalışması da bu kapsamda deđerlendirilebilir¹²³.

¹¹⁸ Krş. Spyros Melas, O Navarhos Miaoulis, Saliverou, Atina 1932; Spyros Melas, O Geros tou Moria, Biris, Atina 1957; (Ioannis) Stratigos Makrigiannis, Apomnimonevmata, Bayron, Atina.

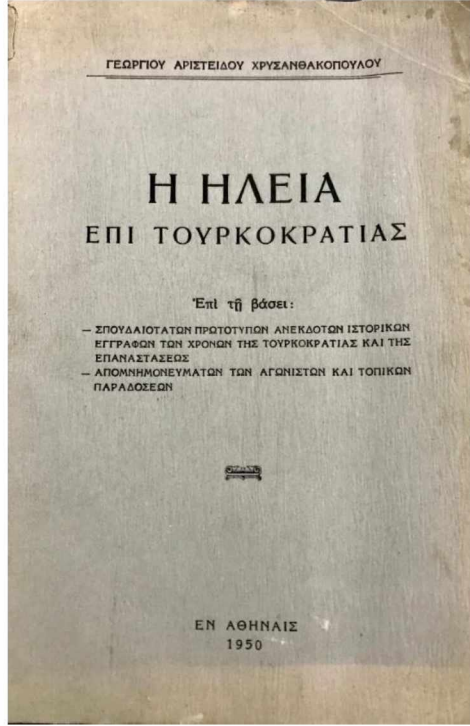
¹¹⁹ Krş. Iakovos Mihailidis, O Theodoros piso apo ton Kolokotroni, Kathimerini, Atina 2014; Panagiotis Paspaliaris, O Ioannis piso apo ton Kapodistria, Kathimerini, Atina 2014; Paschalis M. Kitromilidis, O Rigas piso apo ton Velestinli, Kathimerini, Atina 2014.

¹²⁰ Dionysios Kokkinos, I Elliniki Epanastasis (altı cilt), Melissa, Atina 1967-1969.

¹²¹ Gianis Kordatos, I Epanastasi tis Thessalomagnisias tou 1821, Epikairoiti, Atina 1977.

¹²² Kordatos, a.g.e., ss. 139-148.

¹²³ Georgios A. Chrysanthakopoulos, I Ileia epi Tourkokratias, Atina 1950.

Resim 9. Chrysanthakopoulos’un “Türk İdaresinde İleia” adlı çalışması.

Mora’nın bu yöresi Osmanlı Kaynaklarında “Lala” olarak geçen havalıyi de kapsar. Dolayısıyla söz konusu çalışma, adını Lala (Lalas) kasabasından alan bu havalinin idari yapısına ilişkin detaylara da yer verir. Üç yüz elli sayfayı geçen hacmiyle bu çalışma, yukarıda yerel tarih kapsamında değerlendirilen yayınlar arasında ele alınabileceği gibi ihtilal yıllarına ilişkin detayları bakımından bu başlık altında da değerlendirilebilir. Benzer biçimde Lismanis’in yukarıda anılan çalışması her ne kadar Hydra Adasının tarihini adada mevcut yerleşimin başladığı yıllardan itibaren alıyor ise de başlığından da anlaşılacağı üzere ihtilal dönemine bilhassa ağırlık verdiğinden bu kategori altında da değerlendirilebilir.

Yunan ihtilalinin 200. Yıldönümüne giden süreçte bu konudaki yayınlar da artmakta ve ilgiyle takip edilmektedir. Bunlar arasında yoğun içeriği ve gördüğü ilgi bakımından dikkat çeken bir çalışma Theodoros D. Panagopoulos’un başlığı kabaca “Tarihin Satır Araları” olarak tercüme edilebilecek olan çalışmasıdır¹²⁴. Yayımlandığı 2009 yılı içinde altı defa basılan ve Yunanistan’da çok satanlar listesine giren kitap özellikle ihtilal

¹²⁴ Theodoros D. Panagopoulos, Ta Psila Grammata tis Istorias, Enalios, Atina 2009.

sürecinin gölgede kalan tartışmalı detaylarına odaklanır. Beş yüz sayfayı aşan bu çalışmanın gördüğü ilgi üzerine Panagopoulos 2012 yılında bunun devamı niteliğinde, yine ihtilal sürecinin gölgede kalan detaylarını tartıştığı ikinci bir kitap çıkarmıştır. Başlığı kabaca “Herşey Aydınlansın” olarak tercüme edilebilecek olan bu çalışma da son derece hacimli olup sayfa sayısı sekiz yüzü geçer¹²⁵.

Son süreçte yayımlanan daha kısa ve öz bir örnek Vassilis Kremmydas'ın “1821 Yunan İhtilali” başlıklı çalışmasıdır¹²⁶. Kremmydas bir yandan ihtilalin seyrini, diğer yandan başlıca dinamikler arasındaki etkileşimi oldukça analitik bir yaklaşımla yaklaşık iki yüz sayfaya sığdırmayı başarmıştır. Konuyu hem düşünsel ve örgütsel arka planı, hem de temel aktör ve toplumsal kesimler üzerinden ele alan çalışma ihtilal sürecini modernleşme/yenileşme, yenilik kavramları üzerinden değerlendirir. Son yıllarda çıkan yayınlar arasında Panagopoulos'un yukarıda geçen çalışmaları yoğun ayrıntı ve tartışma ile ön plana çıkarken Kremmydas daha sistematik ve akademik bir içerikle dikkati çeker. Çalışma yukarıda sözü edilen hâkim söylemin izlerini yer yer yansıtsa da, özellikle iç ve dış dinamikler arasındaki etkileşime ilişkin yorum ve yaklaşımları bakımından kayda değer bir kaynak teşkil eder. Bu çalışmanın da yayımlandığı ilk yıl (2016) içinde altı baskı yapmış olması ne derece ilgi gördüğü hakkında fikir verir.

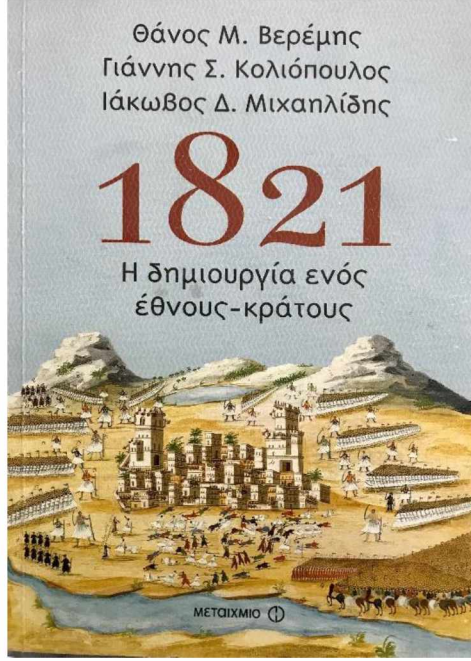
Sayıları giderek artan bu kategorideki yayınlara 2018'de “1821: Bir Ulus Devletin İnşası” başlıklı çalışma eklenmiştir¹²⁷. Bu alanda uluslararası yayınlarıyla da tanınan Thanos Veremis, Giannis Koliopoulos ve Iakovos Mihailidis tarafından hazırlanan çalışma, ihtilal sürecini akademik bir bakış açısıyla fakat aynı zamanda geniş okur kitlelerine de hitap edecek biçimde ele alır. İçeriği dört yüz sayfayı geçen kitap, Fransız ve Yunan devlet arşivlerinin yanı sıra yukarıda da geçen Kokkinos, Filimon gibi temel kaynakları ve yine yukarıda geçen hatıra ve biyografileri esas alır. Eser bu yönüyle aynı zamanda ihtilal dönemi literatürünü temel eserler üzerinden gözden geçirir. Kitabın ilk bölümü iç ve dış dinamiklere ilişkin bir genel değerlendirme ile başlar. Bu bölümde ihtilalin arka planı dönemin ve ihtilal bölgelerinin sosyoekonomik koşulları üzerinden ele alındığı gibi başlıca dış aktörlerin süreçteki rolleri işlenir. İlerleyen bölümlerde ihtilalin ideolojik temelleri, liderleri ve örgüt yapısını tartışan yazarlar olayların

¹²⁵ Theodoros D. Panagopoulos, *Ola sto Fos*, Enalios, Atina 2012.

¹²⁶ Vasilis Kremmydas, *I Elliniki Epanastasi tou 1821*, Gutenberg, Atina 2016.

¹²⁷ Thanos M. Veremis, Giannis S. Koliopoulos, Iakovos D. Mihailidis, *1821: Dimiourgia enos Ethnous-Kratous*, Metailmio, Atina 2018.

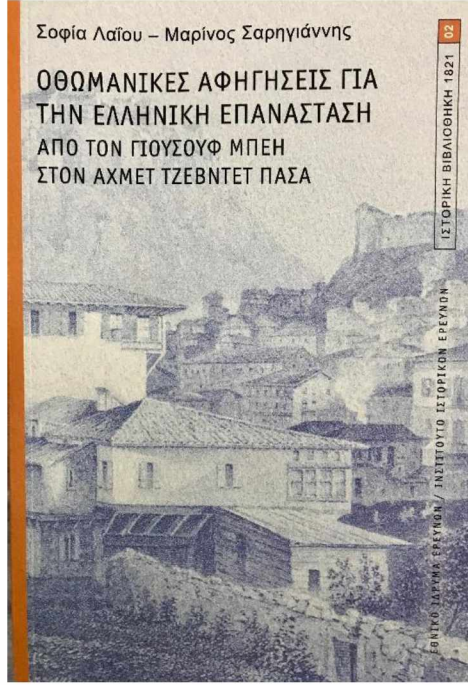
seyrini başlıca dönüm noktaları üzerinden kronolojik sırayı da gözeterek ele alırlar.

Resim 10. Veremis, Koliopoulos ve Mihailidis'in 2018'de yayımlanan çalışmaları.

Bu konuda yine son zamanlarda çıkan fakat Osmanlı kaynaklarını esas alması bakımından istisna teşkil eden bir diğer çalışma “Yunan İhtilaline dair Osmanlı Anlatıları” başlığını taşır¹²⁸. Sofia Laiou ve Marinos Sariyannis tarafından kaynakça hariç 164 sayfalık bir kitap olarak hazırlanmış bulunan çalışma 2019 yılı temmuz ayında yukarıda da adı geçen Tarih Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

¹²⁸ Sofia Laiou, Marinos Sariyannis, Othomanikes Afigiseis gia tin Elliniki Epanastasi: Apo ton Giousouf Bei ston Tzevedet Pasa, Institutouto Istorikon Erevnon, Atina 2019.

Resim 11. Laiou ve Sariyannis'in 2019'da basılan çalışmaları.

Çalışmanın alt başlığında yer alan “Yusuf Bey'den Ahmet Cevdet Paşa'ya” ifadesi temel alınan kaynaklara işaret eder. Çalışma 19. yüzyıl vakanüvislerinin anlatımlarını esas alarak Osmanlı seçkinlerinin İhtilal karşısındaki tavır ve hissiyatını ilk elden kaynaklar üzerinden Yunanlı okura aktarır. Yazarlar, Yunanistan'da ihtilal dönemine ilişkin tartışmalarda Osmanlı tarafının yaklaşımının hemen hiç bilinmediğine dikkat çekerek¹²⁹ çalışmanın temel amacını da ortaya koyarlar. Bu son nokta, nihayet sonuç kısmına yaklaşan bizim çalışmamızın da temel amacına işaret eder. Tarihleri yüzyıllardır iç içe geçmiş iki ülke, kültür ve coğrafya bakımından ne kadar yakınsa iletişim bakımından o derece uzaktır¹³⁰. Nasıl ki Yunanistan'ın tarihi Türkiye'de üretilen çalışmalar

¹²⁹ Sofia Laiou, Marinos Sariyannis, a.g.e, s. 15; çalışmanın arka kapağındaki tanıtım yazısı da bu tespitle başlar.

¹³⁰ Esasen bu noktada Yunanistan'ın Türkiye'yi konu alan yayınlardaki performansı daha yüksek görünmektedir. Yunanistan'da Osmanlı dönemi bir yana, doğrudan doğruya Türkiye'yi konu alan literatür başlı başına ayrı bir çalışma konusu teşkil eder. Türkçede ise Herkül Millas'ın çalışmaları istisna tutulursa modern Yunanistan'ın tarihi hala büyük ölçüde Batı kaynakları üzerinden takip edilmektedir (Krş. Herkül Millas, Yunan Ulusunun Doğuşu, İletişim, İstanbul 1994; Herkül Millas, Geçmişten Bugüne Yunanlılar, İletişim, İstanbul 2003; Richard Clogg, Modern Yunanistan Tarihi, çev. Dilek Şendil, İletişim,

bilinmeden eksik kalırsa, Türkiye'nin bilhassa Rumeli tarafındaki geçmişine dair gölgede kalan detaylar da Yunan kaynaklarıyla aydınlanabilir.

Sonuç

Yukarıda sözü edilen çalışmaların listesi elbette uzatılabilir ancak sonuç değişmeyecektir: Osmanlı tarihinin gölgede kalan detaylarının aydınlatılması için komşu dillerde yazılmış yerel kaynaklar son derece zengin detaylar verir. Bilhassa Balkan tarihi söz konusu olduğunda Osmanlı kaynakları ile yerel kaynakların birlikte kullanımının araştırmaların derinliğine ve kalitesine katkısı açıktır. Bu alanda karşı karşıya bulunduğumuz külliyatin muazzam boyutları göz önünde bulundurulursa yerel kaynak kullanımının henüz ne derece kısıtlı olduğu anlaşılır.

Yunan kaynakları ülkemizdeki Osmanlı tarihi araştırmaları için bilhassa konu edindikleri coğrafî sahanın genişliği bakımından önem taşır. Yunanistan söz konusu olduğunda adalar ve şehirler bir yana, ülke çapında hemen her kasaba hatta bazı köylerin dahi tarihi çalışılmış ve çalışılmakta olup bu kaynaklar Osmanlı idari sisteminin yerel ayrıntıları, tarihi coğrafya, yer adları, sosyokültürel yapı vb. hususlarda değerli bilgiler içerir. Yerel ölçekte üretilen çalışmaların yine çoğunlukla yerel düzeyde basılması, Yunanistan'da söz konusu literatürün üretim mekanizmalarının ne derece yaygın olduğunu gösterir. Diğer yandan, ele alınan kaynakların konu edindiği coğrafya Yunanistan topraklarıyla sınırlı olmayıp Anadolu'yu da kapsar. Söz konusu kaynakların göz önünde bulundurulması, ortak geçmişin anlaşılmasına yönelik çabalara derinlik katacaktır. Bunun için araştırmacılar yerel dildeki kaynakları takip edebilecekleri gibi ortak çalışmalar ve karşılıklı tercüme faaliyetleriyle de yerel kaynaklara erişim kolaylığı sağlanabilir.

Sonuç olarak Yunanistan'ın Osmanlı dönemine ilişkin yerel detaylar yalnızca Yunanca kaynaklarla veya yalnızca Türkçe kaynaklarla da çalışılabilir. Ancak mümkün ölçüde her iki taraftan da kaynak kullanımı, karşılıklı lisan öğrenimi ve akademik iletişim teşvik edilirse hem araştırma süreçleri kolaylaşır hem de kaynakların karşılaştırmalı kontrolüyle daha net sonuçlara varılır.

Kaynakça

- ADIYEKE Nuri, "Stavrinidis ve Girit'teki Osmanlı Kadı Sicilleri", *Kebikeç*, 17, 2004, ss. 73-81.
- ADIYEKE A. Nükhet, "Ypotheseis Antidikion anamesa se mi Mousoulmanous apo ta Ierodikastika Katastihia tou Rethymnou kata to 17o Aiona", çev. D. Kakos, *Kritologika Grammata*, 19 (2004), ss. 9-32.
- ADIYEKE A. Nükhet, ADIYEKE, Nuri, "Oi Apostasies apo to Islam stin Kriti sti Diarkeia tis Ellinikis Epanastasis", çev. E. Kolovos, *Kritologika Grammata* 19, (2004), ss. 33-41.
- ALIPRANTIS Nikos Hr., "Genealogika tis Santorinis", *Thiraika* - 4 (2004), Atina.
- ANAGNASTOPOULOU Sia, *Mikra Asia 19os Ai.-1919*, Ellinika Grammata, Atina 1998.
- ANASTASAKI, Anna, *Kritiki Kouzina, Marmatakis, Hanya*.
- ANASTASIADI - MANUSAKI Sofia, *Mnimes Kappadokias* (yayma hazırlayan: Mirka Tzeveleki-Kondaki), Kentro Mikrasiatikon Spoudon, Atina 2002.
- AYDIN Hacı Veli, "Ellines Emporoi kai Naftikoi sti Mavri Thalassa", (çev. A. Papadopoulou), Tzelina Charlafti, Katerina Papakonstantinou (ed.), *Naftilia ton Ellinon, Kedros & Ionio Panepistimio*, Atina 2013, ss. 683-701.
- AYVALI Gülstün, HAIRETI Fotini, FOTINOU Pinelopi, SARIYANNIS Marinos, (Ed. ZACHARIADOU Elizabeth), *Ierodikeio Irakliou Tetartos Kodikas (Meros A 1672-1674), (Meros B 1683-1686) [Kandiye Şeriyе Sicili, No: 4]*, Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2010.
- AYVALI Gülstün, KOLOVOS Elias, SARIYANNIS Marinos, (Ed. Elizabeth Zachariadou), *Ierodikeio Irakliou Defteros Kodikas (Meros A 1672-1674 kai Meros B 1683-1686) [Kandiye Şeriyе Sicili, No: 2]*, Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2014.
- BALTA Evangelia, "Karystia Euvoias 15os-17os Ai.", *Arheion Euvoikon Meleton* 32 (1996-97), ss. 5-58.
- BALTA Evangelia, "Oi Othomanikes Spoudes stin Ellada", *Istorika*, 31 (Dec. 1999), ss. 455-460.
- BALTA Evangelia, "Ottoman Studies and Archives in Greece", *Analecta Isisiana LXX*, the Isis Press, Istanbul 2003.
- BALTA Evangelia, OĞUZ Mustafa, *To Othomaniko Ktimatologio tou Rethymnou Tapu Tahrir 822, Ethniko Idryma Erevnon, Istoriki kai Laografiki Etairia Rethymnou*, Resmo 2007.
- CASTELLAN Georges, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.
- CHARLAFTI Tzelina, PAPAKONSTANTINOU Katerina (ed.), *Naftilia ton Ellinon, 1700-1821, Kedros & Ionio Panepistimio*, Atina 2013.
- CHATZIDAKIS Iosif, *Istoria tis Nisou Milou, Ekdotis Enoseos Milion en Athinai*, Atina 1994.
- CHATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER Iliа, KARANASIOS Chariton, KAPPLER Mathias, CHOTZAKOĞLOU Charalampos (ed.), *Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neollinikou Diafotismou, Akadimia Athinon*, Atina 2013.
- CHRYSANTHAKOPOULOS Georgios A., *I Ileia epi Tourkokratias*, Atina 1950.
- CLOGG Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İletişim, İstanbul 2007.
- DIMITRIADIS Evangelos, *To Vilaeti ton Ioanninon kata to 19o Aiona, Giannena apo tin 'Poli-Pazari' stin 'Poli-Praktoreio'*, Kyriakidis, Selânik 1993.

DIMITRIADIS Vasilis, Topografia tis Thessalonikis kata tin Epohi tis Tourkokratias, Etairia Makedonikon Spoudon, Selânik 1983.

DIMITRIADIS Vasilis, Bir Evin Hikâyesi: Selânik'teki Mustafa Kemal Atatürk'ün Evi ve Ailesi Hakkında Türkçe ve Yunanca Belgeler, çev. Gülsün Aksoy-Aivali, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.

DIMOGLU Aigli, Volos: Enas Aionas, Volos Yayınları, Volos 1999.

EFSTATHIADOU-TSILIMAGKOU Soula, Tarsos Kilikias kai Laografika Kappadokias, Gordios, Atina 2012.

EPEOGLU – BAKALAKI Evdokia, Anamniseis apo ti Zoi stin Angyra, Vanias, Selânik 1997.

ERKEN İlkay, Yanya Sancağının İdari Yapısı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913), yayımlanmamış doktora tezi, Samsun OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

EVLİYÂ ÇELEBİ, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

FILIMON Ioannis, Dokimion Istorikon peri tis Filikis Etairias, Pelekanos, Atina 2013.

FILIPPIDIS D., Kynouria, Melissa, Atina 1985.

FOTOPOULOS Athanasios Th., Oi Kotzabasides tis Peloponnissou kata ti Defteri Tourkokratia, Irodotos, Atina 2005.

HASTAOGLU Vilma, Volos: Portreto tis Polis ton 19o kai 20o Aiona, Volos yayınları, Volos 2002.

HATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER İlia, “Eis to Theatron tou Kosmou: Apotyposeis tou Mparok sta Fanariotika Stihourgimata”, HATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER İlia, KARANASIOS Chariton, KAPPLER Matthias, CHOTZAKOGLU Charalampos (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neollinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 27-88.

HEKIMOGLU Evangelos, Ta Mystiria tis Thessalonikis, University Studio Press, Selânik 2001.

INTZEMPELIS, Elpidoforos, Arta 1881-1941, Paraskinio, Atina 2010.

İNALCIK Halil, I Othomaniki Aftokratoria: I Klasiki Epohi, Aleksandreia, Atina 1995.

KAMPOURIDIS Kostas, I Neoteri Ellada mesa apo Othomanikes Arheikes Piges, Ant. Stamoulis, Selânik 2009.

KAMPOURIDIS Konstantinos, I Lesvos ton 16o Aiona, Ant. Stamoulis, Selânik 2016.

KAMPOURIDIS Konstantinos, SALAKIDIS Georgios, I Eparhia Servion ton 16o Aiona mesa apo Othomanikes Piges, Ant. Stamoulis, Selânik 2013.

KAPETANAKIS Stavros, I Mani sti Defteri Tourkokratia (1715-1821), Adouloti Mani, Areopoli-Mani 2011.

KARANTZIKOU Eleni, FOTINOU Pinelopi, (Ed. ZACHARIADOU Elizabeth), Ierodikeio Irakliou Tritos Kodikas (1669/73 kai 1750/67) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 3], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2003.

KATRAMOPOULOS Georgios Th., Enas Aionas dyo Patrides, Okeanida, Atina 1999.

KAYAPINAR Levent, “Oi Katikoi kai Synoikies tis Larisas kai ton Trikalon kata tin Periodo 1454/1455-1602 – I”, Thessaliko Imerologio, çev. S. Gioltzoglou, c. 68 (2015), ss. 289-308.

KAYAPINAR Levent, "Oi Katikoi kai Synoikies tis Larisas kai ton Trikalon kata tin Periodo 1454/1455-1602 – II", Thessaliko Imerologio, çev. S. Gioltzoglou, c. 69 (2016), ss. 309-328.

KAYAPINAR Levent, "O Palamas tis Karditsas stis Othomanikes Apografes tis Periodou 1454/1455-1570", Thessaliko Imerologio, c. 73 (2018), ss. 68-71.

KAYAPINAR Levent, "Eksi Oikismoi tis Ellassonas stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 74 (2018) ss. 115-120.

KAYAPINAR Levent, "I Ellassona kai 15 Oikismoi tis stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 75 (2019), ss. 17-26.

KAYAPINAR Levent, "Santorini Adası", Yasemin Demircan, Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, Osmanlı Döneminde Kikladlar (c. 1), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, ss. 109-146.

KAYAPINAR Levent, KAYAPINAR Ayşe, "Ta Othomanika Eggrafa tis Vivliothikis tis Dimitsanas", Gortyniaka, c. 4, Atina 2007, ss. 241-266.

KAYAPINAR Levent, KAYAPINAR Ayşe, "30 Oikismoi tis Ellassonas stin Apografi ton Othomanon tou 1506", Thessaliko Imerologio, c. 76 (2019), ss. 15-19.

KAYAPINAR Levent, KAYAPINAR Ayşe, "I Ellassona kai 25 Oikismoi tis stin Apografi ton Othomanon tou 1570 (TD 695)", Thessaliko Imerologio, c. 77, 2020, ss. 49-52.

KAYAPINAR Levent, SPANOS Kostas, "Istorika Stoiheia gia ti Vatsounia tou Mouzakiou", Thessaliko Imerologio, c. 67 (2015), ss. 113-128.

KAYAPINAR Levent, SPANOS Kostas, "Istorika Stoiheia gia to Vounesi tis Karditsas (15os – 17os Ai.)", Thessaliko Imerologio, c. 69 (2016) ss. 3-10.

KAYAPINAR Levent, SPANOS Kostas, "Oi Oikismoi tis Karditsas sto Othomaniko Apografiko Katastiho 101 (1521)", Thessaliko Imerologio, c. 70 (2016) ss. 273-306.

KAYAPINAR Levent, SPANOS Kostas, "Istorika Stoiheia gia ti Damasi tou Tyrnavou (1454/1455-1613/1614)", Thessaliko Imerologio, c. 71 (2016) ss. 3-13.

KAYAPINAR Levent, SPANOS Kostas, "Istorika Stoiheia gia tin Paraprastaina (Proastio) tis Karditsas (1454/1455-1613/1614)", Thessaliko Imerologio, c. 72 (2017) ss. 113-121.

KITROMILIDIS Paschalis M., O Rigas piso apo ton Velestinli, Kathimerini, Atina 2014.

KOIMISOGLOU Symeon, Kappadokia, ILP Productions, Selânik 2005.

KOKKALAKIS Giannis, I Santorini, Atina 2016.

KOKKALAKIS Giannis, Famiglia Ghisi, Atina 2017.

KOKKINIS Spyros, Ta Monastiria tis Ellados, Estias, Atina 1976.

KOKKINOS Dionysios, I Elliniki Epanastasis (altı cilt), Melissa, Atina 1967-1969.

KORDATOS Gianis, I Epanastasi tis Thessalomagnisias tou 1821, Epikairoti, Atina 1977.

KOSTAKIS Thanasis, Vatika kai Havouts: Ta Tsakonohoria tis Propontidas, Ekdoseis Kentrou Mikrasiatikon Spoudon, Atina 1979.

KOUTSODONTI Evangelia, Alatsata Mikras Asias, I Patris ton Goneon mou, Filotehnikou Omilou Hiou, Sakız (Hios) 2001.

KOUVAS Giannis, To Horio mas Sivrisari, Entos, Atina 2000.

KOFOU Anna, Kriti, Ekdotiki Athinon, Atina 2004.

KREMMYDAS Vasilis, I Elliniki Epanastasi tou 1821, Gutenberg, Atina 2016.

KSIRADAKI Soula, Fanariotisses, Ekdoseis Filippoti, Atina 1999.

KYPRIOTELIS Petros, LIAPIS Kostas (ed.), O Volos kai i Periohi tou stin Istoriki tous Diadromi / Volos and its District through History, Etairia Thessalikon Erevnon, Volos 2004.

KYRKINI-KOUTOULA Anastasia, I Othomaniki Dioikisi stin Ellada: I Periptosi tis Peloponnisou (1715-1821), Arsenidi, Atina 1996.

LAIYOU Sofia, SARIYANNIS Marinou, Othomanikes Afigiseis gia tin Elliniki Epanastasi: Apo ton Giousouf Bei ston Tzevdet Pasa, Institutou Istorikon Erevnon, Atina 2019.

LIAKOPOULOS Georgios, Theodoros Paliougkas, Othomanikes Epigrafes tis Larisas, Stamoulis, Selânik 2013.

LIBEROPOULOS Giannis, Konitsa: Istorika kai Politismos, Vounima, Koniçe (Konitsa) 2007.

LIBEROPOULOS Giannis, Pazariou Anatomi, Roes, Atina 2008.

LISMANIS Dimitris, Hydraioi Prodromoi kai Navmahoi tou Eikosiena, Ypiresia Istorias Naftikou, Atina 2007.

MAKRIGIANNIS Ioannis, Apomnimonevmata, Bayron, Atina.

MANOUSAKAS Manolis, Hania, I Palia Poli sto Perasma tou Hronou, Banousis Themis, Hanya 2009.

MANOUSAKAS Manolis, Tzamia, Tekedes kai Tourbedes sto Nomo Hanion, Ereisma, Hanya 2013.

MASTAGKAS Sotirios, Hronika Litochorou kata tin Tourkokratia, c. 16, Litochor (Litochoro), 2019.

MELAS Spyros, O Navarhos Miaoulis, Atina 1932.

MELAS Spyros, O Geros tou Moria, Biris, Atina 1957.

MIHAILIDIS Iakovos, O Theodoros piso apo ton Kolokotroni, Kathimerini, Atina 2014.

MİLLAS Herkül, Yunan Ulusunun Doğuşu, İletişim, İstanbul 1994.

MİLLAS Herkül, Geçmişten Bugüne Yunanlılar, İletişim, İstanbul 2003.

NIKOLOUDIS Nikos, Ta Kastrata tis Elladas, Explorer, Atina 2002.

ÖZSOY İskender, İki Vatan Yorgunları, Bağlam, İstanbul 2003.

PAIZI-APOSTOLOPOULOU, O Thesmos tis Patriarhikis Eksarhias, Ethniko Idryma Erevnon, Atina 1995.

PALAIOLOGOPOULOS Dimitris, Oi Kotzabasides ton Kalavriton, Paraskinio, Atina 2008.

PALIOUGKAS Theodoros, I Larisa kata tin Tourkokratia, Yenişehir Belediyesi (Dimos Larisas), Yenişehir (Larisa) 1996.

PANAGOPOULOS Theodoros D., Ta Psila Grammata tis Istorias, Enalios, Atina 2009.

PANAGOPOULOS Theodoros D., Ola sto Fos, Enalios Atina 2012.

PAPAROUNIS P. N., Tourkokratia, Ekdoseis Grigori, Atina 2011.

PASPALLARIS Panagiotis, O Ioannis piso apo ton Kapodistria, Kathimerini, Atina 2014.

PLEMMENOS Ioannis, "En Elleipsei Poiiseos Alithous: Laika Prototipa sti Fanariotiki Mousikopoiitiki Paragogi", HATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER Iliia, KARANASIOS Chariton, KAPPLER Matthias, CHOTZAKOGLU Charalampos (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 423-448.

SALAKIDIS Georgios, I Larisa (Yenişehir) sta mesa tou 17ou Aiona, Stamoulis, Selânik 2004.

SFYROERAS Vasileios, Ta Ellinika Pliromata tou Tourkikou Stolou, Atina 1968.

SPANAKIS Stergios, Kriti Tourismus Istoria Arhaiologia (iki cilt), Sfakianos, Kandiye 1964.

SPANAKIS Stergios, Poleis kai Horia tis Kritis sto Perasma ton Aionon (iki cilt), Detorakis, Kandiye 1991.

SPYROPOULOS Giannis, Othomaniki Dioikisi kai Koinonia stin Proepanastatiki Dyтики Kriti, Arheiakas Martyries (1817-1819), GAK Arheia Nomou Rethymnis, Resmo 2015.

STAVRINIDIS Nikolaos, Metafrasis Tourkikon Istorikon Eggrafon, (Aforonton eis tin Istoria tis Kritis), Vikelea Dimotiki Vivliothiki, c.1, (1657-1672), Kandiye 1975 (ikinci baskı 1986); c.2, (1672-1694), Kandiye 1976 (ikinci baskı 1986); c.3, (1694-1715), Kandiye 1978 (ikinci baskı 1987); c.4, (1715-1752), Kandiye 1984; c.5, (1752-1765), Kandiye 1985.

STRATIDAKIS Haris K., 370 Mnimejiaka Kena stin Istoriki Topografia tou Rethymnou, Syllogos Kathikon Palias Polis Rethymnou, Resmo 2014.

STRAUSS, Johann, "The New Status of Turkish in the Phanariot Era. Notes on the Turkish Elements in Phanariot Prose and Poetry Writing", HATZIPANAGIOTI-SANGMEISTER Iliia, KARANASIOS Chariton, KAPPLER Matthias, CHOTZAKOĞLOU Charalampos (ed.), Fanariotika kai Astika Stihourgimata stin Epohi tou Neoellinikou Diafotismou, Akadimia Athinon, Atina 2013, ss. 263-386.

STROULIAS Pavlos, Tempa kai 'Synetairismos Ambelakion', Ella, Yenişehir (Larisa) 1998.

TESAL Reşat, Selânik'ten İstanbul'a, İletişim, İstanbul 1998.

THAVORITIS M., Mnimes Mikras Asias, Atina 1972.

TSIAMALOS Dimitris, Oi Armatoloi tis Roumelis, Ekdoseis Papazisi, Atina 2009.

TSELIKAS Agamemnon Tselikas, Martyries apo ti Santorini (1573-1819), Pneumatiko Kentro Megaro Gyzi, Atina, Santorini 1985.

TULÇA Enis, Atatürk - Venizelos ve Bir Diplomat: Enis Bey, Simurg, İstanbul 2015.

TULÇA Enis, Venizelos - Atatürk kai o Presvis Enis Bei, Iason Books, Atina 2016.

TSIRIMONAKI Maria, Aftoi pou Efygan Aftoi pou Irthan, Mitos, Resmo 2002.

TZOMPANAKI Chrysoula, Oi Arhanes kai i Arhitektoniki tous, Kandiye 2002.

TZOMPANAKI Chrysoula, I Arhitektoniki stin Kriti – Periodos ton Neoteron Hronon (iki cilt), Kandiye 2005, 2007.

TZOMPANAKI Chrysoula, O Kritikos Polemos 1646-1669, Tzobanaki Chrysoula, Kandiye 2008.

TZOMPANAKI Chrysoula, Handakas I Poli kai ta Teihi, Etairia Kritikon Istorikon Meleton, Kandiye 2011.

VAKALOPOULOS Apostolos, Ta Kastrata tou Platamona kai tis Orias Tempon kai o Tekes tou Hasan Baba, Etairia Makedonikon Spoudon, Makedoniki Vivliothiki – 37, Selânik 1972.

VAKALOPOULOS Apostolos E., Istoria tis Thasou 1453-1912, Etairia Makedonikon Spoudon, Makedoniki Vivliothiki – 64, Selânik 1984.

Arsoy, İ. A., Özdağoğlu, A., Özdağoğlu, G., Damar, M. (2020). Yunanistan'da Osmanlı Tarihi Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme. ANKARAD, 1(1). s. 5-55.

VAROUCHA Maria, HAIRETI Fotini, SARIYANNIS Marinos, (Ed. ZACHARIADOU Elizabeth), Ierodikeio Irakliou Pemptos Kodikas (Meros A 1673-1675), (Meros B 1688-1689) [Kandiye Şeriye Sicili, No: 5], Vikelaia Dimotiki Vivliothiki, Kandiye 2008.

VEREMÍS Thanos M., KOLIOPOULOS Giannis S., MIHAILIDIS Iakovos D., 1821: Dimiourgia enos Ethnous-Kratous, Metaihmio, Atina 2018.

YILMAZ Ahmet, İki Ülke Bir Hayat, Bilal Ofset, Balıkesir 2013.

ZACHARIADOU Elizabeth A., Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydin (1300-1415), Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini, Venedik 1983.

OSMANLI NÜFUS SAYIMI VERİLERİNDE MAHALLELER: LEFKOŞE AYASOFYA MAHALLESİ ÖRNEĞİ (1831-1839)*

Selahattin BAYRAM**

Öz: Lefkoşe Ayasofya Mahallesi sadece Müslümanların ikamet ettiği mahallelerden biri olmuştur. Hicrî 1246 (1830/31) nüfus sayımında ve sonraki yıllarda yapılan sayımlarda adı geçen mahallenin erkek nüfusu 396'dan 436'ya kadar çıkmıştır. Mahalle sakinlerinin doğumla kazandıkları göreceli nüfus artış ivmesi ölüm oranlarındaki nispi fazlalıkla kaybolmuştur. Buna mukabil Lefkoşe'nin Gayrimüslim mahallelerinde hem doğum hem de ölüm oranlarında nispi düşüklük tespit edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu mahalle sakinlerinin isimleri irdelenmiş ve erkek nüfusun yaklaşık beşte birinin Mehmed ismini taşıdığı görülmüştür. Mehmed ismini Mustafa ismi takip etmiştir. Hz. Peygamberin diğer bir ismi olan Ahmed de sözü edilen mahallede en çok rağbet gören isimler arasında yer alsa da Hüseyin ile Hz. Muhammed arasındaki dede-torun ilişkisi Hüseyin isminin Ahmed isminden önce gelmesine neden olmuştur. Ali, Hasan, Hüseyin gibi Ehl-i Beyt isimleri hem Sünni hem de Sünni olmayanların sıklıkla rağbet ettiği isimler olmuştur. Ayasofya mahallesinde toplam 53 çeşit meslek çeşidi tespit edilmiştir. 436 kişilik nüfusun 180'i bir meslek grubuna veya bir memuriyete mensup olmuştur. Bir çeşit memuriyet olan sipahilik 23 kişiyle mahallede en çok rağbet gören hizmet alanı olmuştur. Sipahilikten sonra en çok tercih edilen meslek ise 17 kişiyle pabuççu mesleği gelmiştir. Üçüncü sırada basmacılar yer almıştır. İradî esasa dayanmadığı için meslek sayılmayan kölelik ile memur sınıfına daha yakın duran zeamet erbabı ilk üç mesleği takip etmiştir. Diğer meslek grupları ağırlıklı olarak ikişer ve birer kişiyle temsil edilmiştir. Ayasofya'da ikamet edenlerin 46'sı söz konusu nüfus sayımlarında tuvânâ yazılmıştır. Askerlik hizmetini ifa etme yaşına girmiş genç kişi anlamına gelen tuvânâ kayıtlarında asgari ya da azami bir yaş sınırı tespit edilememiştir. Tuvânâ kaydı 12-18 yaş aralıklarında değişiklik göstermiştir. Askerliğe celp yaşının farklılık arz etmesi ailenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumunun, gençlerin sıhhat ve vücut

* Bu çalışma 18-20 Mayıs 2020'de Azerbaycan Bakü'de düzenlenen Avrasya Zirvesi 6. Bilimsel Araştırmalar ve Güncel Gelişmeler Kongresi'nde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Türkiye, sbayram63@yahoo.de, ORCID: 0000-0002-9256-1416.

yapılarının önemli bir rol oynadığı düşünülmüştür. Ayasofya mahallesinde askeri hizmetten muaf tutulup müsün yazılanların sayısı 24 olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti, en küçük idari birim olan mahallelerde nüfus sayımı yaparak ihtiyaç anında ne kadarlık askeri bir güce sahip olduğunu önceden kestirebilmeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Lefkoşe, Nüfus sayımı, Tuvânâ, Müsin.

NEIGHBORHOODS IN OTTOMAN POPULATION CENSUS DATA: A CASE STUDY OF NICOSIA AGHIA SOPHIA NEIGHBORHOOD (1831-1839)

Abstract: Ayasofya neighborhood was one of the neighborhoods where only Muslims resided. From the census of Hijri 1246 (the year 1830-1831) to the censuses of the following year the male population of the neighborhood rose from 396 to 436. High birth rate of the Ayasofya neighborhood was compensated by the high death rate such that the population remained mostly stable. While the populations of nonmuslim neighborhoods in Lefkoşe remained stable due to a low birth and death rate. In this study, upon analyzing the names of the Ayasofya neighborhood residents, it was found that approximately one fifth of the male population was named Mehmed. The name Mehmed was followed by the name Mustafa in popularity. Ahmed, which is another name of Prophet Muhammed, was also a popular name; however, the name Hüseyin which belonged to the grandson of the Prophet Muhammed was more popular than Ahmed due to the value given to the special grandson grandfather relationship Hüseyin had with the Prophet. It was hypothesized that the names of the residents reflected to which Islamic sect they belonged. Names from the Ehl-i Beyt such as Ali, Hasan, Hüseyin are used both by Sunni and non Sunni Muslims. A total of 53 different occupations were observed in the records of the Ayasofya neighborhood. Out of a population of 436 people 180 were part of an occupational group or were civil servants. Being spahi (cavalary soldier), which was a kind of civil service, was the most popular occupation with a total of 23 residents. It was followed by shoemaking which 17 people in the neighborhood did. Third most popular occupation was being a cloth merchant. These occupations were followed by farmers (specifically zeamet model) and gholams (note: this is a kind of slavery model and not considered an occupation in the same way since it is not based on free volition). The other occupations were mostly represented by one or two people. 46 of the residents were recorded as being tuvana. Tuvana means a young male who is of enlistment age. While there was not an official age bracket for the enlistment age in the records, the young males who were recorded as being of enlistment age were between the ages of 12 and 18. The variation in the ages is most likely due to the socio economic status of each family as well as the health and physique of any given young man. There were 24 men who were recorded as müsün, or too old to serve in the military. By taking population censuses of

neighborhoods, the smallest administrative units, Ottoman Empire aimed to estimate its military capacities.

Key Words: Ottoman, Nicosia, Census, Tuzana (Strong), Müsin (Aged).

Giriş

Bu çalışma, Evangelia Balta ile ortak çalışmamızın ürünü olan, Müslümanlar ve Hristiyanlar dâhil olmak üzere Lefkoşe sakinlerinin Osmanlı'daki nüfus ve mal sayımlarını (1825, 1831 ve 1833)¹ içeren ve yakında basılması planlanan kitabımızın ön takdimi niteliğindedir. Bu çalışma, bir Müslüman mahallesi olmasına rağmen, tepesinde yükselen ve adanın fethinden sonra Selimiye Camii adı verilerek camiye çevrilen Gotik Katolik Aya Sofya Katedrali'nin ismini taşımaya devam eden Aya Sofya Mahallesi'nin nüfusunu bir tablo halinde sunmaktadır. Bu çarpıcı Gotik kilise, Magusa'daki mukabili Aya Nikola kilisesi (Lala Mustafa Paşa Camii) ile birlikte Kıbrıs'ta Gotik mimarinin en dikkate değer örnekleri arasında yer alır. İki yüzyıldan fazla süredir Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmasına ve isminin matuf olduğu 13. yüzyıl tarihli kilisenin (ki aynı isimli bir Bizans kilisesinin yerine inşa edilmiştir) hem isminin hem de işlevinin değişmiş olmasına rağmen, Aya Sofya mahallesinin ismini değiştirmeden aynı adla anılmaya devam etmesi çok ilginçtir.

Hem Lefkoşe'nin Müslüman nüfusunun sayımı, hem de Kıbrıs'ın Müslüman nüfusunun 1831'de kaydedildiği 40 numaralı *Taşra Tasnifi Kıbrıs Mutasarrıflığı Defteri*'nin tamamı Aya Sofya mıntikasından başlar.

¹ Bu nüfus sayımları için bkz. TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nufusu – Arazi Dağılımı – Türk Vakıfları)*, Ankara 2000. Bugüne kadar Tuzla, Kukla/Sakarya ve Baf kazalarının nüfus sayımları neşredilmiştir, Hırsofi kazasının nüfus sayımının neşri ise hazırlık aşamasındadır. Bkz. Evangelia Balta, Filiz Yaşar, Elif Bayraktar, “Gayr-i Muslims in Tuzla (Larnaca): The Census Register of 1831”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (nşr.) Evangelia Balta, Theodoros Stavrides, Ioannis Theodorides, Istanbul, The Isis Press, 2012, s. 139-244; Evangelia Balta, Mesut Ayar, “Ottoman Larnaca in the age of Reforms: A Study of the Temettuat Register (1833)”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (nşr.) Evangelia Balta, Theodoros Stavrides, Ioannis Theodorides, Istanbul, The Isis Press, 2012, s. 245-266; Evangelia Balta, Mustafa Oğuz, “Muslims in Tuzla (Larnaca). The Census Register TŞR.KB.d. 40”, *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theodorides. Studies on Ottoman Cyprus* (nşr.) Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theodoros Stavrides, Istanbul, The Isis Press, 2014, s. 15-67; Evangelia Balta - Mustafa Oğuz - Ali Efdal Özkul, *Kouklia in Nineteenth Century Cyprus, on the Ruins of a once Glorious Paphos*, (nşr.) Evangelia Balta, The Isis Press, Istanbul, 2015 ve Evangelia Balta, *Ottoman Paphos. Population, Taxation and Wealth (mid-19th Century)*, The Isis Press, Istanbul, 2016. Ayrıca Osmanlı döneminde Lefkoşe nüfus sayımları için yapılmış en yeni çalışma Ali Efdal Özkul, Michalis N. Michael, Stephen Boys Smith ve Mehmet Demiryürek'in editörlüğünde *Studies on Ottoman Nicosia From the Ottoman Conquest to the Early British Period* adıyla 2019'da Isis yayımlarından çıkan çalışmadır.

Bu defterde, Aya Sofya mahallesinin nüfus sayımı takdimden hemen sonra gelir ve 11 sayfa kaplar.² Müteakip tablo, mahallenin erkek sakinlerini meslekleri ve yaşlarıyla birlikte listeler. Aynı bir sütun askerlikten muaf tutulan engellileri kaydederken son sütun 1831 ile 1839 yılları arasında cereyan eden demografik değişimleri (vefatlar, doğumlar, buluşa erenler, terhisler, iskân değişiklikleri ve göçler) zikreder.³

1831'de Aya Sofya Mahallesi, Lefkoşe'deki 17 bölge içinden en yoğun nüfuslu ve merkezi oldu. Sayım defterlerinde isimleri takip eden meslek unvanlarından anlaşılacağı üzere adadaki en üst düzey Osmanlı idari memurları bu mahallede ikamet ediyorlardı. Şehrin Hristiyan nüfusu (2264 kişi) 9 bölgeye yayılmıştı. Lefkoşe'nin Müslüman sakinleri ise 3028 kişiydi.⁴

Takep eden tablo, ilk olarak 1831 nüfus sayımında kaydedilen 300 kişinin demografik durumlarında 1839'a kadar meydana gelmiş değişiklikleri (yeni gelenler, doğumlar, vs.) de hesaba katarak, Aya Sofya'nın toplam 436 erkek sakini olduğunu belirtir. 11. sayfanın sonunda mahallenin nüfus sayımı sona erer çünkü yeni kayıtlar için yer kalmamıştır; kâtip geri kalanların ekler kısmında kaydedildiğini belirtir (İşbu karyenin bundan sonrası zeyline kayd olunmuştur).

² *Sâye-i ma' delet-vâye-i hazreti zillüllâhîde âsûde nişîn mezalle emn u emân olân kâffe-i re'âyâ ve berâyânın ta'dil ü tesviye-i ahvâlleri zımmında kemiyet-i a'dâd ve keyfiyet-i efrâdlarına utulâ '-ı nâm-i şâhâne ve vukûf-i 'âmm-i melûkâne bulunmak için bin iki yüz kırk altı senesi Rebî'ulâhırın evâhurî târihiyle müverreh şeref-rîz-i sahîfe-i sudûr olân fermân vâcibü'l-ittibâ' mücibince a'zam-i bahr-i sefid olân Kıbrıs ceziresinin müstemil ve hâvî oldığı kazâ ve kasabât ve kurâsında mevcûd sağîr u kebîr nakir u katmîr sebt u tahrîr ve zabt u tezyil olunân nüfus-i müslimin defteridir ki ber vech-i âti serd [u] beyân olunur* (Aşağıdaki belge, Akdeniz'in en büyük adası Kıbrıs'ın bütün kaza, kasaba ve köylerinde iskân eden Müslümanların nüfus sayımıdır; büyüklüğüne ve önemine bakmadan bütün Müslüman demografik gruplarını teferruatlı bir şekilde kayıt altına almaktadır. 1246 Rebiu'l-Ahîr (Ekim 1830) tarihli ferman mucibince kaleme alınmıştır. Bu defter, hem niteliksel olarak kişilerin sayılarını ve yüzdelerini, hem de niceliksel olarak tasvirlerini beyan etmek, aynı zamanda da Sultan Hazretleri'ne tebaasının genel ve kapsamlı bir demografik resmini sunma amacı gütmektedir. Buradaki en önemli mesele, Sultan Hazretleri'nin adaleti sayesinde Allah'ın Gölgesi altında huzur ve emniyet içinde yaşayan Müslüman ve gayri Müslim tebaanın sorunlarını çözebilmektir.) bkz., Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi(Bundan sonra COA şeklinde kısaltılacaktır), *TŞR.KB.d.40*, s. 2.

³ 1832-1839 yılları arasında 91 vefat ve 31 doğum gerçekleşti. 26 kişi yaş haddi sebebiyle askerlikten muaf tutuldu. Son olarak 47 genç yetişkin kategorisine dâhil edildi.

⁴ Bkz. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...*, s. 95.

1.Ayasofya Mahallesinin Nüfusu

Hicrî 1246 (1831) nüfus sayımında Lefkoşa kazası Ayasofya mahallesinin erkek Müslim nüfus sayısı 396'dır.⁵ Yukarıda da ifade edildiği gibi daha sonra yapılan ikinci bir nüfus sayımına göre ise Ayasofya'nın nüfusu 436'ya çıkmıştır. Nüfusta meydana gelen bu nispi artışın değişik nedenleri olabilir. Bunların başında 1831'de yapılan ilk genel nüfus sayımında yazılmayan kimselerin bir sonraki nüfus sayımında yazılmış olmaları sayılabilir. Nitekim Osmanlı coğrafyasında icra edilen ilk genel nüfus sayımının akabinde yapılan diğer sayımların esas amacı daha önce sayılmayanların tespitine yönelik olmuştur. Doğum oranının artmasının yanı sıra ölüm nispetinin de göreceli olarak düşük çıkması Ayasofya mahallenin nüfus artışını etkileyen diğer etkenlerden bir kaçı olarak yorumlanabilir.

Tablo 1

Sıra No	İsimler	Adet	%	Sıra No	İsimler	Adet	%
1	Mehmed	86	19,72	12	Ömer	7	1,60
2	Mustafa	52	11,92	13	İsmail	6	1,37
3	Hüseyin	42	9,63	14	Mahmud	5	1,14
4	Ahmed	41	9,40	15	Süleyman	4	0,91
5	Hasan	38	8,71	16	Halil	4	0,91
6	Ali	36	8,25	17	Bekir	3	0,68
7	İbrahim	23	5,27	18	Selim	3	0,68
8	Osman	22	5,04	19	Abdurrahman	2	0,45
9	Salih	10	2,29	20	Ramazan	1	0,22
10	Yusuf	9	2,06	21	Musa	1	0,22
11	Abdullah	8	1,83	22	Diğer	33	7,56
	Toplam	-	-		-	436	100

Diğer yandan ölüm oranları açısından Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında yapılacak bir mukayeseye göre gayrimüslimler arasında Müslümanlara kıyasla ölüm oranının göreceli olarak daha az olduğu vurgulanabilir. Müslümanların doğumla kazandıkları nüfus artış ivmesi

⁵ Bkz., *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. 95.

ölüm oranındaki nispi fazlalıkla⁶ kaybolurken, gayri Müslimler arasında doğum oranının göreceli düşük çıkmasıyla ortaya çıkan olumsuzluk, hayat düzeyindeki iyileşmelere bağlı olarak erken ölüm oranlarında yaşanan nispi azalmayla telafi edildiği var sayılabilir.⁷ Müslüman ve gayri Müslim nüfuslarında görülen bu ters ilişkiden hareketle nüfus artışıyla hayat standartları arasında bir bağıntı kurulabilir.

Öte yandan Hindistan, Çin ve Afrika'nın kimi ülkelerinde görüleceği üzere ekonomik göstergelerle doğum oranı ve hayatta kalma nispetlerinde ters bir bağıntı olmayabilir. Çok fakir coğrafyalarda hızlı bir nüfus artışını görmek kabildir. Burada hem Müslim hem de gayr-ı Müslim kadınların evlenme yaşlarına dikkat etmek gerekir. Çocuk yaşta evlendirilen Müslüman kadınların rahim olgunluğundan önce gebe kalmaları gerek doğumları ve gerekse çocuk ölümlerini tetikleyen ana sebep görülebilir. Yanı sıra yeterince olgunlaşmayan fetüsün immune sistemindeki sorunları doğum sonrasındaki ölümleri artırmış olabilir.

Tüm bu varsayımlardan sonra alım gücü artıp sağlık şartları düzeldikçe doğum oranıyla birlikte ölüm oranının düştüğü, buna mukabil gelirin azalmasıyla hayat şartlarında meydana gelebilecek olumsuzluklar doğum ve ölüm nispetlerini artıracak ileri sürülebilir.

Tablo 1'deki isimler incelendiğinde Ayasofya mahallesinde Mehmed isminin oldukça rağbet gördüğü görülür. Bilindiği gibi Mehmed ismi Hz.Peygamberin Muhammed olan isminin Osmanlı ve Türkiye topraklarında şöhrete kavuşmuş şeklidir. Muhammed'in Mehmed olarak telaffuz edilip yaygınlık kazanmasıyla ismin taşıdığı anlam, vakar ve ağırlığı arasında bir bağıntı görülebilir. Ayasofya sakinlerinin yaklaşık beşte biri kendi çocuğuna Mehmed ismini vermeyi yeğlemiştir. İkinci sıradaki ismin Mustafa olması şaşırtıcı görülmeyebilir. Çünkü Mehmed'den sonra en çok Mustafa ismin verilmiş olması Mehmed'den ayrı ve farklı bir şahsiyete atıf yapılmış olmasından değil, bilakis Mustafa ismiyle aynı tarihi şahsiyete duyulan sevgi, saygı ve özlemi yine aynı şahsiyetin farklı bir ismiyle ifade etme çabasından kaynaklanmıştır. Erkek çocuğun isimlendirilmesinde her ne kadar dedenin, bazen de babanın isminin verilmesi soyun devamına matuf bir davranış şekli gibi gözükse de isim vermede yegane saikin isim bazında sopun devamını sağlamak olduğunu ileri sürmek zordur. Esas saik dinidir ve model alınmak istenen tarihi şahsiyettir. O yüzden mahalle sakinlerinin %12'ye yakını Hz.

⁶Ölümlerin nispi fazlalığı için bkz., COA, TŞR.KB.d.40, s. 6-7.

⁷Gayrimüslimler arasındaki ölüm oranlarının nispi azlığı için bkz., COA, TŞR.KB.d.43, s. 17-19.

Muhammed'in diğer bir ismi olan Mustafa ismiyle isimlenmiştir. Açıkta ki torununa veya oğluna Mustafa ismini veren her dede veya baba, yeni doğan erkek çocuğun Hazreti Peygamberin seçkin/seçilmiş olmasından ve diğer ahlaki meziyetlerinden bir nebze olsun nasiplenmesini umut etmiştir. Hz. Peygamberin diğer bir ismi olan Ahmed de sözü edilen mahallede en çok rağbet gören isimler arasında yerini almıştır. Söz konusu tablonun bize sunduğu verilere göre Ahmed ismi en çok tercih edilen üçüncü isim olma özelliğini kıl payı Hüseyin ismine kaptırmıştır. Hüseyin ile Mehmed (Muhammed) arasındaki dede-torun ilişkisi Hüseyin isminin üçüncü sırada yerleşmesine neden olduğu açıktır. Ehli Sünnet ve özellikle Şia mezhebindeki Ehli Beyt sevgisi Hüseyin isminin Mehmed ismi ve diğer türevleriyle yarıştığı öne sürülebilir.⁸ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi, naşına hakaret edilmesi ve en önemlisi kafasının Şam sokaklarında teşhir edilmesi Müslümanları derinden etkilemiştir.⁹ Bunun sonucunda Hz. Peygamberin torunu ve Ehli Beyt'in bir üyesi olarak Hz. Hüseyin tarih boyunca hiç unutulmamış, Müslümanların gönlünde taht kurmuştur. Hz. Hüseyin ile Müslümanlar arasında kurulan bu gönül ilişkisi erkek çocuklara Hüseyin ismi verilmesiyle taçlanmıştır.

Tablo 2

Sıra No	İsimler	Adet	%
1	Hz.Peygamber (Mehmed, Mustafa, Ahmed, Abdullah, Mahmud)	192	44,04
2	Hz.Hasan-Hz.Hüseyin	80	18,35
3	Dört Halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali)	68	15,60
4	Diğer Peygamberler (İbrahim, İsmail, Süleyman, Yusuf...)	59	13,53
5	Diğer	37	8,48
	Toplam	436	100

Ayasofya mahallesinde yaşayan Müslümanların isimleri onların sahip olduğu itikadi görüşleri hakkında da bir ipucu verebilir. Ali, Hasan,

⁸Osmanlı Dönemi Mufassal Tahrir Defterleri ve bilahere nüfus sayımları, isimlerle itikadi inançlar arasındaki bağlantılar için bize zengin malzeme sunar; bkz. *111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûni Devri)*, BAO Yayın No 64, Ankara 2003, s. 53-127

⁹ Hayati Ülkü, *İslam Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul ty, s. 404-405.

Hüseyin isimleri hem Sünni hem de Şii Müslümanlar arasında rağbet gören isimler arasında yer almıştır. Ali, Hüseyin ve kısmen de Hasan isimleri üzerinden yapılacak bir değerlendirmeyle Lefkoşa'nın Ayasofya mahallesinde sakin Müslim nüfusun kısmen Şia mezhebine mensup olabileceği iddia edilebilir. Çünkü Ehli Beyt taraftarlarına yapılan baskı ve işkencenin zirveye ulaştığı Emevi zulmünden kaçmak için Kıbrıs adası ideal, emin ve güvenilir bir ortam sunuyordu. Yanı sıra Kıbrıs'ın fethinden sonra 1713'de adaya sürgün edilen aşiretler arasında İç-il Türkmenleri de yer almıştır.¹⁰ Bu iki ana veri ışığında Hz. Ali ve Hz. Hüseyin taraftarlarının hem İslam'ın ilk döneminden hem de Osmanlı Devletinin iskân siyasetinden itibaren Kıbrıs'a yerleştikleri düşünülebilir.

Öte yandan dedenin torununa bazen de babanın oğluna kendi ismini vermesi dünyadaki aidiyet duygusunu pekiştirmenin ve soy-sopu devam ettirmenin bir göstergesi olarak algılanabilir. Ancak babanın oğluna kendi ismini vermesi sözü edilen duyguyla açıklanabildiği gibi mezhep vurgusu ve ideal öndere bağlılığı perçinlemek için yapıldığı var sayılabilir. Bu varsayımına göre Ayasofya Mahallesi sakinleri arasında yer alan Ali oğlu Ali, Hüseyin oğlu Hüseyin ya da Hasan oğlu Hasan isimlerinin soyu devam ettirme duygusundan ziyade mezhepsel kaygılar sonucunda verildiği düşünülebilir.

Tablo 2'de ise Mehmed ismi ve türevlerinin diğer isimlerle olan ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Ayasofya mahallesinde meskûn 436 erkeğin 192'si Hz. Peygamberin Mehmed, Mustafa, Ahmed, Abdullah ve Mahmud isimlerinden biriyle isimlenmiştir. Başka bir ifadeyle söz konusu mahallenin %44'ü son peygamberin isimlerinden birini almıştır. Bu da neredeyse yekûnun yarısına eşittir. Arapların yaşadığı bölgelerde bu oranın nasıl olduğu yapılacak benzer araştırmalar sonucunda ortaya çıkacaktır. Fakat bu yerlerde Mehmed ismiyle türevlerinin diğer isimlere oranının toplamda yarıdan fazla çıkabileceği ön görülebilir.

Tablo 2'deki sıralamaya göre Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'ın sıralamada ikinci çıkması şaşırtıcı değildir. Mahalle sakinlerinin yaklaşık beşte biri Hz. Peygamberin torunlarının ismiyle isimlenmiştir. Buna göre Ayasofya Mahallesi sakinlerinin %62,35'i Hz. Peygamber ile iki torunun ismiyle çağrılmıştır. Bir topluluğun beşte üçünden daha fazlasının Hz. Peygamber ve iki torununun ismini taşıması aynı topluluğun Ehli Beyte gösterdiği sevgi duygusunun zirve yapmış bir göstergesi olarak okunabilir.

¹⁰ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 141.

Ehli Beyt'ten sonra en çok rağbet gören isimler dört halife isimleridir. Tablo 1'deki sayısal verilere göre dört halife içinde Hz. Ali 36 isimle başı çekerken ona en yakın halife ismi 22 isimle Hz. Osman'ın ismi olmuştur. Oysa Ayasofya sakinlerinin sadece 7'si ikinci halife Hz. Ömer'in ve yine sadece 3'ü ilk halife Hz. Ebubekir'in ismiyle isimlenmiştir. Şüphesiz halifeler içinde Hz. Ali ve Hz. Osman isimlerinin ağırlıklı olarak ön plana çıkması bir Haşimî-Emevî çekişmesinin yansıması olarak görülebilir. Yanı sıra halife Hz. Osman döneminde, Miladi 649 yılında Kıbrıs'ın ilk defa Müslümanlar tarafından muhasara edilip sonraki yıllarda (Miladi 653) adanın fethedilmesi¹¹ Osman ismine rağbeti göreceli olarak artırdığı varsayılabilir. Açıkça görülüyor ki adı geçen mahallede dört halifenin ismi, Hasan ve Hüseyin isimlerinin gördüğü rağbeti görememiştir. Buna rağmen mahalle sakinlerinin yaklaşık %16'sı dört halifenin isimlerini tercih etmiştir.

Tablo 2'nin bize gösterdiği önemli verilerden biri de diğer peygamber isimlerinin pek rağbet görmemesi olmuştur. Sadece İbrahim ismi biraz ön plana çıkmış gibi gözükse de halife Ali isminin gerisinde, Osman isminin ise seviyesinde kalmıştır. Ayasofya Mahallesinin yaklaşık %14'ü diğer peygamber isimlerine ilgi göstermiştir. Bu oranın yaklaşık yarısı Halil ismiyle birlikte İbrahim ismine ait olmuştur.

Kısaca Ayasofya sakinlerinin yarısına yakını Hz. Peygamber, beşte biri Hz. Hasan ve Hüseyin, beşte birden biraz azı dört halife ve yedide birden daha azı da diğer peygamber isimlerini tercih etmiştir. Mahalle sakinlerinin %91,52 gibi ezici bir çoğunlukla dini mesaj içerikli isimleri seçerken geri kalan %8,48'i kısmen din dışı sayılabilecek adları tercih etmiştir.

2. Meslek Dağılımı

Tablo 4'ün nüfus kayıtlarına göre Ayasofya mahallesinde toplam 53 çeşit meslek çeşidi tespit edilmiştir. Buna göre 436 kişilik Ayasofya mahallesinin 180'i, diğer bir ifadeyle %41,28'i bir meslek grubuna mensup olmuştur. Tablo 3'te ise söz konusu meslekleri adet ve toplam meslek gruplarına olan oranlarını bir arada gösterdik. İdari ve askeri sınıfa giren kimi memuriyet müntesiplerini nüfus sayımının genel mantığına uygun olarak meslek guruplarına dahil ettik. Söz konusu tabloya göre Ayasofya mahallesinde en çok rağbeti sipahilik görmüştür. Sipahilik tercih edilen bir meslek değildir; bir dizi başarı ve tayinle oluşan bir görevdir. Devletin takdiri ve ataması ile oluşan meslekler yerel yapıların inisiyatifine dahil olmasa da nihai anlamda talep bireyden geldiği için bu tip görevler meslek

¹¹ El-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya, *Fütühu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, Ter. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 178-183.

gruplarından sayılabilir. Diğer meslek gruplarında bireysel tercihlerin yanı sıra baba ve aile bireylerinin mesleklerinin belirleyici olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak meslek seçiminde anne-babanın ve ailenin belirleyiciliği bugün de devam etmektedir.

Ayasofya mahallesinde sakin 180 meslek ve memuriyet sahibinin 23'ü askeri hizmetten sayılmıştır. Bu sayı oran olarak %12,77'ye denk gelmektedir.

Tablo 3'ün verilerine göre haddi zatında idari bir memuriyet olan sipahilikten sonra en çok tercih edilen meslek 17 adet ve 9,44 oranla pabuççuluk olmuştur. Üçüncü sırada ise pabuççulardan bir eksikle basmacıları görüyoruz. Basmacıların sayısı ve meslek guruplarına olan oranları sırasıyla 16 ve 8,88'dir.

Gulamlar 13 sayı ve 7,22 oranla meslek gurupları içinde dördüncü sırada yer almışlardır. Kölelik, kişinin hür iradesiyle tercih ettiği toplumsal bir statü değildir. Bu açıdan bakıldığında sipahilik ve zeametlikte olduğu gibi gulam olanları da meslek guruplarına dahil etmemek gerekirdi. Çünkü onlar belli bir işi değil efendileri tarafından kendilerine verilen her türlü işi ifa etmekle yükümlü olmuşlardır. Ancak sözü edilen kişiler nüfus sayımlarında "gulam" olarak yazıldıklarına göre dönemin yönetim iradesi onların içinde buldukları fiili durumu bir meslek olarak algılamış olmalıdır.

Tablo 3

Sıra No	Meslekler	Adet	Oran %	Sıra No	Meslekler	Adet	Oran
1	Sipahi	23	12,77	28	Muhassıl ¹²	1	0,55
2	Müftü	1	0,55	29	Câbî	1	0,55
3	Tımar	2	1,11	30	Oduncu	2	1,11
4	Nakîb	3	1,66	31	Kıracı	2	1,11
5	İhtisâb	1	0,55	32	Çulha	6	3,33
6	Gulam	13	7,22	33	Dellâl	2	1,11
7	Hizmetkâr	5	2,77	34	Sebilci	1	0,55

¹² Nüfus kaydında Ayasofya mahallesinde ikamet eden muhassıl doğrudan zikredilmemiş, hizmetçisi zikredilmiştir.

8	Ze'âmet	9	5,00	35	Memuru	1	0,55
9	Basmacı	16	8,88	36	Tablakâr	1	0,55
10	Defterdâr	1 ¹³	0,55	37	Âb-ı keş	3	1,66
11	Pabuççu	17	9,44	38	Boyacı	1	0,55
12	Manav	2	1,11	39	Çerçi	1	0,55
13	Saka	1	0,55	40	Bakkal	1	0,55
14	Deveci	3	1,66	41	Talabe	6	3,33
15	İmam	2	1,11	42	Esb canbazı	2	1,11
16	Terzi	6	3,33	43	Kayyum	1	0,55
17	İplikçi	1	0,55	44	Müezzin	1	0,55
18	Topçu	6	3,33	45	Bevvâb	1	0,55
19	Tüccâr	7 ¹⁴	3,88	46	Aşçı	1	0,55
20	Tabbağ/debbağ	4	2,22	47	Zenbilci	3	1,66
21	Duhancı	2	1,11	48	Mutaf	1	0,55
22	Çilingir	1	0,55	49	Sâil	3	1,66
23	Lüleci	1	0,55	50	Rençber	3	1,66
24	Arzuhalcı	1	0,55	51	Börekçi	1	0,55
25	Şeyh	1	0,55	52	Seyis	2	1,11
26	Sarrac	1	0,55	53	İpekçi	1	0,55
27	Çoban	1	0,55				
	Genel Toplam					180	100

Zeamet erbabı adı geçen mahallede beşinci sırada yer almıştır. 180 meslek ve memuriyet sahibinden 9'u zeamet sayılmıştır. Bu sayı ilgili tabloda görüleceği gibi toplamın %5'ine karşılık gelmiştir. Hukuki statüsü itibariyle gulamlık istisna edilirse Ayasofya mahalle sakinlerinin üçte birden fazlası sipahilik, zeamet gibi memuriyetlerde, pabuççuluk ve basmacılık gibi mesleklerde yoğunlaşmıştır. Söz konusu meslek ve

¹³Defterdar aynı zamanda ze'âmettir. Mükerrer olmasın diye defterdarı ze'âmet kısmına ilave etmedik.

¹⁴ Biri tüccârbaşdır.

memuriyetlerin toplam meslek gurupları içindeki payı yaklaşık %36 olmuştur.

Tüccarbaşıyla birlikte diğer altı tüccar da ikamet olarak Ayasofya mahallesini tercih etmiştir. Nüfus sayımında sayım ameliyesi ikamet esasına göre yapıldığından tüccar işyerlerinin Ayasofya mahallesinde mi yoksa başka bir mahallede mi olduğuna dair bir tahminde bulunmak neredeyse imkânsızdır. Meslek erbabının yaklaşık %4'ünü temsil eden tüccarın Ayasofya'da oturması adı geçen mahallenin zenginlere ve seçkinlere ev sahipliği yaptığı sonucu çıkarılabilir. Nitekim müftü, muhassıl, nakîb, defterdar, ihtisab gibi devletin yüksek memur kadrolarını işgal edenlerin, zirai üretime yön veren zeamet, sipahi ve tumar erbabının ikamet olarak söz konusu mahalleyi mesken olarak tercih etmeleri mahallenin nispeten seçkin bir zümreden meydana geldiği anlamına gelebilir.

Talabe, çulha, terzi ve topçuların meslek erbabı içindeki oranları aynıdır. Sözü edilen bu meslek guruplarını temsil edenlerin her birinin genel meslek erbabına oranları %3,33'dur. Nüfus sayım defterlerinde talabe olarak yazılanların gerçekte Ayasofya mahallesine mensup olup olmadıkları hakkında kimi kuşkuvar ileri sürülebilir. Çünkü bu mesleğin zorunlu bir sonucu olarak talabeler dışarıdan gelip adı geçen mahallede ikamet etmiş olabilirler. Fakat böyle bir durumda olanların nüfus sayım kütüğüne yazılma yöntemleri farklı gelişmiştir. Zikredilen özellikte olan talebe ya da başka bireyler için dışarıdan gelmiş anlamında “âmed” nitelemesi yapılır ve böylece isimleri nüfus sayım defterlerinde kayıt altına alınır.

Ayasofya mahallesinin seçkinlerin ikamet için tercih ettikleri bir yer olmasının bir diğer delili hizmetkârlardır. Beş hizmetkârın ayrı ayrı beş ailenin hizmetinde istihdam edilmeleri hem sözü edilen ailelerin hem de ilgili mahallenin seçkin olmasına yorumlanabilir.

Meslek guruplarından debbağlar mahallede bulunan genel meslek erbabı içinde dört kişiyle temsil edilmiştir. Tabaklama işleminin havaya saldığı koku ve çevreye neden olduğu kirlilik dikkate alındığında tabakhane işletmelerinin en azından Ayasofya mahallesinde yer alamayacağı sonucu çıkarılabilir. Diğer bir ifadeyle debbağ sıfatını alan meslek erbabının belli bir gelir düzeyine sahip oldukları ve ikamet olarak seçkin zümrenin tercihine benzer bir tercih yapma eğiliminde olacakları düşünülebilir.

Adı geçen tabloda meslek guruplarından nakîbler, sucular (âb-ı keş), deveciler, dilenciler (sâil), rençberler ve zembilciler üçer kişiyle temsil edilmiştir. Dilencililiğin bir meslek gurubu olarak nüfus kayıtlarına geçmiş olması ilginç bulunmuştur. Bundan daha da ilginç olanı dilencilerin seçkinlerle yanyana ikamet etmiş olması olmuştur. Belki de dilencilikten

elde ettikleri kazanç onları Ayasofya mahallesinde ikamet etmeye yönlendirmiş olabilir. Diğer bir ihtimal de sözü edilen dilencilerin uzun bir zamandan beri aynı mahallenin kadim sakinleri olmuş olmasıdır. Zengin fakir ayırımının göreceli olarak henüz revaçta olmadığı Osmanlı Toplum Düzeninde dilencilerle ilgili dillendirilen son ihtimal gerçeğe daha uygun düşebilir.

Tablo 3'e göre Ayasofya mahallesinde iki imam, bir müezzin ve bir kayyum ikamet etmiştir. İmamlardan biri başıimam (imam-ı evvel) olduğuna göre (Tablo 4) Ayasofya mahallesinin yegâne ve tek camisinin aynı adı taşıyan Ayasofya camisi olduğu ileri sürülebilir. Bu varsayımdan hareketle Ayasofya camisinin iki imam, bir kayyum ve bir müezzin olmak üzere en az dört personele sahip olduğu açıktır. Ayasofya mahallesinde ikinci belki de üçüncü bir caminin varlığından bahsedilebilir. Diğer bir ihtimale göre zikredilen imamlarla müezzin ve kayyum başka bir mahallede ikamet etmiş olabilir. Bu ihtimalin bir sonucu olarak adı geçen mahallede birden fazla cami ve mescidin bulunması düşünülebilir. Keza aynı cami görevlileri Ayasofya Mahallesinde ikamet edip başka bir mahalledeki caminin personeli de olabilirler. Ancak böyle bir varsayımda cami hizmetlerinin ifa edilmesinde kimi zorlukların baş göstermesi mümkündür. Oysa ezanların zamanında okunmasında ve namazların vaktinde eda edilmesinde herhangi bir aksaklığa mahal vermemek için imam ve müezzin gibi cami personelinin cami civarında ikamet etmesi daha makul gözükmektedir. Bu anlamda meşrutalar sözü edilen makuliyetin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Dile getirilen argümanların ışığında Ayasofya mahallesinde Ayasofya camisinden başka bir caminin bulunmadığı söylenebilir.

Seyis ve at canbazı da mahallede ikişer kişiyle temsil edilmiştir. Toplamda dört kişilik bir gurubun varlığı mahallenin at hizmetlerinde öne çıkmasının bir işareti olarak görülebilir. At canbazı atla değişik oyunlar sergileyen maharetli adam anlamına geldiğine göre Ayasofya mahallesinde bir hipodromdan veya at oynatıp ona talim ve terbiyenin verildiği bir alanın varlığından söz edilebilir. Fakat nüfus kayıtlarında meslek bilgisi ön plana çıktığına göre at canbazının at ticareti yapan kişi anlamına gelmiş olabileceği daha muhtemeldir.¹⁵

Ömer b. Hacı Mehmed Ayasofya nüfus kayıtlarında yer alan tek Şeyhtir. Ömer b. Hacı Mehmed nüfus sayım defterinde “meşâyihden” kavramıyla tescil edildiğine göre Lefkoşe'nin diğer mahallelerinde ya da Kıbrıs Ceziresinin sair kazalarında kendisinden başka kimi şeyhlerin varlığından

¹⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989*, s. 467

söz edilebilir. Ömer b. Hacı Mehmed yaşlı, ihtiyar ve müsün anlamında bir “şeyh” olamayacağı, aksine bir tarikatın ve bir dervişler zümresinin “şeyh”i olacağı yaşından da anlaşılabilir. Adı geçen “şeyh” nüfus sayımı yapıldığı sırada hayatının olgunluk dönemini yaşamakta olup henüz kırk bir yaşına bile basmamıştır. Ayrıca nüfus kaydında onun Hicrî 1248/1832’de “müsün” olacağına tescil edilmesi kendisi için yapılan “şeyh” nitelemesinin tasavvfi anlamdaki “şeyh” olduğunu gösteren diğer bir delil olarak görülebilir.¹⁶

Tablo 3’e göre oduncu, kiracı, dellâl, tütüncü gibi meslekler Ayasofya mahallesinde ikişer kişi, geri kalan müftü, çilingir, serrac, boyacı, çerçi, bakkal, lüleci, arzuhalcı, çoban, börekçi, iplikçi, ipekçi, mahkeme memurluğu, sebilci, tablakâr, saka, mutaf, kayyumluk, müezzinlik, kapıcı, terzi, aşçı ve vakıfların gelirlerini toplamakla görevli câbî gibi meslek gurupları aynı mahallede birer kişiyle temsil edilmiştir.

3. Askerliğe Elverişlilik Açısından Ayasofya’nın Nüfusu

Ayasofya mahallesinde ikamet eden 436 kişinin 46’sı tuvânâ olarak yazılmıştır. Tuvânâ kelime olarak güçlü, kuvvetli ve muktedir¹⁷ anlamlarında olup kavram olarak askerlik hizmetini ifa etme yaşına girmiş genç kişi manasına gelir. Yüzdeyle ifade etmek gerekirse Ayasofya mahallesinin yaklaşık %11’i nüfus sayımının yapıldığı tarihte askerliğe elverişli olarak kaydedilmiştir. Tuvânâ olarak kaydedilenlerin yaşlarında asgari ya da azami bir yaş sınırı olmamıştır. 18 yaşına gelmiş bir genç için tuvânâ kaydına rastlanıldığı gibi henüz 12 yaşına basmış kimi gençler için de tuvânâ nitelemesinin yapıldığı tespit edilmiştir. Askerliğe elverişli gençlerin asgari yaş sınırında görülen dalgalanmaların nedenleri değişik olabilir. Bu nedenlerin başında gençlerin fiziki görünümü ve sağlıklı olup olmamaları sayılabilir. Gençlerin aile geçiminde ya da aile bireylerinden birinin bakımında kilit rol oynadığı durumlarda tuvânâ yazılma yaşı bazan 20 yaşına kadar yükselmiştir, denebilir.

Benzer dalgalanma *müsün* denen askerliğe elverişsiz kişilerin tespitinde de yaşanmıştır. *Müsün* kavramı kelime olarak yaşlı anlamına gelmekle birlikte Osmanlı Nüfus Kayıt Sisteminde seferberlik hali dahil askere çağrılacak kişinin azami yaşını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bir kişi nüfus sayım defterlerinde *müsün* yazılmayıp tuvânâ da değilse seferberlikte askere çağrılabilir. Bu durumda başka özel bir muafiyet hususu bulunmadığı sürece askerlik hizmetinden muaf olmanın yolu *müsün* yazılmaktan geçirdi. Nüfus sayım memuru sayım sırasında tuvânâ ya da

¹⁶ COA, TŞR.KB.d.40, s. 8.

¹⁷ Esb canbazının anlamları için bkz., Sâmî, s. 447

müsin özellikle olmayanların hangi yılda tuvânâ veya müsin olacaklarını da yazardı. Bununla birlikte mükellef orta yaşlardaysa bu gibi kişilerin nüfus sayım bilgilerinde müsin nitelemesi yer almamış, bu niteleme muhtemelen sonraki yıllarda yapılacak nüfus sayımlarında görev alacak nüfus memurlarına bırakılmıştır. Böylece merkezi hükümet ihtiyaç anında ne kadarlık askeri bir güce sahip olduğunu önceden bu kayıtlarla kestirebilmiştir.

Ayasofya mahallesinde askeri hizmetten muaf tutulup müsin yazılanların sayısı 24 olmuştur. Bu sayı oran itibariyle erkek nüfusun % 5,5'ine karşılık gelmiş olup tuvânâ yazılanların yarısı olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu verilerden hareketle Ayasofya'da doğum oranının yüksek, buna karşın ölüm oranlarının doğum oranına göre iki kat daha yüksek gerçekleştiği sonucu çıkarılabilir.

4. Ayasofya Mahallesinin Nüfus Sayımı

Tablo 4

No	Adı ve Baba Adı	Meslek	Yaş	Sakatlık	Açıklama
1	Seyyid Hasan Hilmi Efendi b. İsmail	müfti-i cezîre			
2	Mahdûmî Mehmed Efendi	Sipâhî	9		Fevt 1250
3	Diğer mahdûmî Ahmed Efendi	mutasarrıf-ı tumar	8		
4	Diğer mahdûmî Mustafa Efendi		6		Fevt 1251
5	Ahmed Hulûsî Efendi b. Elhâc Hüseyin	nakîb-i cezîre	37		
6	Mahdûmî Hüseyin		5		Tuvâna 1253
7	Mustafa b. İbrahim		33		Müsin 1254

8	Mahdûmî Ahmed Tevfik		7		Tuvâna 1251
9	Diğer mahdûmî İbrahim Arif		5		Tuvâna 1253
10	Mahdûmî Osman Hilmi		3		
11	Diğer mahdûmî Ali Rıza		1		
12	Mehmed Es'ad b. Mustafa		15		Fevt 1251
13	Abdurrahman Efendi b. Abdullah	sabikan nakîb-i cezîre			Fevt 1250
14	Mahdûmî Mehmed Râif		13		Fevt 1250
15	Diğer mahdûmî Abdullah		10		
16	Diğer mahdûmî İbrahim		4		Fevt 1251
17	Mustafa Efendi b. Osman	esbak nakîb-i cezîre			
18	Mahdûmî Osman Nuri		14		
19	Diğer mahdûmî Ahmed Raşid		5		Tuvâna 1253
20	Diğer mahdûmî Mehmed Hasib		4		Fevt 1251
21	İbrahim b. Abdullah		45		Fevt 1247
22	Mahdûmî Mustafa		13		
23	Diğer mahdûmî Ahmed		5		Tuvâna 1253

24	Diğer mahdûmî Mehmed		2		
25	Hasan Basri b. Mehmed				
26	Mahdûmî Mehmed		14		
27	Seyyid Ahmedzâde Mehmed Efendi				Fevt 1250
28	Mahdûmî Mustafa		16		
29	Diğer mahdûmî Ahmed		13		
30	Diğer mahdûmî Salih		10		Fevt 1250
31	Diğer mahdûmî Ali		5		Fevt 1250
32	Abdullah b. Abdulgani		31		Fevt 1250
33	Mahdûmî Mehmed		3		
34	Ali b. Mehmed		12		
35	Seyyid Osman İzzi Efendi b. Hüseyin		33		Müsin 1254
36	Oğlu Mehmed Kamil				Tevellüd 1252
37	Mahdûmî Mehmed Es'ad		8		Fevt 1250
38	Diğer mahdûmî Hüseyin		4		
39	İbrahim b. Hüseyin	ihtisâb-i cezîre	40		Müsin 1248
40	Elhâc Ömer b. Ali	Tüccârbaşı	36		

41	Arab Mercan b. Abdullah	Gulam	9		Fevt 1250
42	Mustafa Nuri	ihtisab ğulamı	15		Fevt1250
43	Osman b. Süleyman	hizmetkâr-i tüccârbaşı	27		
44	Ali b. Ömer				Fevt1250
45	İbrahim b. Ali	Hizmetkâr			
46	Mehmed b. Ali		30		
47	Mahdûmî Ahmed Nuri		1		
48	Va'izzâde Yusuf Efendi b. Mehmed		40		
49	Mahdûmî Mehmed		17		
50	Diğer mahdûmî Ahmed		13		
51	Diğer mahdûmî Abdullah		6		Tuvâna 1252
52	Elhâc Osman b. Elhâc Ali Cengizzâde	mutasarrıf-ı ze'âmet	-		
53	Oğlu Ahmed				Tevellüd 1251
54	Mahdûmî Mahmud	Sipâhî	14	blind	
55	Mehmed Halim veled-i m.				Tevellüd 1248
56	Diğer Mahdûmî Hasan		6		Tuvâna 1252
57	Diğer mahdûmî Ali	mutasarrıf-ı tumar	4		

58	Diğer mahdûmî Mustafa		1		
59	Arab İbrahim b. Abdullah	Gulam	10		Tuvâna 1248
60	Elhâc İbrahim b. Ali	Basmacı			
61	Mahdûmî Mehmed		21		Fevt 1250
62	Diğer mahdûmî Ali		18		
63	Diğer mahdûmî Mustafa		10		Fevt 1250
64	Osman b. Süleyman	Basmacı	15		Fevt 1250
65	Va'izzâde Hasan Efendi b. Yusuf	Sipâhî	40		
66	Mahdûmî Ahmed Hulûsi		13		Fevt 1247
67	Diğer mahdûmî Mustafa Tefvik		11		Fevt 1250
68	Diğer mahdûmî Mehmed		5		Fevt 1250
69	Cürcani Abdurrahman b. Vâ'izzâde Hasan		23		
70	Çavuşzâde Elhâc Derviş Mustafa b. Mehmed	Sipâhî	33		
71	Oğlu Ahmed				Tevellüd 1251
72	Mahdûmî Mehmed		7		Tuvâna 1251
73	Diğer mahdûmî Ahmed		5		Tuvâna 1253

74	Diğer mahdûmî Hüseyin		2		
75	Diğer mahdûmî Hasan		1		
76	İbrahim b. Osman	Sipâhî			
77	Mahdûmî Osman		8		Tuvâna 1250
78	Diğer mahdûmî Mehmed		10		Tuvâna 1248
79	Arab Salih b. Abdullah	Gulam	2		Fevt 1251
80	Mehmed b. Elhâc Yusuf	Sipâhî	37		
81	Mahdûmî Yusuf		3		
82	Diğer mahdûmî Mustafa Şükri		2		
83	Diğer mahdûmî Mehmed Akif		1		
84	Hasan b. Ramazan	mutasarrıf-ı ze'âmet			
85	Mahdûmî Ahmed		14		
86	Diğer mahdûmî Ali		10		Fevt 1250
87	Mustafa b. Abdullah		20		
88	Menteşizâde Hüseyin b. İsmail	mutasarrıf-ı ze'âmet ve defterdâr-i cezîre			Fevt 1251
89	İsmail b. Hüseyin	mutasarrıf-ı ze'âmet			

90	Oğlu Mehmed		3		Âmed mücedded 1250
91	Mahdûmî Hüseyin		5		Tuvâna 1253
92	Diğer mahdûmî Abdulkadir		3		
93	Elhâc Hüseyin b. Osman	Pabuşcu			
94	Mahdûmî Mehmed		15		
95	Diğer mahdûmî Osman		5		Fevt 1251
96	Elhâc Hüseyin b. Ahmed	Basmacı			Fevt 1249
97	Ahmed b. Mehmed	Basmacı	15		
98	Yahya b. Mehmed		10		Tuvâna 1248
99	Mustafa b. Elhâc Hüseyin	Basmacı	20		
100	Hüseyin b. Ahmed	Manav	31		
101	Ahmed b. Mehmed	Saka			
102	Çaylakoğlu Hasan		37		
103	Hüseyin b. Ali	Deveci	31		
104	Oğlu Ali				Tevellüd 1250
105	Yetim Hasan		4		
106	Hasan b. Emir Mustafa		16		
107	Alibaba b. Hüseyin				Fevt 1247

108	[Oğlu]Hüseyin				tevellüd/fevt 1247
109	Mahdûmî Mustafa		4		
110	Hasan b. Elhâc Ahmed	Sipâhî			
111	Elhâc Ahmed b. Mustafa	Sipâhî			
112	Elhâc Osman b. Elhâc Ahmed	imam-i evvel			
113	Ömer b. Mustafa	Manav			Fevt 1251
114	Mahdûmî Ali		10		Tuvâna 1248
115	Diğer mahdûmî Ahmed		4		
116	Molla Hüseyin b. Mustafa	Pabuşcu	-		
117	[Oğlu]İsmail				Tevellüd 1250
118	Hüseyin b. Mustafa	Terzi			
119	Mahdûmî Hasan		3		
120	Osman b. Ahmed	Pabuşcu			
121	Hüseyin b. Mustafa	Pabuşcu	37		
122	Ekmekçizâde Elhâc Mehmed	Sipâhî			
123	Mahdûmî Mustafa		15		
124	Ali b. Ali		14		
125	Yetim Ahmed b. Halil		1		
126	Mehmed b. Mustafa	Sipâhî	31		Fevt 1247

127	Mahdûmî Halim		10		Tuvâna 1248
128	Diğer mahdûmî Mustafa Hasib		5		Fevt 1247
129	Diğer oğlu Ali Rıza		2		
130	Elhâc Hasan b. Ahmed	Terzi	27		
131	Tavîl Hüseyin b. Mehmed	İplikçi			
132	Mahdûmî Hasan		10		Tuvâna 1248
133	Diğer mahdûmî Mehmed Ali		8		Tuvâna 1251
134	Hacı Hasan b. Ahmed				Fevt 1251
135	Mustafa b. Hacı Yasin				
136	Oğlu Hüseyin				Tevellüd 1251
137	İbrahim b. Elhâc Hasan	Topçu	37		Kal'a-i Lefkoşe
138	Oğlu Hasan		3		
139	Elhâc Osman b. Elhâc Hasan	Topçu			Kal'a-i Lefkoşe
140	Mahdûmî Arif		15		
141	Yetim Mehmed b. İbrahim		5		Fevt 1250
142	Elhâc Salih b. Hasan	Tüccâr	31		
143	Selim b. Hasan		13		
144	Elhâc Hüseyin b. Hasan	Tüccâr			
145	Hüseyin b. Mustafa	Terzi	25		

146	Mehmed b. Hüseyin	Pabuşcu	21		Fevt 1250
147	Sadık b. Halil	Deveci	34		
148	Hüseyin b. İbrahim				
149	İbrahim b. İbrahim	mutasarıf-ı ze'âmet	37		
150	Oğlu Receb				Tevellüd 1251
151	Ali b. Osman	Pabuşcu	39		Müsin 1248
152	Oğlu Osman				Tevellüd 1252
153	Mahdûmî Osman		12		
154	Diğer mahdûmî Hasan		2		
155	Yusuf b. Mustafa	Tabbağ			
156	Oğlu Mustafa		4		
157	Diğer oğlu Ahmed		1		
158	Molla Ahmed b. Ahmed	Duhancı	31		
159	Mustafa b. Yusuf	Tabbağ			
160	Mehmed b. Hüseyin		8		Tuvâna 1250
161	Mahmud b. Hüseyin		10		Tuvâna 1248
162	Oğlu Yusuf		11		Fevt 1247
163	Hasan b. Abdullah		38		Müsin 1249
164	Mahdûmî Ahmed		4		

165	Diğer mahdûmî İsmail		3		
166	Mustafa b. Elhâc Ahmed	Çilingir	-		Fevt 1247
167	Osman b. Mehmed	Lüleci	31		
168	Hüseyin b. Mehmed		26		
169	Mehmed b. Ömer		40		Müsin 1248
170	Mahdûmî Bekir		15		
171	Diğer mahdûmî Ömer		1		
172	Emir Mustafa b. Ahmed	Deveci	37		Müsin 1251
173	Mahdûmî Hüseyin		18		
174	Ömer b. Mustafa	Hizmetkâr-i muhassıl Ağa			
175	Osman b. Nuh	câbî-i Ayasofya			Fevt 1250
176	İbrahim b. Osman	Sipâhî	33		
177	Mahdûmî Mustafa		2		
178	Nuh b. Osman		7		Fevt 1247
179	Biraderi Mehmed b. Osman		5		Fevt 1251
180	Diğer biraderi Yusuf b. Osman		1		Fevt 1251
181	Sarrâczâde Elhâc Mustafa	Sipâhî			

	b. Osman				
182	Elhâc İbrahim b. Hasan		29		
183	Mahdûmî Hasan		1		Fevt 1247
184	Oğlu Hüseyin				Tevellüd 1251
185	Hüseyin b. Elhâc Osman	Basmacı	31		
186	[Oğlu] Keser				Tevellüd 1247
187	Mahdûmî İbrahim		2		Fevt 1251
188	Mehmed b. Ömer		12		
189	Yusuf b. Ali		13		
190	Elhâc Osman b. Bayram	Oduncu			
191	Hüseyin b. Osman		35		Müsin 1252
192	Oğlu Rüstem				Tevellüd 1251
193	Ahmed b. Ali	Kiracı	40		Müsin 1248
194	İbrahim b. Hüseyin		34		
195	Mahdûmî Hasan		10		Tuvâna 1248
196	Salih b. Ali	Çulha	29		
197	Mahdûmî Hasan		1		Fevt 1251
198	Ali b. Abdullah	Dellal			Fevt 1250
199	Mehmed b. Mustafa	Çulha	23		
200	Hacı Mustafa b. Hüseyin	Pabuşcu	38		Müsin 1249

201	[Oğlu] Ali				Tevellüd 1247
202	Oğlu Hüseyin		12		Fevt 1250
203	Diğer oğlu Ahmed		3		Fevt 1251
204	İsmail b. Ali	Pabuşcu	19		
205	Mehmed b. Ali	Pabuşcu	25		
206	Oğlu Ali				Tevellüd 1250
207	Yusuf b. İbrahim	Terzi	40		Fevt 1251
208	Hüseyin b. Abdurrahman	Topçu	30		kal'a-i Lefkoşe
209	Salih b. Ahmed		25	total	
210	Hacı Mehmed b. Yahya	Sebilci	39		Müsin 1248
211	Ahmed b. Hacı Halil		21		
212	Veledi Ahmed Halil				Tevellüd 1248
213	Hafız Mehmed		29	a'ma	
214	Oğlu Ali		7		Fevt 1250
215	Ahmed b. Hacı Halil	Gulam	10		Fevt 1250
216	Ömer b. Mehmed	İmam			
217	Oğlu Hafız Osman		17		Fevt 1250
218	Oğlu Mustafa				Tevellüd 1250
219	Diğer oğlu Hüseyin		2		
220	Diğer oğlu Mehmed		15		

221	Ahmed b. Hasan	hizmetkâr-i mufti	39		Müsin 1248
222	Oğlu Ömer		1		
223	Osman b. Rüstem	mahkeme memuru			
224	Ali b. Mehmed	Duhancı	39		Müsin 1248
225	Oğlu Ahmed		6		Fevt 1250
226	Yasin b. Bekir	Dellal			Fevt 1251
227	Oğlu Bekir		9		Tuvâna 1249
228	Diğer oğlu Mehmed		6		Tuvâna 1252
229	Diğer oğlu Hasan		5		Fevt 1251
230	Diğer oğlu Mustafa		3		Fevt 1251
231	Hasan b. Hüseyin	Çulha			
232	[Oğlu] Mustafa				Tevellüd 1250
233	Hasan b. Hüseyin	Basmacı	40		Fevt 1250
234	Oğlu İbrahim				Fevt 1251
235	Oğlu Mehmed		3		
236	Hüseyin b. Ramazan				
237	Mustafa b. Mahmud	börekçi tablakâri	39		Fevt 1250
238	Mustafa b. Musa	âb-ı keş	37		
239	Oğlu Musa		1		
240	Abdullah b. Abdurrahman	Topçu	30		Kal'a-i Lefkoşe
241	Abdullah b. Mustafa	Sipâhî	31		

242	Mehmed b. Yusuf	İpekçi			
243	Oğlu Hasan		8		Tuvâna 1250
244	Mustafa b. Hâcî İbrahim		40	a'ma	Müsin 1248
245	Ahmed b. Abdullah	Boyacı			
246	Osman	Sipâhî			Fevt 1250
247	Ali b. Mustafa	Terzi	13		
248	Mehmed b. Mehmed		15		Antakyalı
249	Hüseyin b. İbrahim	Çerçi	31		
250	Ali b. Hüseyin	Tüccâr	34		
251	Mehmed b. Osman	Tüccâr	33		
252	Oğlu Osman				Tevellüd 1250
253	Ali b. Mehmed	Bakkal			
254	Oğlu Mehmed		10		Tuvâna 1249
255	Diğer oğlu Veli		6		Fevt 1250
256	Mehmed b. Abdullah		8		Fevt 1250
257	Hasan b. Ali		1		
258	Hacı Mahmud b. Elhâc Mehmed	Sipâhî	51		Fevt 1249
259	Oğlu Mehmed		10		Fevt 1250
260	Diğer oğlu Mustafa	Sipâhî	7		
261	Diğer oğlu Abdullah		3		
262	Süleyman b. Süleyman	Çulha	-		

263	Oğlu Mustafa		1		Fevt 1250
264	Hüseyin b. Rüstem		-		
265	Oğlu Mehmed		10		Tuvâna 1248
266	Salih b. Elhâc Hüseyin	Terzi			
267	Mehmed b. Ahmed	Debbağ	23		Fevt 1251
268	[Oğlu] Abdulmuğni				Tevellüd 1247
269	Salim veled-i merkûm				Tevellüd 1250
270	Ali b. Ali	talebe-i 'ulûm	21		
271	Mehmed Arif b. Hasan?	talebe-i 'ulûm	20		
272	Hasan b. Osman	Kiracı			
273	İsmail b. Elhâc Osman	esb canbazı	23		
274	Halil b. Ali		32		
275	Habîb b. Salih	Ayasofya Kayyumu	31		
276	Oğlu Salih				Fevt1250
277	Oğlu Mehmed				Tevellüd 1251
278	Salih b. Salih	Muezzin	31		
279	İbrahim b. Mustafa	mutasarraf-ı ze'âmet	40		Fevt 1249
280	Oğlu Ahmed Mehmed				Tevellüd 1250
281	Hasan b. Hüseyin	Bevvâb			
282	Mehmed b. Ahmed	'aşçı	14		

283	Osman b. Ali	talebe-i 'ulûm	38		Müsin 1249
284	Ali b. Osman	esb canbazı	35		
285	Ali b. Mehmed		27		
286	Oğlu Hasan				Tevellüd 1252
287	Oğlu Hüseyin		1		Fevt 1249
288	Hasan b. Mehmed		22		
289	Mehmed b. Abdullah	Zenbilci			
290	Oğlu Salih				Tevellüd 1250
291	Oğlu Mustafa		22		
292	Mahmud b. Hüseyin	Mutaf	25		
293	Şerif b. Hüseyin		30		
294	Oğlu Mustafa		2		Fevt 1251
295	Mehmed b. Hasan		13		Fevt 1251
296	Mısırlı Zeydan b. Hacı Ali	Zenbilci			Fevt 1247
297	Hacı Ali b. Ahmed	Zenbilci	70		Fevt 1252
298	Mısırlı Hacı Abdullah b. Ahmed	Sail	50		Fevt 1250
299	Oğlu Mehmed		11		Fevt 1250
300	Mısırlı Şeyh Hasan				
301	Carullah b. Abdullah	Sail			Fevt 1250
302	Salih b. Hüseyin	Basmacı	15		

303	Karındaşı Hasan		10		Tuvâna 1248
304	Mısırlı Şeyh İbrahim	Sail		a'ma	
305	Mustafa b. Hacı Ali	Rençber			
306	Ahmed b. Hacı Hüseyin	Sipâhî			
307	Arab Abdulfettah	Gulam	20		Fevt 1250
308	Ahmed b. Mehmed Arif	Arzuhalcı			
309	Oğlu Mehmed		7		Tuvâna 1251
310	Diğer oğlu Osman		4		Fevt 1250
311	Mustafa b. Hüseyin		40		Fevt 1249
312	Ömer b. Hacı Mehmed	meşâyihden	40		Müsin 1248
313	[Oğlu] Mehmed				Tevellüd 1247
314	Oğlu Mehmed		3		Fevt 1253
315	Diğer oğlu Ali		1		Fevt 1249
316	Mehmed b. Halil	Sarrac	15		
317	Karındaşı Hasan		8		Tuvâna 1252
318	Diğer karındaşı Halil		5		Tuvâna 1253
319	Mahmud b. Hüseyin	Pabuşcu	38		
320	Oğlu Mehmed	Pabuşcu	15		
321	Hadım b. Hasan	Pabuşcu	15		
322	Mustafa b. Lütfullah		12		

323	Hacı Hasan b. Abdullah	Debbağ			
324	Mehmed b. Ali	mutasarrıf-ı ze'âmet	15		
325	Mustafa b. İsmail		9		
326	Said b. İsmail		28		
327	Yetim Mehmed b. İbrahim		10		Tuvâna 1248
328	Mısırlı İbrahim b. İbrahim		38		
329	Mehmed b. Ahmed	Pabuşcu	35		
330	Oğlu Halil				Tevellüd 1249
331	Oğlu Hüseyin		8		Tuvâna 1251
332	Diğer oğlu İshak		4		Fevt 1250
333	Diğer oğlu Hasan		1		Fevt 1251
334	Bekir b. Abdullah	talebe-i 'ulûm			
335	Hacı Mehmed b. Hacı Süleyman	Tüccâr	37		
336	Arab Bilal b. Abdullah	Gulam	10		Tuvâna 1248
337	İbrahim b. Mehmed Emin	hizmetkâr-i ihtisab	35		Fevt 1247
338	Yusuf b. İbrahim	Börekçi			Fevt 1251
339	Oğlu Hüseyin		17		
340	Şakirdi Hasan		11		Tuvâna
341	Mustafa b. Mehmed	çerha topçusu	33		

342	Hasan b. İsmail	çerha topçusu	35		
343	Oğlu Ahmed				Tevellüd 1252
344	Oğlu İbrahim				Tevellüd 1252
345	Oğlu Ali		10		Reft1253
346	Süleyman b. Mustafa	Pabuşcu	15		
347	Karındaşı Ali		10		Tuvâna 1248
348	Mehmed b. Abdullah		8	a'ma	Tuvâna 1250
349	Mustafa b. Hasan	Tüccâr	40		
350	Oğlu Hasan		5		Tuvâna 1253
351	Diğer oğlu Hüseyin		8		Tuvâna 1250
352	Diğer oğlu Derviş		3		
353	Raşid b. Osman		13		
354	Arab Abdullah	Gulam	20		
355	Reyhan	Gulam	2		
356	Mehmed b. Mustafa	Rençber	35		Müsin 1252
357	Oğlu Mustafa		6		Tuvâna 1252
358	Reyhan	Gulam	5		Tuvâna 1253
369	Bereket	Gulam	3		
360	Mehmed b. Hüseyin				
361	Ahmed b. Süleyman	Sipâhî			
362	Mehmed b. Hüseyin	Oduncu			

363	Oğlu Hüseyin	Basmacı	-		
364	Hasan b. Halil	Pabuşcu	16		
365	Mehmed b. Mustafa		40		aslen Yanyalı
366	Hafız Elhâc Mustafa b. Mustafa	Sipahi			
367	Oğlu Şükri		4		
368	Sadık b. Mustafa		12		Fevt 1250
369	Hüseyin b. Mehmed		12		
370	Biraderi Mustafa		20		
371	Hüseyin b. Süleyman	Basmacı	30		
372	Oğlu Süleyman				Tevellüd 1252
373	Mustafa b. Süleyman	Basmacı	22		
374	Ahmed b. İbrahim	Basmacı	25		
375	Karındaşı Mehmed	Basmacı	18		
376	Mustafa b. Musaddık	Basmacı	10		Tuvâna 1248
377	Mehmed b. Hüseyin	Basmacı	30		
378	Ahmed b. Hüseyin		25		
379	Karındaşı Mustafa		20		
380	Arab Ali b. Abdullah		20		
381	Ramazan b. Ahmed		15		

382	Mehmed b. Abdullah		13		
383	Arab Selim b. Abdullah	Rençber	25		
384	Hacı Ahmed b. Hacı Mustafa	Sipâhî			
385	Arab Selim b. Abdullah	Gulam	25		
386	Mehmed b. Osman		33		Müsin 1254
387	Arab Mercan b. Abdullah		15		
388	Mustafal b. Abdullah		33		Müsin 1252
389	Ahmed b. Yusuf	Pabuşcu	16		
390	Hüseyin b. Saadeddin	Sipâhî	27		
391	Hacı İbrahim b. Hacı Hasan	taife-i 'ulûmdan	25		
392	Oğlu Mehmed		4		
393	Ali b. Mahmud	talebeden	15		
394	Hacı Ahmed b. Hacı Ömer	Seyis	40		Müsin 1248
395	Oğlu Ali		10		Fevt 1251
396	Mehmed b. Hacı Mehmed	Seyis	15		
397	Mustafa b. Rüstem	Basmacı	14		
398	Mehmed b. Mehmed	Çulha	40		Fevt 1247
399	Oğlu Mehmed		15		
400	Diğer oğlu Mustafa		8		Tuvâna 1251

401	Mehmed b. Mehmed	Çulha	28		
402	İbrahim b. Mehmed	Basmacı	24		
403	Mehmed b. Ali	Pabuşcu	22		
404	Hüseyin b. Ali	Çoban	12		
405	Ali b. Hasan	âb-ı keş	40		Müsin 1248
406	Ahmed b. Hasan	âb-ı keş	40		Müsin 1248
407	Oğlu Hasan		10		Tuvâna 1248
408	Diğer oğlu Ali		4		
409	Hacı Rıdvan b. Hacı Mehmed	Sipâhî	38		Fevt 1249
410	Ali b. Abdullah		25		
411	Mehmed b. Ali	Sipâhî	25		
412	Ali b. Ahmed	mutasarrıf-ı ze'âmet	16		
413	Karındaşı Mehmed		9		
414	Diğer karındaşı Yusuf		5		Tuvâna 1253
415	Mustafa b. Saadeddin	mutasarrıf-ı ze'âmet			
416	Oğlu Süleyman		13		
417	Mehmed Tahir b. Mustafa		27		
418	Mustafa b. Hasan		25		
419	Karındaşı Mehmed		12		
420	İsmail b. Said		40		Müsin 1248
421	Abdullah	Gulam	20		Fevt 1250

422	Mehmed b. Ahmed	mutasarrıf-ı ze'âmet	55		
423	Oğlu Ahmed		20		
424	Diğer oğlu Mustafa Raif		12		
425	Diğer oğlu İbrahim Şükri		8		Tuvâna 1250
426	Diğer oğlu Mehmed Haşım		6		Tuvâna 1253
427	Diğer oğlu Hüseyin Redif		3		
428	Hüseyin b. Ahmed		28		Âmed mücedded[12]47
429	Hüseyin b. Hasan		31		
430	Hacı Hâmid Efendi ibni Hacı Mustafa		43		
431	Oğlu Mehmed İzzet				Fevt 1251
432	Hacı Mehmed b. Hacı Süleyman		27		Müsin 1250
433	Oğlu Osman		1		
434	Çuvalcizâde Hafız Hacı Mehmed Efendi		35		Reft
435	Hacı Mehmed Efendi b. Abdullah		45		Karamanî
436	Abdullah b. Abdullah		45		

Sonuç

Lekoşe Ayasofya Mahallesi 1831 nüfus sayımlarına göre Kıbrıs'ta mevcut 17 kazanın içinde en çok nüfus barındıran Müslüman mahallesi olmuştur. Çalışmada mahalle sakinlerinin isimleri tasnif edilmiş ve ağırlıklı olarak Hz. Peygamber ile iki torununun adları isim vermede kullanıldığı görülmüştür. Sözü edilen mahalle sakinlerinin onda dokuzundan fazlası ise Ehli Beyt, dört halife ve kimi peygamber isimleriyle çocuklarına isim koymayı tercih etmiştir. İsimlerin analizine göre adı geçen mahalle hem Ehli Sünnet taraftarlarına hem de Şia ekolüne mensup olanlara ev sahipliği yapmıştır.

Mahallede kayıtlı 436 kişinin 180'i bir mesleğe mensup olmuştur. Meslek seçiminde sipahilik, basmacılık, kunduracılık gibi mesleklerin revaçta olduğu tespit edilmiştir.

Gulam istihdamı meslek gurupları içinde dördüncü sırada yer almıştır. Meslek seçiminde ilk sırayı işgal eden sipahilerle tarım üretimini icra eden zeamet erbabının mahalledeki ikamet oranları yüksek çıkmıştır. Yanı sıra tüccarbaşıyla birlikte diğer altı tüccar da ikamet olarak aynı mahalleyi tercih etmiştir. Bu veriler Ayasofya Mahallesinde sakin olanların gelir düzeyinin nispi olarak yüksek olduğunu göstermiştir.

Nüfusun yaklaşık onda biri tuvânâ yazılmıştır. Bu orana göre mahallenin askere celp edilecek genç sayısının bir kaç yıl içinde en fazla 46 olacağını göstermiştir.

Müsin olarak vasıflanıp askeri hizmetten muaf tutulanların sayısı 24 olmuştur. Bu sayı tuvânâ yazılanların yaklaşık yarısı olarak gerçekleşmiştir. Bu iki veriden hareketle Ayasofya'da doğum oranının yüksek, buna karşın ölüm oranının doğum oranına göre iki kat daha yüksek gerçekleştiği sonucu çıkarılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi, TŞR.KB.d.40.

-----, TŞR.KB.d.43.

Matbu Eserler

El-Belâzûrî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, Ter., Mustafa Fayda, İstanbul 2013.

Bayram, S. (2020). Osmanlı Nüfus Sayımı Verilerinde Mahalleler: Lefkoşe Ayasofya Mahallesi Örneği (1831-1839). ANKARAD, 1(1), 57-96.

Evangelia Balta, Filiz Yaşar, Elif Bayraktar, “Gayr-i Muslims in Tuzla (Larnaca): The Census Register of 1831”, in: *Histories of Ottoman Larnaca*, (eds) Evangelia Balta, Theocharis Stavrides, Ioannis Theocharides, Istanbul, The Isis Press, 2012.

Evangelia Balta, Mesut Ayar, “Ottoman Larnaca in the age of Reforms: A Study of the Temettuat Register (1833)”, in: *Histories of Ottoman Larnaca*, (eds) Evangelia Balta, Theocharis Stavrides, Ioannis Theocharides, Istanbul, The Isis Press, 2012.

Evangelia Balta, Mustafa Oğuz, “Musims in Tuzla (Larnaca). The Census Register TŞR.KB.d. 40”, in: *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides. Studies on Ottoman Cyprus* (eds) Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theocharis Stavrides, Istanbul, The Isis Press, 2014.

Evangelia Balta - Mustafa Oğuz - Ali Efdal Özkul, *Kouklia in Nineteenth Century Cyprus, on the Ruins of a once Glorious Paphos*, (ed.) Evangelia Balta, The Isis Press, Istanbul, 2015

Evangelia Balta, *Ottoman Paphos. Population, Taxation and Wealth (mid-19th Century)*, The Isis Press, Istanbul, 2016.

Hayati Ülkü, *İslam Tarihi*, Çelik Yayınevi, İstanbul ty.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu – Arazi Dağılımı – Türk Vakıfları), TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2000.

Studies on Ottoman Nicosia From the Ottoman Conquest to the Early British Period, Edited by Mehmet Demiryürek, Stephen Boys Smith, Michalis N. Michael, Ali Efdal Özkul, The ISIS PRESS, Istanbul 2019.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri (Kanûni Devri), T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No 64, Defter-i Hâkânî Dizisi, Ankara 2003.

Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

ANKARAD, 2020; 1(1): 97-117	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

ANKARA'DA GAYRİMÜSLİM TÛCCARLAR VE SOF TİCARETİ (XVII. YÛZYIL)*

Canan ÇETİNKAYA **

Öz: Hazırlanma sürecinde olan *17. yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri* isimli Doktora çalışmasından üretilen makalede Ankara'da sakin Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarların ticari faaliyetleri ele alınmıştır. Şer'iyeye sicillerine dayalı olarak hazırlanan çalışmada Mühimme Defterleri'nde yer alan ilgili kayıtlara da yer verilmiştir. Çalışmanın ana konusu gayrimüslim tüccarlar ve sof ticareti olarak belirlenmiştir. Bu noktada Ankara'da sakin olup ticaretle ilgilenen gayrimüslimlerin yanı sıra çeşitli Avrupa ülkelerinden veya Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan çeşitli şehirlerden ticaret sebebiyle Ankara'ya gelen tüccarlar ele alınmaktadır. Tüccarların çeşitli faaliyetlerinin yanı sıra özellikle sof ticaretindeki rolleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın hazırlanmasındaki amaç Ankara kadı sicillerinde yer alan kayıtlara dayanarak 17. yüzyılda gayrimüslimlerin şehrin sosyoekonomik yapısının oluşumunda üstlendikleri rolü değerlendirmektir. Osmanlı'da önemli bir ticaret merkezi olan Ankara'da Ermeni ve Yahudi tüccarların rolü neydi? Şehrin önemli bir geçim kaynağı olan tiftik ipliği ve sof kumaşı ticaretindeki payları nedir gibi sorulara cevap aranmıştır. Ankaralı gayrimüslimlerin 17. yüzyılda Osmanlı'nın çeşitli yerleri ve Avrupa ülkeleri ile arasında gerçekleşen ticari ilişkilerde hangi ölçüde yer aldıklarının üzerinde durulmuştur. Tüccarların faaliyetlerine dayalı olarak iç ve dış ticarete yalnızca belirli bir bölgede yetişen Tiftik keçisinin kıllarından elde edilen Tiftik ipliği ve bu iplikten üretilen Ankara sofunun uluslararası ticarete konu edilmesindeki payları değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla Ankara'nın ticari önemi, gayrimüslim tüccarların şehrin ekonomisine olan katkıları ve sof işçiliğindeki rolleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gayrimüslim, Tüccar, Ankara, Sof.

NON-MUSLIM TRADERS AND SOF TRADE IN ANKARA (XVIIITH CENTURY)

Abstract In the article, which was produced from the PhD study named *Ankara Non-Muslims in the 17th century*, which is in the process of preparation, the commercial activities of the calm Armenian, Greek and

* Bu makale hazırlanmakta olan "17. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, c.cetinkaya57.cc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0304-5517.

Jewish merchants in Ankara were discussed. The current study which is based on the records of Ottoman Court, related records in the Mühimme Register are also included. The main subject of study was determined as non-Muslim traders and sof trade. At this point, besides non-Muslims who are interested in trade in Ankara, merchants coming to Ankara due to trade from various European countries or from various cities within the borders of the Ottoman State are discussed. Besides the various activities of the traders, especially their roles in sof trade will be emphasized. The purpose of the study is to evaluate the role of non-Muslims in the formation of the socioeconomic structure of the city of Ankara in the 17th century, based on the records in the Ankara kadi (Court) records. What was the role of Armenian and Jewish merchants in Ankara, an important trade center in the Ottoman Empire? An answer was sought for questions such as what the role of these merchants was in the trade of mohair goat and sof fabric trade, which was an important source of livelihood of the city. It was especially focused on the role of non-Muslims of Ankara in the commercial relations between various places of the Ottoman Empire and European countries in the 17th century. Based on the activities of the traders, the role of the mohair, which was obtained from the mohair goat and grew only in a certain region in domestic and foreign trade, and the role of Ankara sof, which was made of the mohair, in international trade were evaluated. This study will focus on the commercial importance of Ankara, the contributions of non-Muslim merchants to the city's economy and their roles in sof crafting.

Key Words: Non-Müslim, Merchant, Ankara, Sof.

Giriş

İç Anadolu’nun kuzeybatısında, Ankara çayının geçtiği ovanın doğusunda, dağlık Karadeniz bölgesinden uzak ve korunmaya elverişli bir mevkide kurulmuş olan Ankara pek çok yolun uğrak noktası olmuştur. “Ankyra, Ankras, Angora, Engürü, Engüriye gibi şekillerde kullanılan isminin kimler tarafından konulduğu ve ne anlam taşıdığı kesin olarak bilinmemektedir.”¹ Selçukluların ve Osmanlıların kullandığı tarihi “Kral Yolu” Ankara’dan geçer. 16. yüzyılda hareketliliğini sürdüren Bursa-Tebriş İpek Yolu’nun bir kolu da Ankara’dan geçmektedir.² Osmanlı döneminde İç Anadolu’nun önemli bir kavşak noktasında yer alan şehirde sanayi ve ticaret faaliyetleri artmıştı. Anadolu Eyaleti’nin ilk merkezi olan

¹ Ankara ismi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Sargon Erdem, “Ankara”, DİA, c.3, İstanbul 1991.s.201.

² Abdülkerim Erdoğan, Gökçe Günel, Ali Kılıcı, Osmanlı’da Ankara, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi:2, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2007, s. 57.

Ankara, 14.yüzyıldan itibaren bir ticaret şehri olmuştur.³ Şehirde zirâi faaliyetlerin yanı sıra sanayi ve ticarete görülen artış ile öne çıkan çeşitli esnaf kolları ve tüccar taifesi arasında sof işçiliği ve sof ticâreti önem kazanmıştı. 16. yüzyılda evlerde kurulan 621 sof tezgâhı bulunmakla birlikte bu tezgâhlarda dokunan kumaşlar yerli ve yabancı tüccarlar aracılığıyla İstanbul, Bursa, Şam ve Halep gibi iç pazarlar ile Venedik, Lehistan, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine taşınmaktaydı.⁴ Ankara’da yetiştirilen tiftik keçisinin kılından elde edilen sof kumaşları; renk çeşitliliği, dokuma esnasındaki ustalıklar ve desenlerdeki incelikleriyle dünyaca tanınan bir kumaş haline gelmişti. Özellikle İngiltere ve Hollanda’ya satılan kumaş Avrupa ülkelerinin yanı sıra Arap ülkelerinde de satılmaktaydı.⁵

Ankara’nın meşhur tiftik keçileri ve soflarından övgüyle bahseden Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde şehir halkının genellikle kara ve deniz tüccarı olduğunu söylemektedir. Burada üretilen sof kumaşının İzmir, Frengistan, Arabistan ve yedi iklimde meşhur olduğunu ve bu sebepten halkın seyahat ile ticaret yaptığını vurgulamıştır. Şehirde Ermeni ve Yahudi’nin çok olduğundan bahsederek 10 Ermeni Mahallesi, iki Yahudi cemaati ile az da olsa Rum ve Kıpti’nin yaşadığından söz eder.⁶ Avrupa’lı seyyahlar da Tiftik keçisinden bahseder. Augier Baron Ghislen de Busbecq ve onunla birlikte Ankara’dan geçen diğer seyyah Hans Dernschwam seyahatnamesinde Ankara ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁷ Tiftik keçisinin tüylerinin kırılmadığından ve tarandığından bahseden seyyah, bu tüylerin parlaklığının ve inceliğinin sebebinin yediği otlardan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁸ Tiftik keçilerinin tüylerini ele alan ve bunlardan elde edilen ipliğin yumuşaklığını ipeğe benzeten diğer seyyah da Carlier de Pinon’dur.⁹ Ankara’ya gelen bir başka seyyah Polonyalı

³ Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.s.3.

⁴ Rifat Özdemir, "Osmanlılar Devri Ankara", c. 3, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991, s.206-207.

⁵ Mustafa Akdağ, Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.516.

⁶ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.II, Haz., Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.527.

⁷ Semavi Eyice, "Ankara’nın Eski Bir Resmi", Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 1972, s.70.

⁸ Eyice, a.g.e. , s.69.

⁹ Eyice, a.g.e., s.70-71.

Simeon da softan bahseden seyyahlar arasındadır.¹⁰ Yine tiftik keçisinden bahseden Tournefort ise dünyanın en güzel keçilerinin Ankara çevresinde yetiştirildiğini ifade ettikten sonra tüylerinin güzelliğinden övgüyle bahseder.¹¹ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında sof ticaretinin öne çıktığı tespit edilmektedir. Hülya Taş *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmasında 17. yüzyılda devam eden sof ticareti ve üretiminin Ankara’nın uzak diyarlarla ilişkisini sağlayan en önemli unsur olduğunu ifade etmektedir.¹² Suraiya Faroqhi de Ankara’nın gelişmesinin temelinde tekstil üretimi olduğunu söyleyerek sof ticaretine vurgu yapmıştır.¹³ Ayrıca Ankara’nın 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar sof dokumalarıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa’da ün saldığına dair bilgiler vererek tiftik keçisinin tüylerinin bir hammadde olarak kullanıldığını da vurgulamıştır.¹⁴ İncalcık Türkiye’de üretilen pahalı kumaşlar arasında yer alan sof kumaşının Rus çarları ve boyarları, İtalyan ve Fransız prens ve prensesleri ile İsveç piskoposları gibi Avrupalı seçkinler tarafından büyük ilgi gördüğünden bahseder.¹⁵ Mahkeme kayıtlarında yer alan davalar incelendiğinde, 17. yüzyılda gayrimüslim tüccarlar aracılığıyla Ankara ve çevresinde yetiştirilen tiftik keçisinin kıllarının işlenmesiyle elde edilen sof kumaşının iç ticaret de olduğu kadar uluslararası ticarete de önemli bir yer edindiği görülmektedir.

1. Gayrimüslimlerin Ticârî Faaliyetleri

Osmanlı öncesinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da gayrimüslimlerin ticarete etkin oldukları bilinmektedir. Ticaret yeteneğine ve geleneğine sahip olmaları dolayısıyla genel olarak ticarete hâkim olmuşlardır.¹⁶ 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılın başlarında Ankara’nın toplam nüfusu içinde

¹⁰ Polonyalı Simeon, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 191.

¹¹ Eyice, a.g.e., s.74.

¹² Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.66.

¹³ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.4.

¹⁴ Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyıl Ankara’sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", c.41/sy.1-4, İktisat Fakültesi Mecmuası.

¹⁵ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.303.

¹⁶ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s.217.

önemli bir yere sahip olan gayrimüslimlerin¹⁷ 17. yüzyıl boyunca da şehir nüfusunun önemli bir kısmını teşkil ettikleri görülmektedir. Mahkemeye intikâl eden kayıtlar incelendiğinde 17. yüzyılda gayrimüslimler şehrin ticaretinde aktif rol almış, şehir yerli ve yabancı tüccarların uğrak yeri haline gelmiştir. Özer Ergenç'in verdiği bilgilere göre Ankara'nın Bursa-Tebriz İpek Yolu'nun Anadolu içindeki bir kanadı, Kayseri üzerinden bağlantısı olan Halep- Şam yolu ve Konya üzerinden bağlantılı olan Antalya- İskenderiye deniz yolu gibi ticârî yollarla bağlantılı olması burayı önemli bir ticaret merkezi haline dönüştürmüştür.¹⁸

Gayrimüslim tüccarlarla ilgili 17. yüzyılda sicillere kaydedilen toplam 220 kayıt bulunmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde başta sof ve sof ipliği ticareti olmak üzere, tiftik ipliği, çivid, keten, İzmir ipliği, çuka, çelik ve hatta köle ticareti yapan tüccarlardan bahsedildiği görülmektedir. Yine bu kayıtlar arasında Müslümanlarla yapılan ticari alışverişler¹⁹ ve iş ortaklığından kaynaklı sorunları içeren kayıtlar da yer almaktadır.

16. yüzyılda yerli ve yabancı tüccarları ağırlayan Ankara'dan toplanan sofolar, İstanbul, Halep, Bursa ve Şam gibi şehirlerin yanı sıra Venedik, Lehistan gibi Avrupa ülkelerine de satılmıştır.²⁰ Şehir 17. yüzyılda da önemli bir ticaret merkezi olması hasebiyle imparatorluğun her tarafından tüccarlar gelmeye devam etmiştir. Şehre gelen gayrimüslim tüccarlar arasında Erzincan, Kayseri, Tokat, Bursa, İstanbul, Van, Arapgir, Bitlis, Nizip, Kefe, Karaman, Sivas, Sinop, Erzurum, Eflak, Boğdan, Macar ve Nemçe gibi yerlerden gelen gayrimüslimler yer almaktadır.²¹ Hülya Taş, sofun üst düzeydeki sosyal tabakalanma arasında aranan bir meta olması sebebiyle Ankara'nın İstanbul, İzmir ve Halep şehirleriyle aralarında ticari

¹⁷ Ayrıntılı nüfus bilgileri için bakınız. Emine, Erdoğan, Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004; Ayrıca bakınız. Ergenç, a.g.e, 2012.

¹⁸ Ergenç, a.g.e., s.4-5

¹⁹ Akşehirli İsmail'in Avram adlı zimmîye Ankara'da sativermesi için soğan tohumu, tütün, badem, sarımsak ve şeker gibi ürünler emanet ettiği anlaşılmaktadır. bkz. AŞS, 22, 15/133

²⁰ Ergenç, a.g.e., s.153

²¹ AŞS, 24, 21/239; AŞS, 58, 41/238; AŞS, 63, 15/82; AŞS, 59, 123/660; AŞS, 27, 95/495; AŞS, 32, 116/792; AŞS, 27, 72/383;

AŞS, 29, 61/367

ilişkilerin kurulduğunu ifade etmiştir.²² Aşağıdaki tabloda Ankara’ya gelip giden yerli veya yabancı tüccarlar ve ürünleri gösterilmiştir.

Tablo 1: 17. Yüzyılda Ankara’ya gelen ve Ankara’dan giden yerli veya yabancı tüccarlar ile ticaret metaları

Ticari Ürün	Ankara’ya Gelen	Geldiği Yer	Ticari Ürün	Ankara’da n Giden	Gittiği Yer
Emtia	Aleksanos veled-i Agob	Lehistan	Emtia ve Esbab	Şimon veled-i Abraham	Halep
Sof	Davil veled-i Bedros	Felemenk	Sof ipliği	Aslan veled-i Sefer	İzmir
İzmir İpliği	Mirat Veled-i Mihail	Kayseri	-	Haçatur veled-i Sefer	Kâhire
Sof ipliği	İsak veled-i Yakob	Bursa	Çivit/Keten	Sefer veled-i Yasef	Tebriz
Sof	Gulermo Bolat	İngiltere	Sof	Minas veled-i Aslan	Venedik
-	Meyrim veled-i Tomas	Erzincan	Sof	David veled-i Musa	Fransa
Emtia	Avanis veled-i Manok	Acem taifesinde n	-	Arton veled-i Serkis	Kayseri
-	Sava veled-i Lefter	Sinop	-	Yasef veled-i Bulduk	İstanbul

²² Taş, a.g.e., s.64.

Sof ipliği	Solomon veled-i ...	İstanbul	-	Minas veled-i Korpe	Kudüs
-	Françesk o	Fransa	-	... veled-i Markos	Erzuru m
-	Ostamar	Karaman	-	Murad veled-i Telmus	Sivas

Tabloda kullanılan verilere bakıldığında Ankara'nın 17. yüzyıl içinde gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşen iç ve dış ticaret ağı açıkça görülmektedir. Yalnızca gayrimüslim tüccarların ele alınmasıyla elde edilen veriler dahi kentin ticari önemine dikkat çekmesi açısından kayda değerdir. Bir diğer önemli husus da diğer bütün ticari emtia içinde sof ve sof ipliği ticaretinin öne çıkmasıdır. Sof ve sof ipliği gerek Ankara'lı tüccarlar tarafından farklı şehir ve ülkelere taşınmış ve gerekse Avrupa'dan ve farklı şehirlerden gelenler bu ürünleri satın almışlardır. Gayrimüslim tüccarların Ankara ile alışverişini yaptıkları ticari mallar arasında emtia, esbab, çivit, keten, İzmir ipliği gibi ürünler de yer almaktadır.

Ankara'da ikamet eden bazı tüccarların bu süre içinde genellikle hanlarda kaldıkları anlaşılmaktadır. Farklı şehirlerden gelen gayrimüslim tüccarlar Kurşunlu Han, Yeni Han, Sulu Han, Çengel Han, Zağferan Han, Elhac Yusuf Ağa Han'ı, Körzade Han'ı, Arslan Ağa Han'ı, Penbe Han, Kazasker Efendi Hazretleri Han'ı, Cedid Han, Hacı İsa Han'ı, Yusuf Çavuş Han'ı, Aşağı Han, Pirinç Han gibi hanlarda kalmaktaydı.²³ Sicillerde yer alan kayıtlara göre gayrimüslimlerin Kurşunlu Han ve Çengel Han'ı diğerlerine göre daha fazla tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kurşunlu Han Bedesten'e yakın olup 48 odadan oluşmaktaydı. Özellikle sof tüccarlarının konakladığı ve mallarını depoladığı bu han Bedesten'e yakınlığı ve alışveriş için uygun bir konumda²⁴ olmasından dolayı daha çok tercih edilmiş olabilir. Atpazarı'nda bulunan Çengel Han'ı da 16.yüzyılda olduğu gibi²⁵ 17. yüzyılda da işlek bir konaklama merkezi olmuştur.

²³ AŞŞ, 46, 31/192; AŞŞ, 60, 150/686; AŞŞ, 68, 14/64; AŞŞ, 54, 61/387; AŞŞ, 47, 33/195; AŞŞ, 54, 16/93; AŞŞ, 56, 99/679; AŞŞ, 58, 6/26; AŞŞ, 63, 15/82; AŞŞ, 63, 32/161; AŞŞ, 63, 70/374; AŞŞ, 77, 117/461; AŞŞ, 43, 34/148; AŞŞ, 65, 3/12; AŞŞ, 42, 41/215

²⁴ Ergenç, a.g.e., s.10.

²⁵ Ergenç, a.g.e., s. 12.

Acem tüccarlarından bazılarının Dîvân-ı Hümâyûn’a yaptığı şikâyet sonucu yazılan fermanın anlaşıldığına göre bu tüccarlar mallarını han içinde satmaktaydı.²⁶ Bu noktada Ankara’da bulunan hanların tüccarların yalnızca ikamet ettiği yerler olmayıp aynı zamanda pazar yeri gibi²⁷ kullanıldığını da söylemek mümkündür. Hanların yerli ve yabancı gayrimüslim tüccarlara ev sahipliği yapmasıyla şehrin ticari aktivitelerinde önemli rol oynadıkları görülmektedir. Yüzyıl boyunca Ankara’ya gelip hanlarda ikamet eden çok sayıda gayrimüslim tespit edilmiştir.

Ankara’da sakin olup Anadolu’nun ve Ortadoğu’nun bazı şehirlerine giden tüccar gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Bunlar arasında Ankara Kalesi’nin Kale Mahallesi’nden olup ticaret sebebiyle Halep, Kayseri, Sivas, İstanbul, İzmir, Erzurum ve Kudüs’e giden gayrimüslim tüccarlar bulunmaktadır.²⁸ Yalnızca Kale Mahallesi’nden olup ticaret için farklı şehirlere giden 19 gayrimüslim tüccar kaydedilmiştir. Yine kayıtlarda bu şehirlere giden başka Kahire’ye²⁹ ve Tebriz’e³⁰ giden tüccarlar olduğu da tespit edilmiştir. 1622 tarihli bir sicil kaydında ise Minas isimli bir gayrimüslimin ticaret sebebiyle gittiği Venedik’e sof götürdüğü anlaşılmaktadır.³¹

Sicillerde tüccarların ortaklık üzere ticaret yaptıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Ticaret ortaklığı ile ilgili 18 dava kaydı bulunmaktadır. Bunlardan dokuzu Ankara’ya, dördü Keyyalin Mahallesi’ne, biri Boyacı Ali Mahallesi’ne, biri Yakûb Na’âl Mahallesi’ne, biri Erzurum Mahallesi’ne, biri Behlül Mahallesi’ne ve biri de Hatun Mahallesi’ne aittir. Bu kayıtlar genellikle ortaklar arasında çıkan anlaşmazlıklardan kaynaklı

²⁶ “... Dergâh-ı muallâma arzuhâl idüb bunlar ticaretle Acemden Kasaba-i Ankara’ya gelüb bir hana konub mülk olub ve dükkânları vesâir mülkleri olmayub han içinde Acem metâi satarlar iken hâliya Ankara’da olan bezzaz tâifesi bunlardan salyâne ve ordu taleb idüb rencide ve remide eyledüklerin bildirüb...” . Bkz: AŞS, 35, 44/153

²⁷ “... Bütün malların kantarlanması ve alışveriş açık avluda geçer. Her han bir tür malın kapalı pazar yeri olma görevini fermanla tekeline geçirdiği için, burada toplanıp perakendecilere ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanamaz ve toptan satışı yapılamaz. Hanlar toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını alırlar; örneğin, satılan şey un ise o han “un kapanı”dır. Eğer sebze satılıyorsa, “sebze hanı” ya da “sebze kapanı”, “pamuk hanı”, “pirinç hanı”, “ipek hanı” hep bu maddelerin yüklerle gelip toptan satışlarının yapıldığı yerleri anlatırlar...” . Bkz: Akdağ, a.g.e., s.521.

²⁸ BOA, MAD.d..3660/1103, Z 29.

²⁹ AŞS, 59, 101/540

³⁰ AŞS, 12, 67/1043

³¹ AŞS, 20, 68/776

davaları içermektedir. Hatun Mahallesi'nde sakin olan Panos ve Aleksan adlı zimmî kardeşler mahkeme huzurunda ortaklıklarına son vermişlerdir.³² Yine aynı konu hakkında açılmış bir başka dava ise Kayseri'den Ankara'ya gelip Kurşunlu Han'da ikamet eden Uğurlu ve ileri gelen tüccar eşrafından ortağı Komras adlı zimmîlerin ortaklıklarının son bulması hakkındadır.³³

2. Ankara'ya Gelen Yabancı Tüccarlar

Osmanlı Devlet'i sınırları içinde oturmasına müsaade edilen yabancılara müste'men denilmektedir.³⁴ "Sözlükte "emin olmak, güvenmek" anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen ve "kendisine eman verilen kimse" manasına gelen müste'men (veya "eman isteyen kimse" anlamındaki müste'min), terim olarak İslâm ülkesine (dâru'l-islâm) eman alıp giren yabancı gayrimüslimi (harbî) ifade eder."³⁵ Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında 17. yüzyılda ticaret için Ankara'ya gelen gayrimüslimler arasında Lehistan'dan, İngiltere'den, Fransa'dan, Acem taifesinden, Netherlande (Hollanda)'dan, Felemenk'ten ve Venedik'ten gelen tüccarlara rastlanmaktadır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve Acem diyarından gelen bu tüccarların sof ticaretinde etkin oldukları görülmektedir. Ankara ve çevresinde üretilen sof ve muhayyerin Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar tarafından oldukça ilgi gördüğü ve Ankara sofunu ülkelerine taşıdıkları hakkında pek çok kayıt mevcuttur. Özellikle Venedik'ten³⁶ ve Lehistan'dan³⁷ gelen tüccarların 16.yüzyıldan itibaren Ankara'dan sof ve muhayyer aldıkları anlaşılmaktadır.

17. yüzyılın başlarından itibaren şehre gelen yabancı tüccarlar arasında İngilizler de bulunmaktaydı.³⁸ İngiliz tüccarların Ankara'ya gelmeleri³⁹ yüzyıl içinde giderek artmış ve geldiklerinde ticaretlerini rahatça yapabilmeleri adına Osmanlı Devleti tarafından güvenlikleri garanti altına alınmıştır. 9 Ağustos 1678 tarihli bir Mühimme Defteri kaydında

³² AŞS, 32, 5/19

³³ AŞS, 72, 14/64

³⁴ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 631.

³⁵ Ahmet Özel, "Müste'men", DİA, c. 32, İstanbul 2006, s.140.

³⁶ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 24, 26 Muharrem 982, (18 Mayıs 1574)

³⁷ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 31, 09 Cemaziyel-evvel 985, (25 Temmuz 1577)

³⁸ "Osmanlı ülkesine ticaret yapmak için gelmeleri 1580'lerden sonradır. Ankara'da ticaret alanında görülmeleri 1604 yılında başlar." Bkz.Ergenç, a.g.e., s.157.

³⁹ AŞS, 22 34/281

İstanbul'dan İzmir'e kadar kara ve deniz yolu üzerinde bulunan bütün kadılıklara yazılan bir emre göre, İstanbul'dan Ankara, Beypazarı, Bursa, İzmir ve Halep şehirlerine gitmekte olan İngiliz tüccarı Gullemo ve beraberindekilerin tehlikeli yerlerde silah taşıyabileceği ve başlarına sarık sarabileceklere ifade edilmiştir.⁴⁰ Fransız tüccarların Ankara'ya gelmesi ise yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına denk gelmektedir. 17. yüzyıl sicil kayıtlarında ilk defa 1624 tarihli bir defterde isimleri geçmektedir.⁴¹ Sicillerde karşımıza çıkan ve yüzyılın ortalarına doğru kayıtlarda görülmeye başlanan bir diğer tüccar grubu ise Acem taifesi tüccarlarıdır.⁴² Acem taifesinden Avanis veledi Manok adlı Ermeni'nin ticaret sebebiyle geldiği Ankara'da Sulu Han'da ikamet ettiği kaydedilmiştir.⁴³ Acem tüccarlarının da şehirde ticaret yaparken İngilizler gibi bir takım ayrıcalıklara sahip olduğu görülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Ankara'da bulunduğu kaydedilen yabancı tüccarlardan biri de Felemenklerdir. Felemenkler ile ilgili kayıt 13 Ekim 1672 tarihli olup bu tüccarların Ankara'da sof ticareti yaptıkları anlaşılmaktadır.⁴⁴ Ankara'ya gelen yabancı tüccarlar içinde 17. yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkan Hollandalılar da yer almaktadır. Sicil kayıtlarında Netherlande tüccarı ismiyle kaydedilen tüccarların Ankara'dan şarap yapımı için üzüm satın aldıkları görülmektedir. Ekim 1689 tarihli ferman suretinde tüccarların Divân-ı Hümâyûn'a yaptıkları şikâyet kaydında eskiden olduğu gibi kendileri için yeteri kadar üzüm satın almak istediklerinde kimse tarafından müdahale edilmeyip ihtiyaçlarını rahatça karşılamaları için gerekenin yapılması buyurulmuştur.⁴⁵ Sicil kaydında geçen "eskiden olduğu gibi" ifadesi bir yandan gayrimüslimlerin ticari alanda geniş haklara sahip olduklarını kanıtlarken diğer yandan da Hollandalı

⁴⁰ BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 96, 20 Cemaziyel-evvel 1089, (10 Temmuz 1678)

⁴¹ AŞS, 23, 73/767

⁴² AŞS, 35, 44/153

⁴³ AŞS, 68, 14/64

⁴⁴ AŞS, 56, 31/225

⁴⁵ "... Ankara ve Beypazarı'nda ticâret ile sâkin olan Netherlande bezirgânlarından İsak Fermoş ve Petrorinlo nam tâcirler mûtâd-ı kadim ve Ahdnâme-i Hümâyûn mücebince beher sene kifâyet mikdarı üzüm iştirâ ve kendü nefisleri için evlerinde şıra sıkub hamr edüb isti'mâl eylediklerinde bu âna değin müdâhale oluna gelmiş değil iken sen ki nâib-i mezbûrsun tüccar mezbûrun bu sene de üzüm iştirâ eylemelerine mâni ve ibrâz-ı Ahdnâme-i Hümâyûn eylediklerinde amel etmedüğünden gayrı adamların bu yüce darb-ı şedid ile darb ve zulüm eyledüğün bildürüb fi-mâ-bâ'd Ahdnâme-i Hümâyûnun şurût ve kuyûdu kemâ-yenbâği mer'î ve muhterem tutulub tüccarları her vech ile himâyet ve sâbit ve âsüde-i hal müreffeh'ül-iyâl olmaları bâbında..." Bkz: AŞS, 70, 58/264

tüccarların 1689 yılından öncesinde de Ankara'da ticaret yaptıklarını kanıtlamaktadır. Ticaret söz konusu olduğunda yüzyıl boyunca kentin iç ve dış ticaretinde gayrimüslim tüccarların etkisi azımsanmayacak boyuttadır. Bir başka dikkat çeken husus da Ankara'ya çeşitli ülkelerden gelen Avrupalı tüccarların yüzyıl boyunca artış gösterdiğidir.

Bazı tüccarların uzun süre Ankara'da kaldıkları ya da daha sık geldiklerinden kendilerine ev satın aldıkları da olmuştur. 1672 yılı Mart ayında İngiliz tüccar Gulbar Hendek Mahallesi'nde Kırkor veled-i Haçatur'dan iki katlı ve içinde iki tezgâhlı bir sof kârhânesi bulunan evi 500 esedî⁴⁶ kuruşa satın almıştır.⁴⁷ İngiliz tüccar içinde sof dokuma tezgâhları olan iki katlı bir evi satın aldığına göre sof ticareti ile ilgilenen zengin bir tüccar olması muhtemeldir. Ankara'da ev sahibi olan tüccarlardan biri de Fransız bir tüccar olan Françesko Yuri'dir. Françesko Ankara kalesinde bulunan iki katlı evini kale sakinlerinden Abraham adlı zimmîye 550 esedî kuruşa satmıştır.⁴⁸ Françesko'nun sattığı evde üst katta ve alt katta olan birer odaya ek olarak bir tabhânesi, bir sofası, bir ahır, bir fırın ve bir hayat bulunmaktaydı.

17. yüzyıl boyunca Ankara'ya gelen yabancı tüccarlara dair kayıtlara bakıldığında vergi muâfiyeti veya indirimi sağlandığı görülmektedir. Buna rağmen bazı tüccarların vergi memurları ile aralarında anlaşmazlıklar yaşandığı kaydedilmiştir. 1679 yılı Mart ayına tarihlenen bir sicil kaydından anlaşıldığına göre; İngiltere tüccarlarından Kölerme ve beraberindekilerin Beypazarı ve Seferihisar'dan satın aldıkları iplik, sof ve muhayyerler için bac ödemekten kaçındıkları ifade edilmiştir. İngiliz tüccarın ellerinde bulunan ahitnâmeye göre %3 gümrük vergisi ödedikten sonra bac namıyla kendilerinden herhangi bir vergi alınmaması belirtilmiş ve tüccarlardan bac alınmayacağı anlaşılmıştır.⁴⁹ Osmanlı merkezî hükümetinin ülkeye giren tüccarlara vergi muâfiyeti hakkı tanıdığı tüccarlar arasında Acem taifesi tüccarları da yer almaktadır. 1692 yılı Mayıs ayında Edirne'den Anadolu kadılıklarına yazılan bir emr-i şerîfe göre Acem tüccarlarından yave cizyesi alınmayacağı ve ölenlerin

⁴⁶ "Hollandahılar'm "rex daller" adıyla darb ettikleri gümüş paraya, üzerinde arslan resmi bulunduğu için Osmanlılar "arslanlı kuruş" veya "esedî" adını vermişlerdir." Bkz: Halil Sahillioğlu, Esedî, DİA, c. 11, İstanbul 1995, s.368.

⁴⁷ AŞS, 55, 49/307

⁴⁸ AŞS, 60, 21/99

⁴⁹ AŞS, 60, 17/81

muhallefâtına beytül-mal tarafından el konulmayacağı ifade edilmiştir.⁵⁰ Devlet, Osmanlı ülkesine gelen tüccarlara vergi muâfiyeti getirmekle kalmamış bu tüccarların tercümanlarını da çeşitli vergilerden muaf tutmuştur. Netherlande elçisi tarafından Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan arzuhal neticesinde 1692 Mayıs ayı başlarında yazılan bir berât-ı şerife göre Karaman adlı zımmîye vergi muâfiyetlerini içeren bir tercümanlık beratı verilmiştir.⁵¹ Söz konusu berat kaydında tüccarlara tercüman olan kişilerin gümrük vergisi dâhil bütün tekâlif-i örfiyyeden muaf oldukları ifade edilmiştir. Belgede bu kişilerin vergi muâfiyetleri belirtildikten sonra köle olarak alınıp satılamayacakları, mallarına kimsenin el koyamayacağı, askeriden kimse tarafından evlerine konak konulamayacağı ve bu kişilerle her hangi bir davası olanların yalnızca Divân-ı Hümâyûn'a başvurup başka yerde duyurulmayacağı, seyahat ettikleri esnada denizde ve karada gittiği yerlerde yol üzerinde malına mülküne ve kendisine kimsenin dokunamayacağı ifade edilmiştir. Berat kaydında geçen ifadelere bakıldığında Hollanda tercümanı nezdinde bütün tercümanlara aynı imtiyazların tanındığı anlaşılmaktadır. Bu verilerden yabancı tüccarların genelde Osmanlı Devleti'nde ve özelde Ankara'da ticaret hususunda oldukça rahat hareket edebildikleri söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde bulunan müste'menler çoğu zaman vergi muafiyetine veya indirimine sahip olsalar da zaman zaman içlerinde vergi kaçırma teşebbüslerinde bulunanlara da rastlanmıştır. Ankara'ya gelen yabancı tüccarlardan bazıları ülkelerine götürmek için satın aldıkları sofaları gümrük vergisinden kaçırmaya çalışmışlardır. Ancak hükûmetin bu konuda gerekli önlemleri alarak vergi kaçakçılarında fırsat verilmemesi için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. 1625 Ağustos ayına kayıtlı bir

⁵⁰ "... Memâlik-i Mahrûsemde olan Acem tüccarı tâifesinden yâve cizyesi alunmayub ve fevt olanlarının muhallefâtlarına beytül-mal eminleri tarafından taarruz olunmamak üzere yedlerine Nişân-ı Hümâyûnum virilüb..." Bkz: AŞS, 72, 120/477

⁵¹ "... Buyurdum ki mezbur vech-i meşruh üzere kemâkân tercümanlık hizmetlerinde olanlar ve oğulları ve hidmetkârları haraç ve avâriz ve kassâbiye akçesi vesâir tekâlif-i örfiyye ve tekâlif ile rencide olunmayub ve kul ve câriye istihdam edirmeyesün bir kimesne haraç ve rüsum talep eylemeye ve mefrûşât ve me'kûlât ve melbûsatına dahl ve taarruz eylemeyüb kadîmden olageldiği üzere akd olunub ve rüsum-ı gümrük ve bac talep olunmaya ve evleri askeriden konak konulmakla rencide olunmayub tekâlif-i örfiyyenin cümlesinden muaf ve müsellemler olub ve mezbûr ile her kimin davası olur ise ellerinde olan Ahdnâme-i Hümâyûnum mücebince ve Âsitâne-i Saâdetime havâle olunub gayrı yerde istimâ olunmaya ve mezbur tercüman bazı zamanda bir yere gitmek istediğinde gelişinde ve gidişinde ve karada ve deryâda ve menâzî ve merâhilde kendüye ve esbab ve davarlarına ve emvâl ve erzaklarına ve yanında olan ... ve avlakdan ve avlak akçesinden ve gayrı cânibinden kimesne dahl ve taarruz eylemeyüb..." Bkz: AŞS, 72, 146/571

ferman suretinden anlaşıldığına göre Leh, İngiliz, Fransız ve Venedikli tüccarlar ve bazı Ermeni tâifeleri Ankara'dan satın aldıkları muhayyer ve soflarla vergi vermemek için İstanbul gümrüğüne gitmeyip İzmir, Gelibolu ve Karadeniz limanlarından kendi ülkelerine kaçırdıklarından bahsedilmektedir. Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen emr-i şerifte bu tüccarların ve yüklerini taşıttıkları katırcı taifesinin mahkemeye çağrılıp tembih edilmeleri emredilmiştir. Ayrıca katırcıların taşıdıkları sof ve muhayyerleri ve şahısların isimlerini, kaldıkları yerleri deftere kaydedip İstanbul'a getirip teslim etmeleri istenmiştir. Tüccar taifesi katırcıların başka iskelelere gitmemesi sebebiyle yüklerini taşıyacak farklı kiracılar veya beygirler kullanırsa bütün emlak, erzak ve yüklerine devlet adına el koyulacağı bildirilmiştir.⁵² Alınan önlemler neticesinde gümrüklerden kaçak mal geçirmeye çalışanların yakalandıkları takdirde bütün mal varlıklarını kaybedecekleri düşünüldüğünde alınan önlemlerin bu tür girişimlerin önlenmesinde etkili olması muhtemeldir.

Avrupa ülkelerinden gelen müste'menlerin vergi muâfiyetleri olması ve pek çok açıdan ticaret yapmalarına kolaylık sağlanması için devlet tarafından değişik tarihlerde çıkarılan ferman ve beratlarla rağmen zaman zaman ticaret için buldukları şehir veya kasabalarda vergi memurlarının usulsüzlüklerine maruz kaldıkları da olmuştur. Bu tür kayıtlar incelendiğinde devletin bilgisi dâhilinde olmayan ve usulsüz yollarla para kazanmaya çalışan devlet memurlarının şahsi uygulamaları olduğu görülmektedir. Bununla ilgili olarak 1640 Haziran ayı ortalarında Anadolu Eyaletlerinde vâki olan kadılıklara yazılan bir ferman suretinde Leh diyarından ticaret için gelen Ermeni taifesinin bazı yerlerde vergi memurlarının usulsüz uygulamalarına maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Bahsi geçen tüccar taifesinin her gelişlerinde vergi yerine gümrüklere üç veya dört yük ticari meta bıraktıkları ve bu tüccarların her hangi bir yerde sakin olmayıp ticaret üzere perakende⁵³ olduklarından dolayı ellerinde yave haracı veya bac vergisi alınmayacağına dair Ahidnâme-i Hümâyûnları olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁴ Belgede ifade edildiğine

⁵² "... Hâlâ Leh, ve Venedik ve Fransa ve İngiltere Tüccarı ve bazı Ermeni tâifesi varub iştirâ eyledükleri sof ve muhayyerleri İstanbul'a getürmeyüb mükârileri ile kimi İzmir cânibine ve kimi Gelibolu cânibine ve kimi Karadeniz limanlarına ... gemilere koyub vilâyetlerine gitmekle mahsûl-i gümrüğe ziyâde gadr ve zarar ve şart-ı iltizâma külli noksan etdirir olmuşdur..." Bkz: AŞS, 23, 73/767

⁵³ "Mecmû ve muntazam olmayan ve bir yerde bulunmayan, dağınmık, darma dağın, müteferrik, perişan." Bkz: Sami, a.g.e., s. 350.

⁵⁴ AŞS, 30, 94/825

göre yave haracı tahsil eden bazı memurlar Ermeni tüccarlardan yave haracı namıyla adam başına 500 akçe almışlardır. Yapılan şikâyet neticesinde yazılan fermanla bu tüccarların herhangi bir yerde bir yıl sakin olanlarından cizye alınacak olup gezen tüccarlardan Ahidnâme-i Hümâyûn'a aykırı bir akçe bile alınmayacağı ifade edilmiştir. Genel olarak gayrimüslim tüccarlarla ilgili belgelerde dikkat çeken şey bu tüccarların herhangi bir sıkıntı ile karşılaşmaları durumunda doğrudan Dîvân-ı Hümâyûn'a başvuru yapabilmelerinin yanı sıra alınan kararların da genellikle tüccarın lehine olduğudur. Osmanlı Devleti'nin tüccarlara tanıdığı hak ve yükümlülükler bakımından ticarete verilen öneme ek olarak tüccarların karşılaştığı sıkıntıların çözümü konusundaki hassasiyet kayda değerdir. Avrupa ülkelerinden ve Acem diyarından bir Osmanlı şehri olan Ankara'ya gelen tüccarların 17. yüzyıl'ın Ankara'sı ile dış dünya arasında kayda değer bir ticaret ağı oluşturdukları görülmektedir.

3. Sof Ticaretleri

Yün, yapağı ve peşm gibi anlamları olan sof⁵⁵ ince keçi kılından dokunan bir kumaşın adı olup en meşhur olanı Ankara sofudur.⁵⁶ Tiftik⁵⁷ keçisinin kıllarından elde edilen ipliğin dokunmasıyla elde edilen kumaş giyim kuşam endüstrisinde Osmanlı döneminde kayda değer bir öneme haiz olmuştur. Müslümanların arasında da yaygın bir kazanç kapısı olan meslek Ankara'da yaşayan gayrimüslimlerin ticari faaliyetleri arasında yerini almıştır. Asırlar boyunca dünya üzerinde sadece Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da yetiştirilen Ankara Keçisinin kıllarından elde edilen tiftik ipliği 15. yüzyıldan sonra dokuma sanayiinde önemli bir noktaya gelmiş ve bu iplikten elde edilen kumaşlar ülke içinde ve dışında büyük rağbet görmüştür.⁵⁸ Uluslararası giysi üretiminde bir rekabete sahne olan 17. yüzyılda yünlü kumaşların üretiminin öneminin artmasıyla keçi kılından elde edilen kumaşın Avrupa'da rağbet gördüğü bilinmektedir.⁵⁹ Ankara sofu olarak bilinen kumaş Osmanlı Ankara'sında ticaretle uğraşan pek çok kimsenin gelir kaynağı durumuna gelmiştir. Şehri ziyaret eden seyyahların

⁵⁵ Sami, a.g.e., s.839.

⁵⁶ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.241.

⁵⁷ “İnce ve yumuşak keçi kılı.” Bkz. Sami, a.g.e.,s.420.

⁵⁸ Ankara Keçisi Tiftik ve Sof, Ankara Kalkınma Ajansı, Haz. Nurten Gülbay, Ankara 2018, s. 10.

⁵⁹ Gözde Çerçioğlu Yücel, Filiz Yenişehirlioğlu, Tarihi Dokumak Bir Kentin Gizemi Sof, Vekam Yayınları, Ankara 2018, s.12.

seyahatnamelerinde de tiftik ve sof fazlasıyla yer bulmuştur. Dernschwam Ankara’da çok miktarda sof dokunduğunu ifade ettikten sonra sof dokuyucularının da oldukça fazla olduğundan bahsetmiş ve Ankara’da Rumların sofu nasıl yaptıklarını ayrıntılı şekilde anlatmıştır.⁶⁰ Yine 17. yüzyılda Ankara’ya gelen Polonyalı Simeon da şehir halkının hemen hepsinin sofçu olduğundan ve dünyanın her yerine sevk edilen iyi cins sofun buradan çıktığından bahsetmektedir.⁶¹

Sicil kayıtlarında Osmanlı ülkesinden veya çeşitli Avrupa ülkelerinden şehre gelen gayrimüslim tüccarların faaliyetleri ve sof alışverişi yaptıkları yerlerden bahsedilmektedir. Buna göre tüccarlar şehir merkezinin yanı sıra doğrudan taşrada yer alan üreticilerle de muhatap olmuşlardır. Belgelerde yer alan kayıtlara göre Ankara ve Beypazarı,⁶² Seferihisar,⁶³ İstanos karyesi, Ayaş ve Kalecik⁶⁴ gibi yerlerde sof, tiftik ipliği ve muhayyer üreticiliği yapılmaktadır. Sofçuluğa bağlı cendereci, perdahtçı, boyacı, dellal, gassal ve simsarlık gibi mesleklerin genellikle şehrin merkezinde bulunan mahallelerde ve kalede olduğu anlaşılırken ham sof üretilen yerlerin Ankara dâhil, Beypazarı, Ayaş, Kalecik, Seferihisar ve Murtazabad⁶⁵ kazaları ile İstanos,⁶⁶ Miranos⁶⁷ gibi karyeler olduğu görülmektedir. Buna göre sof üretimi genellikle Ankara dışında kalan kırsal alanlarda yapılırken ham sofun işlenme aşamalarıyla ilgili cendereye çekme, boyama, perdaht gibi sanayi kısmı şehir merkezinde yapılmaktadır. Kumaşa son halinin verildiği cendrehaneler ve boyahaneler şehrin merkezinde yer almıştır. Şehirde gerekli işlemlerden geçen sofların tüccarlar aracılığıyla ihraç edilmesi sağlanmıştır. Bu sebeple kumaşlara vergilendirme işlemi için damga basılmıştır.⁶⁸

Sicillerde mülk alışverişleri hususunda yer alan satış işlemlerine ait kayıtlarda evlerin kayda değer kısmında sof dokuma tezgâhlarının

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.250.

⁶¹ Simeon, a.g.e. , s. 191.

⁶² BOA. A. DVNSMHM.d., Defter No: 96.

⁶³ AŞS, 60, 17/81

⁶⁴ AŞS, 63, 46/239

⁶⁵ AŞS, 34, 13/82

⁶⁶ AŞS, 54, 8/52

⁶⁷ AŞS, 17, 39/353

⁶⁸ Sof kumaşının geçirdiği işlemler ve Damga mukâta’ası için bkz. Taş, a.g.e., s.50.

varlığından söz edilmektedir.⁶⁹ İçinde dokuma tezgâhları bulunan mülkler arasında Behlül Mahallesi’nde olup bir tabhâne bir sofa bir oda ve iki fırını olan evin üç tezgâhlı bir kârhânesiyle altmış bin nakit akçeye satıldığı görülmektedir.⁷⁰ Yine Ankara’nın Hendek Mahallesi’nde sakin Kirkor isimli Papaz tarafından oğlu Agop’a 300 aded kuruşa satılan ve içinde bir tabhânesi dört bab odası, örtmesi, fırını ve hayat bulunan evin beş tezgâhlı bir kârhânesi olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Sicillerde yer alan ev satışlarına dair kayıtlarda evlerin içinde bir ila beş arasında değişen sof dokuma tezgâhları olduğundan bahsedilmektedir. Evlerde yer alan sof kârhânelerinde dokuma tezgâhları olduğu gibi evin bir bölümünün boyahâne olarak kullanıldığı da görülmekteydi. 1655 yılı Mayıs ayına tarihli bir sicil kaydında evlerinde makrama kuşağı işleyen Ermenilerin sof boyacılarından Gebrail adlı zımmî tarafından şikâyet edilmeleri yer almaktadır.⁷² Gebrail’e göre sof işleme işlerinin boyahânedeyken yapılması için emri şerif verildiği halde bu kişiler evlerinde kendileri makrama kuşak yapmaya devam etmektedir. Sicillere kaydedilen ticârî dâvâlar arasında oldukça fazla yer edinen sof işçiliğinin gayrimüslimler arasında yaygın olmasının yanı sıra evlerde kurulan sof dokuma tezgâhlarının varlığı da gayrimüslimlerin evlerini birer atölye gibi kullandıklarını göstermektedir. Diğer yandan bu tezgâhlar ile gerçekleştirilen dokuma aşamasında büyük ihtimalle gayrimüslim kadınlar da yer almış olmalıdır. Evlerde kurulan tezgâhlar bu mesleğin aile içi bir dayanışma ile yapıldığına işaret etmektedir. Diğer yandan aynı evde yaşayanların aile ekonomisinde payları olduğunu göstermektedir. Bu durum gayrimüslimler için sof ticaretinin önemli bir geçim kaynağı olduğu anlamına gelmektedir.

Evlerde kurulan dokuma tezgâhlarını hariç tutarsak yalnızca gayrimüslimlere ait olup doğrudan sof ticâreti ile ilgili olan 68 kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlardan 13’ü de yine Müslim ve gayrimüslim arasında gerçekleşen ticârî alışverişlere dayalıdır. Ayrıca şehrin pek çok yerinde sof işçiliğine bağlı çeşitli iş kollarına ait dükkânlar bulunmaktadır. Bu iş kolları içinde sof boyacısı, sof dellalı, sof gassalı, sof perdahtçısı, sof simsarı, sof cendrecisi gibi meslekler edinmiş Yahudi ve Ermenilere

⁶⁹ AŞS, 26, 19/150; AŞS, 27, 89/467; AŞS, 43, 42/187

⁷⁰ AŞS, 21, 67/7

⁷¹ AŞS, 24, 33/381

⁷² AŞS, 40, 38/217

rastlanmaktadır.⁷³ Tiftik ve sof işçiliğine bağlı çeşitli meslek kollarının gayrimüslimler arasında önemli bir istihdam kaynağı olduğu söylenebilir. Öyle ki sof işçiliğini öğretmek için ücret veya hizmet karşılığında, sofun işlenmesine dair meslek kollarına yönelik eğitimler veren sof ustaları ile ilgili kayıtlar vardır. Bazı kişilerin mâhir kimselerden sofçuluk eğitimi aldıkları⁷⁴ bazı gayrimüslimlerin de çocuklarına mesleği öğretmeleri için sof ustalarının yanına verip yıllarca eğitim almalarını sağladıkları hakkında bilgiler yer almaktadır.⁷⁵ Buna bağlı olarak sof işçiliğine dayalı mesleklerin Ankara'da gayrimüslimlerin başlıca geçim kaynaklarından biri hâline geldiği söylenebilir. Hatta devlet tarafından bazı gayrimüslim vatandaşlar mîrî cendereci ve boyacı olarak istihdam edilmiş ve bu kimselere vergi muâfiyeti tanınmıştır. 31 Mart 1637 tarihli bir sicil kaydından anlaşıldığına göre devlete ait olan sofların boyacısı ve cenderecisi olan Melikşah ve oğlu Sefer isimli zimmîler tekâlîf-i örfiyye ve tekâlîf-i şâkka'dan muaf tutulmuşlardır. Belgede bu şahısların Ordu-yı Hümâyûn'a⁷⁶ îlam göndererek mîrî sofların cenderecisi ve boyacısı oldukları için vergilerden muaf oldukları halde eşkıya istilasından tahrip olan boyahânelerini kendi imkânları ile tamir ettirdiklerinden tekâlîfe ek olarak avârizdan da muaf tutulmayı talep ettikleri ifade edilmiştir. Ordu-yı Hümâyûn'dan Ankara kadısına yazılan ferman sûretinde; *buyurdumki hükm-i şerîfim vusul buldukda bu babda sâdır olan emrim üzre amel idüb dahî mezbûran zimmîler hidmet-i mezbûre mukâbelesinde ellerinde olan evâmîr-i şerîfim mûcebince üslub-ı sâbık üzre kemâkân muaf ve müsellemler olup min-ba'd muâfiyetlerine ve hidmetlerine kimesneyi dâhil ve taarruz itdirmeyesin*⁷⁷ denilmektedir. Devlete ait sofların boyanması ve cenderelenmesi işinin zimmîler tarafından yapılmasının yanı sıra bu işi yaptıkları için vergilerden muaf tutulmaları hem işlerinde mâhir olduklarının hem de sof işçiliğine verilen önemin bir göstergesidir. Ankara'da Yahudiler arasında da sof ticaretinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi mahallesinden Ak oğlan lakaplı Danil'in ortağı

⁷³ AŞS, 21, 47/514; AŞS, 12, 3/34; AŞS, 27, 39/201; AŞS, 21, 47/515; AŞS, 38, 15/78; AŞS, 33, 21/149; AŞS, 74, 45/209; AŞS, 78, 65/273.

⁷⁴ AŞS, 74, 45/209

⁷⁵ AŞS, 78, 65/273

⁷⁶ Ordu seferdeyken yapılan yazışmayı ifade etmektedir. Belgenin sol alt köşesinde *be-yurd-ı sahrâ-yı ...?* İfadesi yer almaktadır. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.114.

⁷⁷ AŞS, 27, 191/893

Aslan adlı Yahudi’den davacı olmasının sebebi ticaret ortaklıklarına dayalı bir sorundur.⁷⁸ Yahudilerin arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle açılan davadan anlaşıldığına göre bu kimselerin Ankara’dan satın aldıkları sofları İzmir’de sattıkları anlaşılmaktadır.

Sof işçiliği ve ticaretinin Ankara’da Müslim ve gayrimüslim bütün ahali arasında yaygın olduğu sicil kayıtlarında yer alan dâvâlardan anlaşılmaktadır. Uzun ve meşakkatli bir süreç gerektiren ipliği kumaşa dönüştürme aşamasının ustalık gerektirdiği ve bu işlerde gayrimüslimlerin mâhir oldukları görülmektedir. Elde edilen kumaşın renginin parlak ve kaliteli olması için bütün bu süreç boyunca izlenen adımlar ve kullanılan malzemeler kumaşın istenilen kalitede olması açısından önem arzeder. Bu manada keçiden elde edilen kılın kırılması bile oldukça dikkatli olmayı gerektirmiştir. Bununla ilgili olarak Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde anlattıkları önemlidir.⁷⁹ 1631 tarihinde kaydedilen bir davaya göre Ankara’da sâkin sofçuların üstadları, şeyh ve kethüdalı ile tüccar taifesi mîrî boyahâne ve cendrecilerden Seferşe ve Ferihşad adlı zimmîlerden şikâyetçi olmuşlardır. Mesele, işlenen sofların renklerinin canlı olmaması ile ilgilidir. Şikâyetlerinde *bizim işlediğimiz sofların renkleri kalb ve cendereden çıkan sof sönük çıkar mâişetimiz ziyâde noksan ve bize küllî gadr boya eczâsında noksan ve cenderelerde hîleleri mi var sual olumub kadim olagelen üzre olub noksan olmasun*⁸⁰ dedikleri görülmektedir. Seferşe ve Ferihşad ifadelerinde boyahâneye gelen su eskiden beri debbağhane dükkânları önünden geçip suya kimse dokunmazken şimdilerde debbağların her dükkâna kazgı açıp suyu kendilerinin kullandığını, bu sebeple suyun kimi zaman hiç gelmediği ve geldiği zaman da bulanık ve milli olduğunu bildirmişlerdir. Mahkeme tarafından inceleme için gönderilen Kasım Efendi’nin debbağhane dükkânlarının hepsinin suyu kendilerine aldıklarını ve hatta Hasan Paşa adlı Yeniçerinin suyu bahçesine akıttığını bildirmesiyle dükkân sahiplerinin boyahâne

⁷⁸ AŞS, 40, 15/77

⁷⁹ “Keçinin tüyünü makas ile kırksalar ipliği sert olur ama keçinin yününi yolsalar o kadar yumuşak olur ki sanki Eyyüp Nebi ipliği olur. Fakat zavallı keçileri yolarken feryatları ve inlemeleri göklere yükselir. Ama büyükler, keçilerin feryat etmemelerine yol bulmuşlar. Önce keçileri yolacak meydanda kireç ve küllü suyu bir yerde karıştırırlar. Bütün keçileri bu kireçli karışım ile yıkarlar. Acısız ve zahmetsiz bütün tüyleri kopup çırılçplak, üryan-püryan-giryan ve nalan kalıp zavallı keçiler tamamen kılsız kalırlar”. Bkz: Gütümtüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz., Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, , c.II, s.520-528.

⁸⁰ AŞS, 25, 84/736

suyunu tasarruf etmemeleri ve su kuyularını kapatmaları konusunda uyarı yapılmıştır.

Hülya Taş 17. yüzyılda Avrupa’lı tacirlerin sof ticaretine ek olarak tiftik ipliği ticaretine yöneldiklerini tespit etmiştir.⁸¹ 5 Haziran 1685 tarihli sicil kaydında İngiliz tacirlerin Ankara ve Beypazarı’ndan sof, muhayyer ve tiftik ipliği aldıkları anlaşılmaktadır.⁸² Osmanlı sınırları içerisinde yapılan sof ticareti gayrimüslimler arasında fazlasıyla yaygınken, gerek Ankaralı gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla gerek Ankara’ya ticaret için gelen yabancı tüccarlar vasıtasıyla sofun Osmanlı ülkesi dışına da taşındığı tespit edilmiştir. 17. yüzyılda Ankara’nın uluslararası ticaretinde ve sofun Avrupa ülkeleri yanı sıra farklı şehirlere ulaştırılmasında gayrimüslimlerin etkin rol oynadıkları söylenebilir.

Sonuç

Önemli ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan Ankara 14. yüzyılda başlayan ticari önemini 17. yüzyılda daha ileri bir noktaya taşımıştır. Diğer yandan şehrin sâkini gayrimüslimler Osmanlı’da ve Avrupa ülkelerinde Ankara Sofu olarak tanınan ve Tiftik keçisinin kıllarından elde edilen kumaşın üretim ve dağıtım aşamasında önemli rol oynamıştır. Ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alan şehirde yalnızca Osmanlı ülkesinde değil tüm Avrupa’da giderek daha fazla tanınan ve tercih edilen bir kumaşın üretilmesi, şehri Osmanlı ülkesinin ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinden gelen tüccarlar açısından daha cazip hale getirmiştir. Ankara’nın yerli gayrimüslimleri ve müste’men tüccarların ticaretini yaptıkları ürünler arasında yer alan tiftik ipliği ve sof kumaşı Avrupa’nın seçkin aileleri arasında sıklıkla tercih edilen bir kumaş haline gelmiştir. Diğer yandan Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlara çeşitli muafiyetler tanınarak şehirdeki emniyetleri de güvenceye alınmış, bu şekilde uluslararası ticaret desteklenmiştir.

Ankara’da sakin Ermeni, Yahudi ve Rumların ticari faaliyetleri arasında önde gelen sofçuluk ve sofçuluğa bağlı meslek kolları gayrimüslimlerin geçim kaynakları arasında yer almıştır. Gerek şehrin merkezinde ve gerekse kırsal alanlarda gayrimüslimler tarafından sof işçiliği yapılmış ve sofçuluk zanaatını öğretmek amacıyla aileleri tarafından çocuklarının alanında usta kişilerin yanında eğitim almaları sağlanmıştır. Gayrimüslimlerin evlerine kurdukları sof dokuma tezgâhları sayesinde

⁸¹ Taş, a.g.e., s.68.

⁸² AŞS, 66, 11/67

evler birer atölye gibi kullanılarak bir nevi tekstil imâlâthânesine dönüştürülmüştür. Bu noktada Ankara'nın sanaayi kenti olmasında gayrimüslimlerin de payı kayda değerdir. Neredeyse her evde bulunan sof kârhâneleri ile gayrimüslim kadınların da dokuma sanayinde etkin rol aldığı düşünülebilir.

Ankara'da sakin gayrimüslimler tiftik ipliği ve sof kumaşının üretimi ve işlenmesinde etkin rol alırken Ortadoğu ülkelerinden ve Avrupa'dan gelen yabancı tüccarlar da kumaşın uluslararası ticaretinde rol almışlardır. Yüzyıl boyunca ticari önemini koruyan şehrin sakini olan veya müste'men olarak gelen gayrimüslimler iç ve dış ticarete oynadıkları rol neticesinde Ankara'nın ve sof kumaşının dünyaya tanıtılması ile sosyoekonomik açıdan kayda değer bir paya sahip olmuşlardır. Yüzyılın başından sonuna şehrin değin iç ve dış ticaret ağının genişlediği ve gayrimüslimlerin bu ağın örülmesinde büyük bir rol oynadıkları söylenebilir.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

a) Ankara Şer'iyeye Sicilleri

AŞS, 12, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 68, 70, 72, 74, 77, 78 no'lu defterler.

b) Mühimme Defterleri

BOA. A. DVNSMHM.d., 24, 31, 96 no'lu defterler.

c) Maliyeden Müdevver

BOA. Mad.d.3660 no'lu defter.

2- Literatür Kaynakları

Akdağ Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Canlı Gökhan, Erdemli S. Aybars, Urhan Ecem Pınar, Arvas Ahmet, Ankara Keçisi Tiftik ve Sof, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara 2018.

Dernschwam Hans, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Ercan Yavuz, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

Erdem Sargon, "Ankara", **DİA**, c.3, İstanbul 1991, ss. 201-203.

Erdoğan Abdulkadir, Günel Gökçe, Kılıcı Ali, "Osmanlı'da Ankara," Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi:2, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2007.

Erdoğan Emine, Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

Ergenç Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Eyice Semavi, “Ankara’nın Eski Bir Resmi”, Atatürk Konferansları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.4, Ankara 1972. ss. 61-123.

Faroqhi Suraiya, "Onyedinci Yüzyıl Ankara’sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri," İktisat Fakültesi Mecmuası, c.41/s.14,(tarihsiz), ss. 237–259.

Faroqhi Suraiya, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Hazırlayanlar: Yücel DAĞLI-Seyit Ali KAHRAMAN), Yapı Kredi Yayınları, c.II, İstanbul 2003.

İnalçık Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Küttükoğlu Mübahat, Osmanlı Belgelerinin Dili, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Özdemir Rifât, "Osmanlılar Devri Ankara", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul 1991, ss. 206-207.

Özel Ahmet, "Müste’men", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32, İstanbul 2006, ss. 140-143.

Pakalın Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II,III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Sahillioğlu Halil, “Esedî”, DİA, c.11, İstanbul 1995, ss. 368-369.

Sami Şemseddin. Kâmus-i Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.

Simeon Polonyalı, Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

Taş Hülya, XVII. Yüzyılda Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Yücel Gözde Çerçioğlu, Yenişehirlioğlu Filiz, Tarihi Dokumak Bir Kentin Gizemi Sof, Vekam Yayınları, Ankara 2018.

XVI. YÜZYILDA SERFİCE*

Onur KABAK**

Öz: Bugün Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan Serfice (Servia), XIV. yüzyılda Balkanlarda gerçekleşen hızlı Osmanlı fütuhâtının sonucunda, 1393 yılında fethedilerek Osmanlı idari yapılanması içerisine dahil olmuştur. Rumeli'de Paşa Livası sol kol kazaları içerisinde olan Serfice ile ilgili olarak bu çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan 433, 479 ve 720 no'lu tahrir defterlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda şehrin nüfus ve ekonomisi ele alınmıştır. Sırasıyla 1530, 1570 ve 1613 yıllarına ait bu defterler sayesinde yaklaşık 80 yıllık bir periyot dahilinde şehirdeki toplam nüfus, bu nüfusun yıllar içerisindeki değişimi, toplam nüfus içerisinde Müslüman ve Hıristiyan kesimin dağılımına irdelenmiştir. Ardından vergi kalemlerinden yola çıkarak şehir halkının ana ekonomik faaliyetleri tespit edilmiştir. Son olarak şehirdeki mesleki iş kollarının ne olduğu ortaya konularak XVI. yüzyılda Serfice şehrinin bir görünümünü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Serfice, Rumeli, Tahrir, Osmanlı, XVI. Yüzyıl.

SERFICE IN THE XVI. CENTURY

Abstract: Serfice (Servia), which is located in the north of Greece today, was conquered in 1393 and included in the Ottoman administrative structure in the XIV. century as a result of the rapid Ottoman conquest that took place in the Balkans. Regarding Serfice, which is in the left side kazas of Pasha principality in Rumeli, this study focused the population and economy of the town in line with the information obtained from tahrir registers found in the Ottoman archive with the number of 433, 479 and 720. Thanks to these registers belonging to years of 1530, 1570 and 1613, respectively, in a period of approximately 80 years, the total population in the town, the change of this population over the years, and the distribution of the Muslim and Christian sections within the total population was examined. Then, starting from the tax items, the main economic activity of the people of the town were determined. Finally, a view of the town of

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice) adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onorukabak@selcuk.edu.tr, 0000-0002-1680-0083

Serfice was revealed in the XVI. century, by determining what the professional branches of the town are.

Keyword: Serfice, Servia, Rumelia, Balkan, Tahrir Registers, Ottoman, XVI. Century.

1. Serfice Şehrinin Tarihi

Makedon Krallığı döneminde Phlacea¹(Filakia) olarak adlandırılan bölge, Karaferye ile Larisa arasını kontrol eden bir yer olmasından dolayı, tarihte önemini korumuştur. Bizans imparatoru olan Konstantinos VII. Porfirogenitos (945-959), Serblia olarak tanımladığı şehrin Heraklius (610-641) döneminde, Serbloi² tarafından iskân edildiğini belirtmiştir. Şehir, X. yüzyılda Selanik başpiskoposluğuna bağlı bir piskoposluk merkezi kimliği kazanmakla beraber bu tarihten itibaren Balkanlarda yaşanan siyasi gelişmelerin bir parçası haline gelmiştir³.

Bizans ve Bulgar Devleti arasından yaşanan çekişme ve hâkimiyet mücadelesi, birçok Balkan şehrinde olduğu gibi Serfice’de de hissedildi. Bizans imparatoru II. Vasilios (976-1025), tahta çıktığı ilk yıllarda hem idaredeki tecrübesizliği hem de Bizans’ın Anadolu topraklarında çıkan isyanlar sebebiyle, duruma hakim olmakta zorlanmaktaydı. Bu durum, Balkanlarda, Bulgar Samuil’in ve onun etrafında toplanan gücün kendi başına daha rahat hareket etmesine sebep oldu. Nitekim Samuil (997-1014), önceki Bulgar Devleti’nden farklı olarak merkezini Ohri’ye kurdu. Makedonya topraklarında hâkimiyetini tesis etti. Samuil, 982-986 yılları arasında, Serfice dahil, Yunanistan’ın kuzey topraklarını işgal etti. II. Vasilios’un hem Anadolu’daki üst düzey Bizans komutanlarının çıkardığı isyan hem de Fatimilerin Antakya’yı kuşatmaları sebebiyle, Balkanlardaki mücadeleden uzak düşmesi, Samuil’e Teselya hâkimiyetini sağladı. Samuil, bunun yanında, Mora’ya akınlarda bulundu. Bulgar çarı, sınırlarını Yunanistan doğrultusunda genişletmekle kalmayarak, Arnavutluk topraklarına da hâkim oldu. Bunun üzerine Bizans imparatoru II. Vasilios, Anadolu’daki hâkimiyetini güçlendirdikten sonra, Samuil’in üzerine sefere çıktı. İlk olarak, Bulgar topraklarına girdi. Ardından, Makedonya bölgesine giderek Karaferye ve Serfice şehirlerini zaptetti. 1001 yılından 1004 yılına kadar Balkanlarda mücadelesine devam eden II. Vasilios, sonunda, Üsküp’te çarın ordusunu mağlup etti. II. Vasilios, Bulgar ordusuna ikinci darbeyi ise, Strumica yakınlarındaki Kleidion geçidinde

¹ Pharsalus (Larisa yakınlarında antik yer) ve Phthiotic(?) temalarının arasındaki bölge olarak iddia edilmekte. *Dictioanry of Greek and Roman Geography*, Vol. II.,s. 625

² Sırlar olmalı.

³ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, vol. III, 1991., s. 1882.

vurdu. Burada, Bulgar ordusuna baskın gerçekleştirdi. II. Vasilios, bu baskında, 14.000 Bulgar askerın gözlerine mil çektirdi. Samuil ise bu olaydan kısa bir süre sonra öldü. Böylece, Balkan topraklarında, Bizans hâkimiyeti yeniden tesis edildi⁴.

Serfice, 1204 yılında İstanbul'un Latinlerin eline geçmesiyle birlikte, Bizans hâkimiyetinden çıktı. Şehir, bir süre, Latin işgalini yaşadı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. 1216 yılında, Epir despotluğu şehri ele geçirdi. 1257 yılında ise, İznik'teki Bizans imparatoru Teodor II. Laskaris (1254-1258), Dıraç şehriyle birlikte Serfice'ye hakim oldu⁵. Şehir, XIV. yüzyılın ortalarında ise, Sırpların eline geçti. Sırp kral Stefan Duşan, Arnaut kabilelerin akınları dolayısıyla harap bir hale gelmiş olan Epir, Makedonya bölgesi ve Teselya'yı ele geçirdi⁶. Serfice de, böylelikle, 1341 yılında, Sırpların hâkimiyeti altına girdi. Bizans imparatoru VI. İoannes Kantakuzinos (1347-1354), Serfice'yi alabilmek için, 1350 yılında, bir kuşatma harekâtına girişti. Bu kuşatma harekâtı başarısız olsa da, aynı yıl, bir anlaşmayla şehir Bizans hâkimiyetine girdi⁷.

Osmanlıların Balkan yarımadasındaki hızlı fütuhâtı ile birlikte Serfice de 1393 yılında fethedildi. Bu esnada I. Bayezid, bizzat, şehrin surları önüne kadar geldi. Şehir, ilk anda, Osmanlı ordularına bir direniş gösterse de, kısa bir süre sonra zaptedildi⁸. Serfice, XX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kaldı.

2. Serfice Şehrinin Coğrafi Yapısı

Denizden yaklaşık 400 metre yükseklikte bulunan Serfice, günümüzde, Yunanistan'ın kuzeyinde Batı Makedonya bölgesi içinde, bir kasabadır. Şehir, incelediğimiz dönemde, Osmanlı idaresi altında bir kaza hüviyetine sahip olsa da, günümüzde, yerini, bir zamanlar kendisine bağlı bir köy olan Kozani'ye bırakmıştır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Yunanistan'ın kuzeyinde seyahat eden W. Leake, Serfice'nin coğrafi yapısı hakkında bir takım bilgiler aktarmıştır. O, Serfice'nin, Yenice-i Vardar yakınında bulunan Vistritsa (İnce Karasu) ile Tırhala'nın kuzeyine doğru uzanan

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye çev. Fikret İşıltan, 7. bsk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.ss. 276-292.

⁵ *Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 1882.

⁶ George Christos Soulis, *The Serbs and Byzantium During the Reign of Tsar Stephan Dusan (1331–1355) and His Successors*, Dumbarton Oaks Library and Collection, 1984, s. 120.

⁷ *Oxford Dictionary of Byzantium*, s.1118.

⁸ A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Institute for Balkan Studies, 1973, s. 50-51.; Levent Kayapınar, "Yunanistan'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Türkler*, C. IX., Ankara 2002, s. 187-195.

Khassia Dağlarının arasındaki coğrafyada bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca, Serfice'nin doğu kesiminde, Orta Makedonya bölgesi ile Teselya bölgesini birbirinden ayıran Olimpos Dağı bulunmaktadır. Olimpos Dağı ise, Yunanistan'ın Arnavutluk sınırından başlayıp Selanik'te denize dökülen Aliakmon Nehri tarafından bir vadi şeklinde yarılmıştır ki, bu vadi sayesinde Serfice, Karaferye ve Selanik'e doğru doğal bir yolla açılmış olur⁹.

3. Serfice Şehrinin Nüfusu

Serfice, 1392 yılında I. Bayezid tarafından fethedildikten sonra ilk iş olarak, bu eski Hıristiyan şehrine Müslüman nüfus yerleştirildi. Aynı zamanda, eski kiliselerden biri camiye çevrildi¹⁰. Elimizdeki kaynaklar doğrultusunda, şehrin, XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden XVII. yüzyılın başlarına kadar geçen süreç içerisinde nüfusunu ve mahallelerini inceleyebilmek mümkündür.

Bu doğrultuda, çalışmaya kaynak teşkil eden tahrir defterleri içerisinde 1530 yılına ait en erken kayıtlı tahrir defterinde, Serfice'nin toplamda 12 mahallesinin olduğunu görebilmekteyiz¹¹. Bu mahallelerden 11'i Hıristiyan mahallesi olmasına karşın, Müslümanlar, tek bir mahallede toplanmıştır. Defterde, bu Müslüman mahallesinin adı gözükmemektedir. Sadece nefsi-i Serfice adı altında Müslümanlar yazılmış daha sonra gebranı an karye-i mezkûre an mahalle-i Papa Todor kaydı düşülerek Hıristiyan mahallelerine geçilmiştir. "An karye-i mezkûr" tabiriyle Müslüman mahallesinin işaret edilip edilmediğini tespit etmek mümkün değildir.

Bu belirsizliğe rağmen, şehirde kayıtlı Müslüman kesimin nüfusuna ait bir takım tahminlerde bulunabiliriz. 1530 yılında Serfice'de, Müslümanlara ait tek mahallede, toplam, 84 hane ve 3 mücerred bulunmaktadır. Genel kabul gören hane sayısı x 5 + mücerred hesabını kullandığımızda, şehirde tahmini bir rakamla 423 Müslümanın yaşadığını söyleyebiliriz¹². Bunun yanı sıra şehirdeki Müslümanların çoğunluğunun akıncı ve berat sahibi askeri statüye sahip kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

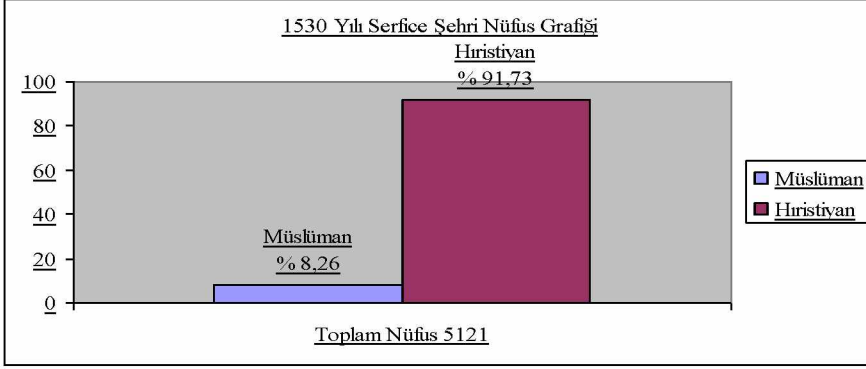
⁹ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece, Volume 3, London, 1835*, s. 331.

¹⁰ A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s.50-51.

¹¹ TT.d.433, s.599-609.

¹² Bir hanede ortalama kaç kişinin yaşadığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu konularda daha geniş bilgi için Bkz. Ömer L. Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951, ss.1-26; Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, S. 39, ss.331-348.

Grafik 1. 1530 Yılı Serfice Şehri Nüfus

Buna karşın, aynı dönemde, şehrin vergi vermekle yükümlü Hıristiyan nüfusunun 914 hane ve 128 mücerred ile şehirde çoğunluğu oluşturduğunu görebilmekteyiz. Bu rakamlara göre, Serfice'deki Hıristiyan nüfus, tahmini olarak 4698 kişidir. Başka bir deyişle, Hıristiyan nüfus, Müslüman nüfusun yaklaşık 11 katı kadar fazladır. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan toplam nüfusu ise, 5121 kişidir. Serfice, bu dönemde, sahip olduğu nüfus ile orta büyüklükteki bir şehir kapasitesine sahip gözükmektedir¹³. Aynı dönemde, kendisine yakın bir konumda bulunan Kesriye'nin nüfusunun 3919 olduğunu düşünürsek, Serfice'nin ondan 1202 kişilik daha fazla bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında, Serfice, Rumeli eyaleti sol kol kazaları içerisinde Selanik hariç, tümünden fazla nüfusa sahiptir. Serfice'yi ise Kesriye ve Karaferye izlemektedir. Ayrıca, Yenice-i Karasu ve Yenice-i Vardar gibi yerlerde Müslüman varlığının daha çok olması Müslümanların, Selanik hariç¹⁴, eski Hıristiyan şehirler yerine kendi oluşturdukları yerlerde ikamet etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.

¹³ Suraiya Faroqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Somnur Özcan, Doğu-Batı, 2. baskı, 2010, s.14.

¹⁴ Selanik, 1430 yılında fethedilirken, şehir, Osmanlılara direndiği için, savaş hukukuna bağlı olarak fethi müteakip şehir halkının bir kısmı sürgüne tabi olmuştur. Bu konu için bkz. Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *Belleten*, C. LI/199, 1987", ss. 75-106.

Tablo 1. 1530 Yılında Rumeli Eyaleti Sol Kol Kaza Merkezlerine Ait Nüfus¹⁵

	Müslüman	Gebran	Toplam
Gümülcine	200 hane 32 mücerred	23 hane 13 mücerred	223 hane 45 mücerred
Yenice-i Karasu	190 hane 86 mücerred	-----	190 hane 86 mücerred
Drama	96 hane 56 mücerred	143 hane 8 mücerred 9 bive	239 hane 64 mücerred 9 bive
Zihne	35 hane 16 mücerred	394 hane 45 mücerred 95 bive	429 hane 61 mücerred 95 bive
Nevrekop	219 hane 57 mücerred	385 hane 44 mücerred 71 bive	609 hane 101 mücerred 71 bive
Timurhisar	75 hane 43 mücerred	257 hane 37 mücerred 23 bive	332 hane 80 mücerred 23 bive
Siroz (Serez)	387 hane 191 mücerred	343 hane 29 mücerre 62 bive	730 hane 220 mücerred 62 bive
Selanik	1117 hane 186 mücerre	777 hane 115 mücerred 117 bive	1894 hane 301 mücerred 117 bive
Sidre Kapısı	47 hane 22 mücerred	609 hane 120 mücerred 46 bive	656 hane 142 mücerred 46 bive
Avrat Hisarı	18 hane 2 mücerred	33 hane 5 mücerred 2 bive	51 hane 7 mücerred 2 bive
Yenice-i Vardar	450 hane 78 mücerred	24 hane	474 hane 78 mücerred
Karaferye	234 hane	657 hane 74 mücerred	891 hane 74 mücerred

¹⁵ Sol kol kaza merkezlerinin nüfusuna ait bu tablo Harun Yeni, *Demography and Settlements in Paşa Sancağı Sol Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530*, Bilkent Universty, (Basılmamış yüksek lisans tezi), 2006, ss. 66-118'den faydalanılmıştır. Ayrıca bkz. BOA, *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli (937-1530)*, 2001.

		142 bive	142 bive
Serfice ¹⁶	84 hane 3 mücerred	914 hane 128 mücerred	998 hane 131 mücerred
Hurpeşte	17 hane 2 mücerred	57 hane 10 mücerred 2 bive	74 hane 12 mücerred 2 bive
Kesriye	90 hane 7 mücerred	750 hane 155 mücerred 102 bive	840 hane 162 mücerred 102 bive
Bihlişte	14 hane 1 mücerred	237 hane 75 mücerred 8 bive	251 hane 76 mücerred 8 bive
Görice	15 hane 4 mücerred	101 hane 25 mücerred	116 hane 29 mücerred

1530 yılındaki verilerden yola çıkarak Serfice`de en kalabalık mahallenin Ayo Mavrano olduğunu görebilmekteyiz. Bu mahalle, 98 hane ve 11 mücerred ile diğer mahallelerden kalabalıktır. Bununla birlikte, şehirdeki tüm mahallelerin nüfusları, birbirlerine yakındır. En az nüfuslu mahalle olan Ayo Nargir mahallesi (64 hane ve 19 mücerred) ile en kalabalık mahalle olan Ayo Mavrano arasında büyük bir fark bulunmamaktadır. Bu durumda, şehir halkının mahallelerde orantılı bir şekilde yaşadığını söylemek mümkündür.

1570 yılına ait tahrir defterine ¹⁷ baktığımızda ise, 1530 yılında gördüğümüz Ayo Yorgi mahallesinin, bu dönemde, kayıtlarda yer almadığını görmekteyiz. 1570 yılında, şehrin en kalabalık mahallesinin 175 hane ve 6 mücerred ile Ayo Yorgi Papa Kladino`nun olduğunu görmekteyiz. Bu mahallenin nüfusu, 1530 yılından 1570 yılına kadar geçen süre içerisinde, 77 haneden 175 haneye yükselmiştir. 1530 yılında 94 hanelik Ayo Yorgi mahallesinin, 1570 yılındaki kayıtlarda gözükmemesi, iki mahallenin birleşmiş olabileceğini göstermektedir.

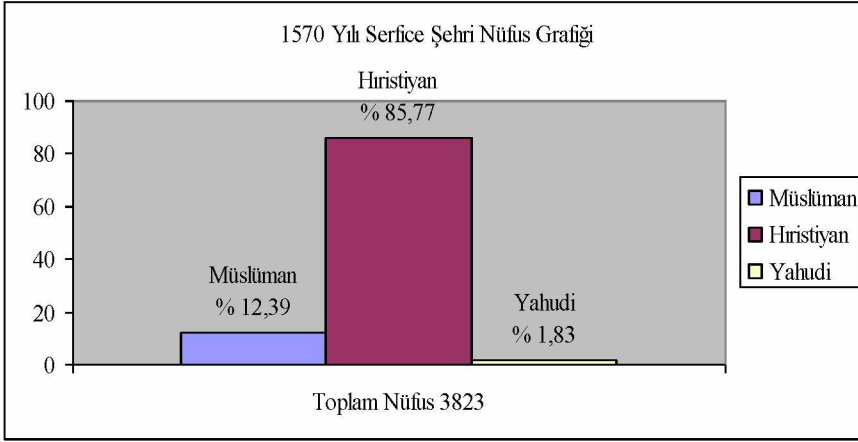
1570 yılında Müslüman nüfus, 1530 yılında olduğu gibi, tek bir mahallede kaydedilmişlerdir. Müslümanlar, bu dönemde, 79 hane ve 79 mücerred ile yaklaşık 474 kişidir. Hıristiyan nüfus ise, 1570 yılında düşüş yaşamıştır. Bu dönemde, Hıristiyan nüfus, 614 hane ve 209 mücerred ile yaklaşık 3279 kişidir. 1530 yılında, Serfice`deki Hıristiyan hane sayısının 914 olduğunu

¹⁶ Serfice`nin bu tablodaki hane ve mücerred sayıları TD 433 numaralı tahrir defteri faydalanılarak elde edilmiştir.

¹⁷ TT.d. 479, s.181-191.

düşünürsek, geçen süre içerisinde, tam olarak 300 hanelik büyük bir düşüşün olduğunu görmekteyiz. Başka bir deyişle, şehrin nüfusu, 3/1 oranında azalmıştır. Ayrıca ilk defterdeki kayıtlarda gözükmeyen 14 hanelik bir Yahudi mahallesinin varlığı, şehrin XVI. yüzyılın son çeyreğinde sebebi tam olarak anlaşılamayan bir nüfus hareketliliği yaşadığını göstermektedir. 1570 yılında şehirde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplam 3823 kişi yaşamaktadır.

Grafik 2. 1570 Yılı Serfice Şehri Nüfus

1613 yılına ait defterde¹⁸. şehirdeki Müslümanlara ait mahalle sayısının 6'ya çıktığını görmekteyiz Şehrin fatihi olan I. Bayezid'in isminin verildiği Cami-i Sultan Bayezid mahallesi, Mescid-i Şüca Bey mahallesi, Cami-i Abdülkerim Çavuş nam-ı diğer Debbaghane mahallesi, Cami-i Rıdvan Paşa nam-ı diğer Emirlü mahallesi, Cami-i Hüseyin Bey mahallesi, Mescid-i Mustafa Çavuş mahallesi Serfice'deki Müslümanların meskûn olduğu mahallelerdir¹⁹.

Cami-i Sultan Bayezid mahallesi, muhtemelen, I. Bayezid, şehri fethettiği zaman burada bulunan eski kiliselerden birini camiye çevirmesi sonucu, şehre gelen Müslümanların bu caminin etrafında oluşturdukları bir mahalle olmalı²⁰. Daha önceki tahrirlerde, Müslüman mahallesinin adı geçmese de

¹⁸ TT.d 720, s.534-544.

¹⁹ Özer Ergenç mahalleyi aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte yerleştikleri şehir kesimi olarak ifade etmektedir. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı IV, İstanbul 1984, s. 69.

²⁰ I. Bayezid şehri fethedince eski bir kiliseyi camiye çevirmiştir. Bkz. A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s.50-51.

onların bu caminin çevresinde, yani, şehrin surları içinde meskûn olduğunu varsayabiliriz. 1613 yılında, Cami-i Sultan Bayezid mahallesinin 25 hane ve 20 mücerredlik bir nüfusu görünmektedir. Bu da toplamda 145 kişilik bir nüfus meydana getirmektedir.

Bir diğer Müslüman mahallesi olan Mescid-i Şüca Bey, şehirdeki Müslüman mahalleler içerisinde, en kalabalık olanıdır. Şüca Bey, isminin sonuna almış olduğu bey sıfatından, onun, Osmanlı ricalinden olması muhtemeldir. Bu mahalle 46 hane ve 14 mücerredlik bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Bu da toplamda 244 kişinin bu mahallede sakin olduğunu göstermektedir.

Cami-i Abdulkerim Çavuş Mahallesi, Şüca Bey mahallesinden sonra, Serfice'deki en kalabalık ikinci mahalleyi oluşturur. Bu mahalle de dini bir yapı etrafında şekillenmiştir. 31 hane 7 mücerredlik bir nüfusa sahiptir. Toplamda ise bu mahallede yaklaşık 162 müslüman yaşamaktadır. Bu mahallede meskûn halk içinde debbağların yani deri işiyle uğraşanların olması bu mahalle için ayrıca Debbağhane Mahallesi denmesine neden olmuştur. Debbağhanelerin oluşturdukları kötü kokudan dolayı genelde şehir dışında olduğunu kabul edersek²¹ bu mahallenin de şehrin dış mahallelerinden olabileceği düşünülebilir.

1613 yılında, Serfice'nin bir başka cami merkezli mahallesi ise, Cami-i Rıdvan Paşa mahallesidir. Rıdvan Paşa'nın yaptırmış olduğu cami ile aynı adı taşıyan mahallede 25 hane ve 4 mücerred bulunmaktadır. Bu mahallenin tahmini nüfusu, 129 kişidir. Mescid-i Mustafa Çavuş Mahallesi ise 30 hane ve 6 mücerred ile şehirdeki Müslüman mahalleleri içerisinde üçüncü kalabalık mahalleyi oluşturmaktadır. Yaklaşık 156 kişinin meskûn olduğu bu mahallede de şehirdeki diğer Müslüman mahallelerinde olduğu gibi dini bir yapının etrafında yerleşim söz konusudur. Son olarak, Cami-i Hüseyin Bey mahallesi, 19 hane ve 4 mücerred ile şehirdeki en az nüfuslu Müslüman mahallesini oluşturmaktadır. Bu mahalle yaklaşık 99 kişilik bir nüfusu barındırmaktadır.

1613 yılında Serfice'deki 6 müslüman mahallesinin toplam nüfusuna bakacak olursak 176 hane 55 mücerredlik bir rakamla karşılaşmaktayız. Bu da bize şehirde bu tarihte yaklaşık 935 kişilik bir Müslüman nüfusun yaşadığını göstermektedir. Şehrin 1530 ve 1570 yılındaki Müslüman nüfusuna nazaran 1613 yılındaki bu yüksek artış dikkat çekicidir. 1530 yılında 84 hane, 1570 yılında 79 hane olan Müslüman nüfus 1613 yılında 176 haneye çıkması dışarıdan göç aldığıının bir göstergesidir. Şehrin

²¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, Çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s.198-199.

Müslüman nüfusunda bu denli bir artış göstermesi, ilk anda, akıllara, kaza genelinde mütemekkin olan Müslüman cema'tat ve yörüklerin şehre yerleşmiş olabileceğini getirmektedir. Ancak kaza genelindeki cemaat ve yörüklerin nüfusunda herhangi bir eksilme gözükmemektedir. Aksine birçoğunun şehirdeki Müslüman artışında yaşadığı gibi nüfuslarında bir artış gözükmektedir²². Aynı tarihlerde, diğer bir inceleme alanımızı oluşturan Kesriye'nin Müslüman nüfusu, yaklaşık 100 hane azalırken, Serfice'nin Müslüman nüfusunun 100 hane artması da bir tesadüf değilse yakınlıkları da göz önüne alınarak iki şehir arasında bir nüfus hareketliliğinin olma ihtimalini akıllara getirmektedir²³.

Serfice'nin 1613 yılındaki Hristiyan mahallelerine baktığımız zaman, bu tarihte, 1570 yılında, 175 hane ile en kalabalık mahalle olan Ayo Nikola Papa Kladino'nun hane sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim 175 haneden 81 haneye düşmüştür. Buna mukabil Mirhangil? adında yeni bir mahallenin varlığını görmekteyiz. Bu yeni mahalle, 78 hane 34 mücerreden oluşmaktadır. Bu durumda Mirhangil Mahallesi, Ayo Nikola Papa Kladino mahallesinden ayrılmış bir mahalle olabilir. Bu tarihte en kalabalık Hristiyan mahallesini, 132 hane ve 36 mücerred ile toplamda yaklaşık 696 kişilik bir nüfusa sahip Ayo Nikola nam-ı diğer Papa Kosto oluşturmaktadır. Ayo Nikola Papa Kosto Mahallesi 1570 yılında 57 hanelik bir nüfusa sahipken, 1613 yılında, büyük bir artışla 132 haneye çıkmıştır. Onu, 112 hane ve 1 mücerredlik bir nüfus yoğunluğuyla Aya Kiryaki izlemektedir. Şehirdeki toplam Hristiyan nüfus, bir önceki dönemden biraz daha fazla olarak, 662 hane 169 mücerreden oluşmaktadır. Bu da, şehirdeki Hristiyan halkın, tahminen 3479 olduğunu göstermektedir.

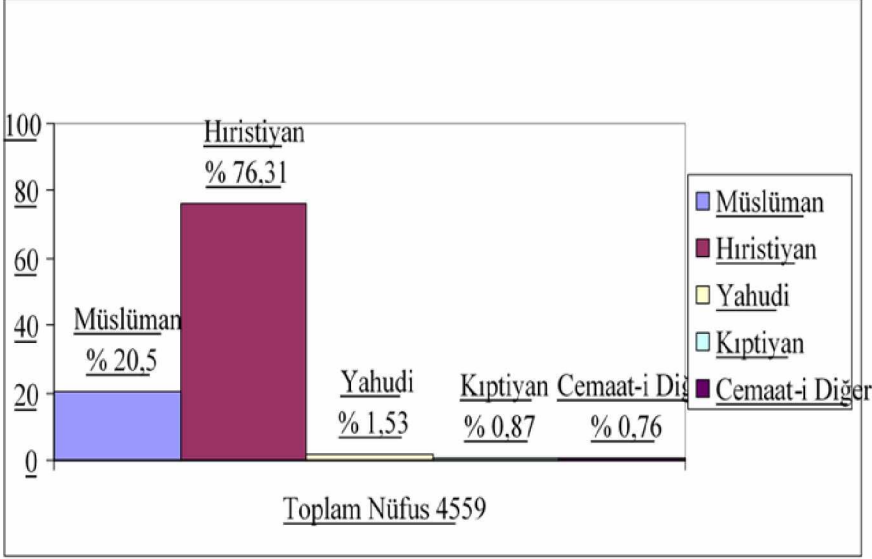
1613 yılındaki Müslüman ve Hristiyan mahalleleri ve nüfusu bu şekildeyken, Yahudiler, 1570 yılındaki gibi, 14 haneyle, yaklaşık, 70 kişilik nüfuslarını korumuşlardır. Bununla birlikte, şehirde, 1613 yılında, Cemaat-i Kiptiyan şeklinde Kiptilerin yani Çingenelerin varlığına şahit olmaktayız. Kiptiler, şehirde, 8 haneyle yaklaşık 40 kişilik bir nüfusa sahiptirler. Ayrıca cemaat-i diğer adıyla kayıtlı 7 hanelik başka bir cemaat daha vardır. Defterdeki kayıta, bunlar, Müslüman isimleriyle kaydedilmişlerdir. Fakat cemaatin ne olduğu belli değildir. Sadece cemaat-i diğer şeklinde kayıt düşülmüştür. 1613 yılında Serfice şehrinin

²² Onur Kabak, *Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2013, s.117-122.

²³ Onur Kabak, 1530-1611 Yılları Arasında Kesriye Şehri'nde Nüfus ve Ekonomi, *ABAD*, C:I, S:1, 2018, s.98.

Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Kıptiyan ve cemaat-i diğ er olarak tabir edilen halkıyla birlikte, toplamda, 4559 kiş ilik bir nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 3. 1613 Yılı Serfice Ş ehri Nüfus

Tablo: 2. Serfice Ş ehri Mahalleleri ve Nüfusu²⁴

	TT 433 936(15 29-30)	TT4 79 H.97 7 (156 9-70)	TT 720 H. 1020 (1612- 13)	TT 433 936(1529- 30)	TT479 H.977 (1569- 70)	TT 720 H. 1020 (1612- 13)
Mahall eler				Hane+Mü c.²⁵	Hane+M üc.	Hane+ Müc.
Müslim an	X	X	-----	84 H.+ 3 M	79 H+ 79 M	

²⁴ TD 433, s.599-609.; TD 479, s. 181-191.; TD 720, s. 534-544.

²⁵ Tabloda H harfi Hane'yi, M harfi ise Mücerred'i ifade etmektedir. Hane: Osmanlı Devleti'nde baba, anne ve çocuktan oluşan vergi birimidir. Mücerred: Geçimini kendisi temin eden yetişkin bekâr erkektir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2011, s.291.

Cami-i Sultan Bayezid	---	---	X			25H+20 M
Mescid-i Sencag Bey	---	---	X			46H+14 M
Cami-i Abdülkerim Çavuş nam-ı diğer debbağ hane	---	---	X			31H+7 M
Cami-i Rıdvan Paşa nam-ı diğer Emirlü	---	---	X			25H+4 M
Cami-i Hüseyin Bey	---	---	X			19H+4 M
Mescid-i Mustafa Çavuş	---	---	X			30H+6 M
Papa Todor 479 da el-meşhur Yanakis Arhin	X	X	X	80 H.+12 M	42 H+19 M	43H+11 M
Aya Kiryaki	X	X	X	90 H+ 9 M	88 H+26 M	112H+1 M
Ayo Yorgi	X	X	X	77 H+ 12M	175 H+6 M	81H+39 M

Papa Kladino						
Papa Yorgi	X	---	---	94 H+ 17M		
Mirhan gil?	---	---	X			78H+34 M
Papa Mavran o	X	X	X	98 H+ 11M	47 H+23 M	39H+1 M
Papa Mihail 479 da nam-ı diğer Ayo Varvar	X	X	X	87 H	36 H+22 M	39H+3 M
Aya Nargir	X	X	X	64 H+19 M	27 H+14 M	29H+4 M
Petrono Papa nam-ı diğer Panoli?	X	X	X	84 H+13 M	59 H+18 M	40H+14 M
Manastır nam-ı diğer Papa Milono	X	X	X	77 H+16 M	29 H+ 18 M	22H+4 M
Aya Debra	X	X	X	71 H+14 M	54 H+28 M	47H+22 M
Ayo Nikola nam-ı diğer Papa Kosto	X	X	X	92 H+5 M	57 H+35 M	132H+3 6M
Müselleman					4 H	4H

Yahudi yan	---	X	X		14 H	14H
Cemaat -i Kıptiya n	---	---	X			8H
Cemaat -i diğer	---	---	X			7H
Toplam			Müslüm an	84+3	79+79	176+55
			Gebran	914+128	614+209	662+16 9
			Yahudi		14	14
			Kıptiya n			8
			Cemaat -i Diğer			7
				998+131	707+228	867+22 4

4. Serfice Şehrinin Ekonomik Yapısı

Serfice, 1519 yılında, 52.251 akçelik vergi vermektedir. Serfice'nin Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilk dönemlerine tekabül eden bu vergi rakamının, düşük olduğunun söylemek mümkün. Aynı dönemde Vodena, Karaferye, Yenice-i Karasu, Sidre Kapısı gibi kazaların da vergi rakamlarının düşük olduğunu görmekteyiz²⁶. Bu kazaların, iktisadi faaliyetlerinin düşük kalması, Selanik gibi büyük ve ticari kapasitesi yüksek olan bir şehre yakın olmalarından kaynaklanmış olabilir.

1530 yılında, Serfice şehrinin vermekle yükümlü olduğu vergi miktarının, yukarıda belirttiğimiz rakamla aynı olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde, Serfice'nin vergi miktarı, 52.351'dir. Şehrin gelirleri, 1530 yılında, Mehmet Paşa (Piri Mehmed Paşa)'nın tasarrufundadır.

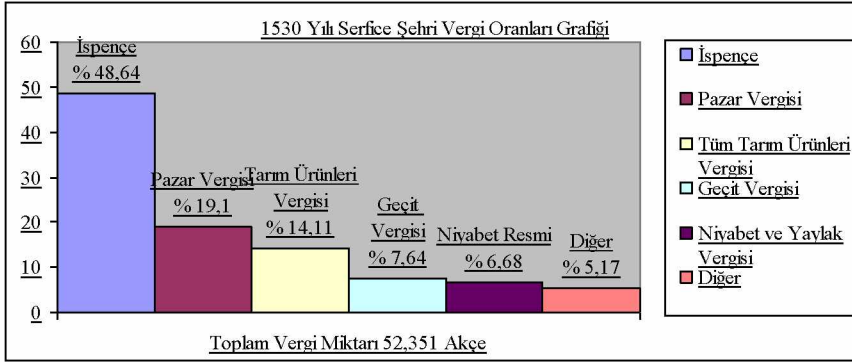
1530 yılında, Serfice'nin en büyük vergi kalemini, ispençe vergisi oluşturmaktadır. Bu tarihte, ispençe vergisi 25.467'dir. Şehrin toplam

²⁶ M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Bellekten*, C.XX/78(1956), s. 254.

vermekle yükümlü olduğu verginin 52.351 akçe olduğu düşünülürse, ispençe vergisi, yaklaşık olarak, onun yarısına tekabül etmektedir. Bu durumda, şehrin en büyük gelirinin şehrin nüfusuna endekli olduğu ve diğer iktisadi faaliyetlerin yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Bir şehrin gelirlerindeki pazar payı, ticari kapasitesi, diğer şehirlerle alışverişi, onun, nasıl bir şehir olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim gelişmiş bir şehrin, kendisini besleyebilmesi için, etrafındaki köylerle ve şehirlerle alışveriş içerisinde olması, yani, bir ticari ilişki içerisinde girmek zorunda olması kaçınılmazdır. Bu doğrultuda, Serfice'nin 1530 yılındaki pazar gelirlerine baktığımızda, rakamın düşük bir vaziyet sergilemesi, onun yakınındaki diğer şehirlerle olan etkileşiminin düşük seviyede kaldığını göstermektedir. Bu dönemde, Serfice'ye ait pazar vergisi, 10.000 akçe değerindedir. Aynı dönemde Kesriye'nin 42.000 akçelik pazar vergisine ve 12.000 akçelik bir ihtisap vergisine sahip olduğunu düşünürsek Serfice'nin ancak kendine yeten bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür²⁷. Selanik ve Tırhala gibi önemli iki şehrin bağlantısının daha çok kıyı şeridi üzerinden sağlanmış olması ve yine Serfice'nin, Selanik ve Yanya şehirleri arasındaki güzergâhın biraz dışında kalması, onun, ticaret kapasitesini azaltmış olabileceğini akıllara getirmektedir. Bir başka deyişle, şehir, ticaret yollarının dışında kalmıştır. Ayrıca, şehre yakın bir yerde, Ayo Paraskevi adında bir panayırının kurulduğunu görmekteyiz²⁸. Burada kurulan panayırdan elde edilen gelir, 80 akçe gibi çok düşük bir rakamı ifade etmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu panayırdan elde edilen gelirin arttığına şahit olmaktayız.

Grafik 4. 1530 Yılı Serfice Şehri Vergi Oranları

²⁷ Kabak, Kesriye Şehri'nde Nüfus ve Ekonomi, s.104-105.

²⁸ TD 433, s. 609.

1530 yılındaki kayıtlar göz önüne alındığında, Serfice’de, bağlardan 4300 akçelik bir gelir elde edildiği görülmektedir. Diğer tarım ürünlerinden buğday, arpa, çavdar, yulaf, burçak, darı, mercimek gibi ürünler yetiştirmekle beraber, tarıma dayalı vergi miktarı, düşük seviyede kalmıştır. Şehir halkının tarımsal üretimi az olmuştur. Buna rağmen, şehirdeki tüm tarım ürünlerinin mahsulünden elde edilen vergi toplamı (bağ-şire dahil olmak üzere), 7389 akçeye tekabül etmektedir. Hayvancılığa dair tek kayıt ise makiyan²⁹dan alınan 1600 akçelik vergidir. Bu dönemde, şehirden elde edilen gelirler içerisinde bir başka kalem ise, Serfice’nin yanı başındaki İncekara nehri üzerinden geçiş için alınan vergidir. Resm-i geçüd-i İncekara şeklinde alınan bu verginin miktarı, 4000 akçe olarak kaydedilmiştir. Bu da şehirden elde edilen gelirler içerisinde onu dördüncü sıraya koymaktadır. Bu doğrultuda, şehir halkının nehir taşımacılığı yaptığını ortaya koyabiliriz. Bu vergi geliri, daha sonraki dönemlerde ise düşük bir seviyede kalmıştır. Bunların dışında şehirde bir kiremit ocağı ile bozahane ve serhane mevcut bulunmaktadır. Şehirde bu tarihte ayrıca 24 adet değirmen bulunmaktadır.

1570 yılında, şehrin vermekle yükümlü olduğu toplam vergi tutarı, 1530 yılına göre, iki kat artarak 104.000 akçeye yükselmiştir. Bu artışta pazar ve panayır vergisi, şire öşrü, şemhane resmî gibi vergi kalemlerindeki artış önemli bir rol oynamıştır.

Bu dönemde en önemli vergi kaleminin, 1530 yılına nazaran, yaklaşık 2 buçuk kat artmış olan pazar vergisi olduğunu görmekteyiz. Nitekim pazar vergisi 24.000 akçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da şehrin, geçen süre içerisinde, ticaretinde bir canlanmanın olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Ayo Paraskevi ve Karagöz çeşmesi olarak geçen panayırdan elde edilen gelir, daha önce, 80 akçe iken 1570 yılında 8500 akçeye çıkmıştır. Serfice kanunnamesinin bizlere vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda şehir pazarında yağ, bal, peynir, tuz, deri, dokumalar, demir, nal, mih, hububat ürünleri, koyun, kuzu, domuz, at, esir, kürk, bostan mahsulleri, çivid, zağferan³⁰ gibi ürünlerin ticaretinin yapıldığını anlamaktayız³¹.

1570 yılında, üzüm bağlarından elde edilen gelir, 1530 yılından 1570 yılına kadar geçen süreçte, yaklaşık 5 kat artarak 22.809 akçeye ulaşmıştır. Bunun yanında, buğday mahsulünden alınan vergi, yaklaşık 15 kat artarak 261 akçeden 4050 akçeye yükselmiştir. Buna karşın, buğday dışında diğer

²⁹ Tavuk.

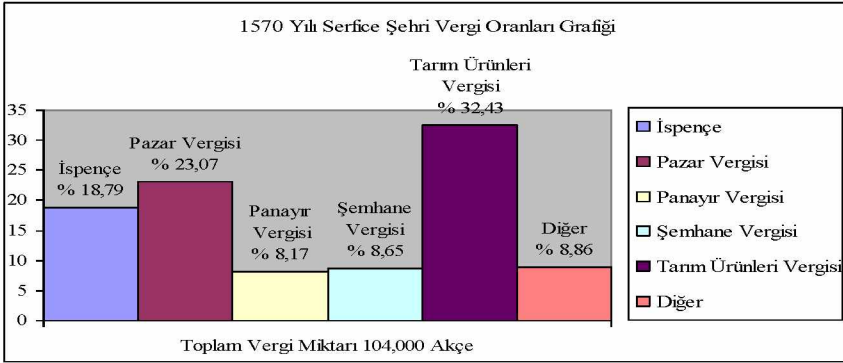
³⁰ Safran. Mürekkep yapımında kullanılır.

³¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri*, 6. kitap/2. kısım, 1993, s. 610.

tarım ürünlerinden elde edilen gelir miktarında, 1530 yılı ile 1570 yılları arasında fazla bir değişiklik gözükmemektedir. Ancak buğday ve üzüm bağlarından alınan vergideki artış, şehir halkının toprağı geçen süreçte daha etkin kullanmaya başladığını göstermektedir. Tüm tarım ürünlerinden alınan vergilerin toplamı ise 33.737 akçeyi bulmaktadır. Tarım ürünlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki oranı ise % 32,4'tür. Bu oran şehirdeki vergi gelirleri içerisinde en yükseğidir.

Serfice'de, 1530 yılındaki tahrir defteri kayıtlarında gözükmeyen ancak 1570 yılındaki kayıttan var olan bir başka gelir ise şemhane geliridir. Bu tarihte şemhaneden 9000 akçe vergi alınmıştır. Diğer üretim tesisleri olan kiremit ocağı 1530 yılındaki gibi 200 akçe gelir sağlamaya devam ederken, serhane ve bozahane gelirleri 1530 yılından 1570 yılına kadar 6 kat artarak 1200 akçeye ulaşmıştır. İspençe vergisi ise nüfusta yaşanan düşüşle doğru orantılı olarak 25.467 akçeden 19.542 akçeye gerilemiştir.

Grafik 5. 1570 Yılı Serfice Şehri Vergi Oranları

1613 yılında, şehrin vermeye yükümlü olduğu toplam vergi miktarı, 1570 yılında olduğu gibi, 104.000 akçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirdeki vergi kalemlerinden birçoğunun, bu dönemde, 1570 yılındaki vergi miktarlarıyla aynı olduğu görülmektedir. Pazar ve panayır vergisi, kiremit ocağı vergisi, şemhane, bozahane ve serhane vergisi, niyabet resmî, gayrimüslim bağlarından alınan şire öşrü 1570 ve 1613 yıllarında aynıdır. Bu doğrultuda, şehirde, ekonomik anlamda istikrar sağlanmış gözükmektedir. Bu dönemde geçit resmî ise, sadece, 30 akçe olarak kalmıştır.

Tablo 3. Serfice Şehrine Ait Vergi Gelirleri³²

1530	Gelir	1570	Gelir	1613	Gelir
İспенçe	25.467	İспенçe	19542	İспенçe	21140
Hınta	261	Kendüm	4050	Kendüm	3200
Şair	221	Cev	270	Cev	330
Çavdar	51	Çavdar	36	Çavdar	66
Alef	56	Alef	56	Alef	72
Burçak	100	Burçak	120	Burçak	88
Erzen	34	Erzen	36	Erzen	44
Ades	64	Ades	30	Ades	32
Merdümeç	32	Merdümeç	30	Merdimeç	32
Şire	4300	Resm-i dönüm-i bağıat-ı gebran bedel-i öşr-i şire	22500	Resm-i dönüm-i bağıat-ı gebran bedel-i öşr-i şire	22500
Resm-i bostan	400	Resm-i bostan ma'a sir ve piyaz	2000	Resm-i bostan ma'a sir ve piyaz	2000
Öşr-i Giyah	500	Öşr-i ketan	300	Öşr-i ketan	300
Öşr-i meyve	50	Resm-i firun-ı kiremid	200	Resm-i firun-ı kiremid	200
Resm-i firun-ı kiremid	200	Öşr-i kükül	4000	Öşr-i kükül	3000

³² Bu tablodaki veriler için bkz. TD 433, s. 609; TD 479, s. 191; TD 720, s. 544.

Öşr-i kükül	1000	Bağat-ı müslimin	309	Bağat-ı müslimin	3000
Hâssa çayır	100	Bac-ı bazar-ı nefsi Serfice	24000	Bac-ı bazar-ı nefsi Serfice	24000
Bağat-ı dönüm-i müslimanan	220	Resm-i geçüd-i İncekara		Resm-i geçüd-i İncekara	30
Bac-ı bazar	10.000	Mukataa-i serhane ve bozahane	1200	Mukataa-i serhane ve bozahane	1200
Resm-i geçüd-i İncekara	4000	Bac-ı bazar-ı panayır Ayo Paraskevi ve Karagöz çeşmesi	8500	Asiyab	540
Mukataa-i serhane ve bozahane	200	Asiyab	790	Bac-ı bazar-ı panayır Ayo Paraskevi ve Karagöz çeşmesi	8500
Mahsul-i panayır-ı Paraskevi der nezd-i Serfice	80	Mukataa-i Şemhane-i kaza-i Serfice	9000	Aded-i hınzır ma'a bojik	326
Aded-i Makiyan	1600	Resm-i arus ve deştbanı ve tapu-i zemin		Mukaata-i şemhane-i kaza-i Serfice	9000

Asiyab	630	Niyabet-i nefs-i Serfice ma'a panayır ve resm-i arus ma'a deştbanı ve tapu-i zemin	1531	Niyabet-i nısf-ı timarha-i sipahiyan cürm-i cinayet ve bad-ı heva ve resm-i arusane-i sipahiyan	5500
Niyabet-i nısf-ı vilayet-i Serfice ma'a resm-i yaylak	3500	Niyabet-i nısf-ı timarha-i sipahiyan cürm-i cinayet ve bad-ı heva ve resm-i arusane-i sipahiyan	5500		
Toplam	52.351		104.000		104.000

5. Serfice Şehrinde Mesleki Yapı

Serfice'de, incelediğimiz dönemde, halkın çeşitli mesleklerle meşgul olduğu gözlenmektedir. Bu aynı zamanda incelenen dönemde şehrin, hangi üretim faaliyetinde daha çok yoğunlaştığını ve yıllara göre meslekle uğraşan kesimin ne yönde bir tercih yaptığını göstermesi bakımından önemli bilgi sunmaktadır.

Bu doğrultuda, 1530 yılında, Serfice'de elde edebildiğimiz kadarıyla, 78 kişinin meslekle uğraştığı görülmektedir³³. Bunlar içerisinde hatip, imam, müezzin, sarraç, kethüda, muallim, sucu?, akıncı, debbağ, ayakkabıcı, kazancı, katip, subaşı, kuyumcu, halıcı, hayyat, bıçakçı, boyacı, sabuncu, oduncu, kasap, hamamcı, mütevellı, dalyancı, halıka³⁴, semerci, takyeci,

³³ 1530 yılında Serficenin meslek dağılımı için bkz ekler kısmı tablo XVIII . Ancak tabloya sığdıramayan meslekler de olmuştur. Yukarıdaki metinde meslek isimleri tam olarak verilmektedir.

³⁴ Yunanca bakırcı anlamına gelmektedir.

çilingir, bazdaran³⁵ gibi mesleklerin Serfice’de bu tarihte ifa edildiğini anlamaktayız. Bu 78 adet meslek erbabından, yaklaşık 40’ını Müslümanların oluşturduğunu görmekteyiz. Müslümanlar, daha çok, askerî vazifeliler, din görevlileri ve ilmi görevliler olarak gözükmektedir. Nitekim şehirde, bu tarihte, 11 akıncı, 3 subaşı, 2 kethüda, 1 sipahizade, 1 hatip, 1 imam, 4 müezzin, 4 muallim, görev yapmaktadır. Bunun yanında, akıncılardan bir kısmı, aynı zamanda, boyacılık, başmakçılık ve çarıkcılık gibi meslekleri de gütmektedirler. Müslümanlar, ayrıca, hamamcılık, kasaplık, odunculuk, sabunculuk, terzilik, debbağlık, suculuk? gibi işlerle de uğraşmaktadırlar. Muallim olan bazı şahısların adlarındaki halife sıfatı ise, şehirdeki dini-ilmi faaliyetlerin derecesini göstermesi bakımından önemlidir³⁶.

Bu tarihte, şehirde meskûn Hıristiyan halk, daha çok kazancılık mesleğiyle uğraşmaktadır. Aynı zamanda, Aya Kiryaki mahallesinde kayıtlı 3 adet kuyumcunun bulunması, şehirde, en azından bu tarihte bir alım gücünün olduğunu göstermektedir. Hıristiyan mahalleler içerisinde en fazla meslek erbabını ise, Aya Yorgi Papa Kladino, Aya Kiryaki ve Papa Yorgi içermektedir. Bunun dışında, ortalama 90 hanelik mahalleler olan Papa Mavrano ve Papa Mihail ile 64 hanenin bulunduğu Aya Nargir’de herhangi bir meslek erbabına rastlanmamaktadır. Şehirde, hem Müslüman hem Hıristiyanlar tarafından en fazla icra edilen meslek ise, pabuççuluktur.

1570 yılına geldiğimizde ise, Serfice’de, toplamda yaklaşık 85 adet meslek sahibi insanın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu meslekler ise şöyledir: hatip, imam, müezzin, muallim, merd-i kale, kethüda, debbağ, başmakçı, kazancı, celeb, sarraç, tabak, aynacı, attar, pabuççı, hallaç, müteveli, elekçi, akıncı, subaşı, dizdar, dülgör, berber, halıcı, bakkal, boyacı, neccar, çilingir, derzi, eskici, kasap, takyeci ve çukacıdır³⁷.

Bu tarihte, şehir halkından meslekle uğraşanların neredeyse yarı yarıya Müslüman ve Hıristiyanlardan oluştuğu görülmektedir. Ancak Müslümanlar içerisinde daha çok dini, askerî hizmetlilerin varlığı gözükmektedir. Bunun yanında üretim faaliyetleri de şehrin Müslüman ahalisi arasında güdülmektedir. Bunlar arasında 4 debbağ, 3 pabuççu, 2 kazancı, 2 sarraç, 1 hallaç’ın bulunduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar daha çok deri ve deri mahsulü üretmektedirler. Müslümanlar arasında dini,

³⁵ Yırtıcı kuşları avlayan kişilere verilen ad.

³⁶ Halife, ilim sahibi, bilgili olan kişilere verilen bir isim olma özelliği de taşımaktadır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü, Paradigma, İstanbul, 2012*, s. 287.

³⁷ Serfice’nin 1570 yılına ait meslekler dağılımı için bkz. ekler kısmı tablo XIX. Bu tabloya bazı meslekler sığdırılamamıştır. Yukarıda mesleklerin tümü verilmiştir.

askerî, eğitim görevlileri ile bir üretim faaliyetine girenlerin toplamda 43 kişi olduğu göze çarpmaktadır. 1570 yılında Serfice'deki Müslümanların, toplamda 79 hane olduğunu düşünürsek bu 79 haneden 43'ü bir mesleki görev üstlenmiştir.

Yine bu tarihte şehirdeki Müslüman mahallesinde kayıtlı akıncılardan bazılarının aynı zamanda çarıkçı, subaşı olduğu görülmektedir.

1570 yılında, Serfice'nin Hıristiyan mahalleleri içerisinde Aya Kiyaki, Ayo Yorgi Papa Kladino, Papa Mavrano, Aya Nargir, Proto Papa nam-ı diğer Pekoti?, Manastır nam-ı diğer Miloto, Aya Debra, Ayo Nikola nam-ı diğer Papa Kosto'da meslekle uğraşan insanlara rastlanmaktadır. En fazla meslek sahibi ise, bu tarihte, 175 hane ile şehrin en kalabalık mahallesini oluşturan Ayo Yorgi Papa Kladino ve 88 hane ile onu takip eden Aya Kiryaki'de bulunduğunu görmekteyiz. Ayo Yorgi Papa Kladino mahallesinde, daha çok, kazancılığın yapıldığı anlaşılmaktadır. Aya Kiryaki'de ise berberlik, dülgerlik ve kazancılık göze çarpmaktadır.

Şehirde, hem Müslüman hem Hıristiyanların en çok meşgul olduğu iş ise kazancılık, debbağlık ve pabuççuluk olmuştur. Bu tarihte şehirdeki Yahudiler arasında 2 adet çukacının bulunduğu görülmektedir.

1613 yılına geldiğimizde ise, toplamda 98 kişinin bir meslekle uğraştığını görmekteyiz. Bu tarihteki meslekleri şöyle sıralayabiliriz: hatip, imam, müezzin, katip, berber, bakkal, mücellid, tellakçı, celeb, muhassıl, subaşı, akıncı, mütevellî, bazirgan, debbağ, muallim, basmacı, sarraç, kassar³⁸, semerci, varsakçı³⁹, dülger, takyeci, halika, boyacı, bostancı, mumcu, yuvacı⁴⁰ ve eskicidir⁴¹.

1530 ve 1570 yıllarında sadece bir mahallede meskûn bulunan Müslümanların, 1613 yılına gelindiğinde 6 mahallede ve hane bakımından önceki dönemlere göre daha kalabalık bir şekilde, şehirde meskûn bulunduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda, önceki dönemlere nazaran, 1613 yılında, Müslümanlar arasında meslekle uğraşanların sayısı da artmış ve toplamda 66 kişiye yükselmiştir. Müslüman mahalleleri içerisinde önceki tarihlerde olduğu gibi dini vazifeliler ile eğitim verenlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Nitekim, bu tarihte, şehirdeki Müslüman mahalleleri içinde 3 hatip, 3 imam, 7 müezzin, 8 muhassıl, 2 kâtip bulunmaktadır. Bu rakamlar az gibi gözükse de Hıristiyan nüfusun ağır bastığı ve

³⁸ Temizlikçi.

³⁹ Taş kırmaya yarayan çekiç üreticileri.

⁴⁰ Kuş avlayan kişi.

⁴¹ 1613 yılında Serfice'deki mesleklerin dağılımını için bkz. ekler kısmı tablo XX. Bazı meslekler tabloya sığdırılamamıştır.

Müslümanların yalnızca toplam nüfusun %20'sini oluşturduğu 1613 tarihinde, bu durum pek de küçümsenmese gerek. Bunların yanında Müslümanların ana uğraşı ise, bu tarihte, debbağlık olmuştur. Diğer adı debbağhane olan Cami-i Abdülkerim Çavuş Mahallesi en fazla debbağın bulunduğu Müslüman mahallesi olma özelliğini taşımaktadır. Ayrıca berberlik de Müslümanların bir diğer uğraşı olmuştur. Önceki dönemlerde karşımıza çıkan kazancılık ve pabuççuluk gibi mesleklerin, 1613 yılı tarihinde karşımıza çıkmaması halkın zamanla ve koşullar değiştikçe ihtiyaca göre uğraşlarında değişikliğe gidebileceğini akıllara getirmektedir. Bu tarihte akıncıların ise 1530 ve 1570 tarihlerine nazaran sayısında düşüş yaşanmıştır. Bunun Osmanlı-Avusturya savaşı ile alakalı olması muhtemeldir.

1613 yılında, Hıristiyan mahallelerindeki meslekle uğraşan insan sayısı, önceki dönemlere göre azalmıştır. Bu tarihte, Hıristiyan mahallelerinde toplam 32 kişi meslek sahibidir. En fazla meslek sahibini ise, bu tarihte, en kalabalık mahalleyi oluşturan Aya Kiryaki barındırmaktadır. Onu yeni bir mahalle olan Mirhangil ve Ayo Yorgi Papa Kladino izlemektedir.

Sonuç

Serfice, XIV. ve XV. yüzyılda, Rumeli'de gerçekleştirilen hızlı futûhât sonucu 1393 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Bu fetih sonrası Osmanlı merkezi idaresi şehre, Paşa livasına bağlı bir kaza statüsü vermiştir.

Kaza merkezi olan Serfice şehrinde, 1530 ve 1613 yılları arasında, Müslüman nüfusta bir dalgalanma söz konusu olmuştur. Şehirdeki Müslümanlara ait hane sayıları, 1530 yılında 84, 1570 yılında 79 ve 1613'da ise önemli bir artışla 176 hane olarak karşımıza çıkmıştır. 1613 yılında Müslüman nüfustaki artışa paralel olarak yeni cami ve mescidler inşa edilmiştir. Şehirdeki Müslüman nüfus mahallelere de adını veren bu ibadet yerlerinin etrafında meskûn olmuşlardır. Müslümanlar arasında akıncı ve sipahiler de bulunmaktadır. Şehirdeki Hıristiyan nüfus ise, 1530 yılında 914 hane iken 1570 ve 1613 yıllarında sırasıyla 614 ve 662 hanedir. Serfice'nin 1530 yılındaki vergi gelirine baktığımızda, ekonomik olarak yetersiz gözükmektedir. Bu tarihteki en önemli geliri olan pazar vergisinin, sadece 10 bin akçede kalması, şehrin ticaretindeki yetersizliğini göstermektedir. Nitekim aynı tarihte Serfice'ye yakın bir konumda bulunan Kesriye'nin pazar vergisinin 42 bin akçe olduğu görülmektedir. Buna rağmen 1570 ve 1613 yıllarında bir canlanma yaşanmıştır. Bu tarihlerde şehrin toplam vergi geliri miktarı, 104 bin akçeye yükselmiştir. Aynı zamanda pazar geliri ve üzüm bağlarında elde edilen gelir önemli bir artış göstermiştir. Şehirde, aynı zamanda, bir panayırın kurulduğu da

gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, 1530 yılında, şehirde nehir üzerinden bir taşımacılık yapıldığı görülmektedir. Serfice’de, 1530 ila 1613 yılları arası ise debbağlık, kazancılık, berberlik, pabuççuluk en önemli meslek kollarını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Tahrir Defterleri: 433; 479; 720.

BOA, *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli (937-1530)*, 2001.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri*, 6. kitap/2. kısım, 1993.

BARCAN, Ömer L.,” Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951, ss. 1-26.

DELİLBAŞI, Melek, “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Belleten*, C. LI/199, 1987. ss. 75-106.

ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı IV, İstanbul 1984,ss.69-78.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu-Batı, 2. baskı, 2010.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı’da Kent ve Kentliler*, Çev. Neyyir Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

GÖKBİLGIN, M. Tayyib, “Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları, *Belleten*, C.XX/78(1956), ss. 247-285.

GÖYÜNÇ, Nejat,” Hane Deyimi Hakkında”, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi*, S. 39, ss. 331-348.

KABAK Onur, *Kuzey Yunanistan’da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)*, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2013.

KABAK, Onur, 1530-1611 Yılları Arasında Kesriye Şehri’nde Nüfus ve Ekonomi, *ABAD*, C:I, S:1, 2018, ss.89-118.

KAYAPINAR, Levent, “Yunanistan’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması”, *Türkler*, C. IX., Ankara 2002, ss. 187-195.

LEAKE, William Martin, *Travels in Northern Greece*, Volume 3, London, 1835.

OSRTOGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye çev. Fikret Işıltan, 7. bsk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

SMITH, William LL. D (ed)., *Dictionary Roman and Greek Geography*, Vol. II.

SOULIS, George Christos, *The Serbs and Byzantium Durind the Reign of Tsar Stephan Dusan (1331–1355) and His Successors*, Dumbarton Oaks Library and Collection, 1984.

The Oxford Dictionary of Byzantium, ed. Alexander P. Kazhdan, vol. I-II-III, 1991.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 2012.

VACALOPOULOS, A. E., *History of Macedonia 1354-1833*, Institute for Balkan Studies, 1973.

YENİ, Harun, *Demography and Settlements in Paşa Sancağı Sol Kol Region According to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri Dated 1530*, Bilkent University, (Basılmamış yüksek lisans tezi), 2006.

Ekler

1530 Yılı Serfice Şehri Meslek Dağılımı

Meslekler	Hatip	İmam	Müezzin	Saraç	Kethüda	Muallim	Sucu	Akıncı	Debbag	Pabuççı-Başmakçı-	Kazancı	Kâtip	Şubası	Kuyumcu	Halıcı	Hayyat-Derzi	Bıçakçı	Boyacı
Ma hall eler																		
Müs liman nan	1	1	4		2	4	2	1 1	3	4		2	3			1		1
Papa Tod or el-meş hur Ben akis.																		
Aya Kiry aki													3					
Aya Yor gi Papa Klad ino				2							2				1			1
Papa Yor gi											5				1			
Papa Mav rano																		
Papa Mih ail nam -i diğ e																		

r Aya Var var																			
Aya Nar gir																			
Prot o Papa nam -i diğē r Pek oti?			1																
Man astr nam -i diğē r Papa Milo to?								1											
Aya Deb ra/D itra								2											
Ayo Nik ola nam -i diğē r Papa Kost o								1										2	

1570 Yılı Serfice'ye Ait Meslekler Tablosu

Meslekler	Mahalleler
Hatip	
İmam	
Müezzin	
Saraç	
Kethüda	
Muallim	
Dülgör	
Akıncı	
Debbağ	
Pabuççı-Başmakçı	
Kazancı	
Dizdar	
Berber	
Halicı	
Hayyat-Derzi	
Neccar	
Boyacı	

Müsl iman an	1	4	5	2	2	3		7	4	3	2	1					
Papa Todo r el-meşh ur Bena kis..																	
Aya Kıry aki							2				2		4				
Aya Yorg i Papa Kladi no									2	1	6			1			2
Papa Mavr ano																	1
Papa Miha il nam- ı diğer Aya Varv ar																	
Aya Narg ir											1						
Proto Papa nam- ı diğer Peko ti?										1							2
Man astr nam- ı diğer Papa Milot o?															1		

Aya Debr a/Dit ra																			
Ayo Niko la nam-1 diğer Papa Kost o																			
Yahu diyan																			

1610 Yılı Serfice Meslekler Dağılımı

Meslekler	Hatip	İmam	Müezzin	Saraç	Muallim	Mühassıl	Akıncı	Debbağ	Pabuççı-Başmakçı-Çarıkçı	Müncü	Kâtip	Subaşı	Berber	Varsakçı	Dülger	Semerci	
Mahal leler																	
Cami-i Sultan Bayezid	2	1	2			3					1		2				
Mescid-i Sencağ/Şuca? Bey		1	2			4	2	1				1					
Cami-i Abdülkerim Çavuş nam-1 diğer Debbağhane			2		1			7					2				
Cami-i Rıdvan Paşa	1							3									

Hacı Hüseyin Bey			1			1	2					2			
Mescid-i Mustafa Çavuş		1	1		1	1				1	2				1
Papa Todoremşur Benakis..													1		
Aya Kiryaki									1			4	2	2	
Aya Yorgi Papa Kladio			1				4								
Mirhangil?							1							1	3
Papa Mavranos															
Papa Mihailnamı diğer Aya Varvar									1						
Aya Nargir							1	1							
Proto Papa namı diğer Pekoti?															
Manastır															

nam-ı diğer Papa Miloto ?																	
Aya Debra/ Ditra																	
Ayo Nikola nam-ı diğer Papa Kosto																	
Yahud iyan																	
Kıptiy an																	
Cemaat-ı diğer																	

AVARIZ DEFTERLERİNE GÖRE XVII. YÜZYILDA BOLU MERKEZ KAZASI

Ümit KATIRANCI*

Öz: Avarız defterleri, XVII. yüzyılın iskan ve demografi tarihini aydınlatmakta kullanılan kaynaklardan biridir. Avarız defterleri esas alınarak Bolu merkez kazası araştırmanın ana noktasını teşkil etmektedir. Bolu kazasını ilgilendiren ve 1611-1689 yılları arasına tekabül eden 9 defter olduğu tespit edilmiştir. Bu defterlerden iki tanesi icmal ve bir tanesi de mufassal defterdir. Bolu avarız defterleri, hem ayrı ayrı hem de karşılaştırmalı olarak incelenerek Bolu merkez kazasının XVII. yüzyıldaki idari, demografik ve yerleşim yapısına dair bulgular değerlendirilmiştir. Bu bulgular arasında mahalleler ve karyelerin sayısı, nüfusun yapısı ve avarız hane sayıları bulunmaktadır. Ayrıca, avarız haneleri üzerinden toplanılan nüzül bedelleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular bazı durumlarda XVI. yüzyıldaki veriler ile de karşılaştırılmıştır. Bu anlamda Bolu'nun XVII. yüzyıl tarihine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Avarız, Demografi, Bolu, Defteroloji.

BOLU TOWN IN XVIIth CENTURY ACCORDING TO AVARIZ BOOKS

Abs: Avariz sources are one of the sources used to illuminate the settlement and demographic history of the XVIIth century. Central town of Bolu constitutes the main object of the research based on avariz registers. It is determined that there are 9 books concerning Bolu town and coinciding between 1611-1689 years. Two of these books are brief and one of them is detailed. Bolu avariz books are examined both seperately and comperatively, and findings regarding the administrative, demographic and settlement structure of the Bolu central town of the XVIIth century. These findings include the number of neighborhoods and villages, the structure of the population in there and the number of avariz hanes. In addition, the nüzül costs collected over avariz hanes are added to study. Findings, in some cases, are also compared with the datas of the XVIth century. In this sense, it is aimed to contribute to the history of Bolu in XVIIth century.

Keywords: Avariz, Demography, Bolu, Defteroloji.

* Doktora, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi ABD, umitk88@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4363-8472.

Giriş

Bolu, Karadeniz Bölgesinin batı kısmında yer alan bir Anadolu kentidir. Roma döneminde Bithynium ve Claudiopolis ismini taşımaktaydı. Bolu isminin de “Polis” kelimesinden geldiği ileri sürülmektedir¹. Şehir, Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasının ardından Doğu Roma’nın hakimiyeti altına girmiştir. Bolu’nun Türk hakimiyetine girişi ise 12. yüzyılda Anadolu Selçukluları zamanında gerçekleşmiş ve konar göçer Türkmenlerin bölgeye akını neticesinde kısa süre içerisinde Türkleşmiştir². Selçukluların yıkılışının ardından Bolu, bir süre Umur Bey isimli bir gazi ve onun oğulları tarafından yönetilmiştir³. Umur Bey ve oğullarının idaresinin ardından Anadolu Beyliklerinden Candaroğulları’na bağlanan Bolu, Osmanlılar ile Candaroğulları arasında tampon bölge konumunda iken, 1330-1340 yılları arasında Orhan Gazi’nin, oğlu Süleyman Paşa ve yoldaşlarından Konuralp Gazi’yi Bolu civarlarının fethi için görevlendirmesi sonucunda ele geçirilmiştir⁴. 1402 yılında Osmanlılar ile Timurular arasındaki Ankara Savaşı sonrasında beylikler kaybettiği topraklara yeniden sahip olmuş, böylece Bolu, Candaroğulları hakimiyetine girmiştir ancak kısa süre sonra Çelebi Sultan Mehmed tarafından yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır⁵.

Osmanlı döneminde Bolu, Anadolu beylerbeyiliğine bağlı sancaklardan biriydi. Osmanlı yol sistemi⁶ içerisinde hem orta hem de sol kol güzergahı⁷ üzerinde bulunmaktaydı. Ayrıca İstanbul ve Anadolu arasındaki bağlantıyı

¹ Cengiz Orhonlu, “Bolu”, *TDVİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 276.

² C. Orhonlu, *a.g.m.*, s. 276.

³ Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi –XIII-XVI. Yüzyıllar-* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 46.

⁴ Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 48.

⁵ C. Orhonlu, *a.g.m.*, s. 277.

⁶ Osmanlı yol sistemi, başlangıç noktası İstanbul olan ve Rumeli ve Anadolu’ya uzanan iki ana koldan oluşmaktaydı. Bu iki ana kol ise Anadolu ve Rumeli’de üçer ayrı kola ayrılıp sağ, orta ve sol kollar olarak nitelendirilirdi. Detaylı bilgi için bkz: İsmet Miroğlu, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan Sayısı, Sayı 15, İstanbul 1997, s. 241-252.

⁷ Anadolu’nun orta kolu Üsküdar’dan Bolu’ya, oradan Amasya-Tokat-Sivas güzergahını takip ederek Malatya-Harpüt üzerinden Diyarbakır’a ve sonunda Bağdat’a ulaşan yoldur. Sol kol ise yine Üsküdar’dan Bolu’ya ulaşır ve Sivas’a kadar aynı güzergahı takip eder. Sivas’ta ayrılarak Bayburd-Erzincan üzerinden Erzurum’a, oradan da İran’a varır. Bu yol aynı zamanda Kuzey kervan yoludur. İ. Miroğlu, *a.g.m.*, s. 241-242.

sağlayan Kuzey Kervan Yolu yine Bolu'dan geçmekteydi⁸. Bu konumundan dolayı şehir stratejik bir öneme sahiptir⁹.

Bolu, Osmanlı devrinde XVII. yüzyılın sonuna kadar sancakbeyleri tarafından idare edilmiştir. Yüzyılın sonuna doğru sancaklık statüsü kaldırılarak Havass-ı Hümayuna ilhak edilmiş ve voyvodaların yönetmesine karar verilmiştir¹⁰. Bolu sancağı, idari taksimatına göre XVI. yüzyılda 16 nahiyeden müteşekkildir¹¹. Bu 16 nahiyede yaşayan nüfus, XVI. yüzyılın ilk yarısındaki yaklaşık 143.670 iken, yüzyılın ikinci yarısında bu rakam 278.384'e ulaşmıştır¹².

XVII. yüzyılın yerel tarih araştırmalarında bir bölgenin idarî, demografik ve yerleşim yapısına ilişkin önemli kaynaklardan biri de avarız defterleri adı verilen ve avarız vergisi yükümlüsü nüfusun kaydedildiği vergi tarh defterleridir. XVII. yüzyıla kadar olağanüstü hallerde ve hazinenin ihtiyacı olduğu durumlarda toplanan vergilere *avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyye* denilmektedir¹³. XVII. yüzyıl ve sonrasında ise sürekli toplanan bir vergi haline dönüşmüştür¹⁴. XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulan tahrirler, timar sisteminin önemini kaybetmesi ile beraber¹⁵, istisnalar haricinde, terk edilmiştir ve avarız vergilerine ait tahrirler merkezî hazinece önem kazanmıştır. Özellikle timar sisteminin terk edilmesinin ardından timar

⁸ İstanbul Anadolu bağlantısını sağlayan 5 ana yol bulunmaktadır: Kuzey kervan Yolu, Ankara Caddesi, Merkezi Ana Cadde, Bursa-İzmir Caddesi ve Bursa Çanakkale Caddesi. Kenan Ziya Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, Post Yayınları, İstanbul 2017, s. 77.

⁹ Anadolu yol sistemi üzerinde bulunan kentler, ordunun işesinin temini, ticaret mallarının nakli ve imparatorluğun taşra ile olan haberleşmesi hususlarında önemliydiler. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, (II), İstanbul 1981, s. 123.

¹⁰ Yücel Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (1-3 Haziran 1988)*, haz. Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990

¹¹ K.Z. Taş, *a.g.e.*, s. 39-53.

¹² Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s. 119.

¹³ Halil Sahillioğlu, "Avarız" *TDVDİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 108

¹⁴ Halil Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 108-109.

¹⁵ Tahrir defterlerine esas olan timarlı sipahiler, savaşlar ve Celali isyanları nedeniyle yerlerini terk eden ahali nedeniyle kötü bir vaziyete düşmüş, silah teknolojisinde yaşanan değişimler ve merkezî hazinenin gelirlerini arttırmak için timar arazilerini mukataa halinde iltizama vermesi neticesinde önemini kaybetmiştir. Ayrıca Avarız vergilerinin olağan hale gelerek, malî bütçede önem kazanmasıyla birlikte klasik tahrirlerin yerini avarız tahrirleri almıştır. Mehmet Öz, "Tahrir" *TDVDİA*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 428-429.

gelirlerinin iltizama verilmesi ile devletin doğrudan denetimi altına aldığı gelirlerin başında bu vergiler bulunmaktadır. Öyle ki avarız vergileri ile ilgilenen *mevkufat kalemi* ile *muhasabe-i cizye kalemi* kadrolarının genişlemeye başlaması tezimizi destekler niteliktedir¹⁶.

XVII. yüzyılda merkezî hazine, nakit ihtiyacının bir kısmını avarız vergilerinden elde etmektedir¹⁷. Bu vergiler içerisinde saray mutfağının ihtiyaçlarının temini, köprülerin, derbentlerin ve su yollarının bakım ve onarımı, sefer esnasında ordu için gerekli malzeme ve insan kaynağının tedariki gibi çok çeşitli yükümlülükler bulunmaktadır¹⁸. Bu nedenle, imparatorlukta bahse konu ihtiyaçların karşılanması amacıyla XVII. yüzyılda geniş kapsamlı avarız sayımları yapılmıştır. Bu avarız sayımları, ayrıntılı biçimde bir bölgenin vergilendirilebilir nüfusunu tespit ederek kayıt altına almayı amaçlamaktadır. Bu sayımlar yoluyla vergi mükellefi nüfus ile muafiyetlere sahip sınıfların niteliği, yerleşim yerleri ile idarî anlamda bağlı buldukları üniteler hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmuştur.

Avarız sayımları, merkezden atanan bir görevli ve yerel kadıların işbirliği ile yapılmaktaydı¹⁹. Bu nedenle, avarız tahrirlerinde, klasik tahrirlerde gördüğümüz nahiyenin yerine kaza idarî ünitesi görülmektedir²⁰. Buna göre XVII. yüzyılda Bolu livası²¹ 39 kazadan oluşmaktadır²². Her bir

¹⁶ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalçık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 35-37.

¹⁷ H. Sahillioğlu, 1692 yılı bütçesinde 828 milyonluk genel bütçenin 188 milyonunu avarız gelirlerinin oluşturduğunu söyler. Bkz: H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 109.

¹⁸ Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalçık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 37.

¹⁹ Mesela, Bolu'nun 1676 sayımı Dergah-ı Ali Çavuşlarından Memi Çavuş marifetiyle yapılmıştır. MAD. No: 4081, vr. 1a.

²⁰ İmparatorluğun iktisadî faaliyetlerini ve insan kaynaklarının tespitine yönelik sancak bazlı yapılan sayımları ihtiva eden tahrir defterlerinde, sancağın bir alt birimi olarak nahiyeye terimi görüldür. Kadının idari ve adli yetki sahasına kaza adı verilir. Nahiyeye ise kaza içerisindeki askerî ünitelerin bulunduğu coğrafi alanları ifade etmek için kullanılırdı. Tahrir defterlerinin timar sistemine yönelik olması nedeniyle, adli-idarî bir ünite olan kaza kavramı yerine askerî-idarî bir mana taşıyan nahiyeye kavramı bu defterlerde görüldür. Bu iki terim, Osmanlı idarî mekanizması içerisinde birbirlerinin yerine geçebilirdi. İlhan Şahin “Nahiyeye” *TDVDİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, s. 306.307.

²¹ Defterlerde sancak yerine liva ifadesi kullanılmaktadır. Örneğin, “*defter-i cedid-i müfredât-ı re 'âyâ-yı hânehâ-yı 'avarız der livâ-i Bolu...*” MAD. No: 4081, vr. 1a.

²² Bu kazalar şunlardır: Akçaşehir, Aktaş, Amasrı, Bendereğli nam-ı diğer Ereğli, Bolu, Çağa, Çarşamba, Devrek, Dirgene, Dörtdivan, Eflani, Gerece, Gölpaazarı, Hisarönü, İfraz-ı Yörükân-ı Bolu, Göçenos, Kıbrıs, Kızılbel, Konrapa, Mengen, Mudurnu, Onikdivan,

kazada öncelikle *nefs* yani şehir merkezi ve –eğer mevcutsa- buna bağı mahalleler yazılmakta ardından karyeler kayda geçirilmektedir²³.

Avarız tahrirlerine ait defterler üç kategoride değerlendirilmektedir: *Mufassal*, *icmal* ve *mufassal-icmal*. Mufassal defterlerde, vergi mükellefi olan emlak ve arazi sahibi nüfus, isimleriyle kaydedilir ve sonra muafiyetler göz önüne alınarak²⁴, avarız haneleri oluşturulurdu²⁵. Defterhane'ye gönderilen bu mufassal defterlerin avarız haneleri esas alınarak icmali çıkarılırdı. İcmal defterlerinde kazaya bağı her bir mahalle ve karyedeki avarız hanesi sayıları yazılırdı²⁶. Mufassal-icmal denilen defterlerde ise arazi ve emlak sahibi nüfus isimleri hariç tutularak nefer hesabıyla kaydedilmesinin ardından nüfus sınıfları ayrı ayrı tasnif edilerek tekabül ettikleri avarız haneleri yazılırdı²⁷.

Avarız vergisi, klasik devir tahrir defterlerinde vergi ünitesi olarak yer alan “hane”lerin²⁸ bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve adına “avarız hane” denilen bir vergi birimi üzerinden toplanmıştır. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği zamana ve bölgeye göre değişmektedir²⁹.

Bu araştırmada avarız defterleri esas alınarak Bolu sancağının merkez kazasının XVII. yüzyıldaki idari(mahalle-karye), demografik ve yerleşim yapısı incelenmiştir. Bu anlamda bölgeye dair, avarız defterleri üzerinden

Ovaytüzü, Pavli, Samako, Şihabüddin, Taraklıborlu (Borlu), Tefen, Dodurga, Ulakderesi, Ulus, Üskübü, Viranşehir, Yedidivan, Yenice-i Eflakan, Yılanluca, Yörükân-ı Taraklıborlu ve Zerzene.

²³ MAD. No: 4081, vr. 1a. “kazâ-i nefis-i Bolu” başlığı altında önce mahalleler yazılmıştır.

²⁴ Muafiyetler çeşitli görevlere istinaden kazanılırdı. Derbendçi, Köprücü, madenci, tuzcu, şahinci gibi bir hizmet sahipleri; kadı, naib, sipahi gibi resmî görevliler; imam, hatip, müezzin, zaviyedar, şeyh, seyyid gibi din adamları; beden sakatlıkları bulunan kişiler; vakıf reyaları ile devlete ve saraya belirli mal ve hizmet sağlayan kişiler de muafiyetlere sahip olmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk: Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, Alfa Yayınları, İstanbul 2019, s. 118-121.

²⁵ Turan Gökçe, “Osmanlı Nüfus ve iskan Tarihi Kaynaklarından “ Mufassal-İcmal” Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, İstanbul 2005, s. 75.

²⁶ T. Gökçe, *a.g.m.*, s. 78.

²⁷ T. Gökçe'nin makalesi mufassal-icmal denilen defter çeşidi için iyi bir örnektir. Bkz: dipnot 20.

²⁸ Osmanlı devrinde hane –tartışmaların ötesinde- bir evin içerisinde yaşayan tüm aile bireylerini kapsayan bir vergi ve nüfus ünitesidir. Hane deyimi ve hakkındaki tartışmalar için bkz: Nejat Göyünc, “Hâne”, *TDVDİA*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 552-553.

²⁹ H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 108.

yapılmış ilk çalışma özelliğindedir. Çalışmada Bolu kazasına ait avarız kayıtlarından elde edilen bilgilerin sunulması amaçlanmıştır.

Kaynaklar ve Değerlendirme

MAD. No: 14710: Bolu'nun avarız kayıtlarını ihtiva eden ilk defteri 1020 (1611) tarihlidir. Anadolu'nun çeşitli livalarına ait avarız kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bolu livası bu defterin 95-133. sayfaları arasında bulunmaktadır. Defterin başlığından Dergah-ı Ali Çavuşlarından Murad Çavuş'un yapmış olduğu tahrire göre düzenlenen icmal bir defter olduğu anlaşılmaktadır. Defterde kazâlar ve bunlara bağlı karyeler ile hane sayıları yazmaktadır. Defter içerisinde bazı karyelerdeki hane sayılarında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler 1050 (1640) yılında sona ermektedir. Bu durumda defterin o tarihe kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bolu merkez kazasındaki mahalle ve karyelerin XVII. yüzyıla ait ilk kayıtları ihtiva etmesi bakımından önemlidir.

D.MKF. No: 27423: Şark seferi dolayısıyla 1026 (1618) yılı Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Tarsus, Trablusşam, Diyarbekir, Karahisar-ı Şarki bedel-i nüzülü ile 1027 yılı Haleb ve Şam bedel-i nüzül hanelerini gösteren defterdir. Bolu livasına ait kayıtlar 24-28. Sayfalar arasında bulunmaktadır. Defterde Bolu livasına ait kazaların yekun haneleri ve bu hanelerden toplanan gelirler toplam olarak yazılmıştır. Bolu kazasına ait tespit edilen en erken tarihli bedel-i nüzül defteri olup Bolu kazasının hane sayısı ve bedel-i nüzülünün yekununu ihtiva etmektedir.

MAD. No: 2751: Rumeli, Anadolu, Sivas, Karaman, Maraş, Haleb, Şam, Trablusşam, Diyarbekir, Erzurum, Karahisar-ı Şarki ve Trabzon vilayetlerinin 1030 (1621) yılı avarızhane sayılarını ihtiva eden defterdir. Bolu livası 70-74. sayfalar arasındadır. Defterde Bolu livası ve ona bağlı kazaların sadece toplam avarız hane sayıları yazılmış olup bunun dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

D.MKF No: 27445: Anadolu eyaletine ait livaların 1043-1046 (1633-1636) yılları arasındaki bedel-i nüzül ve avarızhanelerini ihtiva eden bir defterdir. 1043 yılına ait kayıtlar 22-24. sayfalar arasında, 1044 yılına ait kayıtlar 93-96. sayfalar arasında ve 1046 yılına ait kayıtlar ise 181-184. sayfalar arasındadır. Defterdeki tüm kayıtlarda Bolu livası ve ona bağlı kazaların avarızhane ve bedel-i nüzül sayıları toplam olarak verilmiştir. Bolu kazasının yekun avarızhane sayısının defterde yazılıdır. En erken kayıtlardan biridir.

KK.d No: 2576: Bağdad Seferi sırasında Mevkûfâtî Mehmed Efendi tarafından tutulan ahkam tezkire defteridir. Bolu'nun 1050 (1640) yıllarına ait avarızhane ve bedel-i nüzül sayılarına ait bilgiler 42. ve 68. sayfalarda

bulunmaktadır. Bolu kazasının anılan tarihteki avarız ve ve bedel-i nüzül bilgileri icmalen kayıt altına alınmıştır.

MAD. No: 5425: Katalogda “Kastamonu, Bolu, Kengırı (Çankırı), Ankara, Biga, Hamidili, Menteşe ve Suğla livaları kazalarından hane-i avarıza göre bedel-i nüzül mukabili alınan neferat adediyle Ağnam Emimi Yusuf Efendi'ye verilen havaleyi ve Diyarbakır ve Karahisar-ı Sahib'le sair livaların kazalarından isimleri yazılı menzillere verilmek üzere bedel-i nüzül mukabili alınan zehairin miktar ve müfredatını ihtiva eden 1069 tarihli bedel-i nüzül tahsilat defteridir.” yazmaktadır. Bolu sancağının bedel-i nüzül hanesi kaydedilmiştir. Bolu merkez kazasının bedel-i nüzül hanesi ile toplanan neferat miktarı kayda geçirilmiştir.

MAD. No: 3157: Rumeli ve Anadolu vilayetlerindeki livalara tabi kazaların 1073 (1662/1663) yılına ait avarızhanelerine ait icmal defteridir. Bolu livasına ait kayıtlar 79-81. sayfalar arasında bulunmaktadır. Defterde Bolu livasına tabi kazaların toplam avarızhane sayıları ile bu hanelerden alınan muavenet bedelleri ile kazalardan alınan kürekçi neferatının sayıları yazmaktadır. Bolu kazasının avarız hanelerinin toplam sayısı, her haneden alınan muavenet bedelini ihtiva etmesi itibarıyla araştırmaya dahil edilmesi gerekli görülmüştür.

MAD. No: 4081: Bolu'nun 17. yüzyılına ait tespit edebildiğimiz tek mufassal avarız defteridir. Dergah-ı Âli çavuşlarından Memi Çavuş marifetiyle Bolu'nun 1087 (1676) yılında yapılan avarız tahririne ait kayıtları ihtiva etmektedir. Bolu livasına tabi bütün kazalar ve bu kazalara bağlı mahalle ve karyelerdeki isimler tek tek yazılmış olup, her bir yerleşim yerinin sonunda toplam nefer sayısı yazılmıştır. Defterin başında Bolu livasına tabi kazaların yazılı olduğu bir fihrist bulunmaktadır. Araştırmaya esas olan Bolu merkez kazasının mufassal kayıtlarını ihtiva eden tek defter olması bakımından da araştırmanın ana kaynağıdır. Yerleşim yerlerinin yanında zaman zaman açıklayıcı ifadeler bulunmaktadır. Ayrıca, bazı yerlerde şerhler düşülmüştür. XVII. yüzyılda Bolu kazasının yapısını ve kazaya bağlı mahalle ve karyelerin demografisini ayrıntılı olarak ortaya koyan kaynak olması bakımından en önemli defterdir.

MAD. No: 6619: 1087 yılında Memi Çavuş marifetiyle yapılan ve MAD. No: 4081'de kayıtlı olan mufassal avarız defterinin icmalidir. Defter, 1088 (1677) tarihli olup her bir kaza ve ona bağlı mahalle ve karyelerdeki vergi yükümlülerinin nefer sayıları ile bunların karşılığı olan avarız hane sayılarını ihtiva etmektedir. Defterin başında bir fihrist bulunmaktadır. Sonraki sayfada ise feshedildiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Bolu kazasına ait 4081 numaralı mufassal tahririn icmalı olması bakımından önemlidir. Bahse konu mufassal defter ile karşılaştırılarak bir avarız

hanenin kaç gerçek haneye tekabül ettiğini hesaplamada kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada ortaya çıkan problemlerin çözümünde de faydalanılmıştır.

BŞS.835: Bolu'ya ait 1669-1889 tarihleri arasında kapsayan 269 adet şer'iyeye sicili bulunmaktadır. Bunlardan 14 adedi 17. yüzyılı ihtiva etmektedir. Araştırmaya dahil edilen sicil ise Bolu'nun 1097 (1686) tarihli şer'iyeye sicilidir. Erdinç Şahin tarafından *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat* adıyla bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır³⁰. Sicilde Bolu merkez kazasının bedel-i nüzülüne dair bir kayıt bulunması sebebiyle araştırmaya dahil edilmiştir.

MAD. No: 3167: Rumeli, Anadolu ve diğer eyaletlerdeki livalara tabi kazaların 1100 (1689) tarihli avarızhane defteridir. Defter icmal bir defter olup Bolu'ya ait kayıtlar 113-115. sayfalar arasındadır. Defterde Bolu livasına tabi kazaların toplam avarız hane sayıları ile muavenet bedeli yekunlarının dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bolu kazasının avarız hane sayısı ile her bir haneden alınan muavenet bedelinin yekunlarını ihtiva etmesi bakımından araştırmaya dahil edilen son defterdir.

Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Bolu Merkez Kazası

Bolu Kazası Mahalleleri

Bolu kazâsı H. 1020 (M. 1611) tahririnde 11 mahalle ve 136 karyeye sahip görünmektedir ve toplamda 791 avarız hanesi bulunmaktadır. Bolu merkez kazasında bulunan tüm mahalleler menzilci olarak kaydedilmiştir. Bu durum defterde “*an menzilciyan-ı kazâ-i mezbûre*” başlığı altında 11 mahalle ve 5 karyenin menzilci olarak notlandırılmasıyla belirtilmiştir³¹. Sonradan Değirmenözü karyesinin de menzilci olarak tayin edildiği ve bu karyenin 12 hanesinin de menzilci kaydıyla toplam avarız hane sayısından düşüldüğü derkenarında yazmaktadır. Buna göre yerleşim birimlerinin toplam hane sayısı 72'dir. Defterde kazaya ait avarız hane sayıları yazılıp yekun verildikten sonra kazaya bağlı 9 karyeden 14 nefer de 3 avarız hanesine karşılık gelecek şekilde ayrıca hesaplanarak toplam avarızhane sayısına eklenmiştir³².

³⁰ Erdinç Şahin, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

³¹ MAD. No: 14710, s. 99.

³² MAD. No: 14710, s. 95-99. Karyeler şunlardır: Alpagud 3, Karaköy 1, Değirmenözü 2, Sunkurlar 1, Hızırşeyhler 1, Okçular 1, Bayındır 2, Belenviran 2 ve Bahşlar 1 nefer olmak üzere toplamda 14 nefer 3 haneye tekabül etmektedir.

Tablo 1: Menzilci Mahalleler ve Karyeler³³

Mahalle	1611
Hacı İlyas (Veled-i Hacı İlyas)	5
Solakoğlu	7
Karamanlı (Naib Emin)	6
Hocabeğ	1
Gölyüzü	4
Debbağan (Debbağlar/Tabaklar)	9
Asıl Hatun	2
Karaçayır	4
Akmescid	1
Cami-i Kebir (Cami-i Yıldırım Han)	2
Çukur	1
Yekun Mahalle	42
Karye	
Gökpınar	5
Çakmaklar	2
Alpagud	8
Beğ Alpagud	3
Değirmenözü	12
Yekun	72

Bolu merkez kazasında bulunan mahalleler ile hane sayıları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Bolu kazasında XVI. yüzyılda 13 mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler Naib Emin (Karamanı), Karaçayır, Hatib, Hocabeğ, Veled-i Turşucu (Sofiler), Cami (Cami-i Yıldırım Han Gazi), Veled-i Solak (Solakoğulları), Gölyüzü, Asıl Hatun, Debbağan, Akmescid, Veled-i Hacı İlyas ve Tataran mahalleleridir³⁴.

³³ MAD. No: 14710, s. 99.

³⁴ K. Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 40-41.

Tablo 2: XVI. Yüzyılda Bolu Merkez Mahalleleri ve Nüfusu³⁵

Mahalle	1519			1568		
	Hane	Müc	Muaf	Hane	Müc	Muaf
Naib Emin (Karamani)	27	18	3	43	18	3
Karaçayır	46	2	4	13	3	
Hatib	12	2	4	13	3	
Hocabeğ	15	2	3	11	3	3
Veled-i Turşucu (Sofiler)	13	2	2	10	5	2
Cami (Cami-i Yıldırım Han Gazi)	15	1	4	21	1	
Veled-i Solak	26	1		48	1	6
Gölyüzü	26	1	7	42	8	
Asıl Hatun	11	1	3	34	2	4
Debbağan	34	9	10	69	14	4
Akmescid	18	3	1	19	2	3
Veled-i Hacı İlyas	19	2	5	34	2	4
Tataran						
Yekun	262	44	46	357	62	29

XVII. yüzyılda ise mahalle sayılarındaki değişkenlik göze çarpmaktadır. 1611 yılından 1688 yılına kadar olan avarız sayımlarında mahalle sayısı 11'dir³⁶. 1687 yılında yapılan Bolu avarız tahririnin ardından 1688 yılında bu tahririn bir icmalı çıkarılmıştır. Bu icmalde, 1688'e kadar menzilci olarak kaydedilmiş olan Nefs-i Gökpınar, Alpagud ve Alpagud Beğ karyeleri bu tarihte artık mahalle yazılmışlardır³⁷. 1688 yılına kadar 11 mahallesi bulunan Bolu merkez kazası, böylece 14 mahalleye ulaşmış görünmektedir.

³⁵Bu tablo K. Z. Taş'ın yukarıda bahsedilen kitabındaki verilerinden oluşturulmuştur. Bkz: K.Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 40-41. Müc: Mücerred.

³⁶MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a-3a.

³⁷MAD. No: 6619, s. 6.

XVI. yüzyılda Bolu kazasında olan Hatib, Veled-i Turşucu ve Tataran mahalleleri, XVII. yüzyıla ait avarız defterlerinde yoktur. XVI. yüzyıl tahrirlerinde geçmeyen ve herhalde XVII. yüzyılda ortaya çıkmış olan “Çukur” isimli yeni bir mahalle bulunmaktadır³⁸. 1684-86 yıllarını kapsayan 835 numaralı Bolu sicili üzerinde yapılan bir çalışmaya göre Akpınar, Cami-i Cedid, Sarıca ve Semerkand mahalleri avarız defterlerinden farklı olarak yer almıştır³⁹. 1687-88 yıllarına ait 836 numaralı Bolu siciline dair bir diğer çalışmada ise Akpınar, Cami-i Cedid ve Semerkand mahalleleri bulunmakta ancak Sarıca mahallesi görünmemektedir⁴⁰.

Tablo 3: XVII. Yüzyılda Bolu Mahalleleri ile Hane ve Nefer Sayıları⁴¹

Mahalle	Hane (1611)	Nefer (1676)	Hane (1677)	Rub (1677)
Solakoğlu nam-ı diğer Kantar	7	36	9	
Asıl Hatun	2	15	3,5	1
Hacı İlyas	5	17	4	1
Çukur	1	5	1	1
Gölyüzü	4	40	10	
Akmescid	1	9	2	1

³⁸ MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a; MAD. No: 6619, s. 6.

³⁹ Erdinç Şahin, *a.g.e.*, s. 103. Yazarın oluşturduğu listede Akpınar ve Aknigar isimli iki mahalle görünmektedir. Herhalde bu iki mahalle aynıdır. Okunuştan kaynaklı bir farklılık olduğu zannolunmaktadır.

⁴⁰ Binnaz Çöpoğlu, *H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s. 30. Bolu mahalleleri üzerine yapılan bir çalışmada, XVII. yüzyıla ulaşmadığı ifade edilen Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Solak ve Tataran mahallelerinin yerini Akpınar, Cami-i Cedid, Çukur ve Semerkand mahallelerinin aldığı belirtilmektedir. Tablo 3'te görüldüğü üzere 1677 yılına kadar olan kayıtlarda Veled-i Hacı İlyas mahallesi Hacı İlyas, Veled-i Solak mahallesi de Solakoğlu n.d Kantar ismiyle varlığını devam ettirmiştir. Anılan çalışma için bkz: Didem Sevtap, Kaya, Mehmet, Bayartan, “XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 21, 2019, s. 165.

⁴¹ MAD. No: 14710, s. 99; MAD. No: 4081, vr. 1a-3a; MAD. No: 6619, s. 6.

Cami-i Atık	2	13	3	1
Debbağın	9	35	8,5	1
Hace Beğ	1	13	3	1
Karaçayır	4	24	6	
Karamanlı	6	24	6	
Nefs-i Gökpinar	5	14	3,5	
Alpagud	8	30	7,5	
Alpagud Beğ	3	7	1,5	1
YEKUN	58	282	68,5	8
ASIL YEKUN⁴²	58	282	70,5	0

Bolu Kazası Köyleri:

Bolu merkez kazasının kırsal kesimine bakıldığında iki yüz yıllık bir dönemde karye sayılarında değişiklik olduğu göze çarpmaktadır. XVI. yüzyılda Bolu nahiyesinin kırsal kesimindeki karye ve mezralarda zaman içerisinde artış olmuştur. 1519 tahririnde Bolu nahiyesinin 103 karyesi ve 7 mezraası, 1568 tahririnde ise 131 karyesi ve 5 mezraası bulunmaktadır⁴³. 49 yıllık evrede 28 yeni karyenin oluştuğu, mezra sayısının ise 7'den 5'e düştüğü anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılda ise karye sayılarında bir takım değişimler görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarına kadar süren Celali isyanlarının ardından yapılan 1611 tahririne göre Bolu kazasının 138 karyesi bulunmaktadır⁴⁴. 1676 yılında yapılan sayıma dair mufassal defterde ise Bolu kazasının 150 karyesi görünmektedir⁴⁵. 1676 defterinin icmalı olan 1677 tarihli defterde karye sayısı 147'e düşmüştür. Bu düşüşün sebebi ise Nefs-i Gökpinar, Alpagud ve Beğ Alpagud isimli 3 karyenin icmalde mahalle olarak kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁶.

XVI. yüzyıldaki karye sayılarının artışına sebep olarak Akdeniz coğrafyasındaki nüfusun genel olarak artış eğilimi göstermesi sebep olmuş

⁴² Asıl yekun, hane sayısına rub'un eklenmesi ile oluşturulmuştur

⁴³ K. Z. Taş, *Osmanlı'nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, s. 39.

⁴⁴ MAD. No: 14710, s. 95-99.

⁴⁵ MAD. No: 4081, vr. 2b-13a.

⁴⁶ MAD. No: 6619, s. 6.

denilebilir⁴⁷ ve bunun sonucu olarak da yeni yerleşim birimleri kurulduğu sonucu çıkarılabilir. XVI. yüzyılda Bolu sancağının kırsal yapısına bakıldığında, 1519'da 1 ilâ 25 haneye sahip köyler, 1569'da 11 ilâ 25 hanelik köylere dönüşmüşlerdir. Buna rağmen 10 haneden az nüfuslu köy sayısı yine de fazladır⁴⁸. Bu durum nüfus artışını destekler niteliktedir ancak karye sayılarındaki artışın nedenlerine dair bir veri sunmamaktadır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde karye sayılarında zaman içerisinde küçük çaplı değişiklikler olmuştur. 1568 tahririndeki 131 karye ve 5 mezranın 1611 yılına gelindiğinde 138 karye olarak tespit edilmesi, arada geçen süre içerisinde karye sayılarındaki artışın oldukça az olduğunu göstermektedir. XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla geçişte karye sayılarındaki değişimin nedenleri çok çeşitli olabilir⁴⁹.

1611-1676 yılları arasında karye sayısındaki değişimler birden fazla sebebe dayanmaktadır. Tablo 4'te görüleceği üzere 1611 yılından 1677 yılına kadar 25 karyede bir takım değişiklikler olmuştur. 1611 yılında 138 karyenin 10 karyesi Bolu kazasında görünmemektedir. Tatçalı, Sunkurlar⁵⁰, Kökez⁵¹, Emet, Komallı, Çanşa-i Çelem(?), Berk-i Sagir⁵²,

⁴⁷ XVI. yüzyılın demografi tarihine dair araştırmalar, popülasyonda genel bir artışın olduğunu tahrir defterlerine dayalı olarak ortaya koymuştur. Buna dair bir makale için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *İÜ Türkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul 1953, s. 1-27. XVI. yüzyıl demografi tarihi hakkında yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz: Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri" *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu / International Symposium on Turkish Archives*, 17-19 Kasım 2005, İstanbul (presentations & Discussions), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, 52-63.

⁴⁸ K. Z. Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, s. 90.

⁴⁹ Bu artışa yol açan etkenler bu araştırmanın konusu olmadığından burada ifade edilmemiştir. 1569 tahriri ile 1611 tahriri arasında yapılacak bir karşılaştırma ile bir takım sonuçlar elde etmek mümkündür ancak bu durum araştırmanın sınırlarını aşmakta ve başka bir araştırma konusuna yol açmaktadır. O nedenle burada bahse konu edilmemiştir.

⁵⁰ Sunkurlar, 1676 tahririnde Gerede'ye bağlı 10 neferlik bir karyedir. Ayrıca bu karyenin isminin yanına "*an vakf-ı Hanım*" kaydı düşülmüştür. Bu nedenle bir vakıf köyü olduğu anlaşılmaktadır.

⁵¹ Kökez isminde bir karye Kıbrıs kazasında bulunmaktadır. Bu karyenin Bolu kazasından alınarak Bolu kazasının güneydoğusunda bulunan Kıbrıs kazasına ilhak edildiği tahmin edilebilir ancak buna dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

⁵² Bolu merkez kazasında Berk, Berk Gökpinar ve Berk-i Kebir isminde üç karye bulunmaktadır. Berk-i Sagir ismi ise sadece 1611 yılında kayda geçmiştir. 2 avarız hanesine sahip küçük bir karyedir.

Koyluca⁵³, Yenice Zahmanı ve ismi okunamayan bir karye⁵⁴ sonraki tahrirlerde Bolu kazası altında yazılmamışlardır. Koyluca, Kökez ve Sunkurlar karyeleri başka kazalara ilhak edilmişlerdir. Diğer 6 karye ile ismi okunamayan bir karyenin akıbeti bilinmemektedir.

1611 yılı tahririnde görülmeyip 1676 mufassal tahriri ve onun icmalı olan 1677 tahririnde ortaya çıkmış olan karyeler de bulunmaktadır. Bu karyeler Şahna, Kuzapa, Ösenek n.d Borazanlar, Gövem, Saçlu, Darıca, Ağıl, İneşeh, Yakublar, Maslaklar, Akçakavak, Belenler, Çepni, Kulukçu n.d Kayı, Karamanlu, Kısırlar, Üveysler, Sarıçam, Karataş ve Muradlar'dır. Bu karyelerin XVII. yüzyılda oluşup oluşmadığı bilinmemektedir. Buna dair tahrirlerde herhangi bir belirti bulunmamaktadır. Bu karyelerin belirli görevlerle muaf olup 1611 tahririne yazılmamış olması ihtimal dahilindedir. Sadece Akçakavak karyesi için "*an vakf-ı Müderri*" kaydı düşülmüştür⁵⁵. Bu ifadeden vakıf karyesi olması dolayısıyla muaf olabileceği ve bu nedenle 1611 tahririnde yer almadığı zannolunabilir. Muradlar karyesinde ise durum biraz farklıdır. Muradlar karyesi 1676 mufassalına avarız hanesi olmadan kaydedilmiş ve "*yirmi beş seneden berü kimesne rağbet itmeyüb bi'l-cümle hâlî ve harâbdır.*" şeklinde bir şerh düşülmüştür⁵⁶. Karye ahalsinin yirmi beş sene evvel bu karyeyi neden boşalttığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1611 tahririne yazılmış olup aynı şerhin düşüldüğü bir başka karye ise Tutaş karyesidir⁵⁷. Ancak Tutaş karyesi 1611 tahririnde yer alırken Muradlar karyesinin neden yer almadığı hususu tam bir muammadır. 1611 tahririnde Karakaya isimli bir karye bulunmaktadır⁵⁸. Bu karye ile ilgili problem 1676 tahririnde ortaya çıkmaktadır. 1676 tahririnde Çandır ma'a Karakaya⁵⁹ ve Karakaya ma'a Kilisebükü⁶⁰ isimli iki vergi biriminin olması şaşırtıcıdır. Aynı kazaya bağlı iki tane Karakaya karyesi bulunmakta ve bu iki Karakaya karyesi, iki farklı karye ile birleşik şekilde avarız tahririnde kendisine yer

⁵³ Koyluca karyesi ismine Bolu'nun Samako kazasında rastlanılmıştır. Samako kazası bugünkü Zonguldak'ın Alaplı ilçesine tekabül eden coğrafyadır. Ayrıca Koyluca karyesinin konumu 1676 tahririnde "*karye-i mezbure Bendereğli ile Samako beyrinde câri olan nehr-i azîmin üzerinde tarik-i âmmda vâkı' olub Koyluca Köprüsü demekle ma'rûf köprüünün köprücülerü olub...*" şeklinde ifade edilmiştir. MAD. No: 4081, vr. 96a.

⁵⁴ Sayfannın yırtık olmasından dolayı herhangi bir tahmin yürütülemez.

⁵⁵ MAD. No: 4081, vr. 8b.

⁵⁶ MAD. No: 4081, vr. 13a.

⁵⁷ MAD. No: 4081, vr. 13a.

⁵⁸ MAD. No: 14710, s. 98.

⁵⁹ MAD. No: 4081, vr. 8a.

⁶⁰ MAD. No: 4081, vr. 12a.

bulmuştur. Bu sebeple 1611 tahririnde geçen Karakaya'nın hangi Karakaya'yı ifade ettiği bilinmemektedir.

Bolu merkez kazasındaki muaf olduklarını düşündüren gruplara bakıldığında, menzilci, köprücü, vakıf karyesi ve bir tane de amel-mânde kaydı düşülen kişidir. XVII. yüzyılda Bolu merkez kazasına bağlı 11 mahalle her zaman menzilci olarak kaydedilmiştir. Kırsalda ise, yukarıda bahsolunduğu üzere, Nefs-i Gökpinar, Alpagud, Alpagud Beğ, Temürciler Alpagud ma'a İsa Beğ ve Değirmenözü karyeleri de menzilcilerdir. 1677 icmalinde Nefs-i Gökpinar, Alpagud ve Alpagud Bey karyeleri mahalle olarak ayrıca kaydedilmişlerse de menzilcilikleri devam etmektedir. Ayrıca, 1676 mufassalında Geçidviran karyesinden 15 kişinin köprücü tayin olundukları ifade edilmektedir⁶¹. İki yüz yıldır Arap ve Acem yolu olan ve Hac yolunda bulunan Geçidviran Köprüsü'nün köprücülerini oldukları belirtilerek avarızdan muaf tutulmuşlardır. Geçidviran karyesindeki bu kişiler, muaf oldukları belli edilmiş olan tek gruptur. Akçakavak karyesi Müderriş Vakfına bağlı bir vakıf karyesidir⁶². Akmesjid mahallesinden Hacı Osman veled-i Ali isimli bir kişi de amel-mânde olarak kaydedilmiştir.

Avarız defterleri üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki bölgesel farklılıklara rastlanmakta ve gerçek haneyi bulmak amacıyla kullanılan katsayılar 4 ila 50 arasında deđişmektedir⁶³. Bolu'nun avarız defterlerinde bir avarız hanesinin kaç gerçek hane ettiği sorusuna cevap veren sadece bir defter bulunmaktadır. Bu defter ise 1676 mufassal tahriridir. 1676 mufassal tahriri, neferen hesabıyla yani gerçek hane üzerinden gerçekleştirilmiş bir sayımdır. Bu mufassala dayanılarak sonradan hazırlanmış olan 1677 icmalinde her bir yerleşim biriminin neferen sayısı 4'e bölünerek bir avarız hanesi oluşturulmuştur. Böylece, Bolu kazasında 1 avarız hanesi 4 gerçek haneye tekabül etmektedir. Bu durum, Bolu'nun demografik yapısına ait verileri tespit etmek için oldukça önemlidir. Defter üzerinde yapılan inceleme sonucu Bolu kazasının 1676 yılı neferen sayısı 2227'dir. Bu 2227 hanenin ne kadar bir nüfusa tesadüf ettiğinin tespiti ancak Bolu'da yaşayan bir ailenin ortalama kaç kişiden oluştuğunu bilmekle mümkündür.

⁶¹ MAD. No: 4081, vr. 6b. "Köprücüyân-ı mezkûrîn iki yüz seneden berü kurbunda câri olan nehr-i Bolu üstünde ve Arab ve Acem yolu olan hâccda ve tarîk-i 'âmmda vâkı'ağaç köprü ki Geçidviran Köprüsi dimekle ma'rûfdur köprücülerini olub hâne-i 'avarızdan mu'âf ve müsellemler olub vâkı' hâl vukû'u üzere ber-müceb-i fermân-ı 'âlî şerh olundu."

⁶² MAD. No: 4081, vr. 8b.

⁶³ Halil Sahillioğlu, a.g.m, s. 108; Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s.153-154.

Bolu'nun XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarına tesadüf eden sicillerine dayalı bir araştırmaya nazaran Bolu'daki ailelerin ortalama çocuk sayılarının 2,5 civarında olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴. Bu durumda Bolu'da anne, baba ve en az 2 çocuktan oluşan çekirdek bir ailenin yaşadığı ileri sürülebilir. Bu hesaba göre 1676 yılında 2227 nefere sahip Bolu kazasının toplam nüfusunun –yanılma payını en aza indirmek amacıyla 5 kat sayısı kullanılarak yapılan hesaplama ile- 11,135 kişi olduğu tahmin edilmektedir. 11,135 kişilik nüfusa sahip Bolu kazasında 1410 kişi mahallelerde, geriye kalan 9725 kişinin ise köylerde yaşadığı görülmektedir. Bu rakamlara göre Bolu kazasının mahallelerinde nüfusun %12,66'sı, köylerinde ise %87,34'ü yaşamaktadır. Diğer defterlerdeki avarız hanesi sayılarının katsayılarını bilememekle birlikte, her bir avarız hanesi 4 gerçek hane olarak hesap edildiğinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

**Tablo 4: XVII. Yüzyıl Bolu Kazası
Toplam Avarız Hane ve Nefer Sayıları⁶⁵**

Birim	Bolu Kazası	Sayı	Rub	Tahmini Nüfus
Hane	1611	791		15.740
Hane	1618	727		14.540
Hane	1621	723		14.460
Hane	1633	720		14.400
Hane	1636	720		14.400
Hane	1640	715		14.300
Hane	1659	759		15.180
Hane	1662	759		15.180
Hane	1663	759		15.180

⁶⁴ Rafet Metin, “XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Sosyal Hayat”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2012, s. 107.

⁶⁵ MAD. No: 14710 (1611), D. MKF. No: 27423 (1618), MAD. No: 2751 (1621), D.MKF. No: 27445 (1633-1636), KK.d No: 2576 (1640), MAD. No: 5425 (1659), MAD. No: 3157 (1662-1663), MAD. No: 4081 (1676), MAD. No: 6619 (1677), MAD. No: 3167 (1689) defterlerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hane	1673 ⁶⁶	759		15.180
Nefer	1676	2227		11.135
Hane	1677	553		11.060
Hane	1679 ⁶⁷	485	1,5	9.708
Hane	1686	485	1	9.707
Hane	1689	485	1,5	9.708

Şu ana kadar yapılan çalışmalar göstermiştir ki Celali isyanlarının sona ermesinin ardından imparatorluk çapında avarız tahrirleri sıklıkla yapılmıştır⁶⁸. Bunun sebebi, imparatorluğun büyük buhrandan sonraki iktisadî vaziyetine temel olan vergi yükümlüsü nüfusun tespiti amaçlanmış olmalıdır. Evvelden bahsedildiği üzere, XVII. yüzyılda merkezi hazinenin en önemli gelir kaynaklarından biri avarız ve cizye vergileridir. 1611 yılında Bolu kazasının avarız hane sayısı 791'dir. 1618-1659 yılları arasında 727-715 bandında seyreden bir avarız hane sayısı olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında tespit edilen avarız hane sayılarında ufak tefek oynamalar yapıldığı ve mufassal bir sayım yapılmadığı sonucuna varılabilir. 1659 yılındaki sayıma bakıldığında 1640 sayımında hane sayısı 715 iken 1659'da 759'a çıkmış olması göze çarpmaktadır. Bu durumda, bu yıllar arasında bir avarız sayımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle 1646 Girit Seferi öncesinde avarız tahrirlerinin yoğunluğu, bu dönemde bir sayım yapıldığını kesinleştirmektedir ancak buna dair bir defter tespit edilememiştir⁶⁹. 1659-1677 yılları arasındaki avarız hane

⁶⁶ B.Ş.S. No: 831, vr. 22a.

⁶⁷ B.Ş.S. No:832, s. 76.

⁶⁸ XVII. yüzyılın başlarında çeşitli coğrafyalarda yapılmış avarız tahrirleri bulunmaktadır. Yayımlanan örnekler: Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâız Hâne Defteri", *OTAM Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1997, s.249-293; Özer Küpeli, "Klasik Tahrirden Avâız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avâız Defteri", *Belgeler Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 36, Ankara 2011, s. 113-199; Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan MAD. No: 14710 defterinde çeşitli vilayetlerin avarız tahrirlerinin icmalleri barındırmaktadır. Bu da demek oluyor ki 1611 tarihinden evvel mufassal avarız tahrirleri yapılmıştır.

⁶⁹ Feridun M. Emecen, "Kayacık Kazâsının Avâız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1982, s.161, 11 nolu dipnot. 1640'lı yıllarda yapılan tahrir çalışmalarından bazı örnekler: Oktay Özel, *Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri*, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2006; Mehmet İnbaşı, "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 41, s. 189-214; Feridun Emecen, *a.g.m.*, s. 159-170; Meltem Aydın, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 48, Kütahya 2016, s. 199-

sayılarında yine aşırı bir düşüş göze çarpmaktadır. 1659'da 759 olan hane sayısı 1676'ya gelindiğinde 553'e düşmüştür⁷⁰. Burada büyük şehirlere göçün etkisi çarpıcı bir biçimde görülmektedir⁷¹. 1677'den 1689'a kadar olan süreçte Bolu kazasının hane sayısı 485 olarak tekrar edegelmiştir. Bu devirlerde herhangi bir sayım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, sayımlara dair kayıtlardaki verilerin güvenilirliği ihtiyatla karşılanmalıdır. 1611-1689 yılları arasında tekrar edilen kayıtlar bulunuyor olması, sayımların güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Ayrıca bu defterler, vergilendirilebilir nüfus ve/veya bu nüfusun oluşturduğu avarız hane ünitelerinin kaydını barındırdığından⁷² gerçek nüfus bilgisinin tam olarak yansıdığını söylemek mümkün değildir. Sayımların güvenilirliğini sorgulatan bir başka husus ise, 1676 mufassalına bakıldığında sancağın idarecileri ile imam, hatip, müezzin, müderris gibi din görevlileri olup avarızdan muaf olan kişilerin kaydına rastlanmamasıdır.

Bolu Kazası Bedel-i Nüzül ve Diğer Vergileri

Nüzül, sefere giden ordunun iâşesini sağlamak amacıyla hububattan alınan aynî vergileri ifade etmek için kullanılmaktadır⁷³. XVII. yüzyıldan itibaren avarız hane üzerinden nakdî olarak tespit ve tahsil edilmeye başlanılan⁷⁴ bedel-i nüzül için Bolu sancağından da tahsilat yapılmıştır. 1618'de ebnâyı sipahiyandan Mustafa Çelebi marifetiyle tahsil edilen Bolu kazasının nüzül akçası 727 hane üzerinden ve her bir nüzül hanesi 100 akça hesabıyla toplamda 72.700 akça tahsil edilmiş ve 13 Haziran 1618'de Ordu-yı Hümayun Hazinesi'ne teslim edilmiştir⁷⁵. 1633-1636 yılları arasında 720 nüzül hanesine sahip Bolu kazasından beher hane 3 guruş⁷⁶ -300 akça-

322; Murat Alanoğlu, "17. Yüzyıl Ortalarında Varto", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1143-1175.

⁷⁰ 553 rakamı yapılan hesaplamalar sonucu ortaya çıkmıştır. 1677 icmalinde 485 hane 1,5 rub olarak yazılmıştır. Hatta 482,5 hane iken icmalde 2,5 hane ve 1,5 rub ayrıca eklenmiştir.

⁷¹ Yücel Özkaya, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), haz. Mehmed Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990, s. 121.

⁷² Avarız defterlerinin kaynak değeri ve problemleri üzerine yapılan bir araştırma için bkz: Mehmet Öz, "XVII. Yüzyılda Anadolu'nun Demografi Tarihi", *Osmanlı Tarihi Üzerine II: İnsan, Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020, s. 141-156.

⁷³ Ömer İşbilir, "Nüzül", *TDVDİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 311.

⁷⁴ Ö. İşbilir, *a.g.m.*, s. 311.

⁷⁵ D.MKF.d No: 27423, s. 24.

⁷⁶ Defter üzerinde yapılan çalışmada 1 guruşun 100 akçaya geldiği tespit olunmuştur. D. MKF.d No: 27445, s. 184. Ayrıca 1632 yılında 1 esedî guruş 100 akçaya denk geliyordu.

hesabıyla 216.000 akça toplanmıştır⁷⁷. 1659'da Bolu sancağının toplam nüzul hanesi 6439 olup Bolu kazasının nüzul hanesi ise 759'dur⁷⁸. 1662'ye gelindiğinde Bolu kazasının nüzul hanesinde herhangi bir değişme yoktur. Ancak 759 hanelik Bolu kazasına, 109 hane ile Dörtdivan ve 73,5 hane ile Konrapa maa Üskübü kazaları eklenerek toplam 941,5 hanelik nüzul bedellerinin birlikte toplandığı anlaşılmaktadır. Bu yılda Bolu sancağından her 10 haneden 12 nefer kürekçi istenmiştir. Buna göre, Bolu kazasından 75 nefer, Dörtdivan'dan 11 ve Konrapa maa Üskübü'den 7 nefer olmak üzere toplamda 93 nefer kürekçi ayrılmıştır. Ayrıca her bir haneden bedel-i muavenet adı altında 80 akça tahsil edileceği belirtilmiş ve Bolu kazasının muavenet bedeli hesabı 60.720 akça olmuştur. Diğer iki kaza ile birlikte toplam muavenet bedeli ise 75.320 akçadır⁷⁹. Ertesi yıl 759 hane olan Bolu kazasının bedel-i nüzülü hane başına 500 akçaya çıkmıştır. Bu hesaba göre 379.500 akça bedel-i nüzülü bulunmaktadır⁸⁰. 1673 yılında Bolu kazasının bedel-i nüzul hanesi 759'dur⁸¹. Bolu kadılarına gönderilen 13 Mayıs 1673 tarihli fermada her bir haneden 600 akça tahsil edilmesi istenmektedir. Bu durumda Bolu kazasının nüzul bedeli 455.400 akçaya ulaşmıştır⁸². Bolu sancağına gönderilen 28 Aralık 1679 tarihli bir başka fermada Bolu kazasının 485 hane 1,5 rubluk nüzul hanesi bulunduğu ifade edilmiştir. Her bir haneden yine 600 akça toplanması talep edilmiştir. Bu hesaba göre Bolu kazasının toplam nüzul bedeli 291.225'tir⁸³. 1685 ve 1686'da Bolu kazasının 485 hane 1,5 rub olan avarız hanesinden her bir yılda kürekçi bedeli 500'er akça ve muavenet bedeli olarak da 80'er akça tahsil edilmesi istenmiştir. 1685'te mübaşir masrafları için hane başı 50 akça iken, 1686'da hane başı 6 akça talep edilmesine karar verilmiştir⁸⁴. 1685 ve 1686

Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 4. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 152.

⁷⁷ D.MKF.d No: 27445, s. 22-24, 181-184.

⁷⁸ MAD. No:5425, s. 3.

⁷⁹ MAD. No: 3157, s. 79.

⁸⁰ MAD. No: 3748, s. 2.

⁸¹ Yücel Özkaya sehven Bolu kazasının 859 nüzul hanesi olduğunu yazmış da doğrusu 759'dur. Y. Özkaya, *a.g.m, a.g.m*, s. 121.

⁸² B.Ş.S. No: 831, vr. 22a-b. Ayrıca fermada mübaşirin hüccet-i maişet için her haneden otuzar akça daha istenmektedir. Paranın değerine yönelik bir ayarlama daha yapıldığı yine bu fermadan anlaşılmaktadır. Buna göre, tam gurus 100 akça ve esedî gurus 90 akçaya tekabül etmektedir.

⁸³ B.Ş.S. No: 832, s. 76. Fermada para ayarlaması yeniden yapılmıştır. Buna göre 1 tam gurus 125 akça ve 1 esedî gurus 110 akçaya tekabül etmektedir.

⁸⁴ E. Şahin, *a.g.e*, s. 39-40. Bu dönemde de 1 esedî gurus 110 akçaya tekabül etmektedir. E. Şahin, *a.g.e*, s. 39,43.

yılları için nüzül bedeli hane başına 600'er akça olarak tespit edilmiş ve yine mübaşir masrafları için de 30'ar akça alınması kararlaştırılmıştır⁸⁵.

TABLO 5: XVII. Yüzyılda Bolu Kazası Bedel-i Nüzülü

Yıl	Hane	Akça (hane başına)	Bedel-i Nüzül
1618	727	100	72.100
1633	720	300	216.000
1636	720	300	216.000
1663	759	500	379.500
1673	759	600	455.400
1679	485 1,5	600	291.225
1685	485 1,5	600	291.225
1685	485 1,5	600	291.225

Sonuç

Bolu merkez kazasının XVI. yüzyılda 13 mahallesi bulunurken, XVII. yüzyılın başında mahalle sayısı 11'e düşmüş, yüzyıl sonuna doğru ise 14'e çıkmıştır. Kazanın köy yerleşimlerinin gelişimi 200 yıllık bir evre için değişkenlik göstermektedir. XVI. yüzyılın başından XVII. yüzyılın başına kadar 28 yeni köyün kurulduğu tespit edilmektedir. 1568-1611 yılları arasında 7 yeni köy yerleşimi kurulmuştur. XVII. yüzyıl boyunca 12 yeni köy kurulmuş, 10 köy ortadan kaybolmuştur. Bu durumda, Bolu kazasında köylerin sayısında bir artış olduğu tespit olunmaktadır.

Avarız defterlerinden çıkan bir başka sonuç da –Bolu özelinde- 1 avarız hanesinin 4 gerçek haneye tekabül ettiğiidir. 1676 mufassalı ve ona temel alarak hazırlanan 1677 icmalinde yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu veri, Bolu kazasının demografik yapısını ortaya koymakta yardımcı olmuştur. 1676 yılında 2227 neferlik Bolu kazasının en az 11.135 kişiye tekabül eden bir nüfusu ve 553 avarız hanesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak XVII. yüzyıla ait diğer defterlerde bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye denk düştüğüne dair yeterli bir veri bulunmamaktadır. Bu da defterlerin hem zamansal hem de bölgesel açıdan halen kısıtlı bir bilgi sunduğu anlamına gelmektedir.

⁸⁵ E. Şahin, *a.g.e.*, s. 42.

Bolu kazasının bedel-i nüzül vergisi, XVII. yüzyılda hane başına zamanla değışiklik göstermiştir. Yüzyılın başında bir avarız hanesi başına 100 akça olan bedel-i nüzül 1630'larda 300'e, 1660'larda 500'e 1670'lerden yüzyılın sonuna kadar 600'e çıkmıştır. Bu durum bizi imparatorluğun nakit ihtiyacının arttığı sonucuna ulaştırmaktadır. Yüzyıl içerisinde yaşanan savaşların malî külfet getirdiği ve bunun da sonucu olarak bedel-i nüzül vergilerinde artışa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer husus paranın değerindeki ayarlamalardır. XVII. yüzyılın başında bir esedî guruş 100 akçaya tekabül ederken, yüzyılın sonuna doğru bir esedî guruşun karşılığı 110 akçaya ulaşmış daha sonra ise 90 akçaya düşmüştür. Yüzyılın sonuna doğru tam guruşun önce 125 akçaya tekabül ettiği daha sonra 100 akçaya denk geldiği belgelerden tespit edilmiştir. Bolu kazasından gemilerde kürekçilik için yüzyıl içerisinde zaman zaman nefer, zaman zaman da kürekçilik bedeli adı altında ayrıca para toplanmıştır. Bir diğer vergi türü ise bedel-i muavenettir. Tespit olunduğu üzere hane başına 80 akçalık bir vergidir. Bolu kazasına vergi toplamaya gelen mübaşir için de ayrıca her bir haneden 30'ar akça toplanmaktadır. Kısacası XVII. yüzyılın sonunda Bolu merkez kazasında bir avarız hanesinden 710 akça bedel-i nüzül tahsil edildiği hesaplanmıştır.

Bolu merkez kazası XVII. yüzyılda yerleşim birimlerinin sayısı açısından gelişme göstermiş ve büyümeye devam etmiştir. Sancağın geneline yansıyan bu durum demografik manada Bolu kazasında da gözlemlenmiştir. İktisadî manada Bolu kazasının ödemek zorunda olduğu vergilerde yüzyıl içerisinde bir artış olmuştur. Avarız hane sayılarında ise yüzyılın başından sonlarına doğru azalma eğilimi göze çarpmaktadır. Yüzyılın başında 720'ler civarında olan avarız hanesi yüzyılın ortalarında 750'lere çıkmış, yüzyılın sonlarına doğru önce 553'e daha sonra da 485'e inmiştir. Mufassal 1676 tahririne göre Bolu kazasının mahallelerinde nüfusun %12,66'sı, köylerinde ise %87,34'ü yaşamaktadır. Bolu merkez kazasında menzili ve köprücü gibi gruplar bulunmaktadır. Akçakavak karyesi vakıf karyesi olarak kaydedilmişti. 1676 mufassalında amel-mânde olarak 1 kişinin kaydedilmişti.

Defterler, verilerin güvenilirliği hususunda tartışmalıdır. Avarızdan muaf olan yerel idareciler, din görevlileri ile diğer gruplar kayda geçirilmemiştir. Bu sebeple, tahrirlerde demografik yapıya dair bütün nüfusun tespiti mümkün olamamaktadır.

Sonuç olarak, avarız defterleri XVII. yüzyıl yerel tarih araştırmalarının ana kaynak serilerinden biridir. Bu defter serilerinde –güvenilirliği tartışmalı da olsa- demografik, idarî ve yerleşim yapılarına dair bilgi edinilmesi mümkündür. Bu araştırmada, Bolu merkez kazası, avarız defterleri

üzerinden incelenmiştir. Bolu merkez kazasının, mahalle ve karyeleri ile bu idari ünitelerin nüfus ve iskan yapısına dair veriler XVII. yüzyıl ölçeğinde değerlendirilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Maliyeden Müdevver Defterler: MAD.d No: 14710, 6619, 4081, 6619, 5425, 3157, 3167, 3748.

Mevkufat Kalemı Defterleri: D.MKF.d No: 27423, 27445

Bolu Şer'iyye Sicilleri: B.Ş.S. No: 831, 832.

Kaynak ve Araştırma Eserleri:

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

ALANOĞLU, Murat, "17. Yüzyıl Ortalarında Varto", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1143-1175.

AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. A. Nihal Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

AYDIN, Meltem, "Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 48, Kütahya 2016, s. 199-322.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları", *İÜ Türkiyat Mecmuası*, Sayı 10, İstanbul 1953, s. 1-27.

ÇÖPOĞLU, Binnaz, *H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008.

EMECEN, Feridun M., "Kayacık Kazasının Avârız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, İstanbul 1982, s.159-170.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne", *TDVDİA*, Cilt 15, İstanbul 1997, s. 552-553.

İLGÜREL, Mücteba, "Celâli İsyancıları" *TDVDİA*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 252-257.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

İNBAŞI, Mehmet, "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 41, s. 189-214.

İŞBİLİR, Ömer, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVDİA*, Cilt 26, Ankara 2002, s. 507-508.

-----, "Nüzül", *TDVDİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

KAYA, Didem Sevtap, BAYARTAN, Mehmet, "XVI. Yüzyıldan Günümüze Bolu Şehri Mahallelerinin Tarihi Gelişimi", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 21, 2019, s. 161-177.

KÜPELİ, Özer, "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avârız Defteri", *Belgeler Dergisi*, Cilt XXXII, Sayı 36, Ankara 2011, s. 113-199.

METİN, Rafet, "XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Sosyal Hayat", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya 2012, s. 101-117.

MİROĞLU, İsmet, “Osmanlı Yol Sistemine Dair”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Münir Aktepe’ye Armağan Sayısı, Sayı 15, İstanbul 1997, s.241-252.

ORHONLU, Cengiz, “Bolu”, *TDVDİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 276-278.

ÖZ, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Anadolu’nun Demografi Tarihi”, *Osmanlı Tarihi Üzerine II: İnsan, Toplum ve Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2020, s. 141-156.

ÖZEL, Oktay, “Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri” *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu / International Symposium on Turkish Archives*, 17-19 Kasım 2005, İstanbul (presentations & Discussions), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, 52-63.

-----, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalıcık & Şevket Pamuk (ed.), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, s. 34-51.

-----, *Türkiye 1643: Goşa’nın Gözleri*, 3. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ÖZKAYA, Yücel, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, (1-3 Haziran 1988), haz. Mehmed Sağlam, Bayram Kodaman, J.L. Bacque-Grammont, Mehmet Ali Ünal, Mustafa Özbacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Samsun 1990, s. 115-123.

ÖZTÜRK, Mustafa, “1616 Tarihli Halep Avarız Hâne Defteri”, *OTAM Dergisi*, Sayı 8, Ankara 1997, s.249-293.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 4. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız” *TDVDİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

ŞAHİN, Erdiç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.

TAŞ, Kenan Ziya, *Osmanlı’nın Arka Bahçesi Bolu Sancağı*, Post Yayınları, İstanbul 2017.

TAŞ, Kenan Ziya, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

EK II: XVII. Yüzyılda Bolu Kazası Karyeleri Avarız Hane ve Nefer Sayıları

Karye	Açıklama	HANE (1611)	H AN E (16 77)	R U B	İC. H⁸⁶	İC. R⁸⁷	Nefer (1676)
Solakoğlu n.d Akpınar	menzilci	7	9	0			36

⁸⁶ İC.H: 1677 icmalı tutulduktan sonra eklenen hane.

⁸⁷ İC.R: 1677 icmalı tutulduktan sonra eklenen rub.

Asil Hatun	menzilci	2	3,5	1			15
Hacı İlyas	menzilci	5	4	1			17
Çukur	menzilci	1	1	1			5
Gölyüzü	menzilci	4	10	0			40
Akmescid	menzilci	1	2	1			9
Cami-i Atik	menzilci	2	3	1			13
Debbağlar	menzilci	9	8,5	1			35
Hace Bey	menzilci	1	3	1			13
Karaçayır	menzilci	4	6	0			24
Karamanlı	menzilci	6	6	0			24
nefs-i Gökpınar	menzilci	5	3,5	0			14
Alpagud	menzilci	8	7,5	0			30
Alpagud Bey	menzilci	3	1,5	1			7
Temürciler Alpagud ma'a İsa beğ		4	5,5	0			22
Yörükler nam-ı diğer İsa beğ		2	2	0			8
Sarucalar		4	4,5	0			18
Dodurga		3	1,5	0			6
Kürkçüler		5	2	0			8
Afşar Kır		6	2,5	0			10
Çivril		5	3	0			12
Saray n.d Rumşehler		4	4	1			17
Şahna (şahin)			1,5	1			7
Kuzapa			0,5	0			2
Kızılağıl		2	2,5	0			10
Salı Beğlü		3	2	1			9
Avdan		4	2	1			9

Ömerler		4	1	1			5
Göl		4	3	1			13
Karaköy		2	1,5	1			7
Kassablar		7	5,5	1			23
Nazırlar		3	4,5	1			19
Ösenek n.d Borazanlar			1,5	0			6
Çakmaklar		2	3	0			12
Seyyidler		3	1	0			4
Çatak Feleküddin		6	2,5	0			10
Dereceviran		5	3	1			13
Güney Feleküddin		10	4,5	0			18
Yenice-i Feleküddin		10	3	1			13
Gövem/Gökçe			5,5	1			23
Belkaraağaç		2	5	0			20
Kuz Fındık		6	3,5	0			14
Saclu			3,5	0			14
Bellutcek		2	3,5	0			14
nefs-i Çepni		6	5,5	1			23
Köprücüler		3	1	1			5
Donuzlar		4	1	0			4
Sığırkuyruğu		8	10	0			40
Sancak		5	3,5	0			14
Beğ		12	4	1			17
Çayır		4	2	1			9
Danişmend Obası		5	1	1			5

Akkocalar		9	1	1			5
Hızır Şeyhler		5	1,5	0			6
Kadılı Obası		4	1	1			5
Kısaşunlu		2	0	3			3
Taşoluk		2	0	3			3
Berk		12	7				28
Çaşa-i Büzürg		5	1,5	1		0,5	7
Okçular		5	4,5	0			18
Çiftler n.d Çeltik		3	2,5	1			11
Darıca			4,5	1			19
Hacı Beğler		7	2	0			8
Değirmen Özü		12	3,5	1			15
Şeyh n.d Virancek		8	4	0			16
Kuşçular		2	1,5	0			6
Kınık Ilıca		2	1,5	0			6
Karacasu	der kurb-ı Ilıca	2	1	1			5
Ağıl			0	3			3
Mestciler		8	3	0		0,5	12
Yozgat		7	2,5	1			11
Temürçiler		7	7	0			28
Geçidvıran		5	2,5	1			11
Geçidvıran	Kürekçıyan ba-ferman-ı Ali		0	0			15
Karacağac		7	1,5	0			6
Soku		3	4,5	0			18
Üzerler		2	2	1			9
İne Şeh				3			3

Faşl maa Çömlekçiler		4	9,5	0			38
Bakırlı		7	2,5	1			11
Çukurviran		7	4,5	0			18
Tetimme-i Karaağaç		3	1	0			4
Yakublar			1	1			5
Hamza Beğ		2	1,5	1			7
Maslaklar			3	0			12
Bayat		4	2	0			8
hâric-i Akça Kavak		3	2,5	0			10
Akça Kavak vakf-ı müderris			3,5	0			14
Çanşa-i Zaimüddin	der kurb-ı Akçakavak	2	2,5	0			10
Bağçe		6	2	0			8
Belenler	der kurb-ı Bağçe		1	1			5
Çandır ma'a Karakaya			4	1			17
Çepni	der kurb-ı Ocaklar		1	0			4
Ocaklar		8	3	0			12
Tatılar (Tatlar)		4	5,5	0			22
Oğulduruk		9	7	0		1	28
Ahmedler		6	3,5	0			14
Yenice-i Zaimüddin		7	3	0			12
Saraycık		5	1	1			5
Susuz Kınık		5	4,5	0			18
Berk Gökpınar		5	2	0			8

Çay-i Gökpinar		8	5,5	0			22
Hacılar		3	1	1			5
Zahmanlar		4	1	0		0,5	4
Kol		3	0	3			3
Bürnük		6	1,5	0			6
Kındıra		11	7	1			29
Hırfe (Kırha)		5	3,5	0			14
Baltalı		9	6,5	0			26
Afşar Gıdrıc		8	2,5	0			10
Kulukçu n.d Kayı			3	0			11
Kuzvıran		8	7,5	0			30
Güney Gıdrıc		2	1,5	0			6
Dadani		6	6	0			24
Çatak Zaimüddin	der kurb-ı Yuva	8	2	1			9
Yuva		7	3,5	1			15
Çanakçılar		3	3	0			12
Şeyhler n.d Tatar Kadı		3	4	0			16
Kınık Sazak		7	3	1			13
Turakçı		8	5,5	1			23
Kandemiş		6	1,5	0			6
Bayındır n.d Yayladınlar		2	2	0			8
Kayı Sazak		3	1,5	1			7
Ulu Mescid		7	10	1			41
Ericek		7	5,5	0			22
Bünüş		3	2,5	1			11
Karamanlı			3	0			12

Fülus-i Ulvî		3	4	0			16
Fülus-i Süfla		3	1,5	0		0,5	6
Kuz Fülus		3	2,5	0			10
Banaz		7	3	0			12
Kısırlar			1,5	1			7
Meşdi Çele (Mestçi Çele)		6	9	0	0,5	0,5	36
Üveysler	der divan-ı Çele		3	0			12
Tetimme-i Çele		5	3	0			12
Koğma		5	2,5	1			11
Belenviran-ı Gökçe n.d Merkeşler		8	6,5	1			27
Güney Gökçesu		5	4	1			17
Afşar Gökçesu		8	3	1			13
Muhsinler n.d. Müstakimler		10	3	1			13
Arab		5	1,5	1			7
Küplüce		3	1	1			5
nefs-i Çele n.d Değirmen Deresi		5	3	1			13
Bahşlar		4	2,5	0			10
Berk-i Kebir		7	3	0			12
Dumluca n.d Ilman		12	5,5	0			22
Sarıçam			0	3			3
Karakaya ma'a Kilisebükü		5	4	1			17
Çakırlar		6	1,5	1		0,5	7
Belenviran-ı Garb		7	4,5	0		1	18

Kuz-ı Kebir		17	16	0			64
Çorak		7	6,5	1			27
Kuz-ı sagir		7	3,5	0			14
Ağalar		7	0	3	0,5		3
Çay	gayr-i ez çiftlik-i Hüseyin Efendi	5	2	1			9
Ağacalar		6	3	0			12
Çukur	der divan-ı Ağacalar		1,5	0			6
Çepni-i Garb n.d Baba Haslar		9	4	1			17
Karataş			1	1			5
Yağlıca		10	11, 5	1			47
Tutaş		3	0	0			0
Muradlar			0	0			0
Tatçalı		5					
Sunkurlar (Gerede)		3					
Kökez		7					
Emet		3					
Komallı		10					
(silik)		6					
Çaşa-i Çelem		3					
Berk-i Sagir		2					
Koyluca		1					
Yenice-i Zahmani		7					
YEKUN		791			553		2227

SULTAN III. AHMED DÖNEMİNDE HAYİRSEVER BİR SARAYLI KADIN: EMETULLAH BAŞKADIN VAKFI VE VAKFİYELERİ*

Semiha NURDAN*

Öz: Bu makalenin konusunu, Sultan III. Ahmet dönemi Osmanlı saray kadınlarında biri olan Emetullah Başkadın'ın kurduğu vakıf ve vakıf hizmetleri teşkil etmektedir. Emetullah Kadın'ın kurduğu vakfın işleyiş usulünü belirleyen iki adet vakfiyesi vardır. Bu vakfiyeler incelenip değerlendirilmek suretiyle vakfın gelirini büyük ölçüde İstanbul'daki simkeşhanenin oluşturduğu saptanmıştır. Vakfın giderleri, hayır ve hizmet şartları 1707 ve 1724 tarihli vakfiyelerdeki bilgiler karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmada, Emetullah Başkadın'ın biyografisi ile ilgili ulaşılan bilgiler ele alındıktan sonra İstanbul, Bursa ve Mekke-i Mükerrerme'de yaptığı hayır hizmetleri, makaleye konu olan vakfiyeler ve diğer arşiv vesikaları ışığında değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Emetullah Başkadın, Vakıf ve Vakfiye, Simkeşhane, İstanbul, Bursa, Mekke-i Mükerrerme.

AN IMPORTANT PHILANTHROPIST PALACE WOMAN IN THE SULTAN AHMED III PERIOD: EMETULLAH BAŞKADIN FOUNDATION AND ITS FOUNDATIONS' DEEDS OF TRUST

Abstract: The subject of this article is the foundation (waqf) and foundation services established by Emetullah Başkadın, one of the Ottoman palace women in the period of Sultan Ahmet III. The foundations established by Emetullah Kadın have two deeds of trust (*waqfname*) that determine the way they operate. By examining and evaluating these foundations' deed of trust, it was determined that the income of the foundations of Emetullah Kadın was largely made up of the shop of silver wire (simkeşhane) in Istanbul. Foundation expenses, charity and terms of service were evaluated in a comparative way by evaluating the information in foundations' deeds of trust dated 1707 and 1724. At the same time, in

* Bu çalışmaya konu olan makale "Osmanlı'da Hayırsever Bir Saraylı; Emetullah Başkadın" başlığı ile bildiri konusu olarak 19.02.18 tarihinde "Bacıyan-ı Rum Etkinlikleri" çerçevesinde sunulmuştur. Ancak bu bildiri geliştirilerek vakfiyesi karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve diğer arşiv vesikalarıyla desteklenerek makale formatında hazırlanmıştır.

* Türk Tarih Kurumu Arşivi, bengusema@gmail.com

this study after giving the information about the biography of Emetullah Başkadın, the charity services in Istanbul, Bursa and Mekke-i Mükerrerme have been evaluated in the light of the foundations' deeds of trust and other archive documents.

Keywords: Emetullah Başkadın, Waqfs and Foundation, Simkeşhane, Istanbul, Bursa, Mekke-i Mükerrerme.

Giriş

Vakıf, bir kişinin mal varlığının tamamını veya bir kısmını hayır işlerine tahsis etmesinin müesseseye dönüşmüş halidir. İnsanoğlu gerek inançları sebebiyle gerekse iyiye güzele yönelmek için hayır yapma ihtiyacı hissetmiştir ve bu bağlamda hayır yapma düşüncesi insanlığın ortak bir yöneliştir. Osmanlı tecrübesi açısından ele aldığımızda öncelikli motivasyonun İslam dininin iyilik tasavvurundan ve ahiret inancına dair serdettiği birtakım ilkelerden bahsetmek mümkündür¹. Halka hizmeti Hakk'a hizmet olarak nitelendiren İslam dini, kişinin iyilik adına yaptığı her hayrın ahiret hayatında ona eşlik edeceğini, ebedi kurtuluşuna vesile olup bu ebedi hayatını güzelleştireceğini, üstelik devamlılığı olan bu hayırların (sadaka-i cariyeye) kişinin vefatından sonra amel defterine yazılmaya devam edileceği müjdesiyle samimi müminlerin hayır ve hasenat hizmetlerine özel bir rağbet göstermesini sağlamıştır². Özünde Allah'ın rızasını ve takdirini kazanma, hiçbir karşılık beklemeden ihtiyacı olan birinin yardımına koşma, kendinde olanı ihtiyaç sahipleri ile paylaşma ilkesine dayanan vakıf, topluma hizmet ve fayda amacı güden, sosyal, ekonomik ve dini boyutları olan bir müessesedir.

Hukukî bakımdan vakıf, alıp satmaksızın insanoğlunun veya dünyadaki bir canlının yararlanması ve bilhassa Allah rızası için bağışlanan malların, belli hukuki şartlara bağlanarak toplumun hizmetine sunulmasına matuf kurulan müessesenin adıdır. İslam hukuk literatüründe “*Menafi’i ibadullaha (yararı insanlara) aid olmak üzere tamamıyla haps olunan bir a’yndır*³” veya “*Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahpus ve memnu’ kılmaktır*”⁴ şeklinde tarifler yapılmıştır. Vakfı kuran kişiye “*vâkıf*” vakfedilen şeye “*mevkûf* ve *vakıf*” kendisine vakfedilen şahıs veya yere de “*mevkufun aleyh, merûtin leh, masârıf-ı*

¹ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, s. 3, Ankara, 1951, s. 479-518.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi”, *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 17-33.

³ Nazif Öztürk, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1983, s. 27.

⁴ Ali Himmet Berki, “Hukukî ve İçtimaî Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı V, Ankara, 2006, s. 9-10.

*vakf*⁵, vakfa *ihtibâs*, *tahbîs* ve *tesbîl* denir⁵. İslam tarihinde özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde vakıf bânileri arasında erkekler olduğu gibi pek çok kadına da rastlanır. Bu bağlamda makalenin odak noktasını Osmanlı Sultanı III. Ahmet döneminde (1703-1730) hayırsever bir saraylı kadın olan Emetullah Başkadın'ın vakıfları ve vakfiyeleri oluşturmuştur.

1. Vakıf ve Kadın

Vakıf müessesesinin tarihi, fonksiyonu ve ihdas edilme amacı itibariyle insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte, müessesenin, Osmanlı tecrübesi ile birlikte kemâle ulaştığını söylemek mümkündür. Temel motivasyonunu İslam'dan alan bu tekâmülün özünde, kadın erkek bütün müminlerin “Allah rızasını kazanma” veya toplum hayatına faydalı olma ideali yatmaktadır.

Osmanlı devletinde, kadınların içtimai ve iktisadi durumlarına göre güçlerinin yettiği ve imkânlarının el verdiği nispette vakıf kurdukları görülmektedir. Vakıf kimi zaman cami, çeşme, külliye, medrese, han, hamam veya darüşşifa gibi sosyal yapılar olarak ortaya çıkarken bazen de geliri bir mahalle mescidine, bir çeşme veya suyoluna tahsis edilen “para vakıfları” şeklinde oluşturulmaktadır. Anadolu'da Malazgirt Savaşı ile başlayan Türk dönemi boyunca bânileri erkek olduğu kadar kadın da olan vakıflara rastlanır. Selçuklular ve beylikler döneminde Sultan II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe tarafından Kayseri'de inşa ettirilen darüşşifa ve tıp medresesi, Sivas Divriği'de Turan Melek Hatun tarafından kurulmuş olan darüşşifa, Melike Hatun tarafından Ankara'da kurulan medrese, Karaman'da bulunan Hatuniye medresesi kurucuları kadın olan vakıf eserleri olarak zikredilebilecek en güzel örneklerdendir.

İslam hukuku açısından bir kişinin vakıf kurabilmesi için öncelikle hür ve akıl baliğ olması gerekir. Bu noktada hemen belirtilmesi gereken husus, vakıf kuran kadınların hür olduğudur. Saraylı kadınların yaptırdıkları hayır eserlerinin masrafları kurdukları vakıflar vasıtasıyla karşılanır. Osmanlı toplumunun her kesiminden kadınlar her dönemde vakıf kurmuş ve hatta bunların idaresinde bizzat vazife almışlardır. Lale Devri'nin önemli kadın simalarından birisi olan Emetullah Başkadın'ın da mensup olduğu saraylı kadınların genellikle “*hayri*” vakıf kurdukları görülür⁶. Bu kadınlar özellikle dinen kutsal sayılan Mekke, Medine ve buraları ziyaret eden hacılar için büyük vakıflar tesis ederler. Osmanlı'da vakıf kuran hanımların kutsal topraklara karşı ayrı bir hassasiyetinin varlığından söz

⁵ Öztürk, a.g.e. s. 30.

⁶ Hasan Yüksel, Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar), *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 51-52.

etmek mümkündür. Bu durum Emetullah Başkadın için de geçerlidir. Makalemize konu olan Emetullah Başkadın'la ilgili olarak H. 29 Zilhicce 1137 (8 Eylül 1725) tarihli Surre defterinde Medine-i Münevvere için ayrılan meblağ ve nereye sarf edileceği hususu ayrıntılı olarak belirtilmiştir⁷. Bu bilgiye göre Ravza-i Mutahhara'da hizmet edenlere ve Medine-i Münevvere'de *İane Nezareti*'ne toplam 80 kuruş gönderilmiştir. Emetullah Başkadın'ın vakıfları için bilgi veren 29 Zilhicce 1142 (15 Temmuz 1730) tarihli diğer bir Surre defterindeki kayıttan da yine Mekke'ye gönderilen surre miktarı ve nereye sarf edileceği bilgisine ulaşmaktayız⁸. Surre defterindeki kayıttaki farklı olan bir hizmet ise Mekke-i Mükerrerede temizlik (ferraş) görevini yapan kişi için 10 kuruş şartı vardır. Bu kayıttaki yekûn olarak belirtmemekle birlikte gönderilen surre miktarı toplamda 120 kuruş olduğu görülmektedir. İki Surre defteri arasında bulunan beş yıllık süreçte, bir önceki döneme göre, 40 kuruş daha fazla surre gönderildiği görülmektedir⁹. Varidât veya akarları itibarıyla büyük vakıflar meydana getiremeyen kadınların da bu kuruma kayıtsız kalmadığına, imkânları ölçüsünde vakıf hizmetlerine katıldıkları görülür. Kimi zaman bir bağ veya bahçe, bazen bir oda, dükkân veya menzil bazen de yalnızca nakit para aracılığıyla da vakıflar tesis edilmekteydi. Elde edilen gelirler hayır kurumlarının temizlik, aydınlatma, ısınma, tamir bakım kabilinden mutlak ihtiyaçlarına tahsis ediliyordu. Yine bu kabil vakıflarda, mübarek zaman dilimlerinde dar-ı bekaya intikal etmiş yakınları için yahut vefatından sonra kendisi için Kur'an, mevlid ve evrad okunması, bu merasimlere iştirak edenlere yemek, tatlı ve güzel kokuların ikram edilmesi türünden daha özel hizmetin şart koşulduğunu görülmektedir. Osmanlı sarayına mensup kadınlarının kurmuş olduğu vakıflara güzel bir emsal olan Emetullah Başkadın'ın vakfı bu tür hizmetlerin sunulması kadar kadın ve vakıf ilişkisi açısından da önemli bir örnektir. Bu vakfın tahliline geçmeden önce Emetullah Başkadın'ın biyografisi hakkında kısa da olsa bilgi vermek yerinde olacaktır.

2. Emetullah Başkadın ve Başkadınlık/Kadınfendilik Statüsü

Emetullah Başkadın III. Ahmed'in başkadını yani ilk eşidir. Genellikle başkadınlık ifadesi ilk eşler için kullanılan bir tabirdir. Makaleye konu olan Emetullah Başkadın, III. Ahmed'in eşi olan kadındır. Ancak zaman zaman

⁷Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: EV_HMK_SR_d: 926/7.

⁸Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: EV_HMK_SR_d: 1045.

⁹Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: EV_HMK_SR_d: 1045.

Emetullah başkadın ile III. Ahmed'in annesi Rabia Gülnüş Emetullah Sultan ile karıştırıldığı da olmaktadır¹⁰.

Emetullah Başkadın, H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyesinde künyesi “Devletlü Saadetlü Emetullah Kadın ibnet-i Abdülmennan” şeklinde geçmektedir¹¹. H. 1137 (M. 1724) tarihli ikinci vakfiyesinde ise baba adı zikredilmeden “Sultan Ahmed-i Sâlis hârem-i hümayûn inayet makrunlarından baş kadınlık rütbesiyle şerefrâz olan Emetullah Başkadın, III. Ahmed'in başkadınır” ifadesi yer almaktadır¹². III. Ahmet kadınları içinde en çok Emetullah Kadın'ı sevmiş ve saymıştır¹³. Emetullah Kadın III. Ahmed'in padişahlığının ikinci yılında Fatma Sultan'ı dünya getirir¹⁴. 1704 yılında doğan Fatma Sultan, III. Ahmed'in ilk kızı ve Silahdar Ali Paşa'nın eşi olur¹⁵. Emetullah Başkadın, III. Ahmed'in tahtan indirilmesi üzerine ömrünü Eski Saray'da tamamlamıştır¹⁶. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur, kabri Eyüp Sultan mezarlığındadır¹⁷.

Osmanlı Harem'inde başkadınlık unvanı Sultan II. Mustafa'dan (1695-1703) sonra ortaya çıkan bir kavram olarak görülmektedir. Bu çalışmaya konu olan vakfiye III. Ahmed dönemine ait olması hasebiyle Emetullah Hatun için başkadın tabiri kullanılır¹⁸. 18. yüzyıla kadar belgelerde padişah hanımlarına hatun dışında haseki, sultan, nadiren de hanım tabirleri ile ifade edilir. III. Ahmed'ten itibaren ise “kadın”, “kadınefendi” veya “başkadın” unvanları yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanır. Bu devirden sonra sultan unvanı daha çok padişah kızlarını ifade etmek için kullanılır. Oğlu tahta geçen padişah anneleri için de “kadınefendi” yerine “valide sultan” unvanı yaygınlaşır. Padişaha çocuk veren ikballere de kadınefendi denir ve bir daire tahsis edilir. Kadınefendiler kademlerine göre birinci, ikinci, üçüncü gibi sıralamalarla anılır. Bu kademler, kızlar

¹⁰ Bkz: Betül İbşirli Argıt'ta bazı makale isimleri vererek yanlışlığa dikkat çeker. Betül İbşirli Argıt, *Rabia Gülnüş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi., 2014, s. 188

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. D. No: 7027.

¹² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

¹³ M.Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: TTK yay., 2001, s.79.

¹⁴ Uluçay, a.g.e., s. 79-80.

¹⁵ İbşirli Argıt, a.g.e., s. 47-48.

¹⁶ Emetullah Başkadın'a ait 1164/ 1751 tarihli eşyalarının evsaf ve adetleri gösteren kayıttan ise, Emetullah Başkadın'a ait hatırı sayılır mücevherlerin listesi verilmektedir. Bkz: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA.e. No: 1281-25.

¹⁷ Uluçay, a.g.e., s.80.

¹⁸ Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul: Timaş Yay, 2017, s. 44.

ağasının arzı ve padişahın uygun bulmasıyla tayin edilir ve kadınefendiye verilen bir berat ile unvanı tescillenmiş olur. Padişah öldükten sonra haremi Eski Saraya (Saray-ı Atik) gönderilir. II. Mahmud döneminde kadınefendilere mutata maaş bağlandığı görülür. Kadınefendiler veya başkadınlar öldükten sonra muhallefâtı hazineye aktarılırdı¹⁹.

3. Emetullah Başkadının Vakfiyeleri

Vakfiye, vakıf kurucusunun akarlarını, hayrâtlarını, sunacağı hizmetleri ve hangi şartlar dâhilinde sunulacağı yazılı olduğu, şahitler huzurunda yapılan murâfa`a ile düzenlenen hukukî belgedir. Kadı tarafından tasdik edilmesi bakımından hukukî mahiyeti haiz vakfiyelerde, vakfi kuran şahıs, vakfın işleyişi hususunda düzenlediği hüküm ve kaideler ihtiva edilir²⁰. Kadı huzurunda düzenlenen vakfiyeler, hem mahkeme tutanakları mahiyetinde olan Şer'iyye sicillerine kaydedilerek tescil edilir hem de onaylı nüshası mütevellilere verilir. İslam medeniyetinin mütekâmil örnekleri olarak, Selçuklu ve Osmanlı`da vakfiyeler kazaskerler, kadılar, naibler, kadıların yetkilendirdiği kişiler veya evkaf müfettişleri tarafından onaylanır ve Şer'iyye sicil defterine kaydedilmek suretiyle vakıf hukuken kurulmuş sayılır²¹.

Kadın hayırseverliğine güzel bir emsal olan “Emetullah Başkadın`ın”²² iki ayrı vakfiyesi mevcuttur. Bundan dolayı iki vakfiye üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bunlardan birincisi, Topkapı Sarayı Arşivi`nde bulunan 7027 numara ile kayıtlı 29 Şaban 1119 (25 Kasım 1707) tarihli vakfiye; ikincisi ise, Vakıflar Genel Müdürlüğü`ne bağlı Vakıflar Kayıt Arşivi`nde bulunan 1644 numarada kayıtlı 23 Rebûlevvel 1137 (10 Aralık 1724) tarihli vakfiyedir. Genel olarak vakfiyeler, Sultan, kazasker, kadı veya kadı tarafından yetkilendirilen kişinin onay kısmı; Allah`a hamd u sena ve peygambere salavatın yer aldığı hamdele-salvele kısmı; vakıf kurucusunun lakap, şöhret ve kimliği hakkındaki bilgilerin yer aldığı kısım; akar ve hayrâtların belirtildiği kısım; sunulacak hizmet, hizmeti sunacak görevlilerin vasıfları ve ücretlerinin yer aldığı kısım; Hanefi fıkhına göre hüküm, dua-beddua kısmı, şahitlerin kayıtlı bulunduğu şuhudü`l-hâl kısımlarından

¹⁹ Ali Akyıldız, “Kadınefendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul, 2001, s. 94-95.

²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye`de Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Yay., 2003, s.4-6.

²¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III. Ankara: MEB Yay., 2004, s. 577.

²² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. D. No: 7027: VGMA, Def No:1644 müstakil defterler.

oluşmaktadır²³. Vakfiyelere göre küçük değişiklikler göstermekle birlikte genel usul bu şekildedir. Emetullah Başkadın'ın vakfiyesi de içindeki bölümler açısından genel diplomatika şekli kurallara uymaktadır.

Bu usul çerçevesinde çalışmamıza konu olan “Emetullah Başkadın” H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyesinin tasdik kısmının Haremeyn Evkaf müfettişi Abdullatif Razi tarafından tasdik edilmiştir. H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyenin ise Haremeyn Evkaf müfettişi Muhammed Salih, Rumeli kazaskeri Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, Anadolu kazaskeri Ataulah Efendi, Müfti Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından onaylandığı görülmektedir. Tasdik bölümünün ardından Allah'a hamd u sena, onun güç ve azametinin yüceliği, Hazret-i Peygambere, ashabına, ahbabına ve zevcelerine selat u selam yer almaktadır. Devamında dünyanın geçiciliğine karşı ahiretin bâki oluşunun ayet ve hadislerle edebi bir üslupla (kelam-ı kibarla) anlatıldığı bölüm gelmektedir. Bu bölümün ardından III. Ahmed Han'ın ve vakıf kurucusu olarak “Emetullah Başkadın”ın (övgülü cümlelerle) anlatıldığı bölüm yer alır. Her iki vakfiyede de bu kısımlar oldukça uzun ve edebi bir üslupla kaleme alınmıştır. Vakıfların yönetimi hususunda sırasıyla Emetullah Başkadın'ın vekili olarak, H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede Darüssaade ağası Süleyman Ağa ve müteveli İbrahim Efendinin; H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede de Darrüssaade ağası Hacı Beşir Ağa ve müteveli Mustafa Efendi vakıfların her türlü işlemlerinde yetkili kıldığı görülür.

Emetullah Başkadın hayrâtları Divanyolu'nda sebil, mektep ve muallimhane, Emin Bey mahallesinde mahzenli bir çeşme ile minber vaz ederek cuma ve bayram namazlarının eda edilmesinin temin edildiği bir cami olarak sıralanır²⁴. Emetullah Başkadın Vakfı'nın gelir ve giderleri arasında en büyük kalemi simkeşhane oluşturmaktadır. III. Ahmed'in Eski Darphane olarak bilinen yeri başkadını Emetullah Kadın'a temlik ettiğine dair H. 1119 (1707) tarihli bir berat kaydı vardır²⁵. Simkeşhanede, altın ve gümüş madenleri işlenmektedir. Aynı zamanda altın ve gümüşten mamul teller ipek ipliklere sarılmak suretiyle sırmalar elde edilmekte, bu sırmalarla Kâbe örtüsüne ve hanedan mensuplarının kıyafetlerine sırmalı işlemler yapılmaktadır. Aynı zamanda simkeşhaneler devletin kıymetli kumaş işleme merkezi durumundadır²⁶. Simkeşhaneleri günümüz

²³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s. 359-369.

²⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_06.

²⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi; TS. MA. e. : Dosya No: 852, Gömlek No: 90 (TSM No:7768-1).

²⁶ Diyanet İslam Ansiklopedisinde bulunan “Simkeşhane” maddesinde simkeşhanenin Rabia Gültüş Emetullah Sultan adına temlik verildiğini yazar ancak temliknamede geçen

kuyumcular çarşısı gibi altın ve gümüş işleme zanaatının icra edildiği bir mekân olarak düşünmek mümkündür. Emetullah Başkadın'ın simkeşhanesinin geliri ve gideri neydi? Simkeşhanenin muhasebe kaydından gelir ve giderleri hakkında bilgi bulunabilmektedir²⁷. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, vakfiyede geçen şartlarına göre; Ravza-i Muterreme ağalarına senede 40 altın gönderilmesi şartı aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Yıllık tutulan bu kayıtlardan, Simkeşhanenin gelir ve gider dengesinde meydana gelen farklılaşmayı yıllara göre tespit edilebilmektedir. Bu tespit dönemin ekonomik seyri açısından anlam ifade etmektedir. Emetullah Başkadın Evkafı'ndan Simkeşhane-i Cedid'de tutulan muhasebe defterine bakıldığında, Simkeşhanenin gelirinden Mekke-i Mükerrreme'ye gönderilecek para miktarında bir artış olmadığı görülmektedir²⁸. Simkeşhanenin ve mektebin yeri hakkında her iki vakfiyede aynı yer tarif edilmektedir. Bu sebeple H. 1119 (1707) tarihli vakfiyesinde geçen "*III. Ahmed'in, zevcesi Emetullah Kadın'a hibe ve temlik ettiği Sultan Bayezid-i Velî Camii kurbunda Eski Darphane yerine ve 2.645 zira' arsa üzerine yeniden bina edilen mektep ve kargir yedi adet dükkânlar, altlı üstlü 115 oda, mağaza, simkeş dolap yeri, fırın*"²⁹ ifadesi Simkeşhane'nin ve mektebin yerini tespit etmemizi sağlar. H. 1137 tarihli vakfiyesinde ise Simkeşhane'de bulunan oda sayısı 179 bab, 2 mahzen, 2 mağaza, 4 zarraf dükkânı olarak sayılmaktadır³⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere yaklaşık 17 yıl içinde Simkeşhane'ye 64 oda daha ilave yapıldığı görülmektedir. Bu dükkânların işletilme şartlarına bakıldığında ise tek kira ile tasarruf edilmesi şart koşulmaktadır.

Temelde aynı hizmetler için tanzim edilmiş ve aralarında 17 yıllık zaman farkı bulunan iki ayrı vakfiyede şart koşulan genel hizmetleri, bu hizmetlerin ifasında istihdam edilen vazifeliler ve tahsis edilen ücretleri

ifade de bunun yanlış olduğu kanıtlamaktadır. Temliknameye göre, III. Ahmed tarafından Emetullah Başkadın'a verildiği görülmektedir. Bkz: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA. e. : Dosya No: 852, Gömlek No: 90 (TSMA No:7768-1).

²⁷ Emetullah Başkadın Evkafından Simkeşhane-i Cedid'de tutulan muhasebe defteri. Simkeşhanenin gelirinden Mekke-i Mükerrremeye gönderilecek olan paranın miktarı ve nereye sarf edileceğini bildiren muhasebe kaydı. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA. d. : Dosya No: 6513.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA. d. : Dosya No: 6513.

²⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. d. No: 7027_8.

³⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

derli toplu bir arada sunmak ve aralarında mukayese imkânı sağlamak için ulaşılan veriler aşağıda tablo halinde sunulmaktadır.

Emetullah Başkadm'a Ait İki Ayrı Vakfiye'deki Hizmet Şartları ve Tahsisât				
Hizmetin Nevi ve Tahsis Edilen Ücretler	H. 1119 Tarihli Vakfiye		H. 1137 Tarihli Vakfiye	
	Tutar	Birim	Tutar	Birim
Tevliyet (Günlük)	12	Akçe	40	Akçe
Katıplık (Günlük)	8	Akçe	8	Akçe
Câbîlik (Tahsildâr) (Günlük)	10	Akçe	20	Akçe
Simkeşhâne / Serodacı (Odacıbaşı) (Günlük)	4	Akçe	---	---
Simkeşhâne / Ferraş (Günlük)	10	Akçe	10	Akçe
Simkeşhâne / Hâfız-ı Tas (Günlük)	---	---	3	Akçe
Râh-ı Âb (Suyolcu) (Günlük)	4	Akçe	4	Akçe
Mektep / Kur'an Muallimi (Günlük)	30	Akçe	30	Akçe
Mektep / Halife (Günlük)	15	Akçe	15	Akçe
Hat Hocası (Günlük)	10	Akçe	10	Akçe
Mektep / Saka-yı Mekteb (Günlük)	5	Akçe	5	Akçe
Sebilci (H.1119 Tarihli vakfiyede 2, H.1137 Tarihli vakfiyede 3 kişi vazifelendirilmiş)	2x8	Akçe	3x8	Akçe
Âb Keş (Kenife su temini) (Günlük)	---	---	4	Akçe
Mezbele Keş (Temizlik Hizmeti)	---	---	10	Akçe
Bevvâb	---	---	10	Akçe
Mektep / Meremmet (Tamirci)	---	---	4	Akçe
Mektep / Genel Temizlik Hizmeti	8	Akçe	8	Akçe
Mektep / Kömür Tahsisâtı	2000	Akçe	3400	Akçe
Muallim ve Öğrenciler İçin Tahsisat	Muallim, Halife ve 50 Öğrenci için elbise ve papuç bahası		60 Öğrencinin her birine yıllık 800 akçe burs. (Toplamda 48.000 Akçe)	

Dibekli Mescid Çeşmesinin Tamir ve Termimi	---	---	Tutar Yok	Tutar Yok
Galle Fazlası (Harcamalar yapıldıktan sonra artan paranın tahsisi)	---	---	Kendisine, vefatından sonra evladlarına ve nesli kesilirse III. Ahmed Kütüphanesine tahsisi.	
Mektep / Hocalar ve Talebenin Piknik Tahsisatı (Teferrüç ve Seyir / Yıllık)	40	Kuruş	40	Kuruş
Mektep / Kalay, sünger, süpürge nevinden malzemeler için yıllık tahsisat	---	---	1200	Akçe

Tablodaki bilgilere göre vakfedilen dükkân, oda, fırın ve mağazalar kiraya verilerek elden edilen gelirden vakfın hayrât, görevli ve hizmet giderleri karşılanmaktadır³¹. Vakfın mütevellisine H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede günlük 12 akçe ücret tahsis edilirken; H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede bu tutar günlük 40 akçe olarak tayin edilmiştir³². Hesap-kitap işlerinden anlayan bir kimesnenin kâtip olacağı ve günlük 8 akçe tahsisi her iki vakfiyede de bir değişiklik yapılmadan yer almaktadır³³. Müstakim ve mütedeyyin bir kimesnenin icra edeceği câbilik (tahsildar) ücreti H. 1119 (M. 1707) tarihli olan vakfiyede 10 akçe iken H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede günlük ücretin 20 akçeye çıkarıldığı görülmektedir³⁴. H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede Simkeşhane'deki odaların düzenini sağlamak için dindar bir ser odacı (odacı başı) günlük 4 akçe ile görevlendirilmişken H. 1137 (1724) tarihli vakfiyede böyle bir görevliye

³¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. D. No: 7027, poz no: 9-11: 1119 tarihli Vakfiyesinde görevliler için ücretler şöyle şart koşulmuştur: Mütevellî günlük 12 akçe, kâtip günlük 8 akçe, cabi günlük 10 akçe, mektep hocasına günlük 30 akçe, mektep için bir kimse halife olacak ve günlük 15 akçe alacak, bir kimse hat talimi yapacaktır ve günlük 10 akçe, bir kimse mektepte ferraş olacak ve günlük 8 akçe, mektepte bir kimse sakalık yapacak musluklara gerekli suyu taşıyacak ve günlük 5 akçe, 2 kişi eski sebilde görev alacak her biri için günlük 8 akçe, bir kimse rah-ı ab (suyolcu) olup günlük 4 akçe, Simkeşhanede bevraplık görevi için günlük 10 akçe, ser-odacı günlük 4 akçe, odaların kenefini temizlemek ve su taşımak için bir kişi günlük 5 akçe, bir kişi kenef-i ferraşlık için günlük 4 akçe görevli ücreti ödenecek, Mektepte bulunan 50 çocuk için her sene elbise ve pabuç satın alınacak, hoca ve halife de bundan yararlanabilecekler, mektep için her sene 2000 akçelik kömür alınacak, Sebil için iki masura su.

³² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_07.

³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

³⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

yer verilmemiştir³⁵. Simkeşhane avlusunu ve sokaklarını temizleyen ferraşa günlük 10 akçe verilmesi her iki vakfiyede aynı şekilde yer almaktadır³⁶.

H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede herhangi bir kaydı olmayan Simkeşhane'deki çeşme için H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede hâfız-ı tas olan bir kişiye günlük 3 akçe ücret tayin edilmiştir³⁷. H. 1137 (M. 1724) tarihli olan vakfiyede akar ve hayrâtlarıyla Dibekli Mescit yanında inşa edilen çeşmenin tamir ve termimi vakfın gelirlerinden karşılanması şartı vardır³⁸. Yine H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede belirtilen harcamalar yapıldıktan sonra artan para ile vakıf hayatta olur ise kendisine, vefatından sonra evlatlarına, evlatlarının nesli kesildikten sonra Sultan III. Ahmed Kütüphane Vakfı'na tahsisi şartı mevcuttur.

Emetullah Başkadının her iki vakfiyesinde başka ne tür bilgiler yer almaktadır? Her iki vakfiyede mektep hakkında da önemli bilgilere yer verilmektedir. Buna göre dindar bir kimse Kur'an öğretecek ama bunu yaparken rikkat, dikkat ve mülayemet üzere davranacak, bu görevine karşılık günlük 30 akçe yevmiye verilecektir³⁹. İyi huylu, iyi ahlak sahibi olan bir kişi halife yani muallim asistanı olacak ve çocukları koruyup kollayacak, çocuklara her türlü ihtimamı gösterecek, bu görevi karşılığında günlük 15 akçe alacaktır. Her iki vakfiyede de muallim ve halife için aynı şart ve ücret tahsisi yapılmıştır. Hat sanatında mahir olan bir kimesne mektepte meşk edecektir. Her iki vakfiyede de hat hocası için günlük 10 akçe yevmiye tayin edilmiştir⁴⁰.

Her iki vakfiyede muallim, halife ve öğrencilerin elbise, yeme-içme, ısınma ihtiyaçlarının karşılanmasına, bazı görevlilere yevmiye verilmesine, okulun tamiratına yönelik hususlarla ilgili teferruatlar yer almaktadır. Örneğin H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede muallim, halife ve 50 öğrenci için elbise ve pabuç alınması şartı vardır. H. 1137 (M. 1724) tarihli olan vakfiye de ise mektepte okuyan 60 öğrencinin her birine (yeme-içme giderleri için) 800 akçeden yıllık 48 bin akçelik burs şartı getirilmiştir. Ayrıca H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede zikri geçmemekle birlikte H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede bir muallimhaneden

³⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. d. No: 7027_11.

³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_06.

³⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_07.

³⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

³⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

⁴⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_05.

bahsedilmektedir⁴¹. Öğrencilerin ısınması için H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede 2000 akçelik kömür alınması şartı varken bu rakam H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede 3400 akçe olarak tayin edilmiştir⁴². Mektebin râh-ı âb yani su yolu hizmeti yapan vazifelilere günlük 4 akçe ücret tahsisi her iki vakfiyede de aynıdır. Bir diğer vazifeli günlük 5 akçe karşılığında saka-yı mektep vazifesini ifa edecek, yani mektebin su ihtiyacını karşılayacaktır⁴³. H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede sebilci sayısı 2 iken, H. 1137 (1724) tarihli vakfiyede vazifeli sayısı 3'e çıkarılmış, bunların günlük 8 akçe olan ücretleri her iki vakfiyede de aynı tutulmuştur⁴⁴. Mektepte okuyan talebenin hocalarıyla birlikte mesire (piknik) yapması, (teferrüç ve seyir) için her sene 40'ar kuruş tahsis edilmiştir. H. 1137 (M. 1724) tarihli olan vakfiyede, senede 1200 akçelik kalay, sünger ve süpürge gibi mektebin temizlik malzemesinin alınacağı kaydı vardır. Ayrıca bir kişi günlük 4 akçe ücret karşılığında ab-ı keş kenifin (tuvalet) su ihtiyacını karşılayacak, çöpleri temizleyen mezbele keşe günlük 10 akçe, bevva (mektebin kapıcısına) günlük 10 akçe verilecektir. Meremmet (tamirci) ücreti günlük 4 akçe olarak tayin edilmiştir⁴⁵. Her iki vakfiyede de mektebin genel temizliği için günlük 8 akçe ücret mukabili bir kişinin görevlendirilmesi şartı vardır.

H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyede yer almayan fakat H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede ayrıntılı olarak zikredilen bazı hizmetler de tespit olunmaktadır. Bunların başında cami hizmeti gelmektedir. Emin Bey Mahallesinde bulunan camide imamlık yapan kişiye günlük 2 akçe, cami müezzinine günlük 2 akçe, ser-mahfil (yani cüz dağıtan ve toplayan) kişiye günlük 3 akçe, devirhana günlük 3 akçe, sala müezzinine günlük 2 akçe, ab-ı keş ve kayyuma 2 akçe verilecektir. Caminin ışıklandırması için 130 kuruş sarf edilmesi, ayrıca Demirkapı'daki Daye Hatun Camiindeki kandiller için senelik 50 vukıyye zeytinyağı alınması, duacıların (iki kişi olacak) her birine günlük 2'şer akçe yevmiye verilmesi şartları bulunmaktadır⁴⁶.

H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiyede kaydedilen hizmetlerden birisi de Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif hizmetidir. Hücre-i Mutahhara (Hz. Muhammed'in naaşının bulunduğu yer) masrafları için senede 40 altın gönderilmesi, Cibril kapısına senede 10 altın sarfedilmesi, Medine'deki

⁴¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_07.

⁴² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_06.

⁴³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_06.

⁴⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_05.

⁴⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_06.

⁴⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA); Defter No:1644_05.

Harem-i Şerif dâhilinde bulunan hamamın bütün giderleri için yıllık 80 altın gönderilmesi, Ravza-i Mutahhara civarında su dağıtan görevlilere yıllık 28 altın verilmesi, Haremeyn şeyhlerine denetim vazifesi için yıllık 2 altın ödenmesi, Mekke'de Beyt-i Mutahhara'da temizlik görevinden sorumlu kişiye senede 10 altın verilmesi, Mekke'de Beyt-i Mutahhara ahalisine senede 200 kuruş gönderilmesi, Mekke-i Mükerrreme ağalarına senede 40 altın tahsis edilmesi, Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara civarında bulunan fukaraya yıllık 200 kuruş verilmesi, Medine ahalisine 200 kuruş surre gönderilmesi Emetullah Başkadın vakfının üstlendiği hizmetlerdendir⁴⁷. Ayrıca Kudüs-i Şerif ahalisi için yıllık 200 kuruş surre gönderilmesi, simkeşhanenin gelir fazlasının da yine Haremeyn hazinesine sevk edilmesi hususunda yaklaşık yüz yıl sonrasına ait H. 1215 (M. 1800/1801) tarihli bir hatt-ı hümayun,⁴⁸ bu hizmetin daha sonraki yıllarda da devam ettiğini göstermektedir. Vakfiyede kaydedilen hizmetlerden birisi de Emir Sultan ile İstanbul'da bulunan Eyüp Sultan türbeleri ile ilgilidir. Bursa'da bulunan Emir Sultan Türbesi'nde cüz okuyan kişilere yıllık 105 kuruş verilmektedir⁴⁹. Ayrıca İstanbul'da bulunan Eyüp Sultan Türbesi'nde de her gün cüz okuyan otuz kişiye her birine günlük 2'şer akçe tahsis edilmiştir⁵⁰. Eyüp Sultan'da hâfız-ı cüz (cüz dağıtan ve toplayan) olan 2 kişiye de günlük 2'şer akçe verilmesi şartı mevcuttur.

Vakfiye şuhûdu'l-hâl kısmı ile tamamlanmaktadır. Genelde vakfiyelerdeki şuhûdu'l-hâl bölümleri bir bakıma vakfiyenin istinad ettiği zümreyi göstermekte, aynı zamanda itibar ve şöhretini ifade etmektedir. Buradaki her bir isim vazifesinin ve unvanının yüksekliği nisbetinde vakfın sahiplenildiğini, akarât ve hayrâtlarının güvenilirliğini göstermektedir. Bu bakımdan aşağıda örneği görüleceği üzere saraylı kadınların kurduğu vakıflara ait vakfiyelerin şuhûdu'l-hâl kısımları dönemin yüksek mevkilerde vazife gören devlet adamlarının isimleriyle teyid edilmekte ve bugünkü ifadesiyle bir tür güçlü referans ağı meydana getirmektedir. H. 1119 (M. 1707) tarihli Emetullah Başkadın Vakfiyesi'nde şahit olarak umdetü'l-emâcîd ve'l-ekârim el-hâc Mehmed Efendi kethüdâ-i hazret-i Vâlide Sultan dâmet ismetuhâ, umdetü ashâbü't-tahrîri ve'l-kalem el-hâc

⁴⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_07.

⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi; Hat; No:1480-76. Bkz; Saray-ı Cedid'deki Sultan Ahmed Kütüphanesi Vakfı ile Emetullah Baş Kadın'ın Simkeşhane Vakfı gelirleri fazlasından Şeyhülharem, naibülharem, hazinedar-ı harem ve sair görevlilerin maaşları ödendikten sonra geriye kalan meblağın Haremeyn Hazinesi'nde muhafaza edilmesi hakkında verilen 29 Zilhicce 1215 tarihli Hatt-ı Hümayun.

⁴⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_07.

⁵⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_07.

Osman Efendi muhâsib-i Haremeyni`ş-Şerîfeyn, zübdetü erbâbü`t-tasrîri ve`r-rakam el-hâc İbrahim Efendi mukâta`a-i Haremeyni`ş-Şerîfeyn, umdetü`l-a`yân el-hâc Ali Ağa kethüdâ-yı teberdârân, kıdvetü`l-akrân Ali Ağa baba?-yı hazret-i ağa-i Dâru`s-Saâde, mefharu`l-a`yân el-hâc Ahmed Efendi mütevellî-i hazret-i Ebî Eyyüb el-Ensârî, zübdetü`l-emâsil el-hâc Süleyman Ağa ser-kahve-i hazret-i Ağa-i Dârussaâde, fahrü`l-müderrişini`l-kirâm Ahmed Efendi kâtib-i müfettiş-i Haremeyn, zübdetü`l-emâcid el-hâc İbrahim Efendi mütevellî-i Haremeyni`ş-Şerîfeyn, fahrü`l-akrân Mehmed Efendi ser-halife-i muhasebe-i Haremeyn, mefharü`l-küttâb Hasan Efendi kisedâr-ı Haremeyn, Mehmed Efendi halife-i mukâta`a kayd edilmişlerdir⁵¹. Emettullah Başkadın`ın ilk vakfiyesindeki şahitlere baktığımızda Vâlide Sultan kethüdası, Haremeyni`ş-Şerîfeyn mukâta`acısı, kisedarı, müfettişi ve muhasibi ile türbedarlar kethüdası, Ebî Eyyüb el-Ensârî mütevellisi, Dâru`s-Saâde ağası gibi önemli şahıslarının isimleri ile karşılaşmaktayız. Emettullah Başkadın`ın H. 1137 (1724) tarihli vakfiyesinde ise şuhudu`l-hâl olarak umdetü erbâbü`t-tahrîri ve`l-kalem Ali Efendi muhasib-i Haremeyn-i Şerîfeyn, zübdetü ashâbü`s-satrı ve`r-rakam Mustafa Efendi mukâta`a-i Haremeyn, fahrü erbâbü`t-tahrîri el-hac Hasan Efendi ser-halife-i muhasib-i Haremeyn, Mehmed Efendi ser-halife-i mukâta`a-i Haremeyn-i Şerîfeyn, İbrahim Efendi bin Mehmed kisedar-ı muhasib-i Haremeyn, fahrü`l-akran Hacı Ali Ağa kethüda-i teberdaran, Hacı İbrahim Ağa vekil-i harc-ı teberdaran, Hacı İsmail Ağa ser-Kahve-i hazret-i Ağa-yı müşârun ileyh, Hacı Hüseyin Ağa teberdaran isimli kişiler görülmektedir⁵². Aralarında yaklaşık 17 yıl fark olan vakfiyeler kıyaslandığında Emettullah Başkadın`ın ikinci vakfiyesindeki şahit kişilerinin isimleri değişse de sahip oldukları makamlar hemen hemen aynı kalmıştır. Bu durum Emettullah Başkadın`ın vakfını kurumsallaştırdığını ve sağlam temeller üzerine kurduğunu da göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti`nde padişahlar gibi saray kadınları da büyük vakıflar kurarak pek çok sosyal hizmetin görülmesini ve devamlılığını sağlamışlardır. Osmanlı Devleti`nde vakıf tesisi devlet politikası olarak teşvik edilmiş ve yüksek zümreler tarafından rağbet görmüştür. Bu çerçevede saraylı kadınlara padişah tarafından sunulan inam, temlik, ihsan ve maaşlar suretiyle tasarruflarına geçen, gelir getiren mülkler sayesinde ciddi bir sermaye birikimi olmuş ve bu birikim neticesi tesis edilen vakıflar

⁵¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. d. No: 7027_14.

⁵² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; (VGMA): Defter No:1644_08.

aracılığıyla pek çok kamu hizmetinin yerine getirilmesi sağlamıştır. Saray çevresine mensup insanlar tarafından kurulmuş vakıf sayısının çokluğu, dinî bir vecibeyi yerine getirme mesuliyetinin yanı sıra siyasi iradenin bu teşvik ve desteklerin bir sonucudur. Vakıf kuran saraylılar arasında kadınlar da mevcuttur. Bu saraylı kadın vakıflarından birisi de Sultan III. Ahmet'in başkadını (zevcesi) Emetullah tarafından kurulan vakıftır. Emetullah Başkadın Vakfı'nın vakfiyesine Osmanlı toplum hayatına katkısı açısından bakıldığında özellikle işletme olarak kurulan "simkeşhane" büyük önem arz etmektedir. Darphaneye gümüş temin eden stratejik bir kurum olarak simkeşhanenin yakın çevreden güvenilir bir ele verilmesi anlamlıdır. Simkeşhanenin yeri ve burada istihdam edilen meslek erbapları hakkında H. 1119 (M. 1724) tarihli vakfiyede oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Divanyolu'nda Eski Darphane yeri denen mahalde bulunan simkeşhanedeki dükkânların gelirleriyle aynı mahalde yaptırdığı muallimhane, mektep ve çeşmenin, Emin Bey Mahallesinde yaptırdığı çeşmelerin bakım onarım ve hizmetli giderlerinin karşılanması, talebelere burs verilmesi, kılık-kıyafet alınması ve mektep öğrencilerinin her yıl mesireye götürülmesi gibi şartların mevcudiyeti saraylı kadınların sosyal sorumluluk anlayışının güzel bir örneğidir. Emetullah Başkadın'ın H. 1119 (M. 1707) ve H. 1137 (M. 1724) tarihli iki vakfiyesi üzerinden yapılan değerlendirmelerden zaman içinde vakıf gelirlerinin arttığı ve bunun sonucunda farklı ve yeni hizmet alanlarının açıldığı görülmektedir. H. 1137 (M. 1724) tarihli vakfiye ile H. 1119 (M. 1707) tarihli vakfiyenin hizmet ve ücret bakımından bir tür tashihi yapılmış ve yeni hizmet alanlarıyla ilgili şartlara yer verilmiştir. Ayrıca Bursa'da Emir Sultan ve İstanbul'da Eyüb Sultan türbelerinde cüz okutulması, ilgili vazifelilerin ücretlerinin karşılanması yalnızca H. 1137 (1724) tarihli vakfiyede yer alan hizmetlerdir. Aynı şekilde Emin Bey mahallesinde minber vaz ederek Cuma namazlarının kılındığı bir camiye dönüştürdüğü mabedin giderlerinin karşılanması, burada mevlid-i şerif okutulması, Medine'de Hücre-i Mutahhara, Mekke'de Beyt-i Muhtereme görevlilerinin ücretlerinin tahsisi, Mekke ve Medine'ye yıllık 400 kuruşluk surre gönderilmesi, bu mukaddes beldelerin fukarası için yine yıllık 400 kuruş yardım yapılması, Medine'deki hamamın giderleri için yılda seksen altın ödenmesi, Kudüs ahalisine yıllık 200 kuruşluk surre sevk edilmesi saraylı kadınların kutsiyete ve kutsal topraklara olan hassasiyetlerinin de bir göstergesi olarak vakfiyeye yansımıştır.

Kaynakça

1-Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Nurdan, S. (2020). Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadm Vakfı ve Vakfiyeleri. ANKARAD, 1(1), 179-195.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: Vakfiye; TS. MA. D. No: 7027.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA. E.: Dosya No: 852, Gömlek No: 90 (TSMA No:7768-1).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA.E. No: 1281_25.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: EV_HMK_SR_d: 926/7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: EV_HMK_SR_d: 1045.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: TS. MA. D: Dosya No: 6513.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı; Osmanlı Arşivi: HAT; No:1480-76.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA; Defter No:1644 müstakil defter.

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Süheyl Ünver Koleksiyonu No:291 (SÜ_291_54)

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

AKYILDIZ Ali, “Kadmefendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, İstanbul 2001, ss. 94-96.

-----, *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem’de Hayat ve Teşkilat*, İstanbul: Timaş Yay. 2017.

BERKİ Ali Himmet, “Hukukî ve İçtimai Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, sayı V (2006), ss. 9-10.

İBŞİRLİ Argıt Betül, *Rabia Gülmüş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

KÖPRÜLÜ Bülent, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. VIII, sayı.3, Ankara, 1951, ss. 479-518.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Kubbealtı Neşriyatı 1998.

ÖZTÜRK Nazif, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1983.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III. Ankara: MEB Yay., 2004.

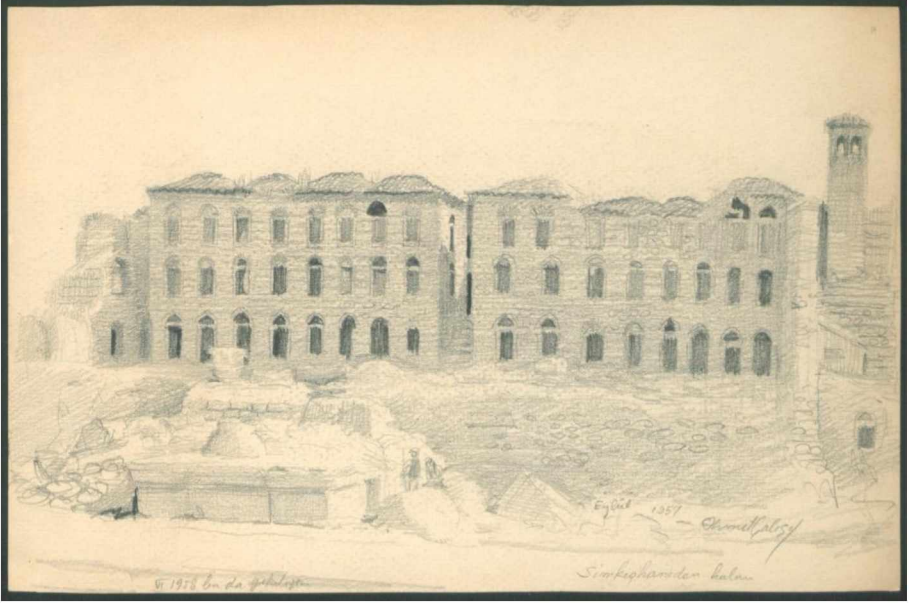
ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: TTK Yay., 2001.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi”, *Osmanlı*, c. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999, ss. 17-33.

-----, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Yay., 2003.

YÜKSEL Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, c.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 49-55.

Ek: 1 Simkeşhanenin Resmi

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA OSMANLI DEVLETİ VE BUHARA EMİRLİĞİ ARASINDAKİ HEDİYELEŞME

Fatma ÖZABA*

Öz: Hediyeleşme geleneği, tarih boyunca kültürlerarası etkileşimi sağlama ve devletlerarası iyi ilişkiler kurma yolunda önemli bir unsur olmuştur. Ve diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti tarafından da toplumlararası siyasi, kültürel, ekonomik vb. ilişkileri geliştirmek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşme konusu ele alınmıştır. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği hüküm sürdükleri tarih boyunca dostane ilişkiler kurmuş ve hediyeleşme geleneğine de sıklıkla yer vermişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı arşivindeki belgeler incelenerek, iki taraf arasındaki hediyeleşmenin hangi yollarla gerçekleştiği, hediye olarak verilen ürünlerin neler olduğu ve hangi amaç doğrultusunda verildiği gibi konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği'nin kültürel yaşamına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Buhara, Hediye.

IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS GIFT EXCHANGE BETWEEN OTTOMAN EMPIRE AND BUKHARA EMIRATE

Abstract: The tradition of gifting has been an important factor in providing intercultural interaction and establishing good interstate relations throughout history. As in other states established the Ottoman State also included inter-communal political cultural economic etc. used to improve relationships. In this study the issue of gifting between the Ottoman Empire and Bukhara Emirate was handled. Ottoman Empire and the Bukhara Emirate established friendly relations throughout their history and included the tradition of gifts. In this study, by examining the archive documents, it was tried to clarify the issues between the two state, the ways in which the gifts were given, what the products were given as gifts and for what purpose. Thus it was aimed to contribute to the cultural life of the Ottoman Empire and the Bukhara Emirate.

Key words: Ottoman Empire, Bukhara, Gift.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, ozabafatma@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2446-4761.

Giriş

Hediye kelimesi, Arapça'da “yol göstermek, doğru yola iletmek” anlamındaki hidâyet (hüdâ, hedy) kökünden türemiştir. Türkçe'de ise armağan kelimesiyle ifade edilen hediye kelimesi genelde, “insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne” anlamını taşımaktadır.¹ Farsça pîşkeş kelimesi de sözlükte “hediye, armağan” anlamına gelmekte olup, terim olarak Osmanlı Devleti'nde padişah başta olmak üzere sadrazam ve diğer devlet adamlarına, şehzadelere alt makamlardan takdim edilen hediyeleri ifade etmektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde² vezirlerin gelirlerinden bahsedilirken “*Ve onlara âyide benim rikâb-ı hümâyunuma her nereden haraç ve âdet-i ağnâmdan ve pîşkeş gelirse vüzerâma ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsin*” şeklinde yer alan ifadeden pîşkeşin kısmî de olsa bir gelir telakkî edildiği ve padişaha sunulan pîşkeşlerde bazı görevlilerin de paylarının bulunabileceği anlaşılmaktadır.³ Bununla birlikte genellikle padişahlar tarafından nakdî olarak verilen hediyelerin ise “bahşış ve ihsan” anlamına gelen *atıyye* ya da *atıyye-i seniyye* kelimesiyle adlandırıldığı bilinmektedir.⁴

Gerek Orta Doğu'da gerekse Batı'da kurulmuş diğer devletlerde olduğu gibi Türk devlet geleneğinde de hediyeleşme, devletlerarası ilişkilerde ve devletlerin iç işlerinde önemli bir unsur olmuştur. Öyle ki Türk devlet geleneği ve ortak kültür coğrafyasındaki uygulamalara bakıldığında, siyasî kültürün vazgeçilmez bir parçası olarak hediyeleşme geleneğinin öne çıktığı görülmektedir. Eski Türk devletlerinden itibaren hediyelerin verilmiş amaçları genel itibarıyla; dostluk, sevgi, hürmet, itaat, zafer, kutlama, barış, yardım ve hâkimiyeti tanıtmaya şeklinde kendini göstermiştir. Bu hediyelerin türü ve sayısı ise verildiği dönem, toplumun değer yargıları, verilmiş sebebi, ilişkilerin derecesi, hediyeyi alan veya veren kişinin statüsü gibi unsurlara göre değişmiş ve devletlerarası ilişkilerde pek çok amaca hizmet etmiştir.⁵

¹Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *TDVİA*, c. XVII (1998), s. 151.

²Hediyeleşme geleneğine ilk kez bir kanunnâmede yer verilmesi II. Mehmed dönemine (1444-1446, 1451-1481) denk düşmektedir. Devlet'in teşkilât ve teşrifât kâidelerini ilk defa bir araya getiren Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde hediyeleşme, “pîşkeş” kelimesiyle kendini göstermiş ve yukarıda görüldüğü üzere, *haraç ve âdet-i ağnam* türü vergilerin yanında zikredilmiştir. Bkz. , Fatma Ünyay Açıkgöz, “Osmanlı Devleti'nde Pîşkeş (XVII. Yüzyıl)”, *Turkish Studies*, c. XIII/ sy. 24 (2018), s. 291.

³Filiz Karaca, “Pîşkeş”, *TDVİA*, c. XXXIV (2007), s. 294; Ahmet Nezihî Turan, “Bir Pîşkeş Defteri İçin”, *OTAM*, c. XIII/ sy. 13 (2002), s. 60.

⁴Feridun Emecen, “Atıyye-i Seniyye”, *TDVİA*, c. IV (1991), s. 64.

⁵Ünyay Açıkgöz, a.g.m. , s. 290.

Devletlerarası ilişkilerde önemli bir yeri olan hediyeleşme geleneğinin Osmanlı Devleti tarafından kuruluş döneminden itibaren sürdürüldüğü bilinmektedir. Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Karacahisar'ın fethi sonrasında Osman Gazi tarafından Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad'a (1298-1302)⁶ çeşitli hediyeler gönderildiği ayrıca Sultan tarafından gönderilen hediyelerin de Osman Gazi tarafından kabul edildiği anlatılmaktadır.⁷ Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Osmanlılarda hediyeleşmenin kökeni Osman Gazi'ye kadar uzanmaktadır.

Osmanlı kroniklerinden anlaşıldığı kadarıyla hediyeleşmeler, daha çok düğünler ve padişahın huzuruna çıkma veya fetihlerle sınırların genişlediği, gelirlerin arttığı dönemlerde zafer dönüşü ganimet mallarından takdim edilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Kroniklerde padişahlara "hediyehedâyâ" ve "pîşkeş" adıyla sunulan hediyelerle ilgili epeyce kayda rastlanmaktadır. Mesela, I. Murad'ın oğlu şehzâde Bayezid ile Germiyanoglu'nun kızının düğününde etrafın beyleri ve yabancı hükümdarlar iyi atlar, katarla develer, köleler, cariyeler, altın ve gümüş tepsiler içinde filoriler gibi çeşitli hediyeler göndermişlerdi. II. Murad'ın Düzmece Mustafa olayını bertaraf etmesinden sonra ise Bursa'ya gelmesiyle şehir halkı toplanarak onu karşılamış; ayan ve eşraf padişaha pîşkeş olarak elbiseler sunmuşlardı. Yine 1475'te Kefe'nin fethinden sonra komutanların ganimetlerle II. Mehmet'in huzuruna çıktıkları bilinmektedir. Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa, bir sefer dönüşünde Kanunî Sultan Süleyman'a; omuzlarında birer top çuha taşıyan iki bin tutsak, ellerindeki gümüş tepsiler içindeki atlas keselerle biner altın taşıyan yüz köle, yine ellerindeki altın tepsiler içinde inci, mercan tepsiler, gerdanlıklar, altın kadehler gibi eşyalar taşıyan iki yüz cariyeye hediye etmiştir.⁸ Yine 1649'da Kandiye kuşatmasından sonra yeniçerilere padişah IV. Mehmed (1648-1687) tarafından atıyye verildiği⁹ bilinmektedir.

⁶Anadolu Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad hakkında bkz. Faruk Sümer, "Keykubad III", *TDVİA*, c. XXV (2002), ss. 360-361.

⁷Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 62; Derviş Ahmed Aşık, *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013, s. 47.

⁸Fatma Ünyay Açıköz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye Ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan Ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 31-33; aynı yazar, a.g.m., s. 291.

⁹Kâtib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, c. II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016, s. 1005.

Bu örnekleri Osmanlı'nın son devirlerine kadar çoğaltabilmek mümkündür. Mesela, Âli Paşa'nın Avusturya İmparatoruna birtakım hediyeler gönderdiği,¹⁰ 1829 tarihinde İstanbul'da bulunan Rusya murahhaslarına pırlantalı zarf saatler, mücevherler hediye edildiği, Rusya'nın Osmanlı murahhaslarına ise mücevher kutular, yeşil çuka feraceler, kakum ve semmûr tulumlar, altın saat, hatta hediye olarak çay dahi verildiği bilinmektedir.¹¹ Londra'dan dönen Mîrlivâ Nâmık Paşa'nın getirdiği İngiltere kralının nâmesinde kral, hediye olarak Osmanlı Devleti için bir takım top hazırlatmakta olduğunu ifade etmiş, bir süre sonra da toplar gemiyle Bahr-i Sefid Boğazı'na gelmiş ve burada gemide bulunanlara padişah tarafından mücevher kutular hediye edilmiştir.¹² Bir başka örnek olarak, 1849'da eski sadrazamlardan Rauf Paşa'nın Bebek'teki yalısının tamir masrafı için kendisine dönemin padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından iki yüz elli kese atıyye verilmiştir. Yine Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) huzur derslerinde bulunan hocalara çeşitli atıyyeler verdiği¹³, yine II. Abdülhamid tarafından topçubaşıya, süratçiler nâzırına, ağasına ve çavuşuna, humbaracıbaşıya, lağımcıbaşıya hil'atler, lağımcılara ise atıyyeler verildiği bilinmektedir.¹⁴ Görüldüğü üzere bu kaynaklar, söz konusu hediyelerin çeşitliliği hakkında da bizlere ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Bu son örneklerden, Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinin dışındaki diplomatik ilişkilerinde de hediyenin önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kuruluştan itibaren yabancı devletlerle de hediye alış-verişinin olduğu¹⁵ ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Hollanda, Fransa, Venedik, Rusya, Polonya, Avusturya, İran, Hindistan¹⁶ gibi devletlerin yanında Orta Asya hanlıklarıyla da ilişkilerinde hediyeleşmeye yer verdikleri bilinmektedir.

¹⁰Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Ahmed Hezarfen, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 10-11.

¹¹Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, c. II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 404-406.

¹²Ahmed Lütü Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, c. IV-V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 778.

¹³Emecen, a.g.m., s.64.

¹⁴Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, c. III, TTK, Ankara 2018, s. 90.

¹⁵Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit:Amaç Barış- Araç Hediye (XVII. Yüzyıl)", *Social Sciences Studies Journal*, c. III/ s. 6 (2017), s. 895.

¹⁶Söz konusu devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik hediyeleşmeler hakkında ayrıca bkz. Ünyay Açıkgöz, a.g.t., s. 181-233.

Bu çalışmanın konusu da Osmanlı Devleti ile Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşmedir. Bir başka deyişle çalışmada, iki taraf arasındaki hediyeleşme konusu üzerine bir analiz yapılmaktadır. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşme konusuna geçmeden evvel iki tarafın tarihsel süreçteki ilişkilerine aşağıda kısaca değinilmiştir.

Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği İlişkileri

Türkistan'daki hanlıkların en eski ve en köklüsü olan Buhara Hanlığı Özbeklerin parçalanması sonrasında Muhammed Şibanî (Şeybânî) Han önderliğinde, XVI. yüzyılın ilk yıllarında bağımsızlığını ilan etmiş ve Zarafşan Irmağı'nın aşağı havzasındaki büyük vahada hüküm sürmeye başlamıştır.¹⁷ XVI. yüzyılın başından 1868 yılına kadar bağımsız, 1920 yılına kadar da Rus himayesi altında yarı bağımsız olarak varlığını devam ettiren Buhara Hanlığı'nda genel itibariyle bu süre zarfında, Şibanoğulları (1500-1599)¹⁸, Canoğulları ya da Astırhan Hanları (1599-1785) ve Mangıt Hanları (1785-1920) olmak üzere üç sülalenin hüküm sürdüğü söylenebilir.¹⁹

Buhara Hanlığı'nın kurucusu olan Şibanî Han'dan (1500-1510) sonra Ubeydullah Han(1533-1539) ile Abdullah Han (1561-1598) Buhara'yı devlet merkezi olarak kabul etmişlerdir. Bu iki hükümdar zamanında Buhara, kültürel ve siyasi bir merkez haline gelmiştir. Abdullah Han'ın ölümünden sonra ise hanlık yönetimi, Canoğulları'nın²⁰ eline geçmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde hanlık çeşitli sebepler dolayısıyla politik ve ekonomik sahada bir çöküş dönemine girmiştir. Bunun üzerine 1702-1711 yılları arasında Ubeydullah Han merkezi otoriteyi

¹⁷Abdulkadir Macit, *Basbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.23.

¹⁸Hanedan adını, Özbekler'in atası Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin Şeybân (Şiban) ismindeki oğlundan almıştır. “Şeybaniler” olarak da adlandırılan hanlık hakkında bkz. Abdulkadir Macit, *Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016; İsmail Türkoğlu, “Şeybaniler” , *TDVİA*, c. XXXIX (2010), ss. 45-47.

¹⁹ Nahide Şimşir, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-Buhara Hanlığı Münasebetleri” , *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 10 (2010), s. 117-118.

²⁰Şibaniler gibi Canoğulları (Astrahanlılar) da şecere olarak Cuci Han'a dayanırlar. Fakat Canoğullarının atası Cuci'nin beşinci oğlu Şiban değil, on üçüncü oğlu Tukay-Timur'dur. Bkz. , M. Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2009, s.167.

güçlendirmeye çalışsa da bunda pek başarı sağlayamamış hatta uyguladığı para politikası nedeni ile isyana dahi sebep olmuştur.²¹

Ubeydullah Han'ın ölümünden sonra (1712) ise merkezi otorite gittikçe zayıflamış ve hanlık beylikler halinde parçalanarak birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Bu otorite boşluğu Ebülfeyz Han döneminde atalıklar tarafından doldurulmuştur. Bu dönemden sonra yönetim Canoğulları'nın elinde gibi gözüксе de gerçek otorite Mangıt kabilesi²² reisi ve saray nazırı Atalık Muhammed Hakim Bey'e, sonrasında ise yine Mangıtlar'dan Atalık Muhammed Rahim'e geçmiştir. Zamanla Mangıtlı yöneticiler Buhara Hanlığı içerisindeki nüfuzlarını arttırmışlardır. Öyle ki son Canoğulları hükümdarı Ebülğazi'nin (1757-1785) sadece ismen han olduğu söylenebilir.²³ Buhara Hanlığı resmi olarak 1785 senesinde Mangıt hanedanlığının (1785-1920) yönetimine geçmiştir. Mangıtlar Maveraünnehir'in Timurulardan beri Cengiz soyundan gelmeyen ilk hanedanıdır. Bundan dolayı Buhara'daki Mangıt yöneticileri ünvanlarını Türk-Moğol geleneğinden İslam geleneğine değiştirerek handan emire dönüştürmüşlerdir.²⁴ Bu tarihten sonra ise hanlık, Buhara Emirliği olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Buhara Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler Şii İran'a karşı bir işbirliği niteliğinde ortaya çıkmıştır.²⁵ Bilinen ilk temas, Yavuz Sultan Selim'in Semerkant hükümdarı Köçkücü Han'a (1510-1530) gönderdiği, Şii İran'a karşı kazanılan Çaldıran zaferini bildiren 1516 tarihli mektup ve buna verilen cevaptır. İki taraf arasında söz konusu mektuplaşmayla başlayan ilk ilişkiler ve bu işbirliği Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)

²¹Ramazan Şeşen, "Buhara", *TDVİA*, c. VI (1992), s. 366; Seda Yılmaz Vurgun, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2013, s. 73.

²²XVIII. yüzyıl'da Buhara Özbek Hanlığı, Cengiz Han sonrası ortaya çıkan kabile liderlerinin nüfuzu altına girmiş ve yönetimde Cengiz Han neslinden gelen hükümdarlar birer kukla han hüviyetine bürünmüştür. Zamanla bu hanlar yönetimden uzaklaştırılarak kabile liderleri hanlık makamını üstlenmeye başlamışlardır. Bunlar Buhara'da Mangıtlardır. Benzer durum Hive ve Hokand Hanlıklarında da yaşanmıştır. Bkz. M. Bilal Çelik, "Cengizli Hâkimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. II /sy. 1 (2007), s. 178.

²³Abdülkerim Özaydın, "Canoğulları", *TDVİA*, c. VII (1993), s. 155.

²⁴Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.574.

²⁵XVI. yüzyıl'da Türkistan coğrafyasında Osmanlı-İran arasında vuku bulan rekabetin sebepleri ve Şii İran'a karşı Buhara Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nin giriştikleri iş birlikleri hakkında ayrıca bkz. Abdullah Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı*, c. I (1999), Yeni Türkiye Yayınları, ss. 581-587.

devrinde zirveye ulaşmıştır.²⁶ Söz konusu devirde, Ubeydullah Han (1533-1539), Abdülatif Han (1540-1551) ve Pir Muhammed Han ile Şii İran'a karşı birlikte hareket edilmesi hususunda çeşitli yazışmalar yapılmıştır. Hatta Şah Tahmasb'ın (1524-1576) Avrupa'da Osmanlılar aleyhine müttefik aradığı sırada Kanuni'nin de Abdülatif Han ile anlaşarak, kendisine üç yüz yeniçeri ile topçu ve top yolladığı bilinmektedir.²⁷ Bu mektuplaşmalarla başlayan siyasi alandaki birliktelik XVIII. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve bu yüzyıl sonrasında da artarak devam etmiştir.²⁸

Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasındaki ilişkilerin Şii İran'ın zararlı faaliyetleri karşısında bir işbirliğine gitmek şeklinde ortaya çıkmasının yanında, bu ilişkilerde Rusya'nın faaliyetlerinin de önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim Çarlık Rusya'sı, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Asya'ya doğru yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren, Orta Asya'da ekonomik, askeri alanlarda güçsüz durumda olan Türkistan Hanlıkları istikametine doğru yayılmayı devam ettirmişlerdir. Sonuç itibariyle Rusların, bölgeye yönelik işgal hareketleri, Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasında hızlı bir diplomatik ilişkiye sebep olmuş ve ülkeleri Ruslar tarafından işgale uğrayan Türkistan hanlıklarından Buhâra, Hive, Hokand, Kâşgar ve Afganistan liderleri yardım dileyen mektuplar ve elçilerle Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır.²⁹

Rusya'nın bölgede hızla yayılmasını sağlayan etkenlerden biri de Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan rekabetidir. Osmanlı Devleti, hanlıklar arasındaki bu rekabeti ve düşmanlığı yanlış bularak, hanlıkların birbiriyle iyi geçinmeleri noktasında tavsiyelerde bulunmuştur.³⁰ Fakat Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı birlik çağrılarına uymayan Türkistan Hanlıkları³¹, bir birleriyle rekabete devam etmişler ve böylelikle adeta Rusya'nın ekmeğine yağ sürmüşlerdir. Bunun sonucunda 1866'da Ruslar Buhara Emirliği'ne hücum etmiş, bunun üzerine hanlık Osmanlı

²⁶Şimşir, a.g.m. , s. 118; Macit, *a.g.t.* , s. 31-34.

²⁷Abdullah Gündoğdu, "Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dayandığı Tarihi Temeller" , *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı I*, sy. 53 (2013), s. 321.

²⁸Macit, *a.g.t.* , s. 34.

²⁹Macit, *a.g.t.* , s. 34-36.

³⁰Macit, *a.g.t.* , s. 98.

³¹Türkistan Hanlıkları hakkında ayrıca bkz. Orhan Doğan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017; Ahmet Taşağıl, "Türkistan" , *TDVİA*, c. XLI (2012), ss. 556-560; Mehmet Saray, "Hive Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 167-170; Enver Konukçu, "Hokand Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 215-216; Şeşen, a.g.m. , ss. 363-367; Alpargu, a.g.m. , ss. 557-605.

Devleti'ne elçi göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Fakat Osmanlı Devleti, Buhara'ya yardımın Rusları memnun etmeyeceği ve Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle, Buhara'ya yardım göndermenin güçlüklerinden söz edip, Ruslara mümkün olduğu kadar az kayıpla bir anlaşma yapmalarını önermiştir.³² Elçi yola çıkmadan, Buhara'nın bir kısmının Rus işgali altında kaldığı haberi gelmiştir. Buhara'dan sonra Ruslar, Hive Hanlığı'na saldırmışlar, Rus saldırılarına karşı Hive Hanlığı'ndan Said Muhammed Rahim Han (1864-1910), Osmanlı Devleti'ne ve Hindistan İngiliz Valiliği'ne elçiler göndererek, yardım talep etmiş, fakat yine benzer sebeplerden dolayı yardım talepleri olumlu karşılanamamıştır. 1873 Mart'ında başlayan Rus saldırıları sonucunda kadın, çocuk ve ihtiyar ayırt etmeksizin binlerce Türkmen öldürülmüş, Ruslar tarafından Türkistan tarihinin en büyük katliamlarından biri gerçekleşmiştir.³³

2. Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme

Arşiv belgeleri incelendiğinde genel itibariyle Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki hediyeleşmenin esasını, Osmanlı Devleti'ne çeşitli isteklerle birlikte başvuran elçilerin padişaha hediyeler sunması, gelen elçilere yardımlar yapılması, hacca gitmek isteyen ya da maddi anlamda zor durumda olan Buharalı kimselere padişah tarafından hediyeler verilmesi³⁴, ve kitapların (özellikle Kuran-ı Kerim, fıkıh ve tefsir gibi dini içerikli kitaplar) karşılıklı olarak hediye edilmesi gibi konuların oluşturduğu görülmektedir.

Osmanlı padişahlarının İslam âleminin halifesi olması sebebiyle Buhara Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden istekte buldukları konuların başında dini alandaki taleplerin geldiğini görüyoruz.³⁵ Özellikle hacca gitmek isteyen Buharalı Müslümanların belirli güzergâhlardan geçerken güvenliklerinin sağlanması ve hac görevlerini ifa etmek için maddi destekte bulunulması için yardım talep ettikleri belgelere rastlanılmıştır. Osmanlı Padişahı II. Selim (1566-1574) tarafından H. 980 (M. 1573)

³²Osmanlı Devleti'nin, hanlıklara dönem dönem yardımları olmakla birlikte mesafenin uzak olması ve İran ve Rusya ile yapılan sulh anlaşmaları gereğince hanlıklara yardımcı olamadığı zamanlar da olmuştur. Bir örnek vermek gerekirse; İran ile yapılan 1555 Amasya Antlaşması sebebiyle Kanuni'nin, Hanlıkların İran'a karşı istemiş olduğu yardıma olumsuz cevap verdiği bilinmektedir. Bkz. Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK, Ankara 2017, s. 6-7.

³³Şimşir, a.g.m. , s. 119-120.

³⁴Burada hediye den kasıt genellikle paradır.

³⁵Abdulkadir Macit, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, Yıl IV/ sy. 4 (2009), s. 74.

tarihinde, Buhara Hanı Abdullah Han'a gönderilen ve hac yolunun güvenliğinin sağlanmasına çalışıldığına dair bir name-i hümayun bu anlamda önemlidir. Söz konusu kayıтта, Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerine son verebilmek, böylelikle yolların güvenliğini sağlayabilmek adına Kıbrıs'ın fethedildiği bildirilmektedir.³⁶

H. 1216 (M. 1802) senesine ait başka bir kayıttan, İstanbul'da bulunan Kalender Hâce isimli Buhara Müftüsünün, hacca gidebilmek için Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiği anlaşılmaktadır.³⁷

H. 1242 (M. 1826/1827) senesine ait kayıтта, hacca gitmek için İstanbul'a gelen Buhara Hanzadelerinden Mirza Ahmed Fazıl adlı kimseye bir adet Mushaf-ı şerif³⁸ hediye edildiği ve yanına bir de hatip verildiği görülmektedir.³⁹

H. 1264 (1848) senesine ait kayıтта, İstanbul'da bulunan Buhara Hâkimi Silahdar Mirza Şems ve Hokand Hanzadelerinden Sadık Bey, hacca gitmek istediklerini fakat buna maddi açıdan güçlerinin olmadığı belirterek bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. Kayıttan anlaşıldığı üzere bu yardım talebinden sonra devlet tarafından kendilerine ikişer binden toplam dört bin guruş atıyye-i seniyye ihsan edilmiştir.⁴⁰

Hacca gitmek üzere Buhara ve Çin'den İstanbul'a gelen bazı kimselerin parasız kaldıkları ve Cidde'ye veya Andican'a sevk edilebilmeleri için gerekli paranın Maliye Nezareti'nce ödenmesi hususunun görüşüldüğü H. 1330 (M. 1912) senesine ait Meclis-i Vükela mazbatasında, meclisin kararı doğrultusunda hacılara on beş bin guruş yardımda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

Nadir de olsa bazı kayıtlarda, Buhara Emirliği'nden kimselerin yardım taleplerine Osmanlı Devleti tarafından ne cevap verildiği veya yapılan yardımın içeriği ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi yer almayabilmektedir. Fakat yukarıdaki söz konusu arşiv belgeleri incelendiğinde Buhara

³⁶*Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri (XVI- XX. Yüzyıllar)*, BOA Yayınları, Ankara 2005, s. 5-9. (Bundan sonra "Belgelerle" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

³⁷Şimşir, a.g.m. , s. 121; Mehmet Akif Erdoğru, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri I", *Tarihin İçinden, Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, IQ Kültür Yayıncılık, ed. Mehmet Akif Erdoğru, İstanbul 2006, s. 253-254. (Bundan sonra "Osmanlı Arşiv Belgeleri I" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

³⁸Mushaf: 1.Sahife haline getirilmiş şey, kitap. 2. Kur'an. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 688.

³⁹BOA, HAT, nr. 1418-57993.

⁴⁰BOA, İ. HR. , nr. 45-2098.

⁴¹*Belgelerle*, s. 110-111.

Emirliği'nden kimselerin bahsi geçen konulardaki isteklerinin hemen hemen tamamının Osmanlı Devleti tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

Buhara Emirliği tarafından, Osmanlı Devleti'nden istenilen kitaplar da hediyeleşmenin bir diğer konusudur. Arşiv belgeleri incelendiğinde istenilen ya da hediye edilen kitapların genellikle dini içerikli kitaplar olduğu görülmektedir.

Buhara hâkimine İstanbul'dan tefsir ve fıkıh kitaplarının gönderilmesine dair tarihsiz bir arşiv belgesi bu konuya bir örnektir. Söz konusu belgede bahsi geçen kitaplar; *Yaldızlı Ruhü'l-Beyân, Delail-i Şerif ve Mumya-ı Âdemi*'dir.⁴²

Osmanlı Devleti tarafından Buhara'ya gönderilecek dini kitapların listesini içeren H. 1235 (M. 1820) senesine ait bir kayıta ise toplamda otuz beş adet kitabın listelendiği görülmektedir. Kayıta bahsi geçen kitapları şu şekilde sıralayabiliriz; *Tefsîrî'l-Kebîr li'l-İmâmi'l-Fahri'r-Râzî isimli kitaptan 7 cilt, Mecma'u'l-Fetâvâ'dan 1 cilt, Câmi'u's-Sagîr fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye 1 cilt, Seyh-zâde Serhu Ferâ'iz 1 cilt, Kitâbü'l-Fetâvâ el-müsemmâ bi'z-Zahîreti'l-Bürhâniyye 1 cilt, Fetâvâ-yı Velvâciyye li-İshak ibn-i Ebî Bekri'l-Velvâcî 1 cilt, Kitâbü'l-Bedâyi' fi-Şerhi Tuḥfe li'l-İmâmi'l-Kâsânî 3 cilt, Kitâbü'l-Musaffâ li'l-Ahmedi'n-Neseḫî 1 cilt, Câmi'u's-Sagîr Itâbî(?) 1 cilt, Müstasfâ cild 1, Fetâvâ-yı Hayriyye 1cild, Kubbetü'l-Müniyye li-Tetmîmi'l-Fenniyye 1 cilt, Şerhu Tarikati Receb Efendi 1 cilt, Kitâbü Nevâzili'l-Fürû' li-Ebi'l-Leysi's-Semerkanî 1 cilt, Hâşiye-i Sihâb Efendi alâ-Tefsîri'l-Kâdi Beyzâvî 3 cilt, Kitâbü Şerhi'l-Hidâye 1 cilt, Nisâbü'l-İhtisâb 1 cilt, Şerhu Mıftâh 1 cilt, Muhîtu Raziyyüddîni's-Serahsî 6 cilt, Kitâbü't-Tecebbüneyn(?) ve'l-Mezîd fi'l-Fetâvâ 1 cilt.*⁴³

H. 1242 (M. 1827) senesine ait II. Mahmud'un (1808-1839) hatt-ı hümayununda, Buhara hâkimine hediye edilecek tefsir, fıkıh gibi dini içerikli kitapların çeşitli kütüphanelerde ve sahaf çarşısında arattırılması, bulunamayan kitapların ise Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde arattırılması emredilmiştir. Yine aynı hatt-ı hümayunda söz konusu kitapların bedeli olan beş bin dört yüz elli üç guruşun ise defterdardan alınacağı anlaşılmaktadır.⁴⁴

⁴²Mehmet Akif Erdoğan, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri II", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. Seyit Sertçelik-Haldun Eroğlu-Melek Sarı Güven, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 378. (Bundan sonra "Osmanlı Arşiv Belgeleri II" şeklinde kısaltmayla verilecektir.)

⁴³*Belgelerle*, s. 25-26.

⁴⁴*Belgelerle*, s. 26-27; Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 257; Şimşir, a.g.m. , s. 121.

Bu başlık altında Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere yapılan yardımlara ve verilen hediyelere de yer verilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Din farkı gözetilmeksizin, Doğu'dan ya da Batı'dan gelen bütün elçilerin Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren İstanbul'a ulaşana dek yolculukları esnasındaki zaruri ihtiyaçlarının, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Devlet bu uygulamayla hem Devlet-i Âliyye'nin şan ve şevketini göstermiş hem de üstünlüğünü cömertlik yoluyla vurgulamış olmaktadır.⁴⁵ Devlet tarafından elçilere yapılan yardımlar ve verilen hediyeler genel itibarıyla onların, *ikamet, iaşe, barınak, harcırah, taâmiyye, tâyinât, harçlık, nevale, yol masrafları* gibi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılmaktaydı.⁴⁶

Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere bu anlamda yapılan yardımları şu şekilde sıralayabiliriz;

H. 1194 (M. 1780) senesine ait kayıta, Nazar Bek isimli Buhara elçisine, oğlu Şerif Muhammed'e ve yanlarında bulunan yirmi yedi kişiye, Osmanlı Devleti tarafından toplamda bin dokuz yüz elli guruş hediye maiyetinde harçlık verileceği anlaşılmaktadır. Bu oran içinden elçinin payına düşen beş yüz guruştur. Oğlu Muhammed Şerif'e ise iki yüz elli guruş harçlık verilmiştir.⁴⁷

H. 1196 (M. 1782) senesinde İstanbul'a gelen Buhara elçisine ise, İstanbul tellileri⁴⁸ ve yine aynı tarihte İstanbul'da bulunan Özbek elçisine bir adet kırmızı atlas kise ve bir adet sarı diba yaşmak hediye edildiği⁴⁹ kayıtlardan anlaşılmaktadır.

H. 1213 (M. 1799) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara büyükelçisine ve maiyetindeki diğer on sekiz kişiye altı bin iki yüz yetmiş bir bucuk guruş değerinde, içerisinde çeşitli değerli kumaşlar, mest ve pabuçların bulunduğu bohçalar ve elbiseler hediye edilmiştir.⁵⁰

H. 1218 (M. 1804) senesine ait başka bir kayıta, Buhara elçisine sekiz bin kadar harcırah verildiği ve elçinin hac görevini yerine getirme arzusunda

⁴⁵Mustafa Can, "Osmanlı Devleti'nde Özbek (Buhara) Elçilerinin Ağırlanması ve Huzura Kabulleri", *Yitik Hafızanın Peşinde Buhara Konuşmaları*, ed. Mehmet Dursun Erdem-Necip Fazıl Kurt-Özcan Güngör, Pruva Yayınları, Ankara 2019, s. 227.

⁴⁶Macit, a.g.m. , s. 75.

⁴⁷Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 261; Şimşir, a.g.m. , s. 122.

⁴⁸Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 268.

⁴⁹Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s. 376.

⁵⁰Can, a.g.m. , s. 240.

olmasından dolayı da ayrıca on beş bin guruş atıyye verileceği anlaşılmaktadır.⁵¹

H. 1220 (M. 1805) senesine ait kayıta, aynı tarihte İstanbul'da bulunan Özbek elçisine bir adet dört yüz elli guruş değerinde olan samur paçası kaytuş kürk hediye edildiği anlaşılmaktadır.⁵²

H. 1220 (M. 1805) senesine ait kayıta ise Özbek elçisi ve maiyetindekilere şu hediyelerin verildiği görülmektedir; *Elçiye bir adet bin beş yüz guruş değerinde yeşil çuka kaplı erkân samur paçası kürk, elçinin maiyetindeki Derviş Bey'e bir adet yedi yüz elli guruş değerinde yeşil çuka kaplı kontoş samur kürk, elçinin kethüdasına bir adet altı yüz guruş değerinde çuka kaplı samur kontoş kürk, elçinin dört muteber adamına her biri sekiz yüz'er kuruştan dört adet karsak kontoş kürk, elçinin mihmandarı kapıcıbaşı Ali ağaya bir adet altmış kuruş değerinde şemseli sof kerrake, elçinin tercümanı müderris Kirameddin Said Efendiye bir adet altmış kuruş değerinde sof ferace, elçinin maiyetinden yine dört kişiye her biri kırk'ar kuruş değerinde dört adet vasat kaput.*⁵³

H. 1242 (M. 1826-1827) senesine ait ve H. 1217 (M. 1802-1803) senesinden beri İstanbul'a gelen Buhara elçilerine ve maiyetindekilere verilen atıyye ve yol harçlarının miktarlarının kaydedildiği bir belgede, söz konusu kimselere verilen atıyye miktarlarının dokuz bin ile on beş bin arasında değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir.⁵⁴

H. 1253 (M. 1837-1838) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara elçisine elbise bahası olarak altı bin, atıyye-i seniyye olarak ise dört bin guruş olmak üzere toplamda on bin guruş hediye verildiği görülmektedir. Yine aynı kayıta elçinin maiyetindekilere ise toplamda yedi bin beş yüz guruş atıyye verilmiştir.⁵⁵

H. 1284 (M. 1867) senesinde İstanbul'da bulunan Buhara sefiri Mehmet Parsa Efendi'ye Osmanlı Devleti tarafından yedi bin beş yüz guruş atıyye verilmiştir.⁵⁶

H. 1287 (M. 1870) senesine ait kayıta, İstanbul'da bulunan ve memleketine geri dönecek olan Buhara elçisi Abdulhay Efendi'ye elli bin guruş atıyye verilmiştir.⁵⁷

⁵¹Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s.379-380.

⁵²Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri II, s. 377.

⁵³Can, a.g.m. , s. 240.

⁵⁴BOA, HAT, nr. 1418-57993.

⁵⁵BOA, HAT, nr.781-36573; BOA, HAT, nr. 781-36562.

⁵⁶BOA, İ. DH. , nr. 569-39663.

⁵⁷ BOA, HR. MKT. , nr. 758-15.

Bu kayıtlardan, Buhara'dan İstanbul'a gelen elçilere Osmanlı Devleti tarafından iyi muamele yapıldığı ve atıyye konusunda da oldukça cömert davranıldığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte İstanbul'a gelen Buhara elçilerinin atıyye sunumlarına dair belgeler de mevcuttur.

1850'de İstanbul'a gelen Buhara elçisinin Osmanlı Padişahına getirdiği hediyeler, elçiye verilen harcırah ve maiyetindekilere verilen hediyeleri içeren H. 1267 (M. 1850) senesine ait kayıt bu anlamda önemlidir. Kayıttan anlaşıldığı üzere Buhara elçisi padişaha hediye maiyetinde 3 adet esb (at), iki adet şal ebre (kumaş çeşiti) ve 27 adet taka (kumaş topu), kutni (bir kumaş çeşididir) takdim etmiştir. Aynı kayıta, Buhara elçisine, üzerinde tuğra bulunan elli bin guruş değerinde bir kutu, otuz bin guruş harçlık, on beş bin guruş hamam harçlığı ve elçinin oğullarına da padişah tarafından beş bin guruş atıyye-i seniyye ihsan buyrulduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸

H. 1267 (M. 1850) senesine ait başka bir kayıttan, Buhara sefirinin yanında hediye maiyetinde bir adet Kelâm-ı Kadîm (Kuran-ı Kerim), bir kabza-i sâde seyf ve on top Buhara akmişesi getirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁹

Bunlar dışında Osmanlı Devleti tarafından Buhara ulemasından kimselere, Buhara'nın önde gelen kişilerine ve bu kişilerin yakınlarına da hediyeler verildiğine dair kayıtlar mevcuttur.

Mesela, H. 1216 (M. 1802) senesinde İstanbul'a gelen Buhara müftüsüne bin beş yüz guruş harcırah verilmiştir.⁶⁰

H. 1256 (M. 1840) senesine ait kayıta bir süredir Hicaz'da ve Medine'de bulunan ve sonrasında İstanbul'a gelen Buharalı Necmeddin Efendi'ye geri döneceğinden dolayı bir miktar⁶¹ yol harçlığı ve atıyye verilmiştir.⁶²

H. 1256 (M. 1840) senesine ait bir kayıttan, Mekke ve Medine ahalisinden olan ve İstanbul'a gelen kimselerin bazı mahallere misafir olarak yerleştirildiği bazılarının ise açıkta kaldıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine devlet açıkta kalan bu daiyanlara (duacılar) on üç bin beş yüz

⁵⁸BOA, İ. HR. , nr. 71-3441.

⁵⁹BOA, A.} AMD. , nr. 26-44.

⁶⁰Erdoğan, Osmanlı Arşiv Belgeleri I, s. 264.

⁶¹Bu kayıta ve bu sayfa sonrasında da zikredilecek bazı diğer kayıtlarda Osmanlı Devleti tarafından verilen atıyye miktarı; "bir miktar, kâfi miktarda, münasib miktarda" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla söz konusu kayıtlarda net olarak verilen atıyye miktarı tespit edilememektedir.

⁶²BOA, İ. DH. , nr. 11-523.

guruş atiyye vermiştir. Aynı kayıttan Buhara ahalisinden Sabır Efendi ve Sarı Bey'e de münasib miktar atiyye verildiği görülmektedir.⁶³

H. 1257 (M 1841) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, elli üç müridiyle birlikte hacca gitmek üzere İstanbul'a gelmiş olan Buhara meşayihinden Mehmed Efendi'ye İskenderiye'ye gidebilmeleri için gemi yardımı yapılmıştır. Ayrıca taamiyye olarak iki yüz yirmi sekiz guruş verilmiş ve rikâb-ı hümayun kapucubaşlarından Haşım Ağa kullarının hanesinde misafir edilmiştir. Aynı kayıttan yer alan atiyye miktarlarını gösteren pusulada ise söz konusu kimselere toplamda yedi bin beş yüz guruş atiyye verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

H. 1259 (M. 1843) senesine ait kayıttan, yanlarında bulunan dört kişiyle birlikte memleketlerine geri dönecek olan Belh hükümdarının oğlu Seyyid Mansur Han ve Buhara meşayihinden Kuş Efendi'ye toplamda üç bin beş yüz guruş atiyye verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁵

H. 1262(M. 1846) senesine ait kayıttan, Buhara hâkimi ricalinden olan ve üç nefer teba'asıyla İstanbul'a gelen Hayır Baba isimli kimsenin, Ahmet Cemil Efendi konağında misafir edildiği, maddi açıdan zor durumda olduğundan da iki bin guruş hediye edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Aynı sene Buharalı Hayır Baba'ya iki bin guruş atiyye verildiğine dair başka bir kayıt daha vardır.⁶⁷

H. 1268(M. 1852) senesine ait başka bir kayıttan, Buhara hâkiminin hemşirezadelerinden olan bir kişi, Hicaz'a gitmek istediğini fakat zor durumda olduğunu arz etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından İskenderiye'ye kadar vapur ile gidebilmesi konusunda kendisine yardımcı olunmuş ve bin beş yüz guruş da harcırah verilmiştir.⁶⁸

H. 1274 (M. 1858) senesine ait kayıttan ise, Buhara ulemasından ve Nakşibendi tarikatı hulefâsından Seyyid Hasan Efendi ve dâ'ilerine beş bin guruş atiyye verildiği görülmektedir.⁶⁹ Aynı konu hakkında bir kayıt daha vardır.⁷⁰

H. 1278 (M. 1862) senesine ait kayıttan, Buharalı Şeyh Abdülvahid Efendi ve müridlerine daha önce yüz yirmi guruş taâmiyye verildiği, şimdi ise

⁶³BOA, İ. DH. , nr. 21-1023.

⁶⁴BOA, İ. DH. , nr. 40-1872.

⁶⁵BOA, İ. HR. , nr. 20-980.

⁶⁶BOA, İ. DH. , nr. 119-6042.

⁶⁷Bkz. BOA, C. HR. , nr. 16-779.

⁶⁸BOA, İ. HR. , nr. 87-4272.

⁶⁹BOA, İ. DH. , nr. 398-26320.

⁷⁰Bkz. BOA, A. } MKT. MHM. , nr. 128-40.

memleketlerine geri döneceklerinden dolayı yedi bin beş yüz guruş atiyye-i seniyye ihsan edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

H. 1279 (M. 1863) senesine ait başka bir kayıta, Buhara ulemasından olan ve Konya’da ikamet eden Şeyh Hacı Abdülhamid Efendi’ye müşkil durumda olduğundan dolayı üç bin guruş atiyye-i seniyyeye verilmiştir.⁷²

H. 1289 (M. 1872) senesine ait kayıta, Buhara hâkimine elli bin guruş değerinde bir enfiye kutusu hediye edildiği görülmektedir.⁷³

H. 1314 (1896) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, Buhara ahalisinden olan ve maddi anlamda güçlük çeken Hacı İsmail isimli kimseye Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde kâfi miktarda akçe verilmiştir.⁷⁴

H. 1294 (M. 1877) senesine ait kayıttan, bir süredir İstanbul’da bulunan ve memleketine dönecek olan Buhara hükümdarının veliahdı Seyyid Abdümelik Han’a Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde üç yüz altın verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵

H. 1312 (M. 1895) senesine ait bir kayıta, Mekke’de ikamet eden Buharalı Hacı Mehmed Efendi’nin ikamet ettiği evin kira bedeli olan kırk mecdiyeyi⁷⁶ ödeyemediği ve söz konusu kira bedelinin Osmanlı Devleti tarafından atiyye maiyetinde verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

H. 1314 (M. 1897) senesine ait bir kayıttan, Buhara ahalişi fukarasından Hacı İsmail isimli kimseye Osmanlı Devleti tarafından beş yüz guruş atiyye verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

H. 1326 (M. 1908) senesine ait kayıttan anlaşıldığı üzere, babasının vefatı dolayısıyla Buhara’ya gitmesi gereken Esseyyid Abdülkadir Geylani Hazretlerinin tarikatından olan Hasanzade Muhiddin Efendi’ye iki yüz guruş atiyye verilmiştir.⁷⁹

H. 1198 (M. 1784) senesine ait kayıta ise yukarıdakilerden farklı olarak Buhara’dan İstanbul’a hac niyetiyle gelen Muhammed Zakir isimli kimsenin, Osmanlı padişahına hediye olarak bir avize getirdiği dikkat

⁷¹BOA, İ. MVL. , nr. 466-21101.

⁷²BOA, İ. DH. , nr. 506-34440.

⁷³BOA, İ. MMS. , nr. 44-1814.

⁷⁴BOA, BEO, nr. 871-65273.

⁷⁵BOA, İ. MMS. , nr. 57-2612.

⁷⁶Mecidiye, Osmanlı Padişahı Abdülmecid’in tahta çıkışının altıncı yılı dolayısıyla 1260’ta (1844) basılan altın ve gümüş paraların genel adıdır. Bkz. , DİA, “Mecidiye” , *TDVİA*, c. XXVIII (2003), ss. 239.

⁷⁷BOA, DH. MKT. , nr. 378-45.

⁷⁸BOA, BEO, nr. 894-67015.

⁷⁹BOA, BEO, nr. 3308-248092.

çekmektedir. Dönemin padişahı I. Abdülhamid (1774-1789), söz konusu avizeyi Hz. Muhammed'in türbesine asılmasını emretmiştir.⁸⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti tarafından Buhara Emirliği'nden kimselere verilen hediyelerin genel itibarıyla maiyetini; hacca gitmekte zorluk çeken Buharalı Müslümanlara yapılan para ve ulaşım yardımları, ülkeye gelen Buhara elçilerinin yeme-içme (taâmiyye), barınma, giyinme gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan yardımlar, iki tarafın birbirlerine kitap hediye etmeleri ve yine maddi anlamda zor durumda olan Buharalı kimselere yapılan yardımlar oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çeşitli zorluklar ve yabancı devletlerle yaptığı siyasi anlaşmalar gereği zaman zaman Buhara Emirliği'nden gelen istekleri ve yardım taleplerini yerine getiremediği bilinmektedir. Buna rağmen çalışmamızda yer verdiğimiz arşiv belgeleri incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasının Halifesi olmasının da vermiş olduğu etkiyle birlikte Buharalı Müslümanlara, Buhara elçilerine, Buhara'nın önde gelen kimselerine ve bunların yakınlarına atıyye bahşetme konusunda oldukça cömert davrandıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı yöneticilerince istekleri yerine getirilen Buharalılar da padişaha iyi niyetlerini göstermek amacıyla çeşitli hediyeler sunmuşlardır.

Söz konusu hediyelerin içeriğini arşiv kayıtlarından açık bir şekilde görmekteyiz. Bu kayıtlara göre, Buhara'dan gelen kimseler tarafından Osmanlı padişahına; ebre, kutni, Buhara akmişesi gibi çeşitli buhara kumaşlarının⁸¹, Kelâm-ı Kadîm gibi dini kitapların ve kabza-i sâde seyf, avize, esb⁸² gibi çeşitli hediyelerin takdim edildiği dikkat çekmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından Buharalılara ise para dışında; ferace, kürk, yaşmak, kerrâke, elbise, mest, pabuç, kaput gibi kıyafetler, Mushaf-ı Şerif, yaldızlı Ruhü'l-Beyân, Delail-i Şerif, Mecma'u'l-Fetâvâ'dan, Câmî'u's-Sagîr fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye gibi kitaplar ve enfiye kutusu, bohça, altın kese gibi çeşitli hediyeler verildiği görülmektedir.

Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği arasındaki bu hediyeleşmeler, kültürler arası etkileşimi de beraberinde getirmiş ve iki tarafın birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlayarak, iyi ilişkiler kurmasında,

⁸⁰Belgelerle, s. 9-11; Şimşir, a.g.m. , s. 121.

⁸¹Buhara'da üretilen ve ticareti yapılan kumaş çeşitleri hakkında bkz. Macit, a.g.e. , s.279-282.

⁸²Buhara bölgesinde at besiciliği Hanlığın iktisadi yapısında büyük bir pay teşkil etmekteydi. Bu nedenle atlar, hanlık için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bkz. Macit, a.g.e. , s.282-283.

dostluklarını pekiştirmesinde etkili olmuştur. Bunun bir sonucu olarak bu dostane ilişkiler, 16. yüzyıl başlarından başlayarak uzun yıllar boyunca devam ettirilebilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, A.} AMD. , nr. 26-44.

BOA, A.} MKT. MHM. , nr. 128-40.

BOA, BEO, nr. 871-65273.

BOA, BEO, nr. 894-67015.

BOA, BEO, nr. 3308-248092.

BOA, HAT, nr. 781-36562.

BOA, HAT, nr. 781-36573.

BOA, HAT, nr. 1418-57993.

BOA, İ. DH. , nr. 11-523.

BOA, İ. DH. , nr. 21-1023.

BOA, İ. DH. , nr. 40-1872.

BOA, İ. DH. , nr. 119-6042.

BOA, İ. DH. , nr. 398-26320.

BOA, İ. DH. , nr. 506-34440.

BOA, İ. DH. , nr. 569-39663.

BOA, DH. MKT. , nr. 378-45.

BOA, İ. HR. , nr. 20-980.

BOA, İ. HR. , nr. 45-2098.

BOA, İ. HR. , nr. 71-3441.

BOA, İ. HR. , nr. 87-4272.

BOA, HR. MKT. , nr. 758-15.

BOA, İ. MMS. , nr. 44-1814.

BOA, İ. MMS. , nr. 57-2612.

BOA, İ. MVL. , nr. 466-21101.

Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, haz. Abdülkadir Özcan, c. III, TTK, Ankara 2018.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Ahmed Hezarfen, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, c. II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

_____, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. Yücel Demirel, c. IV-V, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

ALPARGU, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları" , *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 557-605.

Özaba, F.-(2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme. ANKARAD, 1(1), 197-215.

Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hediye", *TDVİA*, c. XVII (1998), ss. 151-155.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), BOA Yayınları, Ankara 2005.

CAN, Mustafa, "Osmanlı Devleti'nde Özbek (Buhara) Elçilerinin Ağırlanması ve Huzura Kabulleri", *Yitik Hafızanın Peşinde Buhara Konuşmaları*, ed. Mehmet Dursun Erdem-Necip Fazıl Kurt-Özcan Güngör, Pruva Yayınları, Ankara 2019, ss. 219-245.

ÇELİK, M. Bilal, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2009.

_____, "Cengizli Hakimiyet Anlayışını Değiştirme Girişimleri: Kongrat Hive Hanlığı Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. II /sy. 1 (2007), ss. 175-187.

Derviş Ahmed Aşki, *Aşıkpaşazade Tarihi*, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

DİA, "Mecidiye", *TDVİA*, c. XXVIII (2003), ss. 239.

DOĞAN, Orhan, *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017.

EMECEN, Feridun, "Atıyye-i Seniyye", *TDVİA*, c. IV (1991), ss. 64.

ERDOĞRU, Mehmet Akif, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri I", *Tarihin İçinden, Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray'a Armağan*, IQ Kültür Yayıncılık, ed. Mehmet Akif Erdoğan, İstanbul 2006, ss. 250-271.

_____, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinden Osmanlı Devleti ile Orta Asya Devletleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Osmanlı Arşiv Belgeleri II", *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, haz. Seyit Sertçelik-Haldun Eroğlu- Melek Sarı Güven, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, ss. 375-389.

GÜNDOĞDU, Abdullah, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", *Osmanlı*, c. I (1999), Yeni Türkiye Yayınları, ss. 581-587.

_____, "Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dayandığı Tarihi Temeller", *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı I*, sy. 53 (2013), ss. 319-325.

_____, "Şiban Han Sülalesi Ve Özbek Ulusunun Teşekkülü", *Türkler*, c. VIII (2002), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 606-616.

KARACA, Filiz, "Pişkeş", *TDVİA*, c. XXXIV (2007), ss. 294-296.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin, c. II, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.

KONUĞU, Enver, "Hokand Hanlığı", *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 215-216.

MACİT, Abdulkadir, *Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016.

_____, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

_____, "Osmanlı Devleti ile Hokand Hanlığı Münasebetleri", *İLEM Yıllık*, Yıl IV/ sy. 4 (2009), ss. 67-81.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Canoğulları", *TDVİA*, c. VII (1993), ss. 154-155.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK, Ankara 2017.

Özaba, F.-(2020). Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği Arasındaki Hediyeleşme. ANKARAD, 1(1), 197-215.

_____, “Hive Hanlığı”, *TDVİA*, c. XVIII (1998), ss. 167-170.

SÜMER, Faruk, “Keykubad III”, *TDVİA*, c. XXV (2002), ss. 360-361.

ŞEŞEN, Ramazan, “Buhara”, *TDVİA*, c. VI (1992), ss. 363-367.

ŞİMŞİR, Nahide, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-Buhara Hanlığı Münasebetleri”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 10 (2010), ss. 117-124.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Türkistan”, *TDVİA*, c. XLI (2012), ss. 556-560.

TURAN, Ahmet Nezihi, “Bir Pişkeş Defteri İçin”, *OTAM*, c. XIII/ sy. 13 (2002), ss. 59-74.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Şeybaniler”, *TDVİA*, c. XXXIX (2010), ss. 45-47.

ÜNYAY AÇIKGÖZ, Fatma, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye Ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan Ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.

_____, “Osmanlı Devleti'nde Pişkeş (XVII. Yüzyıl)”, *Turkish Studies*, c. XIII/ sy. 24 (2018), ss. 287-300.

_____, “Osmanlı-Avusturya İlişkilerinden Bir Kesit: Amaç Barış- Araç Hediye (XVII. Yüzyıl)”, *Social Sciences Studies Journal*, c. III/ sy. 6 (2017), ss. 894-911.

YILMAZ VURGUN, Seda, *XIX. Yüzyılda Seyahatnamelerin Işığında Buhara Emirliği (Hanlığı)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2013.

VAKIF VE MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANKARA'NIN HAYIRSEVER KADINLARI NASIL ANLAMLANDIRILABİLİR?*

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ**

Öz: Ankara, bir çok medeniyete beşiklik etmiş Anadolu'nun kadim yerleşim yerlerinden biridir. Tarihî süreç boyunca bu vafsa sahip olmasının en büyük sebebi, bu bölgede medeniyet kuran devletlerin ve toplumların Ankara'ya kattığı önemli kazanımlardır. Bu minvalde vakıf kurumunun önemli bir rolü vardır. Bugün bu kurumun özellikle Osmanlı döneminde toplumların sosyoekonomik, dinî ve kültürel yapısını büyük oranda etkilediği, şehir medeniyetine maddi ve manevi değerler kazandırdığı kabul edilen bir gerçektir. Bu değerler silsilesinden Ankara şehri de nasibini almış, vakıflar yoluyla şehir önemli ölçüde âbâd edilmiş, şehir halkının ihtiyaçları giderilmiştir. Bu bağlamda vakıf kurucularının tarihî süreç boyunca Ankara'nın gelişiminde büyük bir katkısı vardır. Bu kurucular arasında erkeklerin yanı sıra çok sayıda kadının varlığı da dikkat çekicidir. Bu makalede 1571 tarihli Ankara Evkâf Defteri'ne göre hayırsever kadınların Ankara'daki mevcut potansiyelleri ve etkinlikleri ele alınmıştır. Defterin tahlili, bazı vakıf sahibi hanımların vakıflarının Anadolu Selçuklu döneminden ve hatta Ankara'nın Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu ilk yıllardan itibaren 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettiğini, gelirlerin daha çok mescidlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere vakıflara aktarıldığını göstermektedir. Vakıf-mekân ilişkisine bakıldığında ise, vakıf kurucu hanımların hayır yaptıkları müesseselerin şehrin daha çok yukarı yüz olarak adlandırılan kale çevresinde, yani bugünkü Hacı Bayram Cami ve Karacabey Cami'nin çevresinde ve yukarısında yer aldıkları görülmektedir. Bu durum çok sayıda hayırsever hanımın kurduğu vakıfların eskiden beri var olduklarını, 14-15. yüzyıldan beri şehrin imar ve âbâd edilmesine ve böylece bir çok eski müessesenin ayakta kalmasına büyük katkı sağladıklarını göstermektedir.

* Bu çalışma, VEKAM (Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi) tarafından 15-16 Nisan 2019 tarihleri arasında yapılan "Köklü Miras: Hayırseverlik ve Ankara Vakıfları" adlı sempozyumda sunulan "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara'nın Hayırsever Kadınları" adlı bildirinin tekrar gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve yayımlanmamış halinden ibarettir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: eozenlu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8064-2016.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ankara, Kadın, Vakıf, Mekân, Hayırseverlik.

HOW ANKARA'S PHILANTHROPIST WOMEN CAN BE CONSIDERED IN THE CONTEXT OF THE RELATIONSHIP OF FOUNDATION AND PLACE?

Abstract: Ankara is one of the ancient settlements of Anatolia, which has been the cradle of many civilizations. The biggest reason for it to have this qualification throughout the history has been the significant contributions made to Ankara by the states and societies that have established civilizations in this region. In this regard, the foundation institution has played an important role. Today it is an accepted fact that this institution has greatly affected the socioeconomic, religious, and cultural structure of the societies and provided material and immaterial values to the city civilization, especially during the Ottoman period. From these series of values, the city of Ankara, too, has received its share, and, through foundations, the city has been significantly made prosperous and the needs of the people of the city have been satisfied. In this context, the founders of foundation have made great contribution in the development of Ankara throughout the history. Besides men, the existence of many women is remarkable, among these founders. In this article, the potential and activities of the philanthropist women in Ankara are discussed, according to the Ankara Foundation Registry dated 1571. The analysis of the registry shows that the foundations of some foundation-owner women continued from the Anatolian Seljuk period, even from the first years when Ankara joined the Ottoman State, until the second half of the 16th century, and that the income was transferred to the foundations mostly to satisfy the needs of the maşjids. And when the relationship of foundation and place is considered, it is seen that the institutions that the foundation-founding ladies gave charity to are mostly located around the castle, which is called the upper side of the city, that is, around and above today's Hacı Bayram Mosque and Karacabey Mosque. This shows that the foundations established by many philanthropist women have existed for a long period of time, and that since the 14th – 15th centuries they have contributed a lot to the development and prosperity of the city and thus to the survival of many ancient institutions.

Keywords: Ottoman State, Ankara, Woman, Foundation, Place, Philanthropy

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve toplumsal hayatının önemli temel taşlarından biri eski bir belleğin ve geleneğin ürünü olan vakıf kurumudur. Bu kurum, toplumsal dayanışmayı, yardımlaşmayı sağladığı gibi ülke topraklarının bir çok yerinde inşa edilmiş olan bir çok dinî-sosyal müessesenin varlıklarını devam ettirmesini ve hatta bir çoğunun günümüze kadar gelmesini de sağlamıştır. Bu kurumun etkin olarak kullanıldığı

yerlerden biri de Ankara'dır. Bu makalede 16. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kurucusu olan Ankara'nın hayırsever kadınlarına dikkat çekilerek onların şehir ve toplum hayatına yaptıkları katkılar vakıf-mekân ilişkisi ekseninde ele alınacaktır. Bu bağlamda kullanılan temel kaynak, bugün Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde 344/558 eski numara /377 yeni numara (H.979/M.1571 tarihli) ile kayıtlı bulunan ve Ankara vakıflarının ayrıntılı olarak yazıldığı Evkâf Defteri'dir⁴⁹². Bu defterde yer alan veriler, vakıf kurucular ve onların vakıfları hakkında çok detaylı bilgiler içermeyip, icmal/özet bilgileri ihtiva etmektedir. Bu sebeple sözkonusu vakıf defterinde bazı konulara özellikle de vakıfların nasıl işletildiklerine ve görevlilerine (mütevelli, câbi vs.) dair sınırlı bilgilere ulaşılmaktadır. Burada sadece sözkonusu defterden hareketle konu bütüncül bir yaklaşım gözetilerek ele alınmıştır. Çalışmanın başlangıcında Ankara'nın şehir merkezinde bulunan hayırsever kadınları ile ilgili olarak merak edilen bazı sorular vardı: Vakıf kurucusu olan kadınların sayıları, vakıf gelirlerini tahsis ettikleri dinî ve sosyal kurumlarla olan mekânsal bağlantıları, hayır yaptıkları kurumların sayısal olarak oranları ve onların vakıf kurumu içerisindeki etkinlikleri. Bu çerçevede çalışmayı daha ayrıntılı inceleyebilmek için konu, Ankara şehir merkezinde yer alan vakıflar bağlamında daraltılmış, defterde yer alan veriler, bilgisayar ortamına aktarılarak bazı sorgulamalara gidilmiştir. Bu analizlerin sonuçları çalışmanın ilerleyen safhalarında peyderpey sunulmuştur.

Ankaralı Hayırsever Kadınların Sosyal Statüleri ve Vakıf Sahibi Olma Gerekçeleri Üzerine Bir Analiz

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Osmanlı toplumunda bir geleneğin ürünü olarak kadınlar da erkekler gibi vakıf kurmuşlar, hayatın her safhasında varlıklarını hissettirmişler, sosyal, kültürel ve dinî kurumların varlıklarını idame ettirmelerinde etkili olmuşlardır⁴⁹³.

Bu bağlamda merak ettiğimiz ve sorduğumuz sorulardan biri, Ankara'nın hayırsever hanımlarının⁴⁹⁴ sayısı ve onların kimliklerine dair verilere ulaşıp ulaşılamayacağı olmuştur. Yaptığımız tespitlere göre, defterde Ankara şehrinin merkezindeki müesseselere katkıda bulunan 192 hanımın

⁴⁹² Bu defter bir yüksek lisans tezine de konu olmuştur. Bkz. İbrahim Köse, *Ankara Evkâf Defteri (1571)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998. Bu defter genel olarak literatürde daha çok 558 numara ile bilindiği için çalışmamızda da ilgili defter TD-558 şeklinde kısaltılmıştır.

⁴⁹³ Hüseyin Çınar, "Ankara'da Bir Hayırsever Sultan Melike Hatun", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 71.

⁴⁹⁴ Ankara'daki Kadın vâkifeler ile ilgili başka bir çalışma için bkz. Adem Çetin, "Hurufat Defterleri'ndeki Kayıtlara Göre Ankaradaki Kadın Vâkifeler", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 76-85.

adı geçmektedir. Bu tespiti yaparken defterde aynı isme sahip olan ve ayıredici bir ifadeye sahip olan vakıf kurucularının isimleri dikkate alınmış ve buna göre bir sayı tespitine gidilmiştir. Bu hanımların isimleri şu şekildedir (Bkz. Tablo 1):

Tablo 1- TD-558'e göre Ankara Şehrinde Vakıf Kurucu Kadınlar

1	Ayşe (Şerbetçi kızı)
2	Abdülkerim ve kızkarındaşı Hatice
3	Ağnisa Hatun
4	Aher Melike Hatun binti Kiçülü İsmail
5	Ayşe Bacı
6	Ayşe Hatun binti Halil Baba
7	Akındık Hatun
8	Aluca Hatun
9	Azu Hatun
10	Ayan Paşa Hatun
11	Ayni Hatun ⁴⁹⁵
12	Bacı Bula
13	Bacı Hatun
14	Bahşı Hatunu
15	Bahtiyar Hatun
16	Beyrek Hatun
17	Bingazi kızı Şah Bula
18	Bula Hatun ⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ H. Ongan'ın tespitlerine göre Süleyman kızı Aynişah adında bir hanımın Ankara Şer'iyye sicillerinde vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. Halit Ongan, "Ankara Şer'iyye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5 (1962), s. 215.

⁴⁹⁶ A. Kılıcı ve G. Günel'in tespitlerine göre 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başları arasında İbadullah Vakfı adında bir vakıf kurulmuştur. Bu vakfın kurucusu Hoca İbadullah oğlu Hoca Mehmed'di. Hoca Mehmed zengin bir tüccar olup, yine bir tüccar olan babası İbadullah'un vasiyeti üzerine bir vakıf kurmuştu. İbadullah Vakfının akar ve hayratlarının büyük bir kısmı Mısır'da bulunmakla beraber, bu vakfın bir şubesi de Ankara'da bulunmaktaydı. Bu hususun konumuzla ilgisine gelince; Hoca İbadullah'ın Bula Hatun adında bir kızı bulunmaktaydı ve bu hatun 1527'de Ankara'da evlatlık (zürri) bir vakıf

19	Cabi Hatun
20	Cansuz Hatun
21	Cemile Hatun
22	Cennet Hatun
23	Cihan Hatun
24	Cura Hatun
25	Cüneyd Bey kızı Zehre Hatun
26	Cüra Balı Hatun
27	Çerçi Ahmed kızı
28	Çokmar Hatun
29	Devlet Hatun
30	Diğer Ayşe
31	Dilber Hatun
32	Diraz Hatun
33	Dura Hatun
34	Durmuş kızı Şah Bula
35	Dürdane Balı Hatun
36	Dürdane Hatun
37	Düşenbe Hatun
38	Efendi Hatun
39	Ehil Hatun
40	Elif Hatun
41	Emine Hatun

kurmuştu. (Bu hususta bkz. Ali Kılıcı ve Gökçe Günel, *Bir Ankaralı Tüccarın Kentine Katkıları: İbadullah Vakfı*, VEKAM yay., Ankara 2019, s. 24-25). Burada aklımıza gelen soru ise, incelediğimiz defterde yer alan Bula Hatun ile Hoca İbadullah'ın kızı Bula Hatun'un aynı vakıf kurucusu olup olmadığıdır. Evkâf Defteri'nde Bula Hatun olarak kayıtlı olan hanımın kim olduğu ile ilgili tam olarak bir bilgi tespit edilememiştir. Bu sebeple defterde yer alan Bula Hatun ile Hoca İbadullah'ın kızı Bula Hatun'un aynı kişi olup olmadığı hususunda net olarak bir tespitte bulunamıyoruz.

42	Erzi Hatun
43	Eslem Hatun
44	Evcî Hatun
45	Eyyüb kızı
46	Ezine Hatun
47	Fadik Bula
48	Fatma Hatun
49	Fatma İmam Hatun
50	Fatun Balı (?) Hatun
51	Firdevs
52	Gülbahar Hatun
53	Güllî Hatun
54	Güllî Hatun-ı diğer
55	Gülşah Hatun
56	Gülşah kızı
57	Gülzar Hatun ⁴⁹⁷
58	Habibe Hatun
59	Hacı Ahmed Hatunu
60	Hacı Ali kızı
61	Hacı Hatun
62	Hacı karı
63	Hacı Kasım kızı Fatma Hatun
64	Hacı kızı
65	Hacı Medine
66	Hacı Polad kızı

⁴⁹⁷ H. Ogan'ın tespitlerine göre Ankara Şer'iyye sicillerinde 1717 tarihli bir Gülzar Hatun vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. H. Ogan, a.g.m., s. 216.

67	Hacı Tayyibe Hatun
68	Hacına Hatun
69	Hadice Hatun
70	Hafsa Hatun
71	Hamamcı Cafer kızı Usul
72	Han Bula Hatun
73	Hanife Hatun
74	Hantaş (?) Hatun
75	Hanzade Hatun
76	Hatice Hatun
77	Hatice ve Hanzade ve Şehzade ve Ede Mehmed ve Boyacı Mehmed Murad Hatunu ve Hasan Balı ve gayrihu
78	Hatun
79	Hatun Bula
80	Havva Hatun ⁴⁹⁸
81	Haymanalı Hacı Hatun
82	Haymanalı kızı
83	Haymanalı Hatun (Haymaneci Hatun/Haymani Hatun)
84	Hayran Karı
85	Hoş Hatun
86	Humar Hatun
87	Humar Paşa Hatun
88	Hundi Hatun
89	Huri Hatun
90	Hüma Şah Hatun
91	Hümayun Hatun

⁴⁹⁸ H. Ongan'ın tespitlerine göre Ankara Şer'iyye sicillerinde 1797 tarihli bir Havva Hatun vakfiyesi bulunmaktadır. Bu hanımın da evkaf defterinde bulunan aynı hanımla olma olasılığı yüksektir. Bkz. H. Ongan, a.g.m., s. 218.

92	Hüseyin ve Sagir Hatun ve Tuti Hatun ve gayrihi
93	Hüsne Hatun
94	İklim Hatun
95	İmam Hatunu
96	İnan Paşa Hatun
97	İri Paşa Hatun
98	İskender Hatun
99	İsmi Balı Hatun
100	İsmi Şah Hatun
101	Kadı Ayas nam Hatun
102	Kamir Çomlu karı
103	Kara Hasan kızı
104	Kara Misbak (?) karısı
105	Karnıyarık karısı Aişe Hatun
106	Karun Molla Hatun
107	Kassab Hamza Bey küçük kızı
108	Katun Bula
109	Kerime Hatun
110	Kirişçi karı
111	Körpe Hatun
112	Köse Mustafa kızı
113	Küçük Hatun
114	Mahbube Hatun
115	Melike Hatun (Sultan Hatun)
116	Meriç Hatun
117	Mersami Hatun
118	Mısırlı Hatun
119	Mihri Hatun

120	Minha Hatun
121	Mirsad Hatun
122	Muhsi Hatun
123	Mustafa kızı Aişe
124	Müezzın Hatunu
125	Mükrimel Hatun
126	Münevver Hatun
127	Müslime Hatun
128	Naime Hatun
129	Nasuh Hatun
130	Nefise Hatun
131	Nesimi Hatun
132	Ni'medan Kızı
133	Nurşeyh Hatun
134	Oğul Paşa nam Hatun
135	Ördek Hatun
136	Örenkuş nam Hatun
137	Padişa Hatun
138	Paşa Bula Hatun
139	Paşa Hatun
140	Pir Nebi Hatun
141	Rahime Hatun
142	Raziye Hatun
143	Rukiye Hatun
144	Rum Hatun
145	Sabiha Hatun
146	Safi Hatun
147	Safiye Hatun

148	Samade Hatun
149	Samine Hatun
150	Saryar kızı
151	Sefer Hemşire
152	Scher Hatun
153	Selcik (Selçuk) Hatun
154	Selim Şah Hatun
155	Selime Hatun
156	Selver Hatun
157	Sencer Hatun
158	Serçe Mehmed ve Hatunu
159	Server Hatun
160	Seydi Paşa Hatun
161	Seyhacı Hamza kızı Fatma
162	Sitti binti Cafer
163	Sitti Hatun
164	Sultan Balı Hatun
165	Sultan kızı
166	Sultan Paşa Hatun
167	Şah Ana Hatun
168	Şah Bula Hatun
169	Şah Dane Hatun
170	Şah Hatun
171	Şah İslim Hatun
172	Şah Paşa Hatun
173	Şah Sultan Hatun
174	Şahi Hatun
175	Şehzade Hatun

176	Şerbet Hatun
177	Şirin Hatun
178	Tahire Hatun
179	Tanrıvermiş kızı Paşa Hatun
180	Tayyibe Hatun
181	Turan Hatun
182	Turdu Hatun
183	Turna Şah Hatun
184	Tuti Hatun
185	Usul Hatun
186	Ümmi Hatun
187	Ümmi Seleme Hatun
188	Ürfiye Hatun
187	Üveys kızı Ümmi Hatun
189	Valide
190	Yörük Ali kızı
191	Zeynep Hatun
192	Ziyade Hatun

Vakıf kurucularının sosyal statülerine bakıldığında, kurucuların çoğunun bir kimsenin yakını (hanımı, kızı, kızkardeşi) olarak tanımlandığı görülür. Bu türden hanımların sayısı 32'dir. Bunlardan bazıları eşleri veya yakınları (kızkardeşi vs.) ile ortak olarak vakıf kurmuşlardır. Ahi Tura mahallesinin mescidine imamın günde bir cüz okuması şartıyla 1500 akçe vakfeden Serçe Mehmed ve hatunu bunlardan biridir⁴⁹⁹. Hacı Musa Mescidi'ne 2500 akçe vakfeden Abdülkerim ve kızkardeşi Hatice'nin de benzer bir durumu vardı⁵⁰⁰. Bu türden ortak vakıflara başka kayıtlarda da tesadüf edilmektedir⁵⁰¹. Bu hayır sahipleri arasında babasının ya da yakının ismiyle birlikte anılan bazı kimseleri şu şekilde sıralamak yerinde olur: Kassab

⁴⁹⁹ TKGM-TD-558, v. 9a.

⁵⁰⁰ TKGM-TD-558, v. 18b.

⁵⁰¹ TKGM-TD-558, v. 3b, 23a,

Hamza Bey küçük kızı⁵⁰², Boyacı Mehmed Hatunu⁵⁰³, Kara Misbak karısı⁵⁰⁴, Karnıyarık karısı Ayşe Hatun⁵⁰⁵, Köse Mustafa kızı⁵⁰⁶, Yörük Ali kızı⁵⁰⁷, Çerçi Ahmed kızı⁵⁰⁸.

İncelediğimiz defterde ilmiye mensubu olan kimselerin yakını olan hanımların varlığı da dikkat çekicidir. Bunlardan biri, İmamın hatunu olan Fatma'dır. Fatma, imamın her gün Yasin okuması şartıyla Yakub Harrat Mescidi'ne 300 akçe vakfetmişti⁵⁰⁹. Bunun dışında İmam hatunu olarak kayıtlı olan bir hanım daha vardı ki bu hanım da Erzurum mahallesindeki Hacı Şeyhi b. Necmeddin mescidine 250 akçe vakfetmişti⁵¹⁰. Son olarak kayıtlarda geçen Müezzın hatununu da burada anmak gerekir. Müezzın Hatunu olarak kaydedilmiş olan bu hanım, Hacı Eshab mahallesinin mescidine 200 akçe vakfetmişti⁵¹¹.

İlmiye mensubu olan kimselerin hanımları dışında farklı tanımlamalarla dikkat çeken hayırsever kadınlardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Vakıf sahibinin nereli olduğuna dair işaretler içeren bazı tanımlamalar bu anlamda dikkat çekicidir. Haymanalı Hacı Hatun, Haymanalı kızı⁵¹², Mısırlı hatun⁵¹³ bunlardan bir kaçıdır.

Ankaralı kadın vakıf kurucuları ile ilgili genel bir analize geçmeden önce bu dönemde vakıf kurucusu olan kimselerin zihniyet dünyasına bir açıklık getirmek gerekir. Bu bağlamda vakıf kurucularının vakıf şartları bir ipucu verebilir mi? Bu konuya kısaca değinmek gerekir. Konuyla ilgili genel literatürde vakıfların kuruluş amaçları arasında genellikle şu hususlar sıralanır: Kıraat, dinî hizmetler, bayındırlık faaliyetleri, eğitim faaliyetleri ve hayır işleri⁵¹⁴.

Vakıf müessesesi üzerinde önemli çalışmaları olan B. Yediyıldız, vakıf kurucuların zihninde ne tür bir vakıf anlayışının mevcut olduğunu izah ederken vesikalardan istifade eder ve vesikalarda geçen dünya tasvirinin bu dönem insanının hayatında önemli bir yeri olduğuna vurgu yapar. B. Yediyıldız'ın bu husustaki bazı tespitleri şu şekildedir:

⁵⁰² TKGM-TD-558, v. 20a.

⁵⁰³ TKGM-TD-558, v. 23a.

⁵⁰⁴ TKGM-TD-558, v. 2b.

⁵⁰⁵ TKGM-TD-558, v. 7a.

⁵⁰⁶ TKGM-TD-558, v. 16b.

⁵⁰⁷ TKGM-TD-558, v. 13a.

⁵⁰⁸ TKGM-TD-558, v. 19b.

⁵⁰⁹ TKGM-TD-558, v. 12a.

⁵¹⁰ TKGM-TD-558, v. 10b.

⁵¹¹ TKGM-TD-558, v. 14b.

⁵¹² TKGM-TD-558, v. 10a, 19a.

⁵¹³ TKGM-TD-558, v. 14b.

⁵¹⁴ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK yay., Ankara 2003, s. 281.

“Bu köhne dünya hiçlik ortasında yaşamaktadır” ve tamamen geçicidir. Temeli sabit, meskeni sürekli bir yer değildir. O, asla esas hedef, hakiki gaye olamaz, çünkü “yer içerisinde bulunan her canlı fanidir” ve orada bulunan “her can ölümü tadıcıdır”. Bununla birlikte, bu alçak dünya boşuna yaratılmamıştır; o, hasadı Öbür-Dünya’da yapılacak olan, ekmeğe elverişli bir tarladır; bunun dışında herhangi bir değere lâıyk değildir. Bu verimli toprağa ekilecek tohumlar, meyvelerinin bu dünyada olduğu kadar Öbür-Dünya’da da toplanabilmesi için, asırlara dayanabilen cinsten olmalıdır, Bunlar, “hayrat” ve “hasenat” tohumlarıdır. Bu iki istilahtan bütün kamu tesislerini ve sosyal kuruluşları anlamak gerekir. Söz konusu tohumları ekmenin, hayrat ve hasenat eserlerini gerçekleştirmenin en iyi vasıtası sadakât yani sadakalardır. Her türlü sadakanın en yücesi ve en mükemmeli, hayır eserlerinin en soylusu ve en ehemmiyetlisi, vakıf-kurucularına göre, vakıftan ibarettir: vakfın menfaati sınırsız ve faydası sonsuzdur⁵¹⁵.

Yediyıldız bu tespitlerden sonra Osmanlı Devleti’nde vakıf sahiplerinin hayır işlemek suretiyle bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da saadete erişmek istedikleri, kıyamet günü için sevap kazanmak suretiyle bir nevi hazırlık yaptıkları böylece cennete ve Allah’a yaklaşma arzusunda oldukları motivasyonu üzerinde durarak bu durumun manevî-insanî duyguların tezahür etmesinde etkili olduğunu ifade eder. Manevî-insanî yönün dışında Yediyıldız’ın bu husustaki bir diğer tespiti ise, vakıf kurumunun psikolojik ve toplumsal yönüdür. Ona göre kişinin vefatından sonra geriye iyi bir isim bırakması, böylece isimlerini hafızalarda sürekli olarak canlı tutulması, söz konusu kurumun psikolojik yönünü, kişinin hemcinsleri arasında fark edilmesi, yüksek sınıflar arasında kendisine bir yer edinmesi ise toplumsal eğilimin bir göstergesidir. Şüphesiz ki bu kurumun maddî motivasyon yönünü de göz ardı etmemek gerekir. Kişilerin vakıf yoluyla maddi anlamda gelirlerini arttırmalarını ve gelirlerini bir anlamda garanti altına almalarını da bu motivasyon bağlamında değerlendirmek hiç de yanlış olmaz⁵¹⁶.

B. Yediyıldız’ın vakıf kurumu ile ilgili verdiği bilgilere bakılacak olursa, bahis konusu gerekçelerle Ankara’nın hayırsever hanımlarının vakıf kurduklarını söylemek hiç de yanlış olmaz. Nitekim vakıf kurucularının vakıf şartları içerisinde zikrettikleri bazı ifadeler bu anlamda önemli mesajlar içermektedir. Meselâ vakıfların kuruluş amaçları içerisinde en çok görülen şartlardan biri, Kur’ân-ı Kerim okutulmasıdır. Özellikle vakıf kurucusunun veya yakınlarının ruhu için vakfın gelirine göre belli bir süre, günde bir, iki günde bir, haftada veya on beş günde bir cüz, yılda bir hatim okutulması gibi şartları ve buna bir meblağ tahsis edilmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Buna göre genellikle bir cüz için takdir edilen ücret, bir akçeydi. Kıraat için daha çok vâkıfın yakınlarından bu işi

⁵¹⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK yay., Ankara 2003, s.11-12.

⁵¹⁶ B. Yediyıldız, a.g.e., s.13-14.

yapabilecek bir kişi ileri sürüldüğü gibi bir caminin imam veya müezzine, hatta medrese hocaları ve talebelerine de benzer şekilde kıraat şart olarak koşulmaktaydı. Burada amaç, Kur'an okutulması olarak görünmekle birlikte aslında asıl niyet, vakfın kurucusu tarafından ilgili kişilere bir ücret veya ilave bir gelir sağlamaktı⁵¹⁷. Bu bağlamda Ankara şehir merkezindeki 24 vakıf kurucusunun vakıf şartının "imam yevmi bir cüz okuya", 11 vakıf kurucusunun "imam yılda bir hatm okuya" ve "düşenbe ve şenbe günü imam bir cüz okuya", 10 kişinin "imam dua eyleye" şartını ileri sürdüğü görülür. Bu ifadeler söz konusu hanımların vakıflarını daha çok dini-manevî gerekçelerle kurmuş olabilecekleri yönünde fikir verirken yukarıda vurguladığımız başka gerekçeleri de akla getirmektedir. Yani bir hanım yaptığı hayırseverliği ile insanlığa, topluma hizmet ederek bu vesile ile "hayırseverlik" vasfını kazanıp öbür dünyasına kazanım sağlarken aynı zamanda geriye adını bırakmak veya hemcinsleri arasında fark edilmek istemiş olamaz mı? Birazdan bu konuya tekrar döneceğiz.

Zaman zaman vakıf kurucularının vakıf şartları arasında dile getirdikleri dua isteklerinin sadece vakıf yapılan müessesesinin imamı, müezzini gibi dini görevliler tarafından yerine getirilip getirilmediğini de burada sorgulamak gerekir. B. Yediyıldız bu duruma da farklı bir açıdan yaklaşır. Ona göre, ulemâ, tekke şeyhleri ve du'â-okuyuculardan oluşan baskı grupları kendileri lehine zengin zümreler üzerinde baskı grupları oluşturmaktaydılar, özellikle şeyhlerin tesiri altında bir çok kişi tek bir tekke uğruna vakıflar kurabiliyorlardı. Bu gruplar içerisinde özellikle du'âgû denen dua okuyucular bir kamu hizmetinde buldukları için değil, vâkıfların bazı arzularının gerçekleşmesi niyetiyle Allah'a dua ettiklerinden dolayı vakıf gelirlerinden ücret almaktaydılar⁵¹⁸. İncelediğimiz kayıtlarda du'âgûların olmadığını, daha çok imam ve müezzinlerin vâkıfların şartlarını yerine getirmekle mükellef tutulduklarını söylemek gerekir.

Araştırmanın başlangıcında merak ettiğimiz diğer bir konu, Ankara'da bulunan kadın vakıf kurucuları arasında geçen bir hanımın en fazla kaç tane kuruma hayır yapmış olabileceğiydi. Bu konuya dair aşağıda sunduğumuz tablonun birtakım anlamlar yüklü olduğunu söylemek gerekir (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2- TD-558'e Göre Farklı Müesseselere En Fazla Gelir Aktaran Ankara'nın Kadın Vakıf Kurucuları

⁵¹⁷ T. Özcan, a.g.e., s. 281.

⁵¹⁸ B. Yediyıldız, a.g.e., s. 79.

Vakıf Sahibi	Aktarılan Meblağ	Hayır Yapılan Müessese
Ayşe Hatun binti Halil Baba (12)	500	Mescid-i Buriyacılar
	200	Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz
	1000	Mescid-i Mahalle-i Balaban
	300	Mescid-i Melike Hatun
	300	Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin
	500	Mescid-i Tiflîsî
	700	Mescid-i Mahalle-i Hacı Eshab
	400	Mescid-i Hocendi
	500	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	200	Mescid-i Serrac Sinan
	500	Mescid-i Hacı Haydar
	2000	Mescid-i Mahalle-i Bademlü
Bacı Hatun (5)	300	Mescid-i Mahalle-i Emre
	500	Mescid-i Yakub Harrat
	300	Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'l
	280	Mahalle-i Ahi Yakub
	400	Mescid-i Mahalle-i Direklü
Fatma Hatun (10)	200	Mescid-i Mahalle-i Direklü
	800	Mescid-i Mahalle-i Bademlü
	1300	Mescid-i Hacı Sindel
	3500	Mescid-i Melike Matun
	84	Mescid-i Sabbağ Ali

	200	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü
	700	Mescid-i Hocendi
	3000	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	300	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	1800	Mescid-i Hacı Misafir
Hatice Hatun (8)	1000	Mescid-i Mahalle-i Teke Ahmed
	1500	Mescid-i Şemseddinzade
	200	Mescid-i Ali Bey
	500	Mahalle-i Hacı Eshab
	300	Mescid-i Mahalle-i Börekciyan
	200	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	200	Mescid-i Mahalle-i Şeyh İzzeddin
	400	Cami-i Sultan Alaeddin
Mihriye Hatun (5)	250	Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur
	200	Mescid-i Mahalle-i Emre
	540	Mescid-i Yavi
	2000	Mescid-i Ali Bey
	300	Mescid-i İbn Gökçe
Selçuk Hatun (Selçuk) (10)	200	Mescid-i Hacı Sindel
	2400	Mescid-i Şemseddinzade
	500	Mescid-i Kureyş
	200	Mescid-i Mahalle-i Bostaniyan

	200	Mescid-i Öksüzce Mahalle-i
	3000	Mahalle-i Mevdud Mescid-i
	2000	Mescid-i Avancıklar Mahalle-i
	1500	Mescid-i Şemseddinzâde
	2000	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü
	200	Mescid-i Yakub Harrat
Selime Hatun (8)	1000	Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur
	500	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	200	Mescid-i Şemseddin
	60	Mescid-i Melike Hatun
	500	Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura
	1000	Mescid-i Mahalle-i Mukaddemzade
	300	Mescid-i Hızır İlyas
	800	Mescid-i Mahalle-i Bademlü
Şah Bula Hatun (7)	1700	Mescid-i Mahalle-i Kiçülü
	300	Mescid-i Hızır İlyas
	200	Mescid-i Hocendi
	1500	Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'l
	300	Mescid-i Mahalle-i Mervarid
	4000	Mescid-i Buriyacılar
	300	Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz

Tuti Hatun (8)	200	Mescid-i Buriyacılar
	300	Mescid-i Mahalle-i Balaban
	100	Cami-i Ahi Elvan
	200	Mescid-i Teke Ahmed
	400	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	600	Mescid-i Mahalle-i Öksüzce
	200	Mescid-i Serrac sinan
	100	Mescid-i Seyf
Ümmi Hatun (7)	300	Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura
	1000	Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin
	2000	Mescid-i Hallac Mahmud
	300	Mescid-i Ali Bey
	300	Mescid-i Mahalle-i Ahi Hacı Murad
	840	Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısı
	500	Cami-i Sultan Alaeddin

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Ankara'nın hayırsever kadınları içerisinde birden fazla farklı müesseselere gelir aktaranlarının sayısının dikkate değer boyutlarda olduğu görülür. Bu durum dinî/manevî gerekçelerden (hayırseverlik, cennete gitme vs.) kaynaklanmış olabileceği gibi daha önce de ifade ettiğimiz üzere toplum içinde adlarını daha fazla duyurma isteği gibi toplumsal ve psikolojik nedenlerden de dolayı da olamaz mı? Nitekim hayır sahipleri içerisinde en fazla adı geçen Halil Baba'nın kızı Ayşe Hatun vakfının 12 farklı müesseseye hayır yaptığını görüyoruz. Hacı Bayram-ı Veli'nin ahfadından olan Halil Baba'nın⁵¹⁹ kızı olduğunu tahmin ettiğimiz Ayşe Hatun'un vakıf şartlarında Balaban mahallesinin mescidine aktarmış olduğu 1000 akçe için “*düşenbe ve şenbe*

⁵¹⁹ H. Ongan, a.g.m., s. 220.

*günü imam bir cüz okuya*⁵²⁰ ifadesi varken, Hacı Haydar mescidine ayrılan 500 akçe için *“imam iki hatm okuya”*⁵²¹, Bademli mescidine aktarılan 2000 akçe için ise *“imam yevmi nisf cüz okuya”*⁵²² şartı düşülmüştü. Bu durum aynı kişinin farklı müesseselere yaptığı hayır sonucunda daha fazla duaya mazhar olmasını ve dolayısıyla bu dünyada ektiği tohumu diğer dünyada biçmesi bağlamında daha fazla merhale sağlamamış mıdır ya da toplum içerisindeki konumunu, statüsünü daha bir üst seviyeye çıkarmamış mıdır? Yukarıda kısaca izah ettiğimiz bu dönemin vâkıf sahiplerinin zihniyet dünyası aslında bu sorulara biraz da cevap verir niteliktedir. Ayşe Hatun örneğini yukarıdaki tabloda yer alan diğer hanımlar için de söylemek mümkün.

Şüphesiz bu hizmetler daha önce de bahsedildiği üzere vakıf müessesesi içerisinde dinî hizmetler kapsamında değerlendirilmektedir. Hayır sahipleri tarafından vakfedilen gelir kaynaklarına bakıldığında ise büyük ölçüde müesseselere nakit paranın vakfedildiği görülür (52 vakıf). Bu arada para vakıfları meselesi tartışmalı bir konu olduğunu⁵²³ ancak yine de bu uygulamanın etkin bir şekilde Osmanlı vakıf sisteminin içerisinde yer bulunduğunu söylemek gerekir. Özellikle para vakıflarının amaçları arasında müesseselerin ihtiyaçlarının temini ön planda olduğu için imam, müezzin, hatip ve diğer cami görevlilerine doğrudan ücret tayini ya da Kur'an okutulması, tevliyet, nezaret gibi hizmetleri yürütmek suretiyle gelir temin edildiği görülmektedir. Cami, mescid gibi müesseselerin bir takım ihtiyaçlarının; temizlik, aydınlatma, hasır temini, tamir ve bakımı gibi ihtiyaçları da bu minvalde değerlendirmek gerekir⁵²⁴. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Ankara'nın kadın vakıf kurucuları cami görevlilerine Kur'an okutulması suretiyle onlara gelir temin ettikleri gibi aynı zamanda cami ve mescidlerin ihtiyaçlarının temininde de önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kayıtlar içerisinde daha çok cami ve mescidlerin aydınlatılmasına (sirac, şem', çıra yağı) yönelik olarak gelir tahsis edildiğini söylemek gerekir. Bu gelir kaynakları içerisinde nakit para olduğu gibi gayrimenkul ve kira gelirleri (dükkan) de bulunmaktadır⁵²⁵. Ancak bunların sayısı oldukça azdır.

Vakıf-Mekân ve Kadın İlişkisi Üzerine: Kadınlar ve Hayır Yapılan Kurumlar

Çalışmanın başlangıcında merak edilen temel sorulardan bir diğeri, Ankara'nın hayırsever kadınlarının en fazla hangi sosyal kurumlara hayır

⁵²⁰ TKGM-TD-558, v. 4a.

⁵²¹ TKGM-TD-558, v. 24a.

⁵²² TKGM-TD-558, v. 24a.

⁵²³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. B. Yediyıldız, a.g.e., s. 116-120.

⁵²⁴ T. Özcan, a.g.e., s. 282.

⁵²⁵ TD-558, v.5b, 10b.

yaptıkları ve tahsis edilen gelirin miktarının ne kadar olduğuydu. Bu bağlamda bilgisayar ortamına yüklenen veriler sorgulandığında aşağıdaki tablo elde edilmiştir (Tablo 3). Bu hususta elde ettiğimiz ilk verilere göre kadın vakıf kurucuların tahsis ettikleri meblağ, şehir merkezindeki toplam vakıf gelirlerinin %16'sını karşılamaktaydı (252.005 akçe). Erkek vakıf kurucuların vakıf gelirleri ise %84 oranındaydı (1.365.689 akçe)⁵²⁶.

Tablo 3- Ankaralı Hayırsever Kadınların Hayır Yaptıkları Müesseseler ve Miktarları⁵²⁷

Hayır Yapılan Müesseseler	Aktarılan Toplam Gelir Miktarı
Mescid-i (Mahalle-i) Buryacılar (14-15.yüzyıl)	17050
Mescid-i (Mahalle-i) Hacendî (14-15.yüzyıl)	10300
Mescid-i Mahalle-i Şeyh İzzeddin(14-15.yüzyıl)	9300
Mescid-i Mahalle-i Kuşhisar (Koçhisar)	8800
Mescid-i (Mahalle-i) Şemseddinzade	8180
Mescid-i Mahalle-i Mevdûd (Mevcud)	7700
Mescid-i (Mahalle-i) Melike Hatun (15.yüzyıl)	7160
Mescid-i Mahalle-i Kiçülü (1443)	6900
Mescid-i Hacı Şeyhi bin Necmeddin	6390
Mescid-i (Mahalle-i) Halife Bayezid (1511)	6000
Mescid-i (Mahalle-i) Yakub Harrat	5900
Câmi`-i Sultan Alaeddin, der Kal`a-i Ankara (1178)	5810
Mescid-i (Mahalle-i) Hacı Musa (1489-90)	5500

⁵²⁶ Toplam tahsis edilen gelir 1.617.694 akçedir.

⁵²⁷ Tablo 3`de yer alan müesseselerin kuruluş tarihleri ile bilgiler için bkz. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 23-24.

Mescid-i Mahalle-i Minare-i Belkısî	5440
Mescid-i Mahalle-i Ahi Hacı Murad	5150
Mescid-i Mahalle-i Öksüzce	5100
Mescid-i Aşağıkapu, der Kal'a-i Ankara	5100
Mescid-i Mahalle-i Bademlü	5100
Mescid-i Mahalle-i Dibeke	4900
Medrese-i Melike Hatun (14-15.yüzyıl)	4831
Mescid-i Mahalle-i Ahi Tura (14-15.yüzyıl)	4830
Mescid-i Mahalle-i Dibekli	4800
Mescid-i Mahalle-i Çakırlar	4600
Mescid-i Mahalle-i Balaban (14-15.yüzyıl)	4300
Mescid-i Mahalle-i Hacı Eshâb	4200
Mescid-i Yoğundivar	4200
Mescid-i Mahalle-i Yusuf Habbaz	4150
Mescid-i Mahalle-i Yakub Na'al	4150
Mescid-i Serrac Sinan, der Ka'la-i Ankara (1288)	4100
Mescid-i Mahalle-i Börekciyan	3700
Mescid-i (Mahalle-i) Yavî	3540
Mescid-i (Mahalle-i) Ali Bey	3500
Mescid-i Mahalle-i Tulîce	3180
Mescid-i Turasan Beğ	3000
Mescid-i Hallac Mahmud (1545)	3000
Mescid-i Mahalle-i Bostaniyan	2600
Mescid-i Mahalle-i Hacı İvaz Haddad	2500
Mescid-i Hacı Haydar	2500
Mescid-i Mahalle-i Ahi Yakub (1392)	2460

Mescid-i İbn Gökçe	2400
Mescid-i Mahalle-i Mukaddemzâde (1450-51)	2300
Mescid-i Mahalle-i Avancıklar	2200
Mescid-i Mahalle-i Teke Ahmed	2000
Mescid-i Kureyş	2000
Mescid-i Mahalle-i Emre	1900
Mescid-i Mahalle-i Tiflisî	1900
Mescid-i Mahalle-i Kazuran	1900
Mescid-i Mahalle-i Panbukciyan	1800
Mescid-i Hacı Misafir	1800
Mescid-i Mahalle-i Behlül	1770
Mescid-i Mahalle-i Keyyâlin	1750
Mescid-i (Mahalle-i) Hacı Sindel	1700
Mescid-i (Mahalle-i) Şemseddin	1590
Mescid-i Mahalle-i Hacı Mansur	1550
Mescid-i Hoca Sinan	1500
Mescid-i Hızır İlyas	1280
Mescid-i Mahalle-i Rüstem Na'al (14-15.yüzyıl)	1200
Mescid-i Mahalle-i Bıçakçı	1000
Cami-i Ahi Elvan (14.yüzyıl)	880
Mescid-i Ahi Yakub (1392)	850
Mescid-i Mahalle-i Papani	800
Mescid-i Mahalle-i Mervarid	730
Mescid-i Teke Ahmed	700
Mescid-i Sabbağ Ali	684
Mescid-i Mahalle-i Hoca Paşa (13.yüzyıl)	600

Mescid-i Mahalle-i Helvayî (15.yüzyıl)	600
Mescid-i Debbağan (1445)	600

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ankaralı hayırsever kadınların hayır yaptıkları kurumlar içerisinde iki 2 cami, 1 medrese ve 69 mescit bulunmaktadır. Bu verilere göre vakıf kurucuların hayır yaptıkları kurumların başında mescitler gelmektedir. Bu mescitlerin genellikle Ankara'daki mahallelere⁵²⁸ de isim verdikleri görülür. Osmanlı'da mahallelerin bir dinî yapının ya da meslek gruplarının veya aynı inanç ve gelenek etrafında toplananların bir arada oturma istekleri sonucu ortaya çıktıkları göz önünde bulundurulduğunda çok sayıda mahallenin de ismini mescit, cami vs. gibi dinî yapılardan almasını olağan karşılamak gerekir⁵²⁹. Bu noktada kısaca 16. yüzyılda Ankara'nın şehir yerleşmelerinin durumunu izah etmekte yarar olacaktır.

Ankara'nın şehir yerleşmeleri ile vurgulanan temel husus, genelde şehrin yerleşme düzeninin kale içi yerleşmeleri ve kale çevresi yerleşmeleri olmak üzere iki grup halinde dizayn edildiği yönündedir. Ö. Ergenç'e göre, kalenin çevresi yukarı yüz, bugünkü Anafartalar caddesinin altında kalan ve Hacı Bayram camiinden Karacabey külliyesine kadar uzanan kısım ise Aşağı yüz olarak adlandırılmış ve bu isim Cumhuriyet devrine kadar da gelmiştir⁵³⁰. Yukarıdaki tabloda zikredilen yapıların bir kısmı kale içerisinde yer alırken bir kısmı da kale çevresinde bulunan yerleşimlerde bulunmaktaydı.

Mescid-mahalle ilişkileri⁵³¹ göz önünde bulundurulduğunda aklımıza gelen bir diğer soru, vakıf kurucuların hayır yaparken hayır yapacakları müesseseleri neye göre belirledikleri sorusu olmuştur. Bir diğer ifade ile vakıf kurucular ilk planda yaşam alanlarının içerisinde yer alan sosyal kurumlara mı hayır yapıyorlardı? Şimdilik bu sorulara cevap vermek zor görünüyor. Bunun sebebi bazı vakıf kurucuların eski tarihlerden itibaren varlıklarının bilinmesi bir diğeri ise ilgili dönemde yaşasalar dahi kadınların isimlerinin genellikle kaynaklarda çok fazla zikredilmemesi,

⁵²⁸ Ankara mahalleleri için ayrıca bkz. Ö. Ergenç, a.g.e., s. 29-31.; Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. 75-98.; Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 53-56.; Hülya Taş, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK yay., Ankara 2014, s. 109-116.

⁵²⁹ Özer Ergenç, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s. 106.; E. Erdoğan, a.g.t., s. 49.

⁵³⁰ Ö. Ergenç, a.g.e., s. 16.; Ayrıca bkz. E. Erdoğan, a.g.t., s. 47.

⁵³¹ Mescid-mahalle ilişkisi hakkında bkz. Ömer Demirel, *Osmanlı-Vakıf İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK yay., Ankara 2000, s. 18-73.

dolayısıyla onların yaşadıkları mahallelerin tam olarak tespit edilememesidir. Ancak yine de elde edilen bazı verilere dayalı olarak şu hususlar söylenebilir: Yukarıdaki tabloya ve Ankara mahallelerinin yerleşim düzenlerine bakıldığında vakıf kurucuların en fazla hayır yaptıkları müesseselerin daha çok yukarı yüz olarak adlandırılan kale çevresinde, Koyunpazarı'nda⁵³² ve bununla birlikte aşağı yüz olarak adlandırılan bölgede, yani bugünkü Hacı Bayram Cami ve Karacabey Cami'nin çevresinde ve yukarısında yer aldıkları görülür. Bu müesseselerin önemli bir kısmı 14-15. yüzyıldan itibaren varlıkları bilinen müesseselerdir. Bu durum da hayırsever hanımların hayır yaptıkları müesseselerin şehrin en eski bilinen müesseseleri olduğu söylenebilir. İşin ilginç tarafı bu müesseselerin olduğu yerler aynı zamanda şehrin nüfus olarak en kalabalık olduğu yerleridir. Vakıf kurumunun hayırseverlik anlayışının yanı sıra meskûnlara vergi muafiyeti başta olmak üzere sağladığı avantajların nüfusu arttırmadaki rolü göz önüne alındığında⁵³³, Osmanlı şehirlerinde insan-mekân-vakıf kurumunun birbiriyle çok sıkı bir ilişkisi⁵³⁴ olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Ankara'da kadın vâkıfeler gelirlerini daha çok Sultan Alaaddin Cami'ne vakfetmişlerdi (12 kişi) ki bu durum da söz konusu tespitin önemli delillerinden biridir. En fazla gelir aktarılan diğer müesseseler ise Hacendi mahallesinin mescidi (11 kişi) ile Melike Hatun mescididir (10 kişi). Melike Hatun mescidi, Ankara'nın en eski müesseselerinden biridir⁵³⁵. Ö. Ergenç'e göre, bu mescid 15. yüzyıla ait bir mescid olup⁵³⁶, Ankara'nın Kirişçiler mahallesinde bulunmaktaydı. Bu mahalle daha sonra Hatun mahallesi olarak adlandırılmıştır⁵³⁷.

Konumuz ile doğrudan ilintili olduğu için yeri gelmişken Melike Hatun'un Ankara'nın Hayırsever Kadınları içerisindeki yeri ve önemi hususuna biraz durmak gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Melike Hatun, Selçuklu hanım sultanlarından biridir. Kurduğu vakfın ve aynı zamanda müesseselerin 16. yüzyılın ikinci yarısında hatta sonrasında da varlıklarını devam ettirdiklerini görüyoruz. Nitekim Melike Hatun'un adı en son Ankara'da yapılan büyük bir camiye isim olarak verilmiştir. H. Çınar'ın tespitlerine göre yaşadığı dönemde Sultan Hatun diye de bilinen Melike

⁵³² Koyunpazarı olarak adlandırılan yer, bugün Samanpazarı denilen yerden Atpazarı'na çıkan caddenin bulunduğu yerdir. Bkz. R. Özdemir, a.g.e., s. 38.

⁵³³ H. Taş, a.g.e., s.112.

⁵³⁴ Bu hususta dikkate değer bir çalışma için bkz. Mustafa Alkan, *Adana Vakıfları: İnsan-Vakıf ve Şehir*, TTK yay., Ankara 2014.

⁵³⁵ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. H. Çınar, a.g.m., s. 70.

⁵³⁶ H. Çınar'a göre ise bu mescid muhtemelen 14. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bkz. H. Çınar, a.g.m., s.71.

⁵³⁷ Ö. Ergenç, a.g.e., s. 24-25.

Hatun, Ankara'nın Kirişçiler mahallesinde yeniden yaptırdığı mescid/cami, medrese, çeşme gibi hayratıyla zamanla buranın adının değişip Hatun ve Hatuniye (günümüzde Doğanbey mahallesi-İtfaiye Meydanı) olmasını sağlamıştır. Yine H. Çınar'a göre, hayatı ve ailesi hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan Melike Hatun, Ankara şer'iyeye siciline kayıtlı Eylül 1618 tarihli bir emr-i şerifte yer alan bilgiden hareketle Selçuklu hanedanına mensup bir hanımdır. Hatta bu yüzden bazı kayıtlarda kendisine Sultan Hatun da denilmektedir⁵³⁸. Nitekim incelediğimiz kayıtlarda Sultan Hatun olarak kayıtlı bir vakıf kurucusu daha vardır ki bunun Melike Sultan olması kuvvetle muhtemeldir⁵³⁹. Melike Hatun'a dair kayıtlara Ankara'nın elimizde mevcut olan ilk tahrir defteri olan 1463 tahririnde rastladığımız gibi⁵⁴⁰ 1523/1530 tahririnde⁵⁴¹ de rastlamaktayız.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Bazı vakıf kurucu hanımların Selçuklu döneminde ve hatta Ankara'nın Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu yıllardan itibaren mevcudiyetleri bilinmektedir. Bu sebeple incelediğimiz defterde yer alan tüm vakıf kurucu hanımların ilgili dönemde yaşamadığını, vakıflarının devam etmesi sebebiyle ilgili dönemde de isimlerinin geçtiğini söylemek gerekir. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kurucuları arasında geçen Selçuk, Bula ve Bacı Hatunlar için de aynı durumun geçerli olduğunu, bu hanımların adlarının 1523 tarihli tahrir defterinde bir vakıf kaydı münasebetiyle geçtiğini söylemek gerekir. Buna göre Bağluca köyü ile ilgili bir kayıta bu köyün I. Murad (Hüdavendigâr) zamanında Kasım Çelebi oğlu Mahmud'un timarı olduğu, daha sonra yine Hüdavendigâr zamanında Kasım Çelebi'nin vakfı haline geldiği, sonraki zamanlarda ise oğlu Mahmud tarafından tasarruf edildiği, malikanesine yılda bir eşküncü verile diye kayıt düşüldüğü, ancak hali hazırda (1523 tahriri) Mahmud'un neslinden erkek kimse kalmadığı için Mahmud Çelebi'nin varislerinden kızları Selçuk, Bula ve Bacı Hatuna eşküncülü vakf olarak tahsis edildiği ifade edilmektedir. Bu kayıt, Melike Hatun kadar olmasa da söz konusu hanımların Ankara'nın eski vakıf kurucularından ve hatta ümerasından⁵⁴² kimselerin yakınları olduklarını

⁵³⁸ H. Çınar, a.g.m., s. 71-72.: Melike Hatun hakkında ayrıca bkz. Kâmil Şahin, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.77-82.

⁵³⁹ TKGM-TD-558, v. 10b, 16b.

⁵⁴⁰ Bu hususta bkz. BOA-MAD-9, v. 29-29b, 36a.

⁵⁴¹ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, *Kütahya, Kara-hisâr-ı Şâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-*, Ankara 1993, s. 364.

⁵⁴² Ankara ümerasının Ankara'nın Kentsel gelişimine yaptıkları katkılar için bkz. Ahmet Köç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

göstermesi bakımından dikkate değer olduklarını göstermektedir⁵⁴³. Benzer durum Mihrime Hatun için de geçerlidir. Bu hanımın 1523/1530 tahririnde kurduğu vakıf ile Ali Bey mescidine katkıda bulunduğunu görüyoruz⁵⁴⁴. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkün. Hacı Tayyibe Hatun⁵⁴⁵ ve İklim Hatun⁵⁴⁶ adlı hanımları da bu bağlamda değerlendirebiliriz.

Ankaralı kadınların Osmanlı şehir hayatının gelişmesindeki girişimci yönleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. H. Taş'ın *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmasında bu hususa dair dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. O'na göre, Cemaloğlu Hatunu olarak bilinen Fatma adlı bir hatun yaklaşık 20 yıl kadar bir süre harap durumda olan Ak Medrese Evkâfından Kaledibi Hamamı'nı 36.000 akça harcamak suretiyle tamir ettirmiş ve hamamın zabtını da kendisi devralmıştı. 17. yüzyılda Ankaralı kadınlar sadece vakıf kurumunun işleyişinde değil, sosyal ve ekonomik hayatın başka başka mecralarında hayatın doğrudan içinde aktif bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim onların özellikle tiftik geçişinin kılından elde edilen sof kumaşının üretiminde ve ticaretinde etkin oldukları bilinmektedir. Evlerinde dokudukları sof kumaşları tüccarlara veya bizzat kendileri tarafından çarşıda satan Ankaralı kadınlar üretim ve ticaretin etkin aktörlerinden biriydiler⁵⁴⁷.

Sonuç

Ankara'nın imar edilmesinde erkekler kadar kadın vakıf kurucularının da önemli bir yeri vardır. İster dinî isterse de dünyevi, hangi gerekçe ile olursa olsun vakıf sahiplerinin tahsis ettikleri gelirler, Ankara'da büyük oranda mescidlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere aktarılmıştır. Bu hanımlar içerisinde bazılarının Selçuklu ve Ankara'nın Osmanlı egemenliğine geçtiği ilk yıllardan itibaren vakıf sahibi oldukları döneminden itibaren var oldukları tespit edilmiştir. Bu hayırseverlerin Ankara'nın kadim müesseselerine gelir aktarması da bu durumun önemli göstergelerinden

⁵⁴³ BOA-TD-117, s. 93.; BOA-MAD-9'da da iki kız kardeş olan Selçuk ve Bacı Hatunlara atıf vardır. Ancak ilgili kayıta bu hanımların Hatip Paşa'nın kızları olduğu ifade edilmektedir. Bu durum söz konusu hanımların aynı kişiler olmadığı fikrini ortaya çıkarmaktadır. İlgili kayıtlardan bazıları şu şekildedir: “*Galaba dersinde sekiz müddlük yer Hatib kızları Bacı ve Selçuk Hatun'un mülküdür*”. BOA-MAD-9, v.40b.; “*Akköprü yanında on müddlük mikdarı yer avlağı Hatib Paşa'dan Selçuk Hatun'a 'alâ vechi'l-müntakıl olmuş mülküdür*”. Bkz. BOA-MAD-9, v.40a.

⁵⁴⁴ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.361.

⁵⁴⁵ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.362.

⁵⁴⁶ 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, s.369.

⁵⁴⁷ H. Taş, a.g.e., s. 181.; Ankaralı kadınların sof ticaretindeki etkinlikleri hakkında ayrıca bkz. Suraiya Faroqi, *Orta Halli Osmanlılar, 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2009, s.127-131.

biridir. Bu vesile ile Ankara'yı imar ve âbâd eden tüm hayırseverleri hayırla yad etmek ve onlardan günümüze kalan müesseseleri korumanın vicdanen bir gönül borcudur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İstanbul, BOA, MAD-9, TD-117 (Ankara Mufassal Tahrir Defterleri)

Ankara, TKGm, TD-558 (eski no)/TD-377 (yeni no) (Ankara Evkaf Defteri)

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-, Ankara 1993.

Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

ALKAN, Mustafa, *Adana Vakıfları: İnsan-Vakıf ve Şehir*, TTK yay., Ankara 2014.

ÇETİN, Adem, Hurufat Defterleri'ndeki Kayıtlara Göre Ankaradaki Kadın Vâkıfeler, *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s. 76-85.

ÇINAR, Hüseyin, "Ankara'da Bir Hayırsever Sultan Melike Hatun", *Vakıf ve Toplum*, Sayı 6 (Mayıs 2018), s.70-75.

DEMİREL, Ömer, *Osmanlı-Vakıf İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK yay., Ankara 2000.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

ERGENÇ, Özer, "XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I (1980), s.85-108.

-----, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.

FAROQHI, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar, 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, (Çev. Hamit Çalışkan), İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2009.

KILCI, Kılıcı- Gökçe GÜNEL, *Bir Ankaralı Tüccarın Kentine Katkaları: İbadullah Vakfı*, VEKAM yay., Ankara 2019,

KÖÇ, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

KÖSE, İbrahim, *Ankara Evkâf Defteri (1571)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

ONGAN, Halit, "Ankara Şer'îye Mahkemesi Sicillerinde Kayıtlı Vakfiyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 5 (1962), s.213-221.

ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK yay., Ankara 2003.

ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998.

ŞAHİN, Kâmil, "Ankara'da Melike Hatun Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 22 (1991), s.77-82.

TAŞ, Hülya, *Ankara'nın Bütüncül Tarihine Katkı: XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK yay., Ankara 2014.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK yay., Ankara 2003.

DOBRUCA'DA İBRÂHİM AĞA ÇEŞMESİ

Mehmet Emin YILMAZ*

Öz: Türk mimârisinin en önemli sosyal yapılarından olan çeşmeler, şehir merkezlerinde olduğu kadar yol kenarlarında ve kırlık yerlerde de inşa edilmiştir. Çoban çeşmesi türünde olan açık alan çeşmeleri, ağıllarına dönen hayvanlar için yapılmıştır. Dobruca'nın hemen hemen her köyünde olduğu gibi Umur Fakih Köyü'nde de (günümüzdeki adı: Jeglartsı) bu amaçla inşa edilmiş İbrâhim Ağa Çeşmesi bulunmaktadır. Tümüyle kesme taştan inşa edilen İbrâhim Ağa Çeşmesi, bir duvar önüne dizilmiş 13 yalaktan oluşmaktadır. Çeşmede 5 satırdan oluşan mermer inşa kitâbesi yer almaktadır. Çeşmenin bânisi, Sadrazâm Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın kapıcıbaşı İbrâhim Ağa'dır. Eser, kitâbesinde noktalı ebcedle düşülmüş târihe göre H.1241 (M. 1825/26) senesinde inşa edilmiştir. Çeşmenin kitâbesi, dönemin en ünlü şâiri olan Aynî mahlaslı Ayıntablı Seyyid Hasan tarafından yazılmıştır. Günümüzde de kullanılan İbrâhim Ağa Çeşmesi, Türk sanatının bir temsilcisi ve Rumeli'ndeki Türk varlığının bir delili olarak işlevini sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Dobruca, Umur Fakih, Jeglartsı, çeşme

İBRAHİM AĞA FOUNTAIN in DOBRUDJA

Abstract: The fountains, one of the most important social buildings of the Turkish architecture, were built on the roadside and rural areas as well as in the city centers. The outdoor fountains, which are of the *çoban* (shepherd) fountains, are made for animals that return to their cowsheds. As in almost every village of Dobrudja, there is the İbrâhim Ağa Fountain built for this purpose in Umur Fakih Village (today's name: Jeglartsı). The İbrâhim Ağa Fountain, built entirely of cut stones, consists of 13 troughs lined up in front of a wall. There is a five-row marble inscription in the fountain. The person who made the fountain was İbrâhim Ağa *Kapıcıbaşı*'s of Grand Vizier Benderli Mehmed Selim Sırrı Pasha. The fountain was built in 1241 Hijri (1825/26) according to the date of *ebced*. The inscription of the fountain was written by Ayıntablı Seyyid Hasan, known as *Aynî*, the most famous poet of the period. The İbrâhim Ağa Fountain, which is still

* Y. Mimar, Türk Mimârisi Araştırma Merkezi, mimaremin@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9742-7523>

used today, continues to function as a representative of Turkish art and an evidence of the Turkish presence in Rumelia.

Key words: Bulgaria, Dobrudja, Umur Fakih, Zheglartsi, fountain

Türk mimârîsinin ve vakıf medeniyetinin en önemli sosyal yapılarından olan çeşmelerin inşasındaki dinî maksadı merhum Semavi Eyice şöyle açıklamaktadır⁵⁴⁸: “İslâmiyet suya büyük önem vermiş ve insanlara su sağlamanın sevabı çok olan hayır işlerinden biri olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamber'e çeşitli zamanlarda sadakanın en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda muhatabın durumu ve toplumun ihtiyaçlarına göre farklı cevaplar verdiği ve bir defasında da, “Sadakanın en faziletlisi su teminidir” dediği bilinmektedir. Resûl-i Ekrem'in bu konudaki teşvikleri diğer birçok hadiste de dile getirilmiş, ashaptan malî durumu iyi olanlar toplumun su ihtiyacını karşılamak için kuyular vakfetmişlerdir. Bu sebeple çeşme yapımı ve çeşme vakfi bilhassa Türk topluluklarında ön planda gelen bir hayır sayılmıştır.”

Bu çalışmanın konusu, Bulgaristan'da Dobruca bölgesinde Насіоğlu Pazarçık (Dobriç Добрич) iline bağlı Umur Fakih (Jeglartsi Жегларци) köyünde yer alan İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin mimârî bakımdan incelenmesidir⁵⁴⁹.

Dobruca, doğusunda Karadeniz, batısında ve kuzeyinde Tuna Nehri, güneyinde ise Deliorman'ın bulunduğu coğrafi bölgenin adıdır. Günümüz idârî yapılanmasına göre, Dobruca bölgesinin kuzeyi Romanya, güneyi ise Bulgaristan topraklarındadır.

Dobruca'nın coğrafi konumu siyasî târihini belirlemiştir. Rusya ve Ukrayna steplerinden İstanbul'a ve Ege'ye giden en kısa yolun buradan geçmesi, bölgenin en eski târihlerden beri çeşitli kavimlerin geçit yeri olmasına sebep olmuştur. Bu kavimlerin her biri Dobruca'da çeşitli izler bırakmıştır. Traklar, Getler, Helenler, İskitler, Germenler, Romalılar, Gotlar, Hunlar, Avarlar, Slavlar, Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar), Kumanlar, Volga Bulgarları, Moğollar, Selçuklu Türkmenleri ve Osmanlı döneminde Yörük-Türkmenler ile Tatarlar târihte Dobruca'ya yolu düşen kavimlerdir. Silistre ve civârı I. Murad döneminde, Dobruca ise Çelebi Mehmed döneminde Osmanlı idâresine girmiş ve 460 yıl Türk idâresinde kalmıştır. Osmanlılar da Dobruca'nın stratejik konumundan faydalanmışlar, Lehistan ve Rusya'ya yönelik seferlerde, Kırım Hanlığı ile bağlantılarda hep bu bölgeyi kullanmışlardır.⁵⁵⁰

Dobruca'nın Osmanlı idâresine girmesiyle birlikte Anadolu'dan getirilen Yörük-Türkmenler bölgeye sistemli bir şekilde iskân edilmiştir. Rumelinde olduğu gibi Dobruca'da da iskânlar neficesinde, Babadağı,

⁵⁴⁸ Eyice, 1993, s. 277.

⁵⁴⁹ İbrâhim Ağa Çeşmesi, müellif tarafından 2006'da hazırlanan yüksek lisans tezi kapsamında incelenmiştir. Çeşmenin bânisi ve kitâbesi hakkında elde edilen yeni bilgiler ile tezdeki bazı hataların giderilmesi bakımından bu makale kaleme alınmıştır.

⁵⁵⁰ Karpat, 1994, s.4 82-483.

Yeni Pazar yahut Hacıoğlu Pazarcığı gibi tamamen Türklerin kurduğu yerleşim merkezleri teşekkül etmiştir. Fetihlerin akabinde imâr ve şenlendirme faaliyetleri başlamış ve şehirler, kasabalar, köyler çeşitli mîmârî eserlerle ihyâ edilmiştir. Öncelikle câmi, medrese ve mektepler daha sonra bedesten, han ve kervansaraylar, hamam, çeşme ve imâretler inşâ edilmiştir. Böylece şehirlerin çehresi kısa zamanda Türkleşmiştir. Bunlara yol üzerindeki kervansarayları, zâviyeleri ve kaleleri de ilâve edebiliriz. Bu yeni fâtihler mekân tuttıkları toprağa böylece damgalarını vururken yerli halka büyük bir müsamaha ile muamele etmişlerdir.⁵⁵¹

Dobruca'nın güneyinde yer alan Umur Fakih köyü Rumelindeki en eski Türk-İslâm yerleşimlerindedir. Coğrafi olarak Silistre, Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç), Yeni Pazar (Novi Pazar) üçgeninin merkezinde olup Hacıoğlu Pazarcığı'na 40 km mesâfededir. Günümüzde Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç) ilinin Kurt Pınarı (Tervel) ilçesine bağlı olup çoğunlukla Türkler yaşamaktadır.

Umur Fakih, 1752 târihli tahrir defterine göre, 9 köyü olan, Silistre sancağına bağlı küçük bir kasabadır. Kazâ merkezi, 48 hâneli bir köy durumundadır. Hiç gayr-i Müslim yoktur. Bütün köylerde 374 kişi yaşar ve 8 kişinin çiftliği vardır. Genelde, köylerin iki ad taşıdıkları görülür. Bunun nedeni, başlangıçta köyler daha çok fiziksel özelliğe göre ad almışken, sonradan köye hizmet sunanların adları verilmiştir. Beş köy boş, harap bir durumdadır, toprakları dışarıdan gelenlerce işlenir. Köylerin çoğu, *pınar* yâhut *kuyu* tamlamasıyla anılır. Köyler genellikle tımar, zeâmet ve malikâne olarak kayıtlıdır. 1752 târihli tahrir defterinde adı *Umur Fakih Kuyusu* olarak geçer.⁵⁵² 1844-1845 yıllarına ait Temettûât Defterlerindeki kayıtlara göre toplamda 487 Müslim, 39 gayr-i Müslim hânedan oluşan (2630 kişi) Umur Fakih Kazâsı şu köylerden müteşekkildir⁵⁵³: Nefs-i Umur Fakih (*günümüzde Jeglartsi Жегларци*), Kili Kadı Karyesi (Gani Mahallesi, Yeni Mahalle, Rıdvan Mahallesi, Orta Mahalle, Yayla Mahallesi, *günümüzde Zirnevo Зърнево*), Rahman Abdal (Topçular / Turpçular) Karyesi (Orta Mahalle, Mâhiler Mahallesi, Selman Mahallesi, Hacılar Mahallesi, Tekke Mahallesi, Pirçeler Mahallesi *günümüzde Orlyak Орляк*), Yozavrat Karyesi, Burhanlar Karyesi (*Günümüzde Radan Voyvoda*), Peçeli (İsmâil) Karyesi (*Günümüzde Çernomortsi Черноморци*), Osman Fakih Karyesi (*günümüzde Kozloduytsi Козлодуйци*), Kara Sinan Karyesi (*günümüzde Rosenovo Росеново*), Bozkurt Karyesi (*günümüzde Jitnitsa -Туанево Житница – Тянево*), Kara Baliler Karyesi ve Konak Karyesi (*günümüzde Geshanovo Гешаново*).

Umur Fakih'te belgelerden ve arazi çalışmasından tespit edebildiğimiz Türk-İslâm dönemine ait mimârî eserler şunlardır:

⁵⁵¹ Yüksel, 1988, s. 468.

⁵⁵² Acaroğlu, 2006, s. 984-985.

⁵⁵³ Akyıldız, 2012, s. 33-34.

Yapının Adı	Durumu	Bilgi
Derviş Bey Câmii (Koca Câmi) ⁵⁵⁴ inşâsı 698 (1298-99), tâmiri 1128 (1715-16), tâmiri 1278 (1861-62)	<i>harap halde</i>	Yılmaz, 2006, s.39-50 BOA HAT 1622/40
Hacı Hasan Ağa Câmii (1860'lar)	<i>günümüze ulaşmamış</i>	Ayverdi, 2000, s.95
Tüller Mahallesi Mescidi (19. yy)	<i>günümüze ulaşmamış</i>	Nazif Kadıroğlu (d. 1945) ile görüşme, Umur Fakih, 22 Kasım 2019
Yeni Mahalle Mescidi (19. yy)	<i>günümüze ulaşmamış</i>	Nazif Kadıroğlu (d. 1945) ile görüşme, Umur Fakih, 22 Kasım 2019
Hacılar Mahallesi Mescidi ⁵⁵⁵ (19. yy)	<i>harap halde</i>	Arazi Çalışması (Kasım 2019)
Umur Fakih bin Dede Zâviyesi (16. yy)	<i>günümüze ulaşmamış</i>	TT 561:187 Kayapınar, 2009, s.:90-91
İbrâhim Ağa Çeşmesi 1241 (1825/26)	<i>kullanılıyor</i>	Yılmaz, 2006, s.129-132
Müdür Konağı 1269 (1852)	<i>günümüze ulaşmamış</i>	BOA A.MKT.MVL. 58/8

Osmanlı devrinde İstanbul'un zâhire ve et ihtiyacı Dobruca köylerinden tedârik ediliyordu⁵⁵⁶. Türk iskânından sonra Dobruca kıyı, kuyular kazılarak tarıma açılmış ve deniz yolu ile ulaşımdaki kolaylık dolayısıyla İstanbul'un buğday ambarı haline gelmiş ve yüzlerce yeni köy kurulmuştur⁵⁵⁷. Tarım ve hayvancılığın gelişmiş olması sebebiyle Dobruca'da kır çeşmeleri hemen hemen her köyde bulunmaktadır. *Şaban*

⁵⁵⁴ Köy halkı tarafından Koca Câmi olarak anılan Derviş Bey Câmii, kitabesindeki târihe göre H.698 M.1298-99'da inşâ edilmiş, 1715-16 ve 1861-62'de de tâmir görmüştür. Câmînin inşâsı, Rumeli alperenlerinden Sarı Saltık'ın Dobruca'ya iskân edildiği döneme denk gelmektedir. Bu özelliğiyle câmî, Rumeli'ndeki en eski Türk-İslâm eserlerindedir. 8 Ocak 1994 gecesi fanatik Bulgarlar tarafından ateşe verilen câmînin tümüyle ahşap olan mahfili, tavanı, çatısı ve son cemaat yeri bu yangında yok olmuş, yalnızca beden duvarları ayakta kalmıştır. Yangından sonra kullanılamaz hâle gelen câmînin kitabesi köy halkı tarafından yerinden sökülerek koruma altına alınmıştır. Umur Fakihli'lerin bu tedbirli davranışı sayesinde Derviş Bey Câmii'nin kitabesi günümüze ulaşmıştır.

⁵⁵⁵ Hacılar Mahallesi Mescidi günümüzde harap haldedir. İnşâ târihini bilmediğimiz mescid, 1954'te yeni okul inşâ edilene kadar mekteb olarak da kullanılmıştır. Derviş Bey Câmii yakılmadan önce (1994) harap halde olan mescid, köy halkı tarafından tekrar kullanılmak istenmişse de tâmiri zor olduğu için vazgeçilmiştir. Mescidin mülkiyeti Dobriç Bölge Müftülüğü tarafından satın alınmıştır. Hacılar Mahallesi Mescidi, dikdörtgen planlı olup çatısının özgün halinde kiremitle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Doğu, batı ve güney duvarları ahşap hatıllı sıralı taş duvardan inşâ edilen eserin kuzey duvarı ahşap karkas olup araları kerpiçe doldurulmuştur. Taş duvarlarda penceresi bulunmayan mescidin kuzey cephesinde kapı açıklığının her iki yanında ikişer pencere açıklığı olduğu görülmektedir. Mihrap, kible duvarının ortasında basit bir niş şeklindedir. Eserin kuzeyindeki küçük avluda kitâbesiz bir-kaç mezar taşı yer almaktadır. Bu avlunun ortasındaki ağaca yaslanan 7 basamaklı ahşap ezanlık kalıntısı bulunmaktadır.

⁵⁵⁶ 1617 târihli İstanbul mahkemesine ait bir hüccette Varna ve Umur Fakih'ten 3.600 koyun toplanacağı kayıtlıdır. Günalan, 2019, s. 94.

İstanbul iâşesi için Umur Fakih kazâsından zahire mübayaası konulu belge: BOA C.BLD. 75/3743 (H.14/12/1210 – M.20.06.1796)

⁵⁵⁷ İnalçık, 2009, s. 203

Kuyusu, Akıncı Kuyusu, Çoban Kuyusu, Rahman Abdal Kuyusu gibi yer adlarından da anlaşıldığı gibi yeni açılan kuyuların etrafında da köyler kurulmuştur.

Hayrat olarak Türkler'in yaptıkları çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşme yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında, açıklık ve kırık yerlerde de inşa edilmiştir. Açık arazideki çeşmelere genellikle *çoban çeşmeleri* adı verilir. Ağıllarına dönen hayvanlar için çok sayıda yalakları olan bu çeşmeler yakındaki bir pınardan beslenir⁵⁵⁸. Umur Fakih'te hâlen kullanılan İbrâhim Ağa Çeşmesi de *çoban çeşmesi* türünde olup köyün batısında yer almaktadır.

Tümüyle muntazam kesme taştan inşa edilen İbrâhim Ağa Çeşmesi, bir duvar önüne dizilmiş 13 yalaktan müteşekkildir. Bu yalakların 5'i sağda, 7'si solda ve 1'i de merkezdedir. Merkezdeki yalak, diğerlerine göre daha geniş tutulmuştur. Çeşmenin ana cephesi 222 x 100 cm ölçülerindedir. 273 cm yüksekliğindeki cephede, kitâbelik ile oluk arasında 20 cm genişliğinde kemerli bir sabunluk yer almaktadır. Ayna taşı bulunmayan çeşmede, cephe, yarım daire kemerli niş ile hafif dışa taşırılmıştır.

İbrâhim Ağa Çeşmesi'nde süsleme unsuru olarak kitâbenin her iki yanında kabartma şeklinde 14 dilimli gülbezek motifi bulunmaktadır. Ayrıca sabunluk ile kitâbe arasında da bitkisel bezeme işlenmiştir. Ana cephe yarım daire kemerli basit bir silme ile hafif dışa taşırılmıştır. Cephedeki kemerin başlangıcında rûmî yaprağı işlenmiştir. Çeşmede, *tâlik* üslupta yazılmış 5 satırdan oluşan 54 x 82 cm ebâdında mermer inşa kitâbesi yer almaktadır:

1. *satır* ve minel mâi külle şey'in hayy⁵⁵⁹
2. *satır* Menbâ-ı ayn-ı himem yenbû-ı cûd-ı mükrimet
Menhel-i mâ-i inâyet ehl-i hayrın melhemi
3. *satır* Sadr-ı âzâm kapu binbaşısı İbrâhim Ağa
Çeşme yaptı kıldı ihyâ bu mahall-i haremi
4. *satır* Nûşedeydi Hızır eğer bu ayn-ı cân bahşın suyun
Âb-ı hayvân çün temaşâ itmezdi âlemi
5. *satır* Zayi' itme katresin *Aynî* didi târihini

Kıldı icrâ-i lutf İbrâhim Ağa bu zemzemi

Kitâbenin son satırında ismi geçen *Aynî* mahlaslı şâir, II. Mahmud devrinin manzum lügati ve tarih düşürmesiyle meşhûr olan divan şairi Ayıntablı

⁵⁵⁸ Eyice, 1993, s.278

⁵⁵⁹ ve minel mâi külle şey'in hayy cümlesi, Kuran-ı Kerim'de Enbiyâ Süresi 30. ayetin bir bölümü olup çeşme kitâbelerinde çokça görülmektedir. Ayetin tümü: *Evelem yerâllezîne keferû enne-ssemâvâti vel-arda kânetâ ratkan fefetaknâhumâ vece'alnâ mine-lmâ-i kulle şey-in hayy efelâ yu/minûn*. Meâlî: *İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?* (Diyanet İşleri Başkanlığı meâlî)

Seyyid Hasan (1766-1837)'dir⁵⁶⁰. Bir süre Rumeli Kazaskerliği Dairesi'nde de görev yapan Aynî Hasan, III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde pek çok kitâbeye ve önemli hadiselerle ebcedle târih düşürmüştür. Dîvân'ın yarısından fazlasını tarih manzumelerinin oluşturduğu Aynî, Surûri'den sonra en çok tarih düşüren şâirdir⁵⁶¹. İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan matbû Aynî divanında İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin kitâbe metni yer almaktadır⁵⁶². Divandaki metnin sonunda (۱۲۴۱) târihi yazılı olmasına rağmen bu târih kitâbeye kazanmamıştır. Kitâbenin son cümlesindeki (*Kıldî icrâ-i lutf İbrâhim Ağa bu zemzemi*) noktalı harflerin ebced hesabıyla karşılığı, divanda yazılı olan inşâ târihini vermektedir⁵⁶³.

Tablo 1 İbrâhim Ağa Çeşmesi kitâbenin noktalı ebcedle târih hesabı

زمزمی	بو	اغا	ابراهيم	الطف	اجر	قیلدى	toplam
24	2	1000	12	80	3	120	1241
ز 7	ب 2	ا -	ا -	ا -	ا -	ق 100	milâdî
م -	و -	غ 1000	ب 2	ل -	ج 3	ی 10	1825/26
ز 7		ا -	ر -	ط -	ر -	ل -	
م -			ا -	ف 80		د -	
ی 10			ه -			ی 10	
			ی 10				
			م -				

Kitâbede ismi zikredilen bânî İbrâhim Ağa, devrin sadrazâmı Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın⁵⁶⁴ kapıcıbaşısı olmalıdır. Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri olan Mehmed Selim Sırrı Paşa, Rusçuk, Silistre ve Varna'da kalelerin tâmiri, tahkimi ve bakımı ile Dobruca köylerinin imarını gerçekleştirmiştir⁵⁶⁵.

Sonuç

⁵⁶⁰ Aynî için bkz. Ünver 1991:270-271. Aynî, 10 Mayıs 1837'de İstanbul'da vefât etmiş olup kabri Galata Mevlevihânesi'nde medfundur. Küçükkaya, 2019, s. 87

⁵⁶¹ Aynî Hasan (1258) Divan-ı Aynî, İstanbul. Aynî Divanı'nın tahlili için bkz: Mehmet Arslan (2004) Antepli Aynî Divanı, Kitabevi Yayınları, İstanbul. Ayrıca bkz. Ayşe Zehir Macakoğlu (2017) Antepli Aynî Dîvânı'nda Toplumsal Hayat, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

⁵⁶² Divan-ı Aynî, İBB Atatürk Kitaplığı, Receb 1258 H/8 Ağustos - 6 Eylül 1842, Bel_Osm_O.00245, s. 322 ve 323.

⁵⁶³ *Kıldî* kelimesinin sonundaki *ye* harfi divanda yazılı olduğu halde kitâbede yazılmamıştır. Sadece kitâbeye göre ebced hesabı yapıldığında hesap 1231 çıkmaktadır. Ancak divanda açıkça *sene 1241* yazıldığından tarih sarıhtır.

Yüksek lisans tezimizde ise ebced, yanlış hesaplamamızdan dolayı çeşmenin H.1125 (M.1713)'te inşâ edildiğini yazmıştık (Yılmaz, 2006, s.130). Bu makale vesilesiyle yeni bilgiler ekleyerek hatamızı düzeltmiş olduk.

⁵⁶⁴ Sadâreti 15 Eylül 1824 - 26 Ekim 1828

⁵⁶⁵ Selçuk, 2019, s. 11-13

Dobruca'daki Umur Fakih köyü, günümüz idari sınırlarına göre Hacıoğlu Pazarcık'a (Dobriç) bağlıdır. Umur Fakih'te günümüze ulaşan Türk-İslâm devri mimârî eserleri Derviş Bey Câmii, Hacılar Mahallesi Mescidi ve İbrâhim Ağa Çeşmesi'dir. Çeşmenin bânisi, Sadrazâm Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'nın kapıcıbaşısı İbrâhim Ağa'dır. Eser, kitâbesinde noktalı ebcedle düşülmüş târihe göre H.1241 (M. 1825/26) senesinde inşâ edilmiştir. Çeşmenin kitâbesi, dönemin en ünlü şâiri olan *Aynî* mahlaslı Ayıntablı Seyyid Hasan tarafından yazılmıştır. Günümüzde de kullanılan İbrâhim Ağa Çeşmesi, Türk sanatının bir temsilcisi ve Rumeli'ndeki Türk varlığının bir delili olarak işlevini sürdürmektedir.

Kaynakça

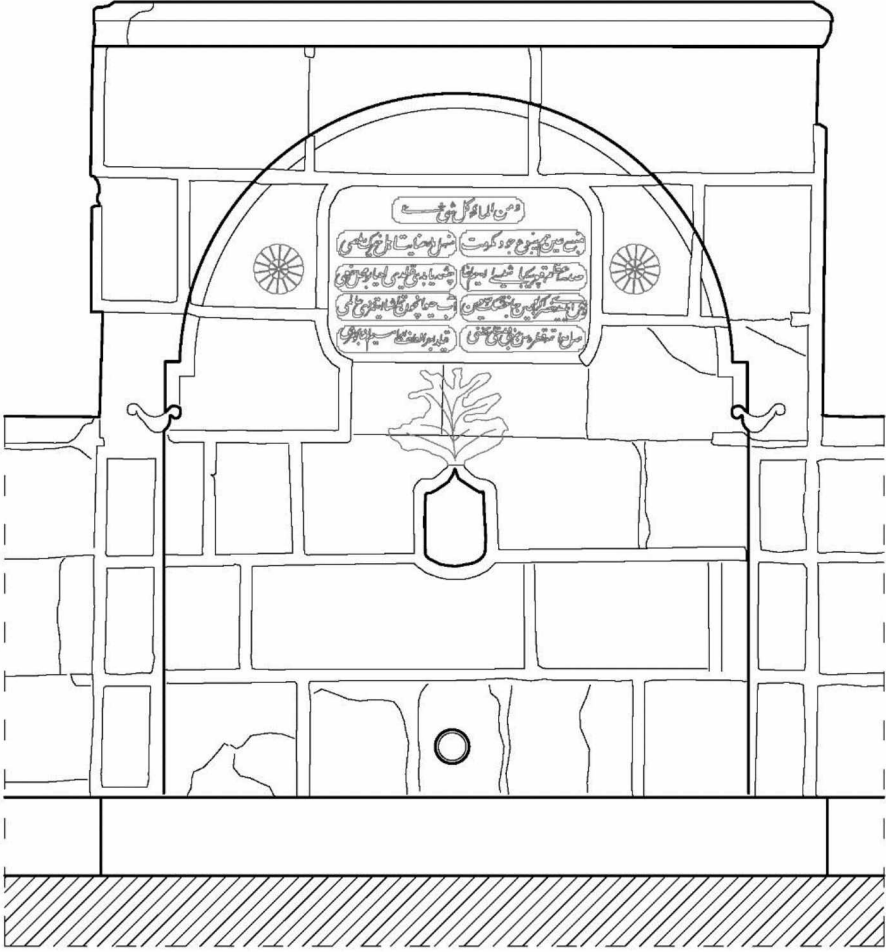
- BOA, Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Yazışması, (A.MKT.MVL.) No: 58/8, Hicrî 08.02.1269, Milâdî 13.11.1852
- BOA, Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, (HAT) No: 1622/40, Hicrî 29.06.1255, Milâdî 09.09.1839
- BOA, Osmanlı Arşivi, Cevdet Belediye (C.BLD) 75/3743, Hicrî 14.12.1210, Milâdî 20.06.1796
- Acaroğlu, M.T. (2006) *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000) *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, H. Ö. (2012) *Temettüât Defterleri Çerçevesinde Umurfakı Kazası'nın İktisadî ve Sosyal Yapısı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Arslan, M. (2004) *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Aynî Hasan (1258) *Divan-ı Aynî*, İstanbul.
- Eyice, S. (1993) *Çeşme*, DİA, Cilt 8, s. 277-287.
- Günalan, R. (2019) *Arşiv Belgelerine Göre Üsküdar Kazasının Et İhtiyacının Karşılınması İçin Alınan Tedbirler (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X Bildiriler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, Cilt II, s. 89-107.
- İnalcık, H. (2009) *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (1994) *Dobruca*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, s.482-486.
- Kayapınar, Ayşe (2009) *Dobruca Yöresinde XVI. Yüzyılda Gayr-i Sünnî İslam'ın İzleri*, Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, S.1, s. 85-102.
- Küçükkaya, B. (2019) *Galata Mevlevihanesi Mezartaşları*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli.
- Macakoğlu, A. Z. (2017) *Antepli Aynî Dîvânı'nda Toplumsal Hayat*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Selçuk, H. (2019) *Benderli Mehmed Selim (Sırrı) Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1771-1831)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ünver, İ. (1991) *Aynî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 4, s. 270-271.
- Yılmaz, M. E. (2006) *Bulgaristan Hacıoğlu Pazarcığı'ndaki (Dobriç) Camiler ve Çeşmeler*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yüksel, A. (1988) *Bulgaristan'da Türk Mimari Eserleri*, Vakıflar Dergisi, Sayı 20, s. 468-474.

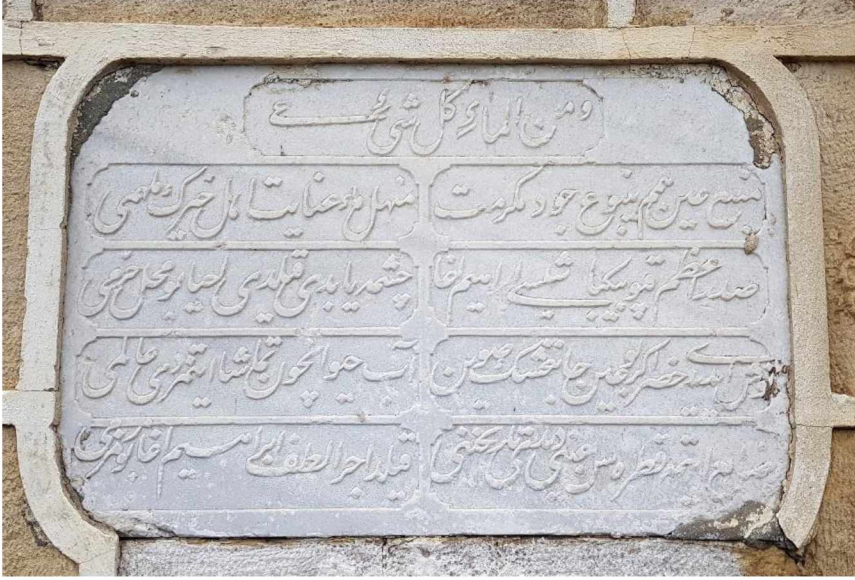
Resim 1 Umur Fakih'te İbrâhim Ağa Çeşmesi (Kasım-2019)

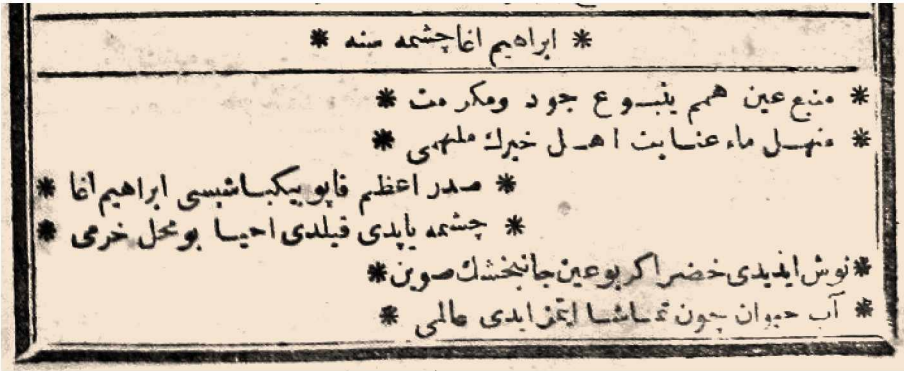
Resim 2 Umur Fakih'te İbrâhim Ağa Çeşmesi (Kasım-2019)

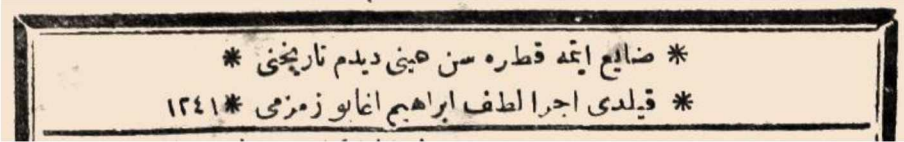
Çizim 1 Umur Fakih'te İbrâhim Ağa Çeşmesi Rölövesi (Kasım-2019)

Resim 3 Umur Fakih'te İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin kitâbesi (Kasım-2019)

Resim 4 Aynî Divanı'nda İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin kitâbe metni (s.322)

Resim 5 Aynî Divanı'nda İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin kitâbe metni (s.323)

Resim 6 Umur Fakih'te İbrâhim Ağa Çeşmesi'nin süslemeleri (Kasım-2019)

ALEKSANDROS PAPADIAMANTIS'İN (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ) 1908 YILINDA PATRİS (ΠΑΤΡΙΣ) GAZETESİNDE YAYIMLADIĞI “TO MİROLOGİ TİS FOKİAS” (ΤΟ ΜΥΡΟΛΟΓΙ ΤΗΣ ΦΩΚΙΑΣ) = FOKUN AĞITI” BAŞLIKLII KISA ÖYKÜSÜ

Yazan: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Çeviren: Meryem BATAN [Maria VASİLİKİΟΤΟΥ]

Alexandros Papadiamantis Kısa Özgeçmişi (1851-1911)

Çağdaş Yunan Edebiyatı'nın en önemli yazarlarından biri olan Aleksandros Papadiamantis fakir bir rahibin oğluydu ve ilköğrenimini İskados [Skiathos] adasında; liseyi Pire ve Atina'da 1874 yılında 23 yaşında iken tamamladı ve aynı yıl Atina Üniversitenin Edebiyat Fakültesine kaydoldu. Aynı zamanda, kendi başına yabancı diller üzerinde çalışıyordu. Ekonomik zorluklar okulu bırakıp onu geçim kaynağına yöneltti. Daha çok gazetelerde (İngilizce ve Fransızca) çevirmen olarak çalıştı. Yoksulluk yaşadı ve Skiathos adasında öldü. Çok dindar, alçakgönüllü ve yalnız bir adamdı. Yazma kariyerine maceraperest ve romantik tarihi romanlar yazarak başladı. Metanastis [Gurbetçi], Oi emporiton Ethnon [Beynelmillel Tacirler] , Gyftopoula [Roman Kızı] gibi eserlerini Yunancanın üst değişkesi olan ve 19.yüzyılda düzyazıya hakim olan Katharevousa ile kaleme aldı. Sonra kısa öykü yazmaya döndü. En önemli Yunan romancılarından biri ve geleneksel dünya öyküsünün ana temsilcilerinden biri olarak kabul edilir.

ΤΟ ΜΥΡΟΛΟΓΙ ΤΗΣ ΦΩΚΙΑΣ

Κάτω ἀπὸ τὸν κρημνόν, ὅπου βρέχουν τὰ κύματα, ὅπου κατέρχεται τὸ μονοπάτι, τὸ ἀρχίζον ἀπὸ τὸν ἀνεμόμυλον τοῦ Μαμογιάννη, ὅπου ἀντικρύζει τὰ Μνημούρια, καὶ δυτικῶς, δίπλα εἰς τὴν χαμηλὴν προεξοχὴν τοῦ γυαλοῦ, τὴν ὁποῖαν τὰ μαγκόπαιδα τοῦ χωρίου, ὅπου δὲν παύουν ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἐσπέρας, ὅλον τὸ θέρος, νὰ κολυμβοῦν ἐκεῖ τριγύρω, ὀνομάζουν τὸ Κοχύλι —φαίνεται νὰ ἔχη τοιοῦτον σχῆμα— κατέβαινε τὸ βράδυ-βράδυ ἢ γρια-Αοῦκαίνα, μία χαροκαμένη πτωχὴ γραῖα, κρατοῦσα ὑπὸ τὴν μασχάλην μίαν ἀβασταγὴν, διὰ νὰ πλύνη τὰ μάλλινα σινδόνια τῆς εἰς τὸ κῦμα τὸ ἄλμυρόν, εἶτα νὰ τὰ ξεγλυκάνη εἰς τὴν μικρὰν βρύσιν, τὸ Γλυφονέρι, ὅπου δακρύζει ἀπὸ τὸν βράχον τοῦ σχιστολίθου, καὶ χύνεται ἡρέμα εἰς τὰ κύματα. Κατέβαινε σιγὰ τὸν κατήφορον, τὸ μονοπάτι, καὶ μὲ ψίθυρον φωνὴν ἔμελεν ἐν πένθιμον βαθὺ μυρολόγι, φέρουσα ἅμα τὴν παλάμην εἰς τὸ μέτωπόν της, διὰ νὰ σκεπάσῃ τὰ ὄμματα ἀπὸ τὸ θάμβος τοῦ ἡλίου, ὅπου ἐβασίλευεν εἰς τὸ βουνόν ἀντικρῦ, κ' αἱ ἀκτῖνες του ἐθόπευον κατέναντί της τὸν μικρὸν περίβολον καὶ τὰ μνήματα τῶν νεκρῶν, πάλλευκα, ἀσβεστωμένα, λάμποντα εἰς τὰς τελευταίας του ἀκτῖνας.

Ἐνθουμῆτο τὰ πέντε παιδιὰ της, τὰ ὅποια εἶχε θάψει εἰς τὸ ἄλωνι ἐκεῖνο τοῦ χάρου, εἰς τὸν κήπον ἐκεῖνον τῆς φθορᾶς, τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, πρό χρόνων πολλῶν, ὅταν ἦτο νέα ἀκόμη. Δύο κοράσια καὶ τρία ἀγόρια, ὅλα εἰς μικρὰν ἡλικίαν τῆς εἶχε θερίσει ὁ χάρος ὁ ἀχόρταστος.

Τελευταῖον ἐπῆρε καὶ τὸν ἄνδρα της, καὶ τῆς εἶχον μείνει μόνον δύο υἱοί, ξενιτευμένοι τώρα· ὁ εἰς εἶχεν ὑπάγει, τῆς εἶπον, εἰς τὴν Αὐστραλίαν, καὶ δὲν εἶχε στείλει γράμμα ἀπὸ τριῶν ἐτῶν· αὐτὴ δὲν ἤξευρε τί εἶχεν ἀπογίνει· ὁ ἄλλος ὁ μικρότερος ἐταξίδευε μὲ τὰ καράβια ἐντὸς τῆς Μεσογείου, καὶ κάποτε τὴν ἐνθουμῆτο ἀκόμη. Τῆς εἶχε μείνει καὶ μία κόρη, ὑπανδρευμένη τώρα, μὲ μισὴν δωδεκάδα παιδιὰ.

Πλησίον αὐτῆς, ἡ γρια-Αοῦκαίνα ἐθῆτεσε τώρα, εἰς τὸ γῆρας της, καὶ δι' αὐτὴν ἐπήγαινε τὸν κατήφορον, τὸ μονοπάτι, διὰ νὰ πλύνη τὰ χράμια καὶ ἄλλα διάφορα σκουτιὰ εἰς τὸ κῦμα τὸ ἄλμυρόν, καὶ νὰ τὰ ξεγλυκάνη στὸ Γλυφονέρι.

Aleksandros Papadiamantis'in (Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης) 1908 Yılında Patris (Πατρίς) Gazetesinde Yayımladığı "To Mirologi tis Fokias" (Το μυρόλογο της φώκιας) = Fokun Ağıtı" Başlıklı Kısa Öyküsü

FOKUN AĞITI: Akrivula

Dalgaların çarptığı uçurumun altına, Mnimurya'ya bakan Mamoyanis'in yel değirmeninden başlayan patika bir yol uzanıyordu. Batı tarafında, kıyıdaki alçak çıkıntının yanında bulunan ve şeklinden dolayı, deniz kabuğu denilen ve köyün yaramaz çocuklarının, yaz boyunca, sabahtan akşama kadar etrafında hiç durmadan yüzdükleri yere doğru yoksul, sevdiklerini yitirmiş yaşlı kadın Lukena, koltuğunun altında bir bohça tutarak inmekteydi, tuzlu dalgalarda yıkayacağı yünlü çamaşırlarını, kayrak taşından çıkıp sakince damlayan, Glifoneri denilen küçük bir çeşmede durulayacaktı. Yavaşça patika yoldan yokuş aşağı iniyordu ve fısıltılı bir sesle kederli bir ağıt söylüyordu, o sırada gözlerini karşı dağda batan güneşin parıltısından korumak için avucunu anlına getirdi. Güneş, son ışıklarıyla karşısındaki küçük bahçeyi ve beyaz badanalı mezarları okşuyordu.

Yaşlı Lukena, yıllar önce henüz gençken, birbiri ardına, Azrail'in ölümün harman yerine, o köhne bahçeye gömdüğü beş çocuğunu hatırlamaktaydı. Açgözlü Azrail, küçük yaşta iken iki kız ve üç erkek hepsini, elinden almıştı.

Son olarak Azrail kocasını da aldı ve geride erkek evlatlarından sadece ikisi kaldı. Şimdilerde onlar gurbetteydi. Lukena'ya oğullarından birinin Avustralya'ya gitmiş olduğu söylendi fakat o üç yıldır mektup göndermemişti. Yaşlı kadın oğlunun akıbetinden habersizdi. Diğeri, küçük olan oğlu ise Akdeniz'de gemilerde seyahat etmekte ve hatta ara sıra annesini hatırlamaktaydı. Geride bir de kızı kalmıştı. Kızı şimdilerde evliydi ve yarım düzine çocuğu vardı.

Yaşlı Lukena şimdilerde onun yanında yaşamaktaydı ve bu yaşlılık günlerinde kızının işini görmek –yatak örtülerini ve daha başka giysileri tuzlu suda yıkadıktan sonra Glifoneri'de durulamak- için yokuş aşağı inen yolda, patikada yürüyordu.

Ἡ γραῖα ἔκυπεν εἰς τὴν ἄκρην χθαμαλοῦ, θαλασσοφαγωμένου βράχου, καὶ ἤρχισε νὰ πλύνῃ τὰ ροῦχα. Δεξιά της κατήρχετο ὀμαλώτερος, πλαγιαστός, ὁ κρημνὸς τοῦ γηλόφου, ἐφ' οὗ ἦτο τὸ Κοιμητήριον, καὶ εἰς τὰ κλίτη τοῦ ὁποίου ἐκυλίοντο ἀενάως πρὸς τὴν θάλασσαν τὴν πανδέγμονα τεμάχια σαπρῶν ξύλων ἀπὸ ξεχώματα, ἤτοι ἀνακομιδὰς ἀνθρωπίνων σκελετῶν, λείψανα ἀπὸ χρυσῆς γόβες ἢ χρυσοκέντητα ὑποκάμισα νεαρῶν γυναικῶν, συνταφέντα ποτὲ μαζὶ των, βόστρυχοι ἀπὸ κόμας ξανθὰς, καὶ ἄλλα τοῦ θανάτου λάφυρα. Ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς της, ὀλίγον πρὸς τὰ δεξιά, ἐντὸς μικρᾶς κρυπτῆς λάκκας, παραπλεύρως τοῦ Κοιμητηρίου, εἶχε καθίσει νεαρὸς βοσκὸς, ἐπιστρέφων μὲ τὸ μικρὸν κοπάδι του ἀπὸ τοὺς ἀγρούς, καί, χωρὶς ν' ἀναλογισθῆ τὸ πένθιμον τοῦ τόπου, εἶχε βγάλει τὸ σουραῦλι ἀπὸ τὸ μαρσίπιόν του, καὶ ἤρχισε νὰ μέλπη φαιδρὸν ποιμενικὸν ἄσμα. Τὸ μυρολόγι τῆς γραίας ἐκόπασεν εἰς τὸν θόρυβον τοῦ αὐλοῦ, καὶ οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τοὺς ἀγρούς τὴν ὥραν ἐκείνην —εἶχε δῦσει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἥλιος— ἤκουον μόνον τὴν φλογέραν, κ' ἐκοίταζον νὰ ἴδωσι ποῦ ἦτο ὁ αὐλητῆς, ὅστις δὲν ἐφαίνετο, κρυμμένος μεταξὺ τῶν θάμνων, μέσα εἰς τὸ βαθὺ κοίλωμα τοῦ κρημοῦ.

*

* *

Μία γολέτα ἦτο σηκωμένη στὰ πανιά, κ' ἔκαμνε βόλτες ἐντὸς τοῦ λιμένος. Ἀλλὰ δὲν ἔπαιρναν* τὰ πανιά της, καὶ δὲν ἔκαμπε ποτὲ τὸν κάβον τὸν δυτικόν. Μία φώκη, βόσκουσα ἐκεῖ πλησίον, εἰς τὰ βαθιὰ νερά, ἤκουσεν ἴσως τὸ σιγανὸν μυρολόγι τῆς γραίας, κ' ἐθέλχθη ἀπὸ τὸν θορυβώδη αὐλὸν τοῦ μικροῦ βοσκοῦ, καὶ ἦλθε παραέξω, εἰς τὰ ρηγά, κ' ἐτέρπετο εἰς τὸν ἦχον, κ' ἐλικνίζετο εἰς <τὰ> κύματα. Μία μικρὰ κόρη, ἦτο ἢ μεγαλυτέρα ἐγγονὴ τῆς γραίας, ἢ Ἀκριβούλα, ἐννέα ἐτῶν, ἴσως τὴν εἶχε στείλει ἢ μάνα της, ἢ μᾶλλον εἶχε ξεκλεφθῆ ἀπὸ τὴν ἄγρυπνον ἐπιτήρησίν της, καὶ μαθοῦσα ὅτι ἡ μάμμη εὐρίσκετο εἰς τὸ Κοχύλι, πλύνουσα εἰς τὸν αἰγιαλὸν, ἦλθε νὰ τὴν εὔρη, διὰ νὰ παίξῃ ὀλίγον εἰς τὰ κύματα. Ἀλλὰ δὲν ἤξευρεν ὁμως πόθεν ἤρχιζε τὸ μονοπάτι, ἀπὸ τοῦ Μαμογιάννη τὸν μῦλον, ἀντικρὺ στὰ Μνημούρια, καὶ ἅμα ἤκουσε τὴν φλογέραν, ἐπῆγε πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ ἀνεκάλυψε τὸν κρυμμένον αὐλητὴν· καὶ ἀφοῦ ἐχόρτασε ν' ἀκούῃ τὸ ὄργανόν του καὶ νὰ καμαρῶνῃ τὸν μικρὸν βοσκόν, εἶδεν ἐκεῖ που, εἰς τὴν ἀμφιλύκην τοῦ νυκτώματος, ἔν μικρὸν μονοπάτι, πολὺ ἀπότομον, πολὺ κατηφορικόν, κ' ἐνόμισεν ὅτι αὐτὸ ἦτο τὸ μονοπάτι, καὶ ὅτι ἐκεῖθεν εἶχε κατέλθει ἡ γραῖα ἢ μάμμη της· κ' ἐπῆρε τὸ κατηφορικὸν ἀπότομον μονοπάτι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν αἰγιαλὸν νὰ τὴν ἀνταμώσῃ. Καὶ εἶχε νυκτώσει ἤδη.

Yaşlı kadın deniz tarafından aşındırılmış alçak kayalığın kenarına eğildi ve giysileri yıkamaya başladı. Toprak tepedeki uçurum daha düz ve daha az eğimli bir şekilde kadının sağından aşağıya doğru uzanmaktaydı. Mezarlık tepenin üzerindeydi. Mezarlık kalıntıları, topraktan çıkan çürük tahta parçaları, iskelet yığınları, altın topuklu ayakkabı tabanları veya ölmüş genç kadınların altın işlemeli gömlekleri, örgülü sarı saçları, ölümün diğer ganimetleriyle birlikte, doymak bilmeyen sürekli fırtınalı denize doğru akmaktaydı. Küçük sürüsüyle tarladan dönen genç bir çoban kadının başının üst tarafının biraz sağında bulunan mezarlığın yanındaki küçük saklı çukurun içinde oturmuş ve mekânın yaşlı havasına aldırış etmeden heybesinden kavalını çıkartmıştı. Genç adam neşeli bir çoban ezgisi çalmaya başladı. Kavalın sesi karşısında yaşlı kadının ağıtı kesildi. O saatte –bu sırada güneş batmıştı- tarlalardan geri dönenler sadece kavalın sesini duymakta ve uçurumdaki derin çukurun içinde çalılar arasına gizlenmiş olduğundan gözükmeyen kavalcının nerede olduğunu görmek için etrafa bakmaktaydılar.

*

* *

İskelede bir gulet yelkenlerini açmış limanda turlamaktaydı. Ama yelkenleri rüzgarla dolmadığından bir türlü batı burnuna doğru dönemiyordu. Limana yakın derin sularda avlanan bir fok balığı, belki yaşlı kadının ağıtını işitmiş olduğu için ya da belki de küçük çobanın kavalının sesinin cazibesine kapıldığı için dışarıya, sığ sulara çıkmıştı. Çalan ezgiyle eğlenmekte ve dalgaların üzerinde sallanmaktaydı. Yaşlı kadının torunlarından en büyüğü olan Akrivula, dokuz yaşında küçük bir kızdı. Akrivula'yı belki annesi göndermişti ya da belki de küçük kız annesinin titiz gözetiminden kaçmış ve büyükannesinin “Kohil'de (Kabuk'da)” bulunduğunu, sahilde çamaşır yıkadığını öğrenince birazcık dalgalarla oyun oynamak için büyükannesini aramaya çıkmıştı. Fakat Akrivula, patikanın Mnimurya'nın karşısında bulunan Mamoyanis'in yel değirmeninden başladığını bilmemekteydi. Kavalın sesini duyunca da o tarafa gitti ve gizlenmiş olan kavalcının yerini keşfetti. Doyasıya kavalın sesini dinledikten ve küçük çobanı hayranlıkla seyrettikten sonra akşamın alacakaranlığında, orada çok sarp aşağıya doğru çok fazla eğimli bir patika gördü. Bunun doğru patika olduğunu ve yaşlı büyükannesinin de buradan aşağıya indiğini zannetti. Akrivula da sahile inmek ve büyükannesine buluşmak için yokuş aşağı inen sarp patika yolunu tuttu. Bu arada hava da kararmıştı.

Ἡ μικρὰ κατέβη ὀλίγα βήματα κάτω, εἶτα εἶδεν ὅτι ὁ δρομίσκος ἐγένετο ἀκόμη πλέον ἀπόκρημος. Ἐβαλε μίαν φωνήν, κ' ἐπροσπάθει ν' ἀναβῆ, νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω. Εὐρίσκετο ἐπάνω εἰς τὴν ὄφρυν ἑνὸς προεξέχοντος βράχου, ὡς δύο ἀναστήματα ἀνδρός ὑπεράνω τῆς θαλάσσης. Ὁ οὐρανὸς ἐσκοτεινιάζε, σύννεφα ἐκρυπταν τὰ ἄστρα, καὶ ἦτον στήν χάσιν τοῦ φεγγαριοῦ. Ἐπροσπάθησε καὶ δὲν εὕρισκε πλέον τὸν δρόμον πόθεν εἶχε κατέλθει. Ἐγύρισε πάλιν πρὸς τὰ κάτω, κ' ἐδοκίμασε νὰ καταβῆ. Ἐγλίστησε κ' ἔπεσε, μπλούμ! εἰς τὸ κῦμα. Ἦτο τόσον βαθὺ ὅσον καὶ ὁ βράχος ὑψηλός. Δύο ὄργυιές ὡς ἔγγιστα. Ὁ θόρυβος τοῦ αἰλοῦ ἔκαμε νὰ μὴ ἀκουσθῆ ἡ κραυγὴ. Ὁ βοσκὸς ἤκουσεν ἓνα πλαταγισμόν, ἀλλὰ ἐκεῖθεν ὅπου ἦτο, δὲν ἔβλεπε τὴν βάσιν τοῦ βράχου καὶ τὴν ἄκρην τοῦ γιαλοῦ. Ἄλλως δὲν εἶχε προσέξει εἰς τὴν μικρὰν κόρην καὶ σχεδὸν δὲν εἶχεν αἰσθανθῆ τὴν παρουσίαν της.

*

* *

Καθὼς εἶχε νυκτώσει ἤδη, ἡ γραῖα Λούκαινα εἶχε κάμει τὴν ἀβασταγὴν της, καὶ ἤρχισε ν' ἀνέρχεται τὸ μονοπάτι, ἐπιστρέφουσα κατ' οἶκον. Εἰς τὴν μέσην τοῦ δρομίσκου ἤκουσε τὸν πλαταγισμόν, ἐστράφη κ' ἐκοίταξεν εἰς τὸ σκότος, πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἦτο ὁ αἰλητής.

— Κεῖνος ὁ Σουραυλῆς θὰ εἶναι, εἶπε, διότι τὸν ἐγνώριζε. Δὲν τοῦ φτάνει νὰ ξυπνᾷ τοὺς πεθαμένους μὲ τὴ φλογέρα του, μόνο ρίχνει καὶ βράχια στὸ γιαλό για νὰ χαζεύῃ... Σημαδιακός κι ἀταίριαστος* εἶναι.

Κ' ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον της.

*

* *

Küçük kız birkaç adım atarak aşağıya doğru indi ve sonrasında patika yolun daha da sarp bir hal aldığı gördü. Bir çılgık attı ve geri dönmeye, yukarı çıkmaya çalıştı. Deniz seviyesinden iki adam boyu yükseklikte çıkıntı oluşturan bir kayadaki uçurumun kenarındaydı. Hava kararıyordu. Bulutlar yıldızları gizlemişti ve dolunay yoktu. Küçük kız çaba sarf ettiği halde iniş yolunu artık bulamıyordu. Tekrar aşağıya doğru döndü ve inmeyi denedi. Ayağı kaydı ve cup diye dalgaların arasına düştü. Kaya ne kadar yüksekse, dalgalar da o kadar derindi. Yaklaşık iki kulaç. Kavalın sesi çığlığın duyulmasına engel oldu. Çoban bir suya çarpma sesi duydu, fakat bulunduğu yerden ne kayanın dibi ne de sahilin ucunu göremiyordu. Zaten küçük kız dikkatini çekmemişti ve hatta onun varlığını neredeyse hissetmemişti.

*

* *

Çoktan hava kararmış olduğundan yaşlı Lukena bohçasını hazırlamıştı ve eve dönüş yoluna koyularak patikadan yukarıya doğru çıkmaktaydı. Patika yolu yarılacağı sırada suya çarpma sesini duydu ve karanlığa, kavalcının bulunduğu yere doğru dönüp baktı.

— “O Suravlis (kavalcı) olmalı,” dedi, çünkü onu tanımaktaydı. “Kavalıyla ölüleri uyandırmak ona yetmiyor, bir de oyalanmak için sahile atıyor. Uğursuz ve münasebetsizin teki” diye ekledi ve yoluna devam etti.

*

* *

Κ' ἡ γολέτα ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ βολταντζάρη εἰς τὸν λιμένα. Κι ὁ μικρὸς βοσκὸς ἐξηκολούθει νὰ φυσᾷ τὸν αὐλὸν του εἰς τὴν σιγὴν τῆς νυκτός.

Κ' ἡ φώκη, καθὼς εἶχεν ἔλθει ἔξω εἰς τὰ ρηγά, ἠῦρε τὸ μικρὸν πνιγμένον σῶμα τῆς πτωχῆς Ἀκριβούλας, καὶ ἤρχισε νὰ τὸ περιτριγυρίζῃ καὶ νὰ τὸ μυρολογᾷ, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ ἐσπερινὸν δεῖπνόν της.

Τὸ μυρολόγι τῆς φώκης, τὸ ὁποῖον μετέφρασεν εἰς ἀνθρώπινα λόγια εἰς γέρον ψαράς, ἐντριβῆς εἰς τὴν ἄφωνον γλῶσσαν τῶν φωκῶν, ἔλεγε περίπου τὰ ἐξῆς:

Αὐτὴ ἦτον ἡ Ἀκριβούλα

ἡ ἐγγόνα τῆς γρια-Λούκαινας

Φύκια 'ναι τὰ στεφάνια της,

κοχύλια τὰ προικιά της...

Κ' ἡ γρια ἀκόμα μυρολογᾷ

τὰ γεννοβόλια της τὰ παλιὰ.

Σὰν νὰ 'χαν ποτὲ τελειωμὸ

τὰ πάθια κ' οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου.

(1908)

*

* *

Gulet hala limanda dolaşmaya devam etmekteydi. Küçük çoban da gecenin sessizliğinde kavalını üflemeıi sürdürüyordu.

Fok balığı ise derinlerden dışarıya sığ sulara gelmiş olduğundan zavallı Akrivula'nın boğulmuş küçük bedenini buldu ve akşam yemeğine başlamadan önce onun etrafında dönmeye ve ona ağıt yakmaya başladı.

Fokların sessiz lisanını bilen yaşlı bir balıkçının insan diline çevirdiği fokun ağıtında hemen hemen şöyle söylenmekteydi:

O Akrivula idi

Yaşlı Lukena'nın torunu

Yosunlar olsun onun tacı

Deniz kabukları da çeyizi...

Ve yaşlı kadın hala ağıt yakmakta

Geçmişte doğurduğu evlatlarına

Sanki hiç sonu var mı ki

Yeryüzündeki acıların ve kederlerin...

(1908)

**Güneş IŞIKSEL* “BAKİ NE DEMEK LAZIMDIR
SİZLERE MAHFİ OLMAYA?” OSMANLI
HANEDANI'NIN KADIN ÜYELERİ VE DİPLOMASI
(XIV.-XVI. YÜZYILLAR)****

Çeviren: Mahmut Halef CEVRİOĞLU***

Osmanlı Devleti'nin dış politikasının oluştuğu kuruluş döneminde kadınlar kendilerine ne denli yer buldu? Şayet bu soru kadınların diplomatik bir aracı ya da elçi kisvesi altında politikaya dâhil olup olmadıklarına cevap bulmayı hedefliyorsa, yanıt olumsuz olacaktır. Zira bir istisna hariç, kaynaklar bu meyanda bir veri sunmamaktadır. Ancak diplomasinin tanımını müzakere etmek olduğu kadar bir nüfuz oyunu olacak şekilde genişletirsek, hanedanın kadın üyelerinin diploması alanında hatırı sayılır bir rol oynadığı söylenebilir. Hatta, kimilerinin etkin bir konumda olduğunu; kocaları, oğulları ve babaları üzerinden nüfuzlarını hissettirebildiklerini ya da, bilakis, siyasi sermayelerini muhafaza etmek için onlara muhalefet ettiklerini göreceğiz.

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin ilk üç asrında öne çıkan iki farklı döneme ait örnekleri sunuyoruz. Osmanlı Emirliği'nin hem Balkanlar hem de Anadolu üzerinde tahakküm kurmaya başlayan bir siyasi varlığa tedrici dönüşümünü kapsayan ilk dönem için, çoğunlukla siyasi evlilik hesaplarında bir nesne olarak değerlendirilen ve diplomatik meselelerde daha ziyade ikincil konuma sahip olan kadınların rolünü inceleyeceğiz. Osmanlı Devleti'nin siyasi-idari teşekkülündeki değişimlere sahne olan ikinci dönemdeki örnekler ise devletlerarası ilişkilere yönelik kararlarda payı bulunan ve gerek diplomatik haberleşme yoluyla gerekse Bâb-ı

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, gunes.isiksel@medeniyet.edu.tr

** Bu metnin orijinali şu künyeye yayımlanmıştır: «Qu'y-a-t-il à dire de plus pour que rien ne vous reste caché?». Les membres féminins de la dynastie ottomane et la diplomatie (XIVe-XVIe siècle)», Mahdi Jerad (haz.), *Femme et diplomatie aux époques moderne et contemporaine*, Tunis: Latrach édition, 2017, s. 25-36.

*** İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, halefcevrioglu@gmail.com.

Humayun nezdindeki elçilerle düzenli görüşme yoluyla diplomasinin bir parçası olan kadın hanedan üyelerinden oluşacaktır.

1. Osmanlı-Bizans Evlilikleri

XIV. Yüzyıl'ın hemen başında Bizans'ın Bitinya Bölgesi'ndeki sınır bölgesinde bir *uç beyliği* olarak doğmuştu Osmanlılar. Gaza anlayışına vurgu yapan ilk Osmanlı vekayinameleri, muhtelif diplomatik pazarlıklarla da dolup taşmaktadır: Bu gazi uç beyleri yeri geldiğinde maharetli diplomatlar da olabilmektelerdi.¹ Öyle ki, Bizans ekabirinin kâh dostu kâh rakibi olarak, Bizans taht kavgalarından istifade etmeyi bilmişlerdir. Hatta Osmanlı ilerleyişi çoğu zaman müzakere yoluyla, bilhassa askeri destek karşılığında edinilen kazanımlarla gerçekleşmişti. Teklif de zaten genel itibariyle Bizans komşularından gelmekte ve evlilik yoluyla kurulan ittifaklar bu müzakerelerin neticesi olmaktaydı.

Aslında Bizans'ın topraklarını muhafaza etme stratejisinin en mühim veçhelerinden biri, etrafında yeni yeşermeye başlamış siyasi yapılarla başarılı bir şekilde evlilik üzerinden ittifak kurmaktı.² 1347 yılında tahta çıktıktan sonra Ioannis Kantakuzenos, Aydın Emiri Umur Paşa aracılığıyla bağlanan ittifaklarını güçlendirmek üzere kızı Teodora'yı Emir Orhan'a (1326-1362) vermişti. Osmanlı emiri, düşün için Silivri'ye kadar prensese eşlik etmesi için İstanbul'a otuz kayak, gösterişli bir süvari alayı ve en kıdemli devlet adamlarını yollamıştı.³

Ertesi yıl Orhan tüm ailesiyle kayınpederini ziyarete Bizans başkentine gitmişti. Av ve ziyafetin keyfi iki hükümdarı da maiyetlerini de birkaç gün boyunca oyalayabilmişti. Bu ziyaret Orhan'a ve elçilerine Bizans törenlerini gözlemlene imkânı vermekle birlikte, Bizans diploması ve teşrifat uygulamalarının Osmanlılar tarafından benimsenmesine de katkıda bulunmuştu.⁴ Oğlu Halil de bir diğer Bizans İmparatoru olan V. Ioannis Palaelogos'un kızı İrene ile evlenmişti. Şüphesiz Teodora Kantakuzenos

¹ Keith Hopwood, “Mudara”, Amnon Cohen, Amy Singer (haz.), *Aspects of Ottoman History*, Jerusalem, Magnes Press, 1994, s. 154-161.

² Ruth Macrides, “Dynastic Marriages and Political Kinship”, S.H. Rapp Jr., L. Garland (haz.), *Byzantine Diplomacy*, Aldershot, Ashgate, 2001, s. 263-80.

³ Anthony Bryer, “Greek Historians of the Turks: the Case of the First Byzantin-Ottoman Marriage”, *The Writing of History in the Middle Ages: Essays Presented to Richard W. Southern*, Oxford: Oxford University Press 1981, s. 471-493.

⁴ Emir Orhan ve Bizans İmparatoru arasındaki münasebetler için, Ernest Werner, “Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orchan”, *Byzantinoslavica* XXVI (1965), s. 255-276. Orhan'ın halefi olan I. Murad bu evlilikten doğmuş değildi; ancak onun da annesi bir Bizans soylusunun (Yarhisar Kalesi'nin *tekfuru*) kızıydı: Franz Babinger, “Nilufer Hatun”, *Encyclopédie de l'Islam* [III° éd.].

Cevrioglu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

ve İrene Palaeologos, Bizans kültürel adetlerinin Osmanlı sarayına getirilmesinde başı çekmişlerdir. Orhan'ın oğullarından Yakup'un da keza V. Ioannis'in bir diğerkızıyla evlenmiş olduğu iddia edilir.⁵

2. Evlilik İttifakları Üzerinden Balkan Birlikteliği: Bir Hükümdarlar Cemiyeti mi?

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıların bağlamış olduğu evlilik akitleri sayısal artış göstermiştir. I. Murad (1362-1389) babasının izinden gitmiş ve 1378'de Bulgar Çarı İvan Aleksander Asen'in (1310?-1371) kızı Kera Tamara ile evlenmiştir. Böylece müstakbel Bulgar Çarı İvan Şışman'ın (1350-1395) eniştesi olmuştur. Tamara'nın üvey kardeşi Keraca Mariya ise Bizans İmparatoru IV. Andronikos Palaeologos'un (1348-1385) eşiyken, kuzeni V. Stefan Uroş (1336-1371) Sırp Kralı olmuştur. Bu dönemde Balkanlar'daki hanedan evlilikleri genellikle bir siyasi ittifakın ya da askeri mağlubiyetin akabinde gerçekleşmekteydi. Bu meyanda eşler bir ihtilaf durumunda bir bakıma garanti, hatta rehine vazifesi görmekteydi.⁶

Bu siyasetin en belirgin örneği ise kesinlikle Sırp Kralı Lazar Hrebeljanoviç'in (1329-1389) kızı Maria Olivera'nın, babasının Kosova Meydan Muharebesi'nde mağlubiyeti ve vefatını takiben 1389 yılında I. Bayezid ile evlenmesi olmuştur. Bu vesileyle Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç (1374-1427) sultanın kayınbiraderi ve tedricen de vassalı olmaktadır.⁷ I. Bayezid Niğbolu Muharebesi'nden (1396) galip ayrıldıysa, bunu büyük ölçüde kayınbiraderi Sırp prensinin desteğine borçluydu.⁸ Aslında Prenses Olivera ve haliyle Stefan Lazareviç sayesinde I. Bayezid Balkan siyasi yaşamında baskın bir konum elde edebilmişti. Timurlenk'e karşı 1402'deki savaşında kendisine en büyük desteği yine Stefan Lazareviç ve Hıristiyan akrabaları sağlamıştı.⁹ Benzer şekilde I. Mehmed

⁵ Bryer, “Greek Historians of the Turks”, s. 491-492.

⁶ John Fine, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994, s. 220-222.

⁷ Olga Ziroyeviç, “İki Osmanlı Padişahı İle Evlenen İki Sırp Prensesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, II/9 (1968), s. 52-56; Halil İnalçık, “Bayezid I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. III, s. 267.

⁸ Emanuel Constantin Antoch, “Les expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): une comparaison”, *Medievalia Transilvanica*, IV (2000), s. 28-74.

⁹ Bu muharebeye dair: Marie Mathilde Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bükreş: Monitorul Oficial si Imprimeriile, 1942; Halil İnalçık, “Bâyazîd I”, *EI²*, c. I, s. 1118-1119.

Cevrioglu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

(1413-1421), Osmanlı tahtına çıkabilmek için mücadele ettiği kardeşi Musa karşısında Sırp askeri birliklerine güvenebilmişti.¹⁰

Âl-i Osman'ın Hıristiyan bir hanedan ile son evlilik bağı, 1433'te II. Murad ile Sırp despotunun kızı Mara Brankoviç (1416-1487) arasında gerçekteşmişti.¹¹ Bu son evlilik, yeni zevce aracılığıyla Balkanlar'ın bazen rakip bazen de müttefik olan iki ailesinin aralarında barışçıl değilse de sakin bir rabıta kurma arzusuna işaret etmektedir.

3. Anadolu Beylikleri Arasında Evlilik Bağları

Hanedan evlilikleri, Osmanlı Devleti'nin doğu siyasetinde de benzer şekilde önemli bir rol oynamaktaydı. I. Murad, oğlu I. Bayezid ile Germiyan Beyi Süleymanşah'ın kızı Devlet Hatun'un nikâhını ayarlamıştı. Bu evlilik sayesinde sultan yalnızca güney komşusuyla barışçıl ilişkiler tesis etmekle kalmıyor, ayrıca Anadolu'nun süfi aristokrasisi ile de hısımlık kuruyordu: I. Bayezid'in ilk zevcesi, Mevlevi dervişliğinin kurucusu olan Mevlana Celaleddin Rumî'nin oğlu Sultan Veled'in torunuydu.¹² Devlet Hatun'u istemek için Murad hem Bursa kadısı Hoca Efendi'yi, hem mir-alemi Aksungur'u hem de çavuşbaşısı Timurhan'ı Germiyan Emiri'ne yollamıştı. Süleymanşah, sultanın elçilerine latif bir muameleyle birlikte, mirahurunun eşlik ettiği kızını emanet etmiştir. Bursa'da büyük şaşaa ile gerçekteşen düğünde boy gösteren ekâbir arasında Aydın, Menteşe, İsfendiyar ve Karaman emirlerinin elçileri, yani Batı Anadolu Türkmen emirlerinin temsilcileri de yer almaktaydı. Osmanlı önde gelenleri ve Anadolu beyliklerinin elçileri yeni evli çiftte kıymetli hediyeler takdim etmişlerdi.¹³ En göze çarpan hediye ise bey kızının çeyiziydi ki, Osmanlı-Germiyan hududundaki Eğriğöz, Tavşanlı ve Simav gibi kilit kalelerin anahtarlarını ihtiva etmekteydi. 1390 yılında I. Bayezid bu çeyiz sayesinde Germiyan emirlerinin geniş mülkünü ilhak etti.¹⁴

¹⁰ Dimitris Kastritsis, *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman. Civil War of 1402 -1413*, Leiden: Brill, 2007, s. 207-220.

¹¹ Halil İnalçık, “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İřlam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 167-170. Mara için, Mihailo Popovic, *Mara Branković: eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kultur kreis im 15. Jahrhundert*, Mainz-Ruhpolding, Verlag Franz Philipp Rutzen; in Kommission bei Harrassowitz Verlag: Wiesbaden, 2010.

¹² Halil İnalçık, “Murad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 165.

¹³ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, F. Reşit Unat-M. Altay Köymen (haz.), c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 204-207.

¹⁴ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 61-66.

Cevrioglu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar Anadolu beyliklerinin mensuplarıyla evlilik akdetmeye devam ettiler. Bu hususta -bölgenin en güçlüleri olan- iki hanedan imtiyazlı konumdaydı: Karamanoğulları ve İsfendiyarogulları. İlkinden başlayacak olursak, en eski tarihli Osmanlı-Karamanoğlu evliliği I. Murad'ın kızı Nefise Melek Hatun ile Alaeddin Ali Bey arasında gerçekleşmişti;¹⁵ ardından I. Mehmed'in¹⁶ yedi kızından üçü Karamanoğulları'yla evlendi. İsfendiyarogulları ile kurulan evlilik ittifakları ise üç kuşağa yayılmıştı. Önce, I. Mehmed'in iki kızı (Selçuk Hatun ve Sultan Hatun) İsfendiyarogulları'na gelin gittiler (İbrahim Bey ve Kasım Bey).¹⁷ Selçuk Hatun'un oğlu, babası İbrahim'in ardından bey olup II. Murad'ın kızlarından biriyle evlendi.¹⁸ Bu birliktelikten doğan Hasan Bey de aynı yolu izleyip bir Osmanlı hanım sultanıyla, yani II. Mehmed'in kızlarından biriyle evlenmişti.¹⁹

II. Murad toplamda üç defa evlenmiştir. İlk evliliği Dulkadiroğulları'ndan kuzini Alime Hatun'laydı. Sonra İsfendiyar Beyliği'nin hanzadesi Tacünnisa Hatice Halime Hatun ile evlenmişti. Son evliliği ise, gördüğümüz üzere Sırp Despotu'nun kızı Mara Brankoviç'leydi (1416-1487).²⁰

Osmanlı Divanı bu tarz hısımlık bağlarının sadece barış anlaşmaları ve ittifakları takviye etmekle kalmadığını, aynı zamanda veraset hakkı kazandırdığını da fark etmişti. Yani hısımlık bir yandan sulhu idame ettirip ittifak bağlamak için bir araçken, diğer yandan yeni ihtilafların ya da toprak iddialarının kökeni olabiliyordu. Bu ikilem, evlilikleri dış siyasetin öngörülemeyen unsuru haline getirmekteydi. Örnek vermek gerekirse: 1376'da Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey, Melek Hatun'u babası I. Murad'dan istemiş ve evlenmişti.²¹ Birkaç yıl sonra Karaman Beyi, kısa süre önce Osmanlı toprağına dâhil edilmiş olan Ankara'ya saldırmış, bu da

¹⁵ Neşri, *Cihân-nümâ*, s. 107-108; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları. Vâlide Sultanlar, Hâtuınlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2009, s. 52-58.

¹⁶ *Cihân-nümâ*, s. 267; Çağatay M. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 12-13; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 88.

¹⁷ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 11-13; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 78-88.

¹⁸ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 106.

¹⁹ Aynı yer.

²⁰ Halil İnalçık, “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXI, s. 167-170; Popovic, *Mara Branković*.

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihinin İlk Devrelerine Aid Bazı Yanlışlıkların Tashihi”, *Belleten*, XXI/81 (1957), s. 173-188.

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

Osmanlı sultanını Orta Anadolu'ya bir sefer başlatmaya sevk etmişti. I. Murad, ancak Melek Hatun'un Osmanlı başkenti Bursa'ya derhal elçi olarak gelmesi sayesinde askerî harekâttan vazgeçmiştir.²² Başka bir deyişle, bu ittifakların etkilerini öngörmek ya da kontrol edebilmek çoğunlukla güçtü.²³

II. Mehmed (1451-1481), yani Fatih Sultan Mehmed, hanedan evliliğinden doğmuş değildi. Annesi Kastamonulu Hüma Hatun bint-i Abdullah, II. Murad'ın cariyelerindendi. Ayrıca, evlilik ittifaklarına bir nihayet verip kölelerle birlikteliği yeğlemeye başlayan II. Mehmed olmuştur: Hanedanın erkek mensupları cariyelerle, kadın üyeleri de sultanın *kulları* ile evlenecekti. Leslie Peirce bu doğrultuda her cariyeden sadece bir erkek çocuk olacak şekilde erkek verasetini garantiye alacak bir uygulamanın varlığına dikkat çekerken, Osmanlı sultanlarının nikahlı eşlerinin bu veraset ve üreme sisteminin dışında bulduklarını belirtmektedir.²⁴ Her ne kadar sistemin gelişme sürecindeki deneme-yanılmalar uygulamada bir miktar esneklik sağlamışsa da, akabinde gelen hükümdarlarda bu durum da sona ermiştir. Sultan I. Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), sonraki dönemler için referans noktası teşkil edecek daha katı bir uygulama tesis etmişlerdir.

4. Yeni Oyun: Diplomat Libası ve Tavrında Valide Sultanlar (ve Bir Hanım Sultan)

Bir asırlık sükûnun ardından tekrar hanedan kadınlarının diploması sahnesine çıkışını izlemek için XVI. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecektir. Mamafih bir yüzyıllık süre zarfında, modelin evrilmiş olduğunu görmekteyiz: Kuruluş dönemindeki örneklerde kadın hanedan mensupları diplomaside ikincil bir role sahipken, 1550'lerden itibaren valide sultanlar -ve hatta bazen Osmanlı hanım sultanları- göz ardı edilmeyecek bir konum üstlendiler. Yalnızca İstanbul'da mukim yabancı elçilerle temasa geçmekle kalmıyor, aynı zamanda bunlar ya da Osmanlı elçileri aracılığıyla yabancı saraylarla da irtibat kurabiliyorlardı. Hürrem -ya da Batılılara göre Rokselana- isimli Ruthenya kökenli cariyeye, ilk oğlunun 1521'de doğumu üzerine Sultan Süleyman'ın haremindedir.

²² Neşri, *Cihâmmümâ*, s. 267

²³ Juliette Dumas, “Des esclaves pour époux...Stratégies matrimoniales dans la dynastie ottomane (mi-XIVe - début XVIe siècle)”, *Clio. Femmes, Genre, Histoire*, 34 (2011), s. 255-275.

²⁴ Leslie P. Peirce, “The Family as Faction: Dynastic Politics in the reign of Süleyman”, Gilles Veinstein (haz.), *Soliman le magnifique et son temps*, Paris: La Documentation Française, 1992, s.105-116.

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

ehemmiyet kazanmaya başladı. 1534'ten sonra da haremın bir anlamda hâkimi olmuştı. Çünkü Süleyman XV. yüzyıldan beri Osmanlı sultanlarının yapmadığı bir şeyi yapmış ve cariyesi Hürrem'e nikah kıymıştı. Hürrem, *haseki* sıfatıyla da taçlandırılan bu gözde konumunu 1558'deki vefatına kadar muhafaza edecekti.²⁵ Hürrem'in istisnai durumunun, nüfuzunu hatırı sayılır biçimde hissettirdiği iç siyasette olduğu kadar, imparatorluğun diplomasisinde de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bunu yalnızca -birazdan değineceğimiz- Lehistan ile ilişkilere müdahalesi değil, Safevi Şahı'nın kız kardeşi Sultanum ile irtibatının gösterdiği üzere Safevi Hanedanı'nın üyeleriyle olan ilişkileri de göstermektedir.²⁶

5. Sigismund-August ile Mukatebat

Hürrem Sultan, Lehistan Kralı Büyük Sigismund'un (1506-1548) oğlu ve halefi Sigismund-August'un (1548-1572) tahta çıkışını 1549'da yolladığı iki mektupla kutlamıştı (Ek I ve III). İkinci mektubunda, kralın yolladığı mektubu aldığını belirtip kocasının kendisine duyacağı babacan muhabbet hususunda krala güvence vermişti. “Bu mektub-ı muhabbet boş ellerde kalmasın diye” hediye olarak birkaç kişisel eşya yolladığını da haber vermekteydi. Sultan Süleyman ve Hürrem'in tek kızı olan hanım sultan Mihrimah'ın aynı vesileyle yazmış olduğu iki mektubun sedası da annesininkileri aksettirmekte ve Osmanlı idaresinin Lehistan sarayıyla adeta ailevi bir ilişki tesis etmek istediğini hissettirmektedir (Ek II).²⁷

Bu mektuplarda nelerin mevzu bahis olduğuna gelirse, öncelikle kadirşinaslık ve muhabbet tabanlı bir çeşit “bağ” kurmak istendiği gözlenebilir. Hürrem ve Mihrimah şahsi hissiyatlarını itibarlandırmaya çalışmışlardır. Yine de, bu bağın inşasında ikincil bir rol oynadıklarını tebarüz ettirmekten kaçınmamışlardır. Mektuplardaki birinci tekil şahısta çekilen fiiller, kadınların rollerini açığa çıkartır: Hürrem ve Mihrimah Sultan Süleyman'ın dostane duygularına dair güvence veriyor ve böylece

²⁵ Susan Skilliter, “Khurram”, *Encyclopédie de l'Islam* [IIe éd.], cilt. V, s. 66-67.

²⁶ Feridun Bey, *Mecmû'a-i Munşe'atü's-selâtin*, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1247 [H], s. 65-66. Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı-Safevi ilişkileri için bkz.: İ. Kaya Şahin, *Empire and Power in the Reign of Süleyman: Narrating the Sixteenth-Century Ottoman World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 48-55.

²⁷ Bu mektuplar yayınlanmıştır, Nejat R. Uçtum, “Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a Yazdıkları Mektuplar”, *Bellefen* 44\176 (1980), s. 697-715 ve Hacer Topaktaş, Ahmet Aslantürk, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*, İstanbul: Okur Kitaplığı 2014, vesikalar: 56, 57, 60 ve 61. Bu dönemde Osmanlı-Lehistan ilişkileri üzerine Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations, 15th-18th Century: An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*, Leiden: Brill, 2000, s. 116-120.

Cevrioglu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı’nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

eşleriyle -Mihrimah sadrazam ile evliydi- Lehistan arasında imtiyazlı bir teşrik-i mesai ihdas etmeye çabalıyorlardı. Metinlerin neredeyse hissî denebilecek müşfik tonu ve daha da önemlisi teşrifat hitaplarının bulunmayışı²⁸ bu irtibatın şahsi niteliğinin altını çizmekte ve paradoksal olarak kadınların yarı-resmi konumlarını ön plana çıkarmaktadır.

Hürrem ve Mihrimah’ın bu dört mektubu, dostluğa dair harciâlem unsurların listesi gibidir: Birinci elden yazılmış mektupların teatisi, empati (saltanat kadınları muhataplarının iyi haberlerine sevinmekte ve kötü olanlarına üzülmektedir), yardım önerisi ve mukabele. Mektuplarda sözdizimi belli ölçüde serbestleşip doğallaşır ve konuşma diline yaklaşır. Eskatokolde [yazı sonu] olsun metnin merkezinde olsun sadakate, muhabbete ve minnettarlığa ilişkin mübalağalı ifadeler bolca karşımıza çıkar. Mektupları yazanların şahsi duygularına yer vermeleri aslında bir samimiyet ambiansı meydana getirir. Tarifi mümkün olmayan yoğun duygulara (“*kalem ile tahrir e kabil değıldir*”) değinilirken, “eşyalar ve tesiri altında kalmanlar” (*effets*), en iyi ihtimalle, iyi niyet göstergeleri olarak beliriyordu.

Hürrem ve Mihrimah her ne kadar yumuşak başlı, edilgen bir üslup takınsalar da, çok da alçak perdeden konuşmuyorlardı; Lehistan kralına muhabbetlerini arz ettiklerinde dahi kendi ihtişamlarını hatırlatmaktan geri kalmamaktalardı. İmzaları mektupların muhtevastındaki itaat bağıını yinelemekte ve hizmet mefhumu üzerinde tekrar yoğunlaşmaktaydı. Eskatokol ya da kapanış formüllerinde olduğı kadar, hizmetkârlık tonu metnin gövdesinde keza sadakat, adanmışlık ve bağlılık ifadelerine dönüşmektedir. Hükümdarlar arasında teati edilen nâmelerin aksine, bu mektuplar tarihlendirilmemiştir. Bu da şüphesiz kadınların mektuplarının, siyasetin resmî temposunun kıyısında kişiselliklerin ihsas edilebileceğı biçimde tasarlandıklarını göstermektedir.

Bu tarz bir ilişki, aynı edim içinde bir arada bulunabilen ancak tam örtüşmeyen iki tutum olarak yorumlanabilir: bir yandan amaç muhatabı kendisine duyulan saygıyı gösterecek ifadelerle şereflendirmek; diğ er yandan daha doğal ve samimi bir tona bürünerek muhatapla aralarında imtiyazlı bir ilişki tesis etmektir. Bu noktada bahsi geçen samimiyetin, büyük ölçüde mahrem kullanım için yollanmış olan hediyelerin takdimiyle takviye edildiğı dikkat çekmelidir. Ayrıca, sultanın ağzından aktarılan

²⁸ XVI. Yüzyıl Osmanlı mektuplaşma stiline ve bilhassa diplomatik vesikalara dair Güneş Işıksel, *La diplomatie ottomane sous le règne de Selim II. Paramètres et périmètres de l’Empire ottoman dans le troisième quart du XVIe siècle*, Louvain-Dudley-Paris: Peeters, 2016, s. 39-43.

yakınlık, önemli bir sembolik boyutu görmeye yardımcı olur: “Eski kralla kardeş gibiydik ve inşallahu’r-rahman bu kral ile de baba oğul gibi olacağız”. Müteveffa kral ile sultan arasındaki bu kurgusal kardeşlik bağı, bir nevi eşitlik ima etmektedir. Öte yandan, sultan ile yeni kral arasındaki sembolik baba-oğul ilişkisi hem Hürrem hem de Mihrimah tarafından bir destek taahhüdü gibi yansıtılmıştır. Böylece ilk mektup değış-tokuşuna atıf yapan valide sultan ve kızı, Kanuni Sultan Süleyman’ın niyetini aktarma yoluyla dolaylı da olsa yeni Lehistan kralının akrabası rolüne bürünüyorlardı.

Kadınların hissiyatlarına sultanlardan, ya da kimi durumlarda sadrazamlardan, daha fazla yer vererek farklı bir *genre* (tür, türce ve de toplumsal cinsiyet) oluşturdukları yorumunu yapmak cazip gelse de hatalı görünebilir. Yani stilistik açıdan mektupların kadınlara özgü bir yazının niteliklerini taşıdığını teşhis etmek kolay değildir; zira erkekler de mektuplarında benzer şekilde mahcubiyet ve tevazu ton ve tutumlarını takınabiliyorlardı. Kadınlar her ne kadar daha şahsi mektuplar yazıyor gibi dursalar da, bu onların erkeklerden daha az “siyasi” karakterdeki çıkarlarıyla ilintili değildi. Mesele daha çok kadınların genel itibariyle erkekler gibi otoriter ve muharrirane bir havaya bürünememeleri ve dolayısıyla ilişkilerini kuvvetlendirmek için farklı stratejiler izlemek zorunda olmalarıydı. Süleyman’ın mektupları ile eşinin ve kızının mektupları arasındaki en dikkate değer fark, kadınların mektuplarında sultanın zikredilmemesi nadirattan iken, sultanın mektuplarında kadınlardan asla bahsedilmemesiydi. Hanedanın kadın mensuplarının ürettiğı mektup dizisinin tamamında Kanuni Sultan Süleyman’a bir referans ve reverans yer almaktadır.²⁹ Sultan Süleyman gerek padişah, gerek koca gerekse baba olarak tüm mektuplarda mevcuttur. Kadınların hissiyatlarını açık ettiğı muhakkaksa da, bunu baskın erkek figürünün mutabık olacağı şekilde yapmaktaydılar.

Bahsi geçen mektupları ulaştıran Hasan Ağa’ya değinecek olursak: Kendisi valide sultanın mutemet bir hizmetkârı olup, sadece mektup taşımakla kalmıyordu. Mektupları tamamlayan sözlü iletileri de (*ağız haberi*) Hasan Ağa aktarmaktaydı. Dönemin mektuplaşma kültürü uyarınca, mektubu uzatmamak ve okuru sıkmamak adına kişisel haberler sıklıkla şifâhen postayla iletene emanet edilirdi.

Gerek Hürrem gerekse kısmen Mihrimah tarafından tatbik edildiğı veçhile yabancı saraylarla kurulan diplomatik mektup teatisi modeli, sonraki valide sultanların döneminde daha üst bir seviyeye taşınmıştı. III. Murad’ın

²⁹ Bkz. Topaktaş ve Aslantürk, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkileri*.

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

(1574-1596) annesi Nurbanu³⁰ Venedik Senatosu ile düzenli irtibat içindeyken, III. Mehmed'in (1596-1603) validesi Safiyye İngiltere Kraliçesi I. Elizabet ile yazışmaktaydı (Ek IV).³¹ Muhtemelen Mihrimah'ın diplomatik faaliyeti bir Osmanlı hanım sultanı için istisna değilse de nadirdi. Yine de hanedan başındakiler için bu durum farklıydı: bu tarz diplomatik yazışmalar git gide valide sultanların bir ayrıcalığı olmaya başlamıştı. Tıpkı Hürrem örneğindeki gibi valideler Osmanlı diplomasininin, elçilerin ziyaret edip danışmayı tercih ettiği azametli kadın simaları haline geldiler.³²

6. Kadınlar, Devlet ve Diploması

Mevcut çalışmada gösterildiği üzere kadınların sulh sürecindeki rolleri farklı düzlemlerde okunabilir. Osmanlı hanedanının kuruluş döneminde hanedan evlilikleri bir diplomatik araç, hatta eşlerin çeyizleri sayesinde bir toprak büyütme mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu evlilik ilişkileri dönemin Avrupa'sında olduğu gibi hükümdarların “kendilerini resmen kardeş gibi”³³ hissettikleri bir “aile”nin vücuda gelmesiyle sonuçlanmadıysa da evlilik anlaşmaları gerçek manada siyasi ve iktisadi bir mutabakat tesis edebilmişti. Öyle ya da böyle bu ittifaklar sistemine bir son vererek Osmanlılar bir yüzyıl boyunca hanedanın kadın üyelerini dış işlerinden tecrit etmiş oluyordular.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı hanedanına mensup kadınlar tekrar sahneye çıkmış ve bu sefer kalıcı olmuşlardır. Yine de gücü elinde tutan erkekler gibi kendilerine has bir diplomatik inisiyatifte sahip değillerdi.

³⁰ Nurbanu Sultan'a dair: Benjamin Arbel, “Nur Banu (c. 1530-1583): A Venetian Sultana?”, *Turcica: Revue d'Etudes Turques* 24 (1992), s. 241-259. Mektuplaşmasıyla ilgili: Susan A. Skilliter, “The Letters of the Venetian ‘Sultan’ NürBânû and Her Kira to Venice”, Aldo Gallotta et Ugo Marazzi (haz.), *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, Napoli: Herder, 1982, s. 515-536.

³¹ Susan A. Skilliter, “Three Letters from the Ottoman ‘Sultana’ Safiyye to Queen Elizabeth I”, S. M. Stern (haz.), *Documents from Islamic Chanceries*, Oxford: Oxford University Press, 1965, s. 119-157. Safiyye'nin Venedik Cumhuriyeti'yle ilişkilerine dair: Maria Pia Pedani, “Safiyye's Household and Venetian Diplomacy”, *Turcica: Revue d'Etudes Turques* 32 (2000), s. 9-32.

³² XVII. Yüzyıl'ın ilk yarısında valide sultanların yabancı elçilerle irtibatlarına örnek olarak Kösem Sultan (1589-1651) ile Maria de Medici (1575-1642) arasındaki rabıtayı tesis eden ve 1611-1619 yılları arasında İstanbul'da görev yapmış olan Sancy Baronu Achille de Harlay gösterilebilir: Bibliothèque nationale de France, ms. fr. 16143, vr. 54a-56b.

³³ Lucien Bély, *La société des princes XVI -XVIII siècle*, Paris: puf, 1999, s. 8

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı’nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

Erkeklerden farklı biçimde uygulamış olsalar da, mercek altına alınan dönemde Osmanlı hanedan kadınlarının diplomatik rolleri kıyıda kalmış örnekler olmanın ötesine geçebilmiştir. Kadınlar diplomatik mükâmelere resmen olmasa da, bunların kaçınılmaz paralel kanalları olan müzakerelere fiilen müdahil olmuşlardır. Ancak, son tahlilde, resmi görüşmelerde haiz olabilecekleri ehemmiyeti değerlendirebilmek pek mümkün değildir.

Ekler

I. Hürrem Sultan’ın Sigismund-August’a İlk Mektubu.

AGAD. Archiwum glówne akt dawnych w Warszawie (Varşova Tarihi Vesikalar Merkezi Arşivi). Dz. Turecki, tezcka 110, n. 218. Abrahamowicz, *Katalog* n. 99 [1548]³⁴

Kral hazretlerine şöyle maruf-ı şerif ola ki pederiniz fevt olduktan sonra padişah olduğunuz istima olundu. Mübarek olsun, hazret-i Hakk âlim-i allamdır ki şad ü handan olup kalbimize nur ve gönlümüze sürur hasıl oldu. Emir Allah-ı tealanındır, n’etmek gerek? El-hükmülillah ile amel olasız. Ve bu da mektub-ı meveddet-berle işbu bizim Hasan Ağa hak-pay-ı şerifinize irsal olundu. Vüsulu müyesser oldukda eltaf-ı ma-lan-nihayenizden mercu ve mutazarrıdır ki mumaileyh mezkur bendeniz huzur-ı şerifinize her ne takrir ve tabir ederse bu canibden bilinüp hüsn-i itikad ile itimad buyurula. Baki ne demek lazımdır ki sizlere mahfi olmaya?

Ez’afü ’l-fakire

Haseki sultan el-hakire

Kral Hazretleri bilsinler ki: babanız vefat ettikten sonra sizin yeni kral olduğunuzu öğrendik. Uğurlu olsun! Her şeyi bilen Allah şahidimizdir ki bu hayırlı haber kalbimize ve gönlümüze neşe, sevinç ve aydınlık getirdi. Emir Yüce Allah’ındır, öyle biline. Allah’ın emrine uygun davranınız. Bu adamımız Hasan Ağa, dostluk mektubumuz (*mektub-ı meveddet*) ile ayağımızın kutsal tozuna yollanmıştır. Vardığı anda sonsuz lütfunuzdan bekler ve umarız ki kutsal huzurunuzla iletceği ve anlatacağı her şeyi birebir benim sözüm gibi değerlendirip söylediklerine tamamıyla güveniniz. Bunun dışında size ne diyelim ki siz onu bilmeyesiniz.

Fakirlerin en fakiri, zavallı haseki sultan.

II. Mihrumah Sultan’ın Sigismund-August’a İlk Mektubu.

³⁴ Zygmunt Abrahamowicz, *Katalog dokumentów tureckich: Dokumenty do dziejów Polski i krajów osciennych w latach 1455–1672=Catalogue des documents turcs concernant la Pologne et les pays voisins de 1455 à 1672*, Varşova: Polska Akademia Nauk, 1958.

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

AGAD. Dz. Turecki, teczka 111, n. 221. Abrahamowicz, *Katalog* n. 100 [1548]

Kral hazretlerine maruf-ı şerif ola ki atanızın fevt haberi istima olundu. Emr-i takdirin “inna lillah ve inna ileyhi raci'un” ile amil olasız. Padişahlığınız mübarek bad amin bi-rabbi 'l-ibad istima oldukda kalbimize behcet ve sürur hasıl oldu ve padişah hazretlerinin musahibi olan işbu râfi 'i ruk 'a-i ubudiyyet bizim Hasan Ağa mektub-ı muhabbet-berle hak-pay-ı şerifinize irsal olundu. Vüsulu müyesser oldukda eltaf-ı ma-lanihayenizden mercu ve mutazarrıdır ki hak-pay-ı şerifinize vardıkda eğlendirmeyüp berü canibe göndermesine himmet ve inayet oluna. Baki hemişe ömr ü devlet kaim ve daim bad bi-rabbi 'l-ibad.

Ez 'afü 'l-fakire

Hanım sultan el-hakire

Kral Hazretleri şöyle bilsinler: babanızın vefat ettiğini öğrendik. “Şüphesiz ki Allah'tan geldik, Allah'a döneceğiz” ilahi telakkisini aklınızda tutunuz. Padişahlığınız mübarek olsun. Bu haber kalbimize neşe ve sevinç getirdi. Bu dostluk mektubumuz (*mektub-ı mahabbet*), padişah hazretlerinin yaverlerinden olan adamımız Hasan Ağa ile ayağınızın kutsal tozuna gönderilmiştir. Sınır bilmez lütfunuzdan beklediğimiz şudur ki, adamımız varır varmaz bekletmeden bu tarafa geri gönderiniz. Nihayetinde, Allah'ın bir hizmetkârı olarak ömrünüz ve mutluluğunuz sağlam ve kalıcı olsun.

Fakirlerin en fakiri, zavallı *hanım sultan*.

III. Hürrem Sultan'ın Sigismund-August'a İkinci Mektubu.

AGAD. Dz. Turecki, teczka 111, n. 219. Abrahamowicz, *Katalog* n. 103 [1549]

Allah-ı te 'ala kral hazretlerinin ömrünü ziyade eylesin ve bir gününü bin eylesin. Maruza-i fakire budur ki muhabbet-nameniz gelüb vusul buldukda şol kadar şad ü handan olub hazz etdim ki kabil-i tabir değıldir. Mazmun-ı minifinde sıhhat ve selametiniz ayan ve bu muhibbe-i muhlisenize olan iştiyak-ı muhabbettiniz ve padişah-ı alem-penah hazretlerine olan meveddettiniz beyan olunmuş ki kabil-i tabir değıldir. Müstedam-ı ömr olub hemişe dil-nüvaz olmakdan hali olmayasız ve mektub-ı şerifinizde olan muhabbetleri ve Hasan kulum takdir etdüğü dostlukları cana minnet bilüb padişah hazretlerine arz etdükdün sonra padişah-ı alem-penah hazretleri şol kadar hazz etmiş ki kabil-i tabir değıldir. Ayıtmış ki “koca kral bizim ile iki kardeş gibi idi inşallahu 'l-rahman bu kral ile atayla oğul gibi olalım” demiş ve bu sürurdan hükm-i şerif emr edüb kulum Hasan'ı hak-pay-ı şerifinize irsal eyledi ve kral hazretleri ma'lum-ı şerif ola ki

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel □ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

padişah yanında her ne husus için ki sizlerden zikr olunursa ol kadar sizleri hayr ile zikretmeği can-ı minnet biliriz. Bu dostluğa binaen mektub-ı muhabbet tehi-dest olmamağ-ı için iki çift don ve gönlek uçkuruyla ve altı tane destmal ve bir tane al yüz makramesi gönderildi. Bohçası ile mazur buyurasız, zira sizlere layık esbab gönderilmedi. İnşallahu'l-rahman şimden gerü kasd ile işlede lüm. Baki hemişe ömr ü devlet müstedam bad bi-rabbi'l-ibad.

El-fakiretü'l-hakire

Haseki Sultan

Yüce Tanrı siz Kral Hazretleri'nin ömrünü uzatsın ve günlerini talihli kılsın. Ben fakirin arzı şudur: Dostluk mektubunuz vardığında, o kadar mutlu ve mesut oldum ki anlatmak mümkün değildir. Mektubunuzda samimi dostunuza gösterdiğiniz arkadaşlığı ve Padişah Hazretleri'ne olan samimi ünsiyet ve bağlılığınızı devam ettirme arzunuzu bildirmektесiniz. (Bu haberlerin getirdiği mutluluk) kalemle tarif edilebilecek gibi değildir. Ömür boyu mutlu olun. Hizmetkârım Hasan Ağa, bize duyduğunuz iyi niyeti aktarmıştır. Ayrıca sultana da şu kadarını söylemiştir ki kendisi pek memnun olmuştur. Bunun üzerine sultan neşesini şöyle ifade etmiştir: “eski kralla kardeş gibiydik ve esirgeyen Allah nasip ederse bu kral ile de baba oğul gibi olacağız”. Ardından sultan, elçimiz Hasan'ı size yolladı. Ben bu dostluktan ötürü siz Majesteleri hakkında hayırlı konuşmayı minnet borcu bilirim. Dostluk mektubumuz boş ellerde kalmamasın diye size iki çift don ve gönlek uçkuru ile altı mendil ve kırmızı bir yüz havlusu gönderiyorum. Bunları içinde geldikleri bohça ile kabul edin ve daha fazlasını yollayamadığım için kusuruma bakmayın. Ömrünüz ve devletiniz için dua etmekten başka daha ne yapılabilir?

Fakirlerin en zavallısı, *haseki sultan*.

IV. Safiye Sultan'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Mektubu

Skilliter tarafından “Three Letters from the Ottoman ‘Sultana’ Safiye to Queen Elizabeth I”de yayınlanmıştır.³⁵

Hüve

İftaharü'l-ümeratü'l-i'zamü'l-millet-i mesihyyet, ihtiyarü'l-kübera-i fihamü'l-nasraniyye müslih-i mesalih sahibü'l-dela'il ve'l-vakar sahibü'l-edyal ve ifthar İngiltere kraliçesi hutimet avakibe bi'l-hayr. Tahiyat-ı safiyyat ve teslimat-ı vafiyat ve reddiyetü'l-fevahüt ki mahz-ı muvalat ve fart-ı musafatdan sadır olur ithaf ve ihda olunduktan sonra inha ve i'lam

³⁵ Susan A. Skilliter, “Three Letters from the Ottoman ‘Sultana’ Safiye to Queen Elizabeth I”, s. 134-139.

Cevrioğlu, M. H., (2020). Güneş Işıksel□ “Baki Ne Demek Lazımdır Sizlere Mahfi Olmaya?” Osmanlı Hanedanı'nın Kadın Üyeleri ve Diploması (XIV.-XVI. Yüzyıllar). ANKARAD, 1(1), 267-280.

olunan budur ki mektubunuz gelüb değdi. Her ne kim demişsiz malulumuz oldu. İnşallah dediğiniz üzere 'amel olunur. Bu hususdan ötüri gönlüntüzi hoş tutasız. Ođlumuz padişah hazretlerine daima terbiye eyleyüb 'ahdnameleri mucibince 'amel édesiz deyü söylemekden hali değülüz. İnşallah bu hususdan elem çekmezsiz. Siz de daima dostluk üzere sabit olasız. İnşallah kim olmaz. Ve bize araba gönderdiniz. Gelüb teslim oldu. Makbulümüz olmuşdur. Bizde size bir kaftan bir kuşak bir yen iki tane sırma destmal üç makrame bir tane incili frenk bablı estefan gönderdük. Ma 'zur tutasız. Şöyle ma 'lum ola. Baki el-du 'a

O!

Hıristiyan milleti kadın hükümdarlarının en övgüye layık olanı, Hıristiyan uluları arasındaki en yetkili hakem, şan ve şöhrat sahibi, ihtişamlı ve itibarlı Elizabet, İngiltere Kraliçesi, sonu hayırlı olsun.

Bol ve samimi selamlar, karşılıklı güven ve dostluk saçan gül rayihaları sunduktan sonra şunu bildiririz: mektubunuz ulaştı ve her ne demiş iseniz anlaşıldı. İnşallah dediğiniz gibi olur. Bu hususta gönlünüz ferah olsun. Oğlumuz Padişah Hazretleri'ni her daim uyarıp, “ahitnameye uygun hareket et” diye tembih etmekten imtina etmeyeceğiz. İnşallah bu hususta bir sıkıntı yaşamayacaksınız. Siz de her daim dostluğa riayet edin. Bize gönderdiğiniz arabayı teslim aldık, makbule geçti. Öte yandan biz de size bir kaftan, bir kemer, bir yen, iki sırma işlemeli mendil, üç havlu ve bir de incili-yakutlu taç gönderdik. (Eksikse) mazur görünüz. Böyle biliniz. Son olarak, duacınızız.

ANKARAD, 2020; 1(1): 281-288	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

YASEMİN DEMİRCAN, LEVENT KAYAPINAR & AYŞE KAYAPINAR, *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II.Cilt, Ankara 2020, I.Cilt XXI + 232, II.Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 - 17 - 4452 - 4.

Ersin Özden ATEŞ

Akdeniz’de yapılan ticaret ve bu ticaretin korunması veya el değiştirmesi için yaşanan mücadelelerde pek çok devlet gibi Osmanlılar da yoğun bir çaba sarf etmişti. Özellikle Ege’de bulunan kiklad adaları Levant’tan gelen gemiler için önemli bir ikmal merkeziydi. Bu adalarda yüzyıllar boyunca süren Roma hakimiyeti Arap saldırılarıyla yorulsa da hiçbir yoğun saldırı 1204 yılında Kostantinopolis’in yağması kadar etkilememiştir. Doge Dondalo’nun bir akrabası olan Marco Sanudo tarafından ele geçirilen adalar da bu tarihlerden itibaren bir Latin hakimiyeti başlamıştı. Nakşa merkezli bu yeni hakimiyet Osmanlı’nın büyük amirali Barbaros Hayreddin Paşa tarafından yarı yarıya sekteye uğratılmış ilerleyen yıllarda ise bu önemli Kiklad Adaları Osmanlı hakimiyetine tedricen alınmıştır.

İşte tam bu noktada literatüre eklenen *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar* eseri bu alana yeni bir bakış katmıştır. *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar* Türk Tarih Kurumu Yayınları’ndan 2020 yılında basılıp yayınlanmıştır. İki ciltten oluşan bu mühim eser 28x20 ebatlarındadır. Eserin müellifleri Yasemin Demircan, Levent Kayapınar ve Ayşe Kayapınar’dır⁶⁰¹. İlk ciltte söz konusu 6 adanın tarihsel, ekonomik ve toplumsal durumlarıyla ilgili bölümler yer almaktadır. İkinci ciltte ise TT 800 no’lu tapu tahrir defterinin transkripsiyonu yapılmıştır. Eserin başında bir müşterek giriş yazılmıştır. Oldukça önemli olan bu girişte belirtildiği üzere esas alınan ana kaynak TT 800 no’lu tapu tahrir defteri kullanılmıştır. Bu mühim Osmanlı devlet geleneği sayesinde oluşan ana kaynakta Kiklad Adaları özelinde nüfus ve ekonomi bilgileri

⁶⁰¹ Müellifler: Prof. Dr. Yasemin Demircan - Gazi Üniversitesi, Prof. Dr Levent Kayapınar - Ankara Üniversitesi, Prof. Dr. Ayşe Kayapınar- Milli Savunma Üniversitesi’nde görev almaktadırlar.

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 – 17 – 4452 – 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

bulunmaktadır. Bu kaynağın değerlendirilmesiyle beraber Bahr-i Sefid bölgesinde Osmanlıların hakimiyeti ve yaptıklarıyla ilgili tarihe önemli bir katkı sağlandığı ise aşikardır. Son yıllarda artan korsanlık ve denizcilik çalışmalarına katkısı açısından bahsettiğimiz eser çok önemli bir konuyu derince aydınlatmıştır. İlk ciltte Nakşa, Para, Santorini, Değirmenlik, Andra ve Şıra adaları hakkında çok kapsamlı bilgi bulunmaktadır.

Bunlardan Nakşa ve Para adaları Yasemin Demircan tarafından yazılmıştır. Demircan daha önce de yaptığı çalışmalarda Ege’de ki çeşitli adalarla ilgilenmiştir. Limni adası üzerine yazdığı kitabı ise onun bu çalışma yapılırken katmış olduklarının bir göstergesidir. Zira mezkur eseri ve Ege Denizi’nde ki diğer adaları da çok kez makale ve kitap yoluyla yayınlamıştır. Kikladlardaki Santorini ve Değirmenlik adalarını Levent Kayapınar yazmıştır. Kendisi Yunanca bilmesinin yanı sıra önceki çalışmalarında Yunanistan’da Osmanlı hakimiyeti üzerine yaptığı çalışmaları bulunmaktadır. Kikladlar konusuna aşına olan müellif, eser de bugün çok bilinen turistik bir yer olan Santorini ve Değirmenlik Adası’nın tahlilini yapmıştır. Ayşe Kayapınar ise Balkanlar ile ilgili mühim çalışmalar yapmış birçok farklı dil bilen bir tarihçidir. Kayapınar ise ilk ciltte bulunan Andra ve Şıra adalarının Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu süreci ve öncesini tahlil etmiş ve okuyuculara aktarmıştır.⁶⁰²

282

Eserde klasik bir tahrir transkripsiyonu yapılmamıştır. Aksine bahsedilen bu mühim adalar takımı gelen seyyahların anlatıları ve tahrir sayesinde ele geçen veriler ışığında oluşturulan birçok tablo, grafik ile zenginleştirilmiştir. . Lakin eserin bu teknik ayrıntılarının detayına inmeden önce biraz Kikladlardan bahsetmekte fayda var. Kikladlar Ege Denizinde bulunan Yunan kıyılarına daha yakın bulunan bir konumda yer almaktaydı. Ege’de bulunan adalar açısından bakıldığında üzerinde çok daha mühim aksiyonlar yaşanmıştı.

Kikladlar’da ilk yerleşimler Trakyalılara aitti. Daha sonra Girit, Teselya ve İyonyalıların bölgeye göç etmiştir⁶⁰³. M.Ö 5. Yüzyılda kısa süreli bir Pers hakimiyetinin hemen ardından adalar Antik Yunan’ın Pers saldırılarına karşı oluşturduğu Delos Birliği içerisinde yer almıştır. Yapılan ilk

⁶⁰² Kikladlar ismi dairesel anlamına gelen ‘‘Kiklad’’ (Cyclades, Siklad) ismiyle anılmaktadır. Kiklad Takımadaları 100’ü aşkın irili ufaklı adadan oluşmaktadır. XVII. yüzyılda bu adalardan 19’u meskun haldedir. XVIII. Yüzyılda Kikladlar’ın nüfusu 50.000-60.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Yasemin Demircan. Levent Kayapınar. , Ayşe Kayapınar (Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar Ankara 2020)

⁶⁰³ Demircan-Kayapınar-Kayapınar (a.g.e) s. 18

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 – 17 – 4452 – 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

görüşmelerin Delos Adası'nda olması ise birliğe bu adı vermiştir. Uzun süren bu çekişmelerden sonra adalarda Roma hakimiyeti başlamıştı. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasıyla beraber bölge Doğu Roma'da kalmıştır. M.S 10.yüzyıl başlarından Arapların Girit ele geçirmesiyle Kikladlar adalarına da akınlar yapılmış ve kısa bir süre buradan haraç alınmıştı⁶⁰⁴. Bu kısa sürenin hemen ardından Bizans hakimiyeti tekrar başlamıştır. 1204 yılına gelindiğinde ise adalar hali hazırda Venedikli tüccarlar için bir üst konumundaydı. 1204 yılında İstanbul üzerine çevrilen IV. Haçlı Seferi sırasında adadaki asker bu harekate katılmış ada boş kalmıştır. Zaten Levant ticaretinde önemli bir ikmal noktası niteliği taşıyan Kikladlar, Venedikli Doge Enrico Dandolo'nun bir akrabası olan Marco Sanudo tarafından 1204 yılında Marco Sanudo bazı yakınlarıyla beraber Kiklad adalarında bir devlet kurma teşebbüsü başlatmıştı. 1207 yılında bu amacına ulaşan Sanudo, Nakşa merkez olmak üzere Venedik Cumhuriyeti ile yakın dirsek teması olan bir yapı inşa etmiştir. Onunla buraya yerleşen bazı yakınları da çevre adalarda yerel yöneticilikler yapmaya başladılar. Andra ve diğer adalarda feodal kale yapıları ve bu duruma uygun bir toplumsal yapı oluşmaya başladı⁶⁰⁵. Bu yeni hakimler Latin ve Katolik yerel halk ise Rum ve Ortodoks'tu. Bu uyuşmazlık her ne kadar zor durumlar yaşatsa da adalar büyük Türk amirali Barbaros Hayreddin Paşa dönemine kadar ve hatta sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmak suretiyle bu Latin feodal beylerine bağlılardı.

Kikladlar'da yeni kurulan Nakşa Dükalığı/Archipelago Dükalığı üzerinde 13.yy boyunca Achae, Napoli, Bizans ve Venedik hak iddia etti. Tüm bunlara rağmen Sanudolar 1383 yılına kadar yöneten hanedan olarak başta kaldı⁶⁰⁶. Bu tarihten itibaren hakimiyet Melos adasının lordu olan Crispilere geçti⁶⁰⁷. Crispiler döneminde Nakşa Dükalığı Venedik etkisini son raddede hissetti. Özellikle Osmanlıların Ege Denizi'nde

⁶⁰⁴ 904-910 yılları arasından Nakşa ve diğer adaların yöneticileri Girit Arap Emirliğine vergi vermiştir. (Demircan- a.g.e s. 18)

⁶⁰⁵ W.A Hurlley ‘‘ A Short History of Greece: From Early Times to 1964 ‘‘, s.64, Cambridge University Press, Cambridge 1968

⁶⁰⁶ Hurlley, (a.g.e) s. 64

⁶⁰⁷ Giovanni Sanudo tek çocuğu olan kızı Fiorenza Eğriboz senyörü Giovanni Della Carcerio ile evlenmişti. 1371 yılında bu çiftin erkek çocuğu Nikola Nakşa Dük'ü oldu. Lakin 1383 yılında Giovanni Sanudo 'nun kardeşi Marco'nun kızıyla evli olan Francesco Crispo evliliğine dayanarak hak iddia etti. 1383 yılında Della Carcerio'lar Crispo tarafından öldürülerek tek meşru hak sahibi oldu. (Tournefort Seyahatnamesi , ed. Stefanos Yerasimos Kitap Yayınevi, s.128)

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 - 17 - 4452 - 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

etkinleşmeleriyle beraber Crispolar'ın Venedik devleti ve imkanlarını adaya çekmesinde önemli bir etken olmuştur. Kikladlar'ın Levant ticareti için önemli bir ikmal merkezi olması da Venedik Cumhuriyeti'nin dikkatine şayandı. Fakat bu Venedik etkisinin artışı Türk akınlarını durduramadı. 1537 yılında Kanuni döneminde İtalya'ya yapılması planlanan sefer öncesi Barbaros Hayrettin Paşa vasıtasıyla Kikladlar Osmanlı hakimiyetini tanımıştır.

1537-1566 yılları arasında yerel yöneticiler vergi vermek kaydıyla bölgedeki hakimiyetlerine devam etmişti. 1566'da II. Selim'in gözde adamlarından Yasef Nasi tarafından idare edilmeye başlandı. 1579 yılına gelindiğinde ise bölge Osmanlı İmparatorluğu'na tamamen katıldı. Bu şekliyle bakıldığında Osmanlıların geç dönemde klasik dönem başlarında uyguladığı fetih metodunu yüksek oranda uyguladığı yerlerden biridir. Osmanlıların Akdeniz siyasetindeki etkinliklerini biraz daha arttıran bu yeni fetih sayesinde hem Venedik'in Doğu'daki ticari noktalarından biri düşmüş hem de Osmanlıların hakimiyeti artmıştır.

Doğu Akdeniz'de hakimiyetini tamamlamak isteyen Osmanlılar Girit adasına sefere çıkmalarıyla beraber bölge bir çatışma alanına döndü. Venedikli korsanlar Kikladlar'a yağma hareketine başlamıştı. Hatta bir saldırıda Osmanlı İmparatorluğuna bağlı devlet görevlileri esir düşmüşlerdi⁶⁰⁸. 1669 yılında Girit'in tamamen Osmanlı idaresine girmesiyle beraber Kikladlar ve Ege Deniz'inde çatışmalara dinmiştir. 1768-1774 Rus Harbi döneminde Baltık Denizin'den gelen Rus Donanması Kikladlar'da bulunan Para adasını üs olarak kullanmış ve savaş sonunda yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile bölge tekrar Osmanlılara geçmiştir⁶⁰⁹. Yunan isyanına iştirak etmeyen ada halkı 1829 yılında yapılan anlaşma ile Yunanistan'a bırakılmıştır⁶¹⁰.

Eser tüm bu detayları bize vermektedir. Adadaki ilk geniş kapsamlı sayımını 1669-1670 yılları arasında yapan Osmanlı Devleti Kikladlar'daki etkinliğini arttırmayı planlamaktaydı. Özellikle II. Ciltte bulunan TT 800 nolu tapu tahrir defteri transkripsiyonunda elde edilen verilerin ışığında oluşturulan tablo ve grafiklerle bu durum çokça desteklenmiştir. Eserde toplamda 42 adet tablo ve 34 adet grafik bulunmaktadır. Bunlar I. Ciltte yer alıp tablolardan 16 adeti Nakşa Adası verilerinden, 7'si Para Adası verilerinden, 4'ü Santorini Adası, 1'i Değirmenlik Adası, yine 7'si Andra

⁶⁰⁸ Demircan , (a.g.e) s. 23

⁶⁰⁹ Demircan (a.g.e) s.23

⁶¹⁰ Demircan (a.g.e) s.23

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 – 17 – 4452 – 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

adası verilerinden ve 6'sı Şira Adası verilerinden oluşturulmuştur. Grafiklerden de 6'sı Nakşa, 3'ü Para, 18'i Santorini, 1'i Değirmenlik, 3'ü Andra ve yine son 3'ü Şira adası verilerinden müteşekkildir. Ayrıca I. Ciltte bunlara ek 3 farklı harita bulunmaktadır. Tüm bu grafik ve tablolarla 1670 yılında Kiklad Adaları bünyesinde bulunan nüfus, ibadethaneler, ibadethanelere bağlı arazi ve buralarda görev alan keşişler ve patrikler, tarım topraklarının kullanımı gösterilmiştir. Ayrıca adaların önemli besin kaynağı olan incir ve zeytin vb ağaçların istatistiksel verisi dağlık bölgelerde bulunan toprağın dağılımı dağlık bölgelerdeki ürünler üzerine tasarruf eden halk ve ortak olanların sayısal verisine yer verilmiştir. Kiklad Adaları'ndan alınan vergi kalemlerine (öşür, ispençe, tapu resmi, bostan resmi, bad-i heva vergileri) ve değirmenlerin istatistiksel verileri bu transkripsiyon sayesinde ortaya çıkmış ve müellifler tarafından dikkat çekici bir şekilde eserde yerini almıştır. Özellikle Santorini Adası'nda bulunan 15 köy'ün vergi gelirleri bize 17. yy sonlarında oldukça yoğun deniz trafiğine sahip bir bölgenin iktisadi yapısı üzerinde fikir yürütmemizi sağlamaktadır. Müellifler yazımını yaptıkları adaların kronolojik tarihini, demografik yapısını, ticari yaşamını, vergi gelir giderlerini, ticari ve zirai faaliyetleri yürütenleri, din adamları ve ibadethaneleri aktarmışlardır.

Eserde müellifler yukarıda değinmiş olduğumuz Osmanlı Devleti'nin Kiklad Adaları'nda yaptığı ilk geniş kapsamlı sayımını (1670 yılı) odak noktasına almış olmasına rağmen Osmanlı öncesi dönemi, Osmanlı hakimiyetini tanımış ecnebi yöneticiler tarafından Kikladlar'ın idaresini de anlatmışlardır. Bahr-i Sefid Sancağına bağlı adalar Nakşa, Para Değirmenlik ve Şira Livalarına ayrılmışlardır. Yine bu mezbur adaların anlatımı bazı yöntemlerle ilgi çekici ve yeni tarih anlayışına da uygun olarak zenginleştirilmiştir. Eserde müellifler kuru bir siyasi yaşam manzarası çizmek değil Andre Thevet, Jean de Thevenot, Joseph de Tournefort gibi adaların tamamını gezmiş seyyahların yazımlarıyla zenginleştirilmiş bir anlatım yolu kullanmışlardır⁶¹¹.

Önemli bir diğer husus ise adanın demografik yapısı ile ilgili tespitlerdir. Adaların demografik yapısı eserde transkripsiyonu yapılan 1670 tarihli tahrir esas alınarak açıklığa kavuşturulmuştur. Rum, Latin (Efrenç) oldukça az Müslüman ve Yahudi nüfusu demografik yapıyı oluşturmaktadır. Kiklad adalarında yapılan tahririn transkripsiyon edilmiş

⁶¹¹ Joseph de Tournefort: Fransız Doğa Bilimci ve Seyyah, 18.yy başında Osmanlı İmparatorluğu'nda geziler yapmış özellikle Kikladlar, İstanbul ve Doğu Anadolu'da bulunmuştur.

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 - 17 - 4452 - 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

hali olan II. Ciltte Bizans İmparatorluğu'nda kalma tanıdık hanedan isimlerine rastlamaktayız. Paleologos, Laskarid, Komninos, Angelos gibi önemli Rum kökenli hanedanların yanı sıra önemli Latin aristokrat ailelerinin soy isimlerini de görmekteyiz. Özellikle Kikladlar'ın Osmanlı Devleti öncesi hakimleri olan Latinlerde Osmanlı hakimiyeti süresince statükolarını (status quo ⁶¹²) korumayı başarmışlardır. Toprak ve arazilerden vergi toplama işlemi Osmanlı Devleti tarafından bu kesime verilmeye devam etmiştir. Yine Latin ve Rum aristokrat ailelerin Kiklad Adaları'ndaki varlığı ve tarih içerisinde devam eden yaşamları araştırmacılar için önemli bir kaynak olabilir. Ortak yaşam anlayışının da önemli bir örneği olan adaların bu yapısı eserde anlatılmıştır.

17.yüzyıl boyunca Kikladlar'da yoğun bir Cizvit hareketlenmesi de bulunmaktadır. Cizvitler dışında Katolik tarikatlarından olan Fransiskanların Kiklad Adaları'nda etkin olduğunu (Cizvitler kadar olmasa da) eserde görmekteyiz. Tüm bunların yanı sıra Papa'nın atadığı bir Latin başpiskoposu ve İstanbul'dan atanan bir Rum metropoliti bulunmaktadır. Bu noktada adalar genelinde hissedilir bir Latin hakimiyeti hem toplumsal hem dini yaşam içerisinde hem de siyasal bünyede varlığını eserin ortaya koyduğu bilgilerden dolayı görebilmekteyiz. Bu bağlamda Cizvit tarikatının faaliyetlerini araştırmaya yönelecek araştırmacılar için de mezbur eserden faydalanmak isteyecekleri çok fazla içerik ve veri bulunmaktadır. Yine bu hususta adada yaşanan ortak yaşam anlayışı ve pratiği iktisadi yapıda da etkindir. Adalar ekseriyetle ekonomik faaliyetler bakımından tarım ve hayvancılık üzerinden yürümektedir. Zaman zaman ekilen ürün tipi değişim göstermektedir. Genellikle ihraç edilen ürünler ise zeytin ve üzüm olduğunu eserde bulabilmekteyiz. Adalar sürekli olarak bahsettiğimiz şekilde önemli bir ikmal merkezi olmasından dolayı yoğun bir deniz trafiği ve bunun getirisi olarak yoğun bir ticarete de ev sahipliği yapmaktaydı.

Eserde ihtimam gösterilerek müellifler tarafından neşredilen küçük gözüken fakat önemli bir husus ise ölçü birimleri hususudur. Tahrir yapılan bölgede kullanılan ölçü birimleri dönüşüm yapılmak yerine bölgesel dil üzerinden kaydedilmektedir. Örneğin Kiklad Adaları'nda pinaki ve muzur birimleri kullanılmış. II. ciltte transkripsiyonu yapılmış TT 800 no'lu tapu tahririnde de bu birimler kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Pinaki ve muzur ölçü birimleri tahrirde hem ağırlık hem de alan ölçü birimi olarak

⁶¹² Status quo: Önceden beri süregelen veya var olan, bir önceki veya şimdiki mevcut durum

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 - 17 - 4452 - 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

kullanıldığını yine eserden öğrenmekteyiz. Eserin ortaya koymuş olduğu bu durum tahriri yapanların yerel halkla olan bağlantısını sorgulatmaktadır. Ayrıca yine eser bize Osmanlı memurlarının bir bölgeye yaptıkları tahrirde merkezîyetçi anlayışı her noktada göstermediğini ve sadece bu tahrir ile yapılanın hazinenin bölgeden talep edebileceği maksimum vergi gelirini ve yine bölgenin ekonomik kapasitesini tespit ettirebilmektedir. Burada yapılan tahrirle merkezin tahrir yapılan yöre ile ilgilendiği de gösterilmektedir. Fakat bu yörenin ölçü birimlerinin kullanılması merkezi idarenin merkezîyetçi anlayış kavramının yerel uygulamalara dikkat etmesine mani olmadığını göstermektedir.

Tahrir sayesinde müellifler her türlü yerleşim yerinde bulunan nüfusu tahmin edebilmektedir. Bu verileri okurlarla paylaşan müellifler köy ve mahallelerde kayıtlı hanelerden ulaşmaktadırlar. Adalarda merkezi yerleşim ve kasabalar dışında Nakşa'da 27, Para'da 6, Santorini'de 16, Değirmenlik Kalesi dışında 3 köy Değirmenlik Adası'nda, Andra'da 4 köy bulunmaktadır. Şıra Adası tek bir yerleşim yeri olarak düşünüldüğünden tahrirde bir karye (köy) ye rastlanmamaktadır. Tüm bu mahalle, merkez, köy ve kasabaların yanı sıra manastırlarda yaşayan din görevlisi nüfusu ve ödedikleri vergiler de eserde yer almıştır.

Sonuç olarak eserde Kikladlar'da uzun bir süre devam eden Osmanlı Hakimiyeti ve özellikle Girit'in Fethi sonrasında artan merkezi otorite davranışlarının en önemli fiillerinden olan tahrir uygulaması TT 800 no'lu tapu tahrir defterinin transkripsiyonu noktasında profesyonelce ortaya konmuştur. Bu noktada ortaya çıkan veriler ve müelliflerin tahlilleriyle oluşan eser mezbur adaların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamını biz okurlara tanıtmış ve anlatmıştır. Adalardaki ihracat ve ithalat ürünleri, nüfusun yerleşim alanları ve hangi adalarda yoğunlaştığı, neden buralarda yoğunlaştığı gibi mühim sorular eserde kendine yer bulabilmektedir. Müelliflerin ortaya koyduğu bu eser ile beraber Ege ile ilgili literatür oldukça zenginleşmiştir. Bu zenginleşmenin en önemli adımı ise Osmanlı idaresinin adalar üzerinde yani karasal sınırla bağlı olmayan ve bu neden ile Müslüman nüfusun az kaldığı yerlerde izlediği siyaset ve politikaların anlaşılması üzerinde daha çok araştırma yapılabilmesi için yeni bir ortam yaratmasıdır. İmparatorluğu'nun karasal alanlarındaki aksiyonlarıyla farklı bir seyir izleyen Kikladlar'daki siyaseti yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi ama pragmatist bir yönetim anlayışı içerisinde olduğu eserle desteklenmiştir. Latin yöneticilerin Osmanlı döneminde de görevine bir süre "fetih metodu" gereği devam etmesi ve sonrasında da Latin aristokratların haklarının devamlılığı bize bunları göstermektedir.

Ateş. E. Ö. (2020). Yasemin Demircan, Levent Kayapınar & Ayşe Kayapınar, Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi Kikladlar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 2020, I. Cilt XXI + 232, II. Cilt XIV + 555 + CD, ISBN: 978 - 975 - 17 - 4452 - 4.). ANKARAD, 1(1), 281-288.

Zaten Kapudan Paşa Eyaleti olarak bilinen Cezayir-i Bahri-i Sefid Eyaletine bağlı olan Kikladlar'da bahsettiğimiz pragmatik tavrın uygulanmasının nedeni eyaletin yöneticisi olan Osmanlı askeri görevlisi "Kapudan Paşa" görevinin sürekli hareket halinde olmasından kaynaklanabilir. Bu noktada eser bize böyle durumlarda İmparatorluğun aksiyonlarını göstermektedir. Bölgede ki vergi, nüfus ve tahkimat potansiyeli anlamak için yapılan 1670 seneli tahririn müellifler tarafından yapılan transkripsiyonu ve tahlili Osmanlı'da Korsanlık ve Deniz Tarihi konularına da çokça yardımcı bulunacaktır. Bugün hala Türkiye-Yunanistan arasında problemleri bir alan olan Ege Denizi hususunda yapılan araştırmalara da destek olacağı aşikârdır. Deniz tarihi, korsanlık, Osmanlı sosyal tarihi gibi önemli araştırma alanlarının yanı sıra Osmanlı tahrir geleneği, Osmanlı tedrici fetih siyaseti, Osmanlı pragmatikliği gibi önemli konularda araştırmacılar ve tarihçiler için faydalanabilme potansiyeli olan bir eser, bilim dünyasına kazandırılmıştır.

ANKARAD, 2020; 1(1): 289-292	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

ZEYTİN AĞACI, YAZAR MEHMED ÂKİF MİKÂİL ÇİLİNGİRİYAN, (ÇEVİRİYAZI SELMA GÜNAYDIN, YUSUF TURAN GÜNAYDIN. (İSTANBUL: ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI, 2020), 111+187 SAYFA, ISBN: 9786057664525.

Senem KARAGÖZ*

Zeytin Ağacı adlı bu eserin Halkalı Ziraat Mektebi'nde bir ders kitabı kaynağı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eser asıl hali ile Mehmed Âkif ve Mikâil Çilingiryan tarafından Fransızca, İtalyanca makalelerden Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş olup, Selma Günaydın ve Yusuf Turan Günaydın tarafından Latin harfleri ile transkripsiyon yapılarak günümüzde okuyucularına kazandırılmıştır. Zeytin Ağacı adlı kitap oluşturulurken aynı başlıkla istifade edilen Fransızca L'olivier makalesi ile başlanmış olmasından dolayıdır.

Eserin aslı bütün haliyle yalnızca Ali BİRİNCİ Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bir nüshası Seyfeddin ÖZEGE kataloğunda bulunuyorsa da bu nüsha sadece 18 sayfalık bir kısma haizdir. Ayrıca Halkalı Ziraat Mektebi yayınlarını tanıtan Volkan Çeşme'nin çalışmasında kitabın künyesi verilmekle birlikte Mehmed Âkif'in eserin mütercimi olduğu bilgisi yer almamaktadır. Kitabın orijinalinde yer alan mütercim ve naşirleri kısmında Mehmed Âkif'in isminin yer alıyor olması ve kitabın basıldığı dönemde (1328-1329 ders döneminde formalar halinde basılmaya başlanan eserin baskısı 5 Mayıs 1329 [18 Mayıs 1913] tarihinde tamamlanmıştır.) Mehmed Âkif'in Halkalı Ziraat Lisesi'nde öğretmenlik vazifesinde bulunuyor olması (17 Ekim 1906 tarihinde Kitâbet-i Resmîye muallimi olarak tayin olunan Mehmet Âkif I. Dünya Savaşı'na kadar burada görev yapmıştır.) kitabın Mehmed Âkif'in tercüme eserlerinden biri olduğu konusunda şüpheye mahal bırakmamaktadır.

Zeytin Ağacı çevirisinde eserin tercüme ve naşirinin Mehmed Âkif olduğu Ali Birinci ve Yusuf Turan Günaydın tarafından şöyle değerlendirilmektedir: Mehmet Âkif ve Mikâil Çilingiryan kitabın yazarı

* Dr., Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-4865-3281.
senemkaragoz@gmail.com

değil farklı makaleleri derleyerek çeviren kişilerdir. Muharrir ve musavviri olarak görülen Mehmed Ekrem [Üzümeri] ise kitap içerisinde yer alan resimleri çizmiştir. *Zeytin Ağacı*, Mehmed Âkif'in gün yüzüne yeni çıkan, daha önceki Mehmed Âkif kataloglarında yer almayan bir eserdir. Buradan hareketle kanaatimizce şair, edebiyatçı ve veteriner olarak tanınan Mehmed Âkif'in böyle bir eser oluşturmasında İstanbul-Halkalı Ziraat Mektebi'nde öğretmen olarak görev yapıyor olması etkili olmuştur. O dönem mektebin öğrencisi olduğu düşünülen Mikâil Çilingiryan hakkında bir bilgiye ulaşılamamış ise de Mehmed Âkif'in İtalyanca bilmemesinden dolayı İtalyanca makalelerin bu kişi tarafından tercüme edildiği düşünülmektedir.

Ülkede böyle bir çalışmanın noksanlığını fark eden Mehmed Âkif derleme ve tercüme ile de olsa bu anlamda bir yol açmak istemiştir. Bu amacını kitabın girişindeki önsözünde açıkça şu sözlerle ifade etmektedir: Evet, pek fakir olan kütübhâne-i zirâatimize bu eser-i nâçizânemizi ihdâ etmekten mütevellid memnûniyyet ve mesrûriyyet-i mahsûsamızı ketmedemeyiz. Çünkü bu emel-i mukaddes uğrunda atılan her bir adım hattâ bizim gibi âciz ve pek ibtidaî bir hâlde bile olsa yine o âciz ve mübtedî kademlerde bir eser-i terakkî, bir hüsn-i niyet şu'lesi nümâyân olur ve belki bugünün şu sönük şu'leleri yarının şa'sa'dar nurlarını hazırlar. İşte bu ümniyye-i kaviyye ile fikir ve kalplerimiz meşhûn, *Zeytin Ağacı* nâm eserin tercüme ve tab'ına ibtidâr eyledik. Çarşamba- 17 Teşrin-i Evvel 1328 / 30 Ekim 1912.

Kitap haiz olduğu konular ve sıralaması itibarıyla oldukça istifade edilebilecek bir içeriğe sahiptir. Zeytin üretimi ile ilgilenen ziraat mühendislerinin eğitiminde başlangıç olarak gerekli konuları ön plana çıkarırken zeytin üreticisinin de anlayabileceği bir üslûba sahiptir. Tabi bu noktada döneminde kullanılan kelimelerin Arapça ve Farsça olması kaçınılmaz olsa da kısa ve yalın cümleler ile anlatım ve bunların da resimlerle desteklenmesi çalışmayı zengin ve kullanışlı kılmıştır.

Kitap için daha çok akademik çalışmalar tercüme edilmiş, bu noktada derleme işine de gidilmiştir. L. Degrully'e ait olan kitaba da ismini veren L'oliver E. Guillaud'a ait olan aynı isimli L'olivier, Z. Chaapelle'ye ait La vie agricole et rurale Fransızca iken İtalyanca, Dispense di Entomologia Agoria ve Emrâz-ı Umûmiyye-i Nebâtât adlı Halkalı Ziraat Lisesi öğrencilerinden birine ait Türkçe makale ile Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi yayınlarından istifade edilmiştir. Yalnızca Son bölüm olan "Zeytin Zirâatinin Islâhı"nın ise makale sahibi Z. Chappelle'den direk tercüme yolu ile aktarıldığı bilgisi yer almaktadır. Tercüme yapılırken

Latince terimlere de yer verilirken bu terimlerin yanına Türkçe karşılıkları da eklenmiştir.

Zeytine dair birçok şeyin aktarılmaya çalışılması bu anlamda zeytin türlerinden hasada üretimden hastalıklara kadar birçok etkenin ayrıntılı olarak verilmesi, resimlerle anlatımların zenginleştirilmesi ve hatta bütün bunlar aktarılırken coğrafya, iklim, toprak yapısı gibi etmenlerin üzerinde durulması çalışmanın akademik değerini ortaya koymasının yanı sıra ayrıntılı, kapsamlı bir eser olduğunu göstermektedir. Lâkin Osmanlı ve Anadolu'daki zeytinciliğin ve zeytinliklerin durumunun yer almaması çalışmayı bu yönde Osmanlı ve Anadolu zeytinciliğini değil de zeytini genel anlamda tanıtmaya giriş niteliğinde bir eser haline getirmektedir.

İlk bölümde zeytin tarihi kadim dönemlerden itibaren anlatılmaya başlanarak Antik Mısır ve Yunanistan'da tanındığından, bilhassa zeytin ağacının Fussenler tarafından Yunanistan esaretinden kurtulmak amacı ile gittikleri Marsilya'da karşılaştıkları yabancı zeytin ağaçlarını memleketleri Aydın'dan getirdikleri zeytin ağaçları ile ıslah ettiklerinden bahsedilmektedir.

Zeytin çeşitlerinden bahsederken ilk olarak Fransa türlerinden bahsedilir ki bunda istifade edilen makalenin Fransız yazara ait olması etkilidir. Sonrasında İspanya, İtalya, Cezayir ve Tunus'ta bulunan türlere yer verilmiştir. Türkiye'deki türlerden bahsedilmemiş olmasında istifade edilen makalelerde böyle bir araştırmanın yer almaması, kaynakların daha çok Fransız ve İtalyanlara ait olması baskın iken Cezayir ile Tunus'un bu çalışmalarda yer almasının ise bahsi geçen ülkelerin Fransız hegemonyası altında olması ile ilgilidir.

İkinci bölüm sekiz alt kısımdan oluşmaktadır. Bu bölüm daha ziyade zeytin ağacının yetiştirilmesi ve üretimi için lazım gelen hususlara ayrılmıştır ki toprak yapısı, zeytin ağacının çoğaltılması, ehliştirilmesi, budanması, sulanması, hasadı gibi zirai işlemler öz ve açık bir şekilde yine resimlerle anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm iki başlık altında zeytin ağacı hastalıklarına ayrılmıştır. Hastalıklar alt başlıklar halinde ayrıntılı ve fotoğraflarla anlatılırken tedavi yöntemleri de her hastalık altında açıklanmıştır.

İstifade edilen kaynaklar sınırlı sayıda da olsa üç farklı dilden çalışmalara yer verilmesi ve zeytin ağacı tanıtılırken öncelikle zeytinin tarihinden başlanıp belli bir akış içerisinde çiçeğinden çekirdeğine kadar resimlerle desteklenerek tanıtılması, eldeki verilere yani istifade edilen kaynaklara dayanarak Dünya üzerindeki yerinin gösterilmesi ve sonrasında zeytin yetiştiriciliği, hasadı ve bakımı üzerine eğitici bir akış izlemesi eser

Karagöz, S. (2020). Zeytin Ağacı, Yazar Mehmed Âkif Mikâil Çilingiryan, (Çeviriyazı Selma Günaydın, Yusuf Turan Günaydın. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2020), 111+187 Sayfa, Isbn: 9786057664525. ANKARAD, 1(1), 289-292.

oluşturulurken yalnızca makale çevirisi ile alelade bir yol değil sistemli ve kullanışlı bir eser meydana getirmenin sorumluluğunu taşıdığını göstermektedir. Ziraat Mektebi'nde öğrencilere ders verme ve bu türde bir eser olmamasının eksikliğinden hareketle zeytin adına önemli bir giriş niteliği taşıyan bu kitap aynı zamanda Mehmed Âkif'in bir ziraat mühendisi ya da zeytin mütehassısı olmadığı göz önüne alınırsa onun bu amme hizmetini gönüllülük esasına dayanarak ortaya koyduğunu işaret etmektedir. Kitaptaki en önemli eksiklik başta da belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nde ve Anadolu topraklarındaki zeytin ve üretimi ile ilgili unsurların yer almamasıdır. Bu eksiklik eseri oluştururken kullanılan çalışmalardan kaynaklansa da ülkede böyle bir eksikliğin olduğu Mehmed Âkif tarafından daha konuya giriş yapılırken ifade edilmektedir.

Eserde Mehmed Akif ve Mikâil Çilingiryan'ın bir şeyi kanıtlama ya da eleştirme ihtiyacı olmadığı açıktır. Bu anlamda kitap meydana getirilirken o dönemde Halkalı Zirâat Mektebi'nin etkisi ve desteği göz önünde bulundurulmalıdır. Toprağa dayalı üretim ve bu üretimin kollarından biri olan zeytine olan ilgi ve dönüş aşamasında bundan bir asır önce böyle bir çaba içine girilmesi, zeytini etraflıca tanıma ve tanıtmaya ihtiyacının hissedilmesi ve bu anlamda Mehmed Âkif gibi toplumda yer edinmiş bir şahsın öncü olması bu kitabı günümüzde daha da değerli kılmaktadır.

ANKARAD, 2020; 1(1): 293-300	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

GEORGİ VLADİMİROV, *OBETSİ S FORMA NA VIPROSİTELEN ZNAK OT SREDNOVEKOVNA BILGARIYA (XIII-XIV V.). ZA MATERIALNİTE SLEDİ OT KUMANİTE İ ZLATNATA ORDA V KULTURATA NA VTOROTO BILGARSKO TSARSTVO (ORTAÇAĞ BULGARİSTAN'INDA SORU İŞARETİ ŞEKLİNDE KÜPELER (XIII-XIV. YÜZYIL). İKİNCİ BULGAR DEVLETİ KÜLTÜRÜNDE KUMAN VE ALTIN ORDA'NIN MADDİ İZLERİNE DAİR), SOFYA: UNİKART, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3.*

Ayşe KAYAPINAR*

Dr. Georgi Vladimirov, Bulgaristan'da Tuna Bulgar Devleti, Volga Bulgar Devleti ve Altın Orda Tarihi üzerine araştırmaları ile tanınan ve Bulgar Bilim Adamları Birliğinin üyesi olan önemli bir tarihçidir. Bulgarca kaleme alınan “VII-XI. Yüzyıllarda Tuna Bulgaristan'ı ve Volga Bulgariya'sı (Dunavska Bilgariya i Voljka Bilgariya prez VII-XI vek)”, “Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı: Halkların Rivayetleri ve Efsaneleri (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo: Predaniya i legendi na narodite)”, “Ortaçağ ve Yeni Zaman Coğrafya Haritalarında Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo v geografskite karti na Srednovekovieto i Novoto vreme)”, “Volga Üzerinde Diğer Bulgaristan-Yok Olan bir Medeniyet (Drugata Bilgariya na Volga-izgubenata tsivilizatsiya)”, Volga Bulgariya'sı ve Kazan Hanlığı: İnşaat Sanatı ve Mimarlık (Voljka Bilgariya i Kazanskoto Hanstvo: Stroitelno izkustvo i arhitektura)”, “Volga Bulgarlarının Tarihi ve Kültürüne Dair Araştırmalar (Etudi po istoriya i kultura na voljkite bilgari)”, “Ortaçağda Volga Civarında Büyük Bulgariya (Velikata Bilgariya na Volga prez srednite vekove)” başlıklı eserler, Bulgaristan'da Sofya'da basılmış ve yazarın Tuna Bulgaristan'ı, Volga Bulgariya ile Kazan Hanlığına dair bilimsel araştırmalarının sonuçlarını yansıtan çalışmalarıdır.

* Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, akayapinar66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4858-2148.

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Viprositelen Znak Ot Srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

Yukarıda adlarını verdiğimiz eserlerin konuları dışında Georgi Vladimirov'un akademik ilgi alanları arasına Bulgaristan'da Kuman ve Altın Orda Hanlığının maddi kültürün kalıntılarından olan soru işareti şeklinde kúpeler de girmektedir. Burada tanıtımını yapacağımız çalışma bu kúpeleri incelemektedir. Yazar, 2019 yılında Bulgarca olarak 86 sayfadan oluşan “, *Obetsi s forma na viprositelen znak ot srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV v.). Za materialnite sledi ot kumanite i Zlatnata orda v kulturata na Vtoroto bulgarsko tsarstvo* (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair)” adlı kitabı kaleme almıştır. Bu kitap, Ortaçağ Bulgaristan'ında Kuman ve Altın Orda'nın maddi kültürünün bir tezahürü olarak soru işareti şeklindeki kúpeleri incelemektedir. Aslında soru işareti şeklindeki kúpelerle dair yazar 2014 yılında Rusça olarak “Tuna Bulgaristan'ında (XIII-XIV. yy.) Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler: Menşe ve Yayılma Alanı (Sergi v vide znaka voprosa iz Dunayskoy Bolgarii (XIII-XIV. vv.))” başlıklı bir makale yazmıştır. Bu makale, The Volga River Region Archaeology (Povolzhskaya Arkheologiya-Academy Journal) adlı dergide yayımlanmıştır. Daha sonra yazar, soru işareti şeklindeki kúpeler üzerinde yaptığı araştırmaları derinleştirerek 2018 yılında Kazan'da Rusça olarak “Ortaçağ Bulgaristan'ından Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (XIII-XIV. yy)” başlıklı 138 sayfalık bir kitap yayımlamıştır. Akabinde Vladimirov, bu kitaba ilaveler yapmış ve 2019 tarihinde Sofya'da Bulgarca olarak tanıtımını yaptığımız *Obetsi s forma na viprositelen znak ot srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV v.). Za materialnite sledi ot kumanite i Zlatnata orda v kulturata na Vtoroto bulgarsko tsarstvo* (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair)” adlı çalışmayı yayımlamıştır. Vladimirov'un bu son çalışması herhangi bir kitap tanıtımına konu olmamıştır. Genel Türk tarihini ilgilendirmesi sebebiyle bu kitabın Türkçe olarak tanıtılması yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu kitap, Bizans kaynaklarına ve Bulgarca, Rusça, Sırpça, Macarca ve İngilizce olmak üzere pek çok dilde kaleme alınan tetkik eserlerden ve arkeolojik/müze malzemesinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Kitap, zengin bibliyografyası ve görsel malzemesi ile dikkat çekmektedir.

Georgi Vladimirov'un bu kitabı, Önsöz, İşbu Yayına Dair başlığı taşıyan bir girişgah, 6 bölüm, Sonuç Yerine başlığı ile bir kısım, katalog, bibliyografya ve Rusça, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere birer

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovkovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

sayfalık özetten ibarettir. Yazar, çalışmasını eşine ithaf etmiştir. Kitabın Önsözü, Kazan Devlet Kültür Enstitüsü'nden Prof. Dr. K. A. Rudenko tarafından kaleme alınmıştır. Önsözde Ortaçağ Avrupa Tarihinde henüz tam anlamıyla incelenmemiş konular mevcut olduğu belirtilmiştir ki bu konuların anlaşılması ve yorumlanması sadece dağınık bir şekilde bulunan küçük bilgilerin ve özellikle arkeolojik kazıların değerlendirilmesi ile mümkündür. Yine Önsöz'de Georgi Vladimirov'un Doğu Avrupa ve özellikle Macaristan, Romanya, Moldova, Sırbistan ve Makedonya gibi ülkelerde bulunan arkeolojik kazılarda elde edilen bulguları gayretle analiz etmiş ve soru işareti şeklindeki kúpeleri inceleyen ilk çalışmayı ortaya koymuştur. Özellikle Bulgaristan'da bulunan soru işareti şeklindeki küpe buluntuları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bulgaristan müzelerinde bulunan yetmişin üzerinde küpe yazar Georgi Vladimirov tarafından toplanmış ve tasnif edilmiştir. Tespit edilen kúpeler ağırlıklı olarak gümüş veya altınsuyuna batırılmış gümüştan yapılmış olup Bulgaristan coğrafyasında eşit bir şekilde dağılım göstermemektedir. Bazı bölgelerde daha fazla bazı bölgelerde de daha az görülmektedir. Yoğun görülen yerlerden birisi ise ortaçağ Dobruca Despotluğunun merkezi olan Kaliakra'dır.

İşbu Yayına dair adlı kısımda yazar, bu kitabı yazma fikrinin nasıl ortaya çıktığını anlatmakta ve araştırmasında kendisine destek veren başta Bulgaristan olmak üzere pek çok ülkeden akademisyene ve müze çalışanlarına teşekkür etmektedir. Ayrıca yazar, çalışmada Makedonya, Sırbistan, Beyaz Rusya, Litvanya ve Lübnan gibi ülkelerin müzelerinden derlediği yeni bilgilere de yer verdiğini vurgulamaktadır.

Kitabın birinci bölümü, 11-12. sayfaları kapsamaktadır ve Bilimsel Literatürde Soru İşareti Şeklindeki Kúpelerin Konusu (Temata za obetsite s forma na vıprositelen znak v nauçnata literatura) başlığını taşımaktadır. Burada Vladimirov, öncelikle bilimsel literatürde soru işareti şeklindeki kúpelerin ortaçağ kültürel mirasın kalıntıları arasında çok az incelendiğini belirtmektedir. Bu tarzda süs öbjelerini tek başına konu alan çalışmanın mevcut olmadığını vurgulamaktadır. Genellikle kúpelerden nekropollerle alakalı çalışmalarda ya da mezar envanterinin unsurları olarak ortaçağ takılarına yönelik kataloglarda söz edilmektedir. Ancak bu tür çalışmalarda söz konusu takılara yönelik herhangi bir yorumlama ya da hangi halk tarafından kullanıldığına dair bir inceleme yapılmaksızın kúpelere yer verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında yazar, ayrıca takı ve takı sanatı ile

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovokovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

ilgili yapılan Rusya, Makedonya, Sırbistan ve Bulgaristan'daki araştırma eserlere değinmekte ve konuya katkılarını değerlendirmektedir. Son olarak Vladimirov, söz konusu çalışmanın Bulgaristan topraklarında bulunabilen mümkün olduğunca çok sayıdaki takıyı incelemeyi, bu takıların bulunduğu alanının sınırlarını çizmeyi, 13-14. yüzyıllarda Tuna Bulgaristan'ının kültürüne bunların nasıl intikal ettiğini belirlemeyi, Balkan ve Avrasya konteksinde benzerlerini tespit etmeyi ve bir tür ortaçağ modasının tezahürü olan bu takıların nereden alındığını ortaya koymayı amaçladığını ifade etmektedir.

Kitabın ikinci bölümü, 12-17. sayfalar arasında yer almakta ve Soru İşareti Şeklindeki Kúpelerin Menşei ve Dağılımı (Proizhod i razprostranenie na obetsite s forma na vıprositelen znak) başlığını taşımaktadır. Soru işareti şeklindeki kúpelere dair bilinen hipotezlerden birisine göre bu kúpelerin prototipini Türk halklarına özgü olan ve onlar arasında yaygın görülen "Saltovo tipi" oluşturmaktadır. Bozkır ortamında kúpeler sadece asker olan erkek tarafından değil, aynı zamanda hayatının çeşitli evrelerinde kadınlar tarafından da takılan bir objedir. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modasının kökenine dair olayların tarafsız ve bütüncül analizi, Kimek-Kıpçak mirasının varisleri olan bozkır halklarının gelenek ve göreneklerine kadar inmektedir. Batı Kazakistan'da 12-14. yüzyıla ait 103 kurganda yapılan arkeolojik incelemeler esnasında 34 küpe bulunmuştur ki bunlardan bir kısmını soru işareti şeklindeki kúpeler oluşturmaktadır. Ağırlıklı olarak kurganlardan çıkan bu tür kúpeler kadınlara aittir. Erkek kurganlardan çıkan kúpeler teklidir ve kafatasının solunda bulunmaktadır. Orta Kazakistan'da Tasmola'da bir Kıpçak erkeğe ait mezar incelenmiştir. Burada metfunun kafatasının solunda soru işareti şeklinde bir gümüş küpe ile ağzında ve bir de sol elinde iki gümüş para bulunmuştur. Araştırmacılar bu tür kúpelerin Kıpçaklara, daha doğrusu Kıpçakların batı koluna ait bir etnik simge olduğunu belirtmektedirler. 2011 yılında Güney Kazakistan'da bulunan Sayram hazinesinde soru işareti şeklinde iki çok zarif altın küpe bulunmuştur. Tanrı Dağları civarındaki 13-14. yüzyıla ait kurganlarda benzer küpe örnekleri bulunmuştur. Kadın ve çocuk mezarlarında kúpeler çift, erkek mezarlarında ise kafatasının sol tarafında yer alacak şekilde tekli olarak bulunmuşlardır. Kırgız araştırmacılar bu kúpelerin bir takım değişikliklerle beraber daha önceki dönemlerin kuyumculuk geleneğinin bir devamı olduğuna işaret etmektedirler. Bronzdan yapılmış soru işareti şeklindeki kúpeler 12. ve 13. yüzyıla ait Moğol mezarlarında bulunmuştur. Buradan hareketle bu tür kalıntıların eski Moğol kuyumcu objelerinin

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositeilen Znak Ot Srednovkovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddî İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

devamı olduğu ve batıya taşındığı yönündeki teorinin ilham kaynağı yaratılmaktadır. İkinci Bölümün başlığından da anlaşılacağı gibi burada ayrıca kúpelerin bulunduğu bölgelerden söz ediliyor. Altay, Sibirya, Volga, Ural, Harezmi gibi bölgelerde soru işareti şeklindeki kúpeler rastlanılmaktadır. 13. yüzyılın ortalarında kurulmuş olan Altın Orda Hanlığının kültüründe bir tür “amblem” olarak düşünülmektedir. Kúpe modasının gelişmesi ve yaygınlaşması Altın Orda kültüründe ortam bulmaktadır. Altın Orda döneminden kalma 467 göçebe mezarında 224 kúpe bulunmuştur. Bu kúpelerden 108'i soru işareti şeklinde olan kúpelerdir. Gümüş, bronz, altın ve bakırdan yapılmış kúpeler rastlanılmaktadır. Mezarlarda bulunan kúpeler daha çok yaşlı kadınlara aittir. Volga Bulgariya'sının topraklarında da bu tür soru işareti şeklinde kúpeler rastlanılmaktadır. İlk en eski örneği 13. yüzyılın ikinci yarısına aittir.

Kitabın üçüncü bölümü, 18-23. sayfalar arasında yer almakta olup Doğu ve Orta Avrupa'da Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Obetsite s forma na vıprositeilen znak v İztoçna i Tsentralna Evropa) bağlığını taşımaktadır. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modası göçler sayesinde Avrasya bölgesinin değişik yerlerine taşınmıştır. Bu kúpelerle yanlılıkla “Kiev” kúpesi denilmektedir. Rusya'ya bu tür kúpelerin gelişi doğudan olmuştur. Rus şehirlerindeki halkın Kumanlarla ekonomik temaslar bu tür kúpelerin Rus topraklarda görünmesine yol açmıştır. Ancak burada kúpelerle kehribar türü taşların ilavesi, kúpelerde bir takım yeniliklere neden olmuştur. Soru işareti şeklindeki kúpeler, Kuzey Osetya, Kuzey Kafkasya, Don nehri civarında, Kırım Adasında, Belarus topraklarında, Litvanya'da, Doğu Macaristan'da bulunmaktadır. Bunun dışında Beyrut'ta altın kúpe bulunmuştur ki bu da Kuman asıllı olan Mısır Memluklarıyla alakalı bir durum olabilir. Soru işareti şeklindeki kúpelerin modası farklı tarihsel dönemlerde Altın Orda Hanlığı çevresindeki göçebelerin bulunduğu bölgelerde tespit edilmiştir. Bu kúpeler göçebe halkların kültürünün bir unsuru olarak görülmektedir. Nitekim soru işareti şeklindeki kúpelerin bulunduğu yerler göçebelerin göç yolları üzerinde olan bölgelerdir. Modanın kendisi Türk menşeli olup XIII. ve XIV. yüzyılın ortalarına doğru gelişme göstermiştir.

Kitabın dördüncü bölümü, 24-29. Sayfalar arasında yer almakta olup Balkanlarda Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Vıprosovidnite obetsi na Balkanite) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde XIII-XIV. yüzyıl soru

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovkovna Bılgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Kúpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kúltüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

işareti şeklindeki kúpelerin modasının Güneydoğu Avrupa'da da yayılmaya başladığı belirtilmiştir. Burada ilk görüldüğü yer Kuzey Karadeniz stepleridir. Örneğin Bucak'ta bir erkek mezarında 14. yüzyılın 20-40'lı yıllarına ait bir erkek küpe bulunmuştur. Yine Don nehrinin sol kıyısında, Moldova'da, Romanya'nın değişik bölgelerinde de bu tür kúpeler bulunmuştur. Romen araştırmacılar soru işareti şeklindeki kúpeleri daha çok tartışmalı olan "Bizans geleneği" hipotezi ile açıklamaktadır. 13. ve 14. yüzyıla ait kúpeler Sırbistan'ın değişik bölgeleri ve özellikle Timok bölgesi soru işareti şeklindeki kúpelerin görüldüğü yerlerdir. Sırbistan'daki kúpeler ağırlıklı olarak gümüşten yapılmıştır. Bugünkü Kosova Cumhuriyeti, Makedonya Cumhuriyeti topraklarında da yine soru işareti şeklindeki kúpeler görülmektedir.

Kitabın beşinci bölümü, 30-34. sayfalar arasında yer almakta ve Bulgaristan topraklarında Soru İşareti Şeklindeki Kúpeler (Vıposovıdnite obetsi po bılgarskite zemi) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde bulunan ortaçağ nekropollerinden çıkarılan kúpeler ele alınmaktadır. Bu kúpeler, Tımova, Şumen, Blagoevgrad (Cuma-i Bala), Kaliakra, Silistre, Kırçali bölgelerinden çıkartılmış olup Bulgaristan müzelerinde muhafaza edilmektedir. Ancak soru işareti şeklindeki kúpelerin büyük ölçüde Kuzey Bulgaristan'da, hatta Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunduğunu belirtmek gerekir. Kúpelerin büyük bir kısmı Dobruca Depsotluğunun başkenti olan Kaliakra'da bulunmuştur. Bulgaristan'ın batı ve güney kısımlarından ise Pernik ve Sofya'da bulunan kalıntılar dikkat çekmektedir. Bulgaristan'da bulunan kúpeler daha çok gümüş, altın kaplamalı gümüş ve bronz olarak üretilmiştir. Tamamen altından üretilmiş küpe örnekleri nadirdir. Bulgaristan'daki soru işareti şeklindeki kúpeler daha çok çocuk ve kadın mezarlarından çıkartılmıştır. Bulgaristan'da bulunan soru işareti şeklindeki kúpeler muhtemelen burada üretilmemiştir. Çünkü Bulgaristan'da bunların üretimine yönelik olabilecek atölyeler tespit edilememiştir.

Kitabın altıncı bölümü, sayfa 35 ila 38. sayfalar arasında bulunmakta ve Bulgaristan Topraklarında Modanın Hermonötiği (Hermenevtika na modata po naşite zemi) başlığını taşımaktadır. Bulgaristan topraklarında soru işareti şeklindeki kúpelerin varlığı ve onların takılmasına dair ilk tespitler, 12. yüzyılın ortasına kadar inmektedir. Aslında soru işareti şeklindeki kúpeler, Bulgaristan'a muhtemelen doğudan Kuman veya buna

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovokovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Küpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

benzer göçebe kavimler tarafından getirilmiştir. Bundan dolayı bu küpelere Kumanların ağırlıklı olarak yerleşme gösterdiği Dobruca, Vidin ve Pernik gibi yerlerde rastlanmaktadır. Soru işareti şeklindeki küpelerin kullanımının 14. yüzyılda yaygınlaşması ise Altın Orda Hanlığından Tatarların Kuzey Bulgaristan'da ve özellikle Dobruca'da yerleşmesinden ileri gelmektedir. Yazar, Bulgaristan'da arkeolojik kazılarda soru işareti şeklinde küpelerin bulunmasının kesinlikle doğudan gelen bir akım olduğunu ve muhtemelen Altın Orda içerisinde ve etrafında yer alan bozkır kavimlerinin kültürünün bir etkileşimi olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Kitabın 38 ila 47. sayfaları arasında yer alan Sonuç Yerine: Ortaçağ Bulgaristan'ın Kültüründe Kumanlar ve Tatarlardan Kalan Maddi İzler (Vmesto Zakluçenie: Za Materialnite Sledi ot Kumani i Tatari v Kulturata na srednovokovna Bilgariya) başlıklı kısım araştırmanın neticelerini ortaya koymaktadır. Ortaçağ Bulgaristan'ı kültüründe sadece soru işareti şeklindeki küpelere değil, Kuman ve Altın Ordalıların başka maddi kültür izlerine de rastlanmaktadır. Tuna Bulgaristan'ın başkenti Pliska/Ağababa civarındaki Kuman varlığı sadece soru işareti şeklindeki küpelere değil, 20. yüzyılın 20'li yıllarında Tsarev brod (Şumnu'ya bağlı Yenice Köy) köyünde iki "taş nine" heykellerinin bulunmasıyla da tescil edilmiştir. 1967 yılında Preslav (Eski İstanbulluk şehri) Kasabasında Kumanların varlığına şahitlik eden ve 12-13. yüzyıllara ait iki yazıt bulunmuştur. Madara ve Pliska (Aboba şehri) civarında başka kalıntılar da bulunmuştur ki bunlar bölgenin 12-13. yüzyıllarda Kumanlar tarafından iskân edildiğini göstermektedir. Filibe, Eski Zağra, Yeni Zağra civarında da Kuman izlerine rastlanmaktadır. Pravadi civarında Altın Orda döneminden kalan gümüş sikkeler dikkat çekmektedir. Kaliakra, Tırnova'daki Tsarevets Kalesinde, Şumnu kalesinde, Varna, Silistre, Haskovo (Hasköy) civarında Altın Orda paraları bulunmuştur. Hayvan şekilli asma kilitler, Orta Volga ve Kuzey Karadeniz bölgesinde bir başka kültürel kalıntıdır. Bulgaristan'da bu tür kalıntılar Pliska (Aboba), Preslav (Eski İstanbulluk) ve Drıstır (Silistre) bölgelerinde bulunmaktadır. Kaliakra'da bulunan at şeklindeki asma kilit oldukça dikkat çekicidir. Altın Orda atölyelerinde çıkan bir başka kalıntı da 14. yüzyıla ait bronz aynalardır. Bunlar Varna ve Kaliakra civarında bulunmuştur. Altın Orda kültürüne ait gümüş tabak, ok uçları, miğfer, topuz vs. gibi bugün farklı Bulgaristan müzelerinde bulunan objeler de dikkat çekici özelliktedir. Yazar, Bulgaristan'da aslında Kuman ve Tatar izleri olan kalıntıların yanlış bir şekilde Bizans etkisi

Kayapınar, A. (2020). Georgi Vladimirov, Obetsi S Forma Na Vıprositelen Znak Ot Srednovekovna Bilgariya (XIII-XIV V.). Za Materialnite Sledi ot Kumanite i Zlatnata Orda v Kulturata Na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo (Ortaçağ Bulgaristan'ında Soru İşareti Şeklinde Küpeler (XIII-XIV. Yüzyıl). İkinci Bulgar Devleti Kültüründe Kuman ve Altın Orda'nın Maddi İzlerine Dair), Sofya: Unikart, 2019, 86, ISBN: 978-954-2953-91-3. ANKARAD, 1(1), 293-300.

olarak bazı araştırmacılar tarafından gösterildiğine dikkat çekmektedir. Ona göre 13. yüzyılda Ortaçağ Bulgaristan kültürü “kumanlaşmış” hatta “tatarlaşmıştır”. Bizans kültürünün etkisi ise bu dönemde oldukça zayıflamıştır.

Son olarak da kitabın 49. ila 74. sayfaları arasında küpelerin görsellerinden oluşan bir kataloga yer verilmektedir. Bu katalog Bulgaristan müzelerinde ortaçağ dönemine ait koleksiyonlarda bulunan soru işareti şeklindeki küpelerin listesini ve fotoğraflarını içermektedir. Elbette bu katalog eksiksiz olma iddiasında değildir. Müze koleksiyonlarında yer almayan yeni keşfedilmiş küpeler de bulmak mümkündür. Hatta küpe olarak tasnif edilmemiş bulguların var olabileceğini belirtmek gerekir. Katalogta küpelerin her biri nerede bulunduğu, hangi ölülerde olduğu ve hangi tarihlerde imal edildiği ile ilgili bilgilerin yanı sıra nerede muhafaza edildiği, benzerlerinin nerede bulunduğu şeklinde de detaylar mevcuttur.

Balkan coğrafyasında Kuman ve Tatar izlerinden biri olan küpelerin varlığını tespit etmeye ve analiz etmeye yönelik bu kitap, Bulgaristan dışında da Kuman ve Tatar gibi Türk halklarının maddi kültür mirası ile ilgili çalışmalara ışık tutabilecek önemli bir el kitabı niteliği taşımaktadır. Çalışma tarihçileri, sanat tarihçileri ve ortaçağ arkeolojisini inceleyen araştırmacıları ilgilendirmektedir. Özellikle arkeolojik kazıların önemli buluntularından olan ve henüz tam olarak incelenmemiş objelerin analizi ve yorumlanmasına yönelik bu  alışma Türk halklarından olan Kuman ve Tatarların maddi kültür mirasını ortaya koymaktadır. Arkeolojik bulgular çerçevesinde Türkiye’de bu iki Türk grubuna yönelik herhangi bir çalışmaya rastlamak zordur. Bu bakımdan kitabın boyutları küçük olmasına rağmen muhteviyatı zengindir. Özellikle eserde zengin görsel malzemeye yer verilmesi, ortaçağ Türk kültürünü ve genel Türk tarihi konularına dair tetkiklerde bulunan araştırmacıların çalışmalarına ışık tutacaktır.

ANKARAD, 2020; 1(1): 301-315	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI:

VİDİN LİVASINA BAĞLI İSFERLİK NÂHIYESİNE AİT XV. YÜZYIL MUFASSAL DEFTERİ PARÇASI

Fragment of Detailed Register from XVth Century Belonging to Svrljig District of Vidin Liva

Günümüz Türkçesine Çeviren : Ayşe KAYAPINAR*

Bulgar Çarı İvan Aleksandır'ın oğlu İvan Sratsimir'in idaresindeki Vidin Prenslığının topraklarının Osmanlı Devletinin sınırlarına kesin bir şekilde dahil edilmesi 1396 yılında yaşanan Niğbolu Savaşından sonra olmuştur. Bu tarihten sonra Vidin Prenslığının toprakları Vidin Sancağına dönüştürülmüş ve nahiyelerin şekillenmesi başlamıştır. Osmanlı tahrir defterleri incelendiğinde, günümüze kadar muhafaza edilen ve eksiksiz olan Vidin livasına ait ilk defter 1454/1455 tarihli MC O.90 numaralı icmal defteridir. Bu defter, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Koleksiyonunda yer almaktadır. Vidin'e ait ilk olması ve Fatih döneminin başlarında tutulmuş olması sebebiyle bu defter araştırmacıların dikkatini çekmiş ve 1975 yılında bu defterin Bulgarca çevirisi ile tıpkıbasımı yapılmış⁶¹³ ve 2018 yılında da günümüz Türkçe harflerine aktarılarak yeniden yayımlanmıştır.⁶¹⁴

H. 859 (1454/1455) tarihli Vidin icmal defterinden hareketle bu tarihte Vidin Livasında Vidin, İsfelik (Svrljig), Bana (Soko Banja) ve Belgrad (Belogradçik) olmak üzere dört nahiye yer almaktadır. Ancak aynı defterde bazı yerleşim birimleri "tâbi"-i" Timok, Veleşnişniçe, Kliviye, Zagoriye, Çerna Reka gibi yerlere bağlı olarak ifade edilmiştir. Bu süreçte

* Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, akayapinar66@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4858-2148.

⁶¹³ Duşanka Bojanić, Vidin i vidinskiyat sandjak prez 15-16 vek, ed. V. Mutafojeva-M. Staynova, Sofya 1975, 57-90. Bu kitapta verilen defterin faksimile yer yer okunaklı değildir.

⁶¹⁴ Halil İnalçık, Evgeni Raduşev, Uğur Altuğ, *Niğbolu, Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni. Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri, Metin ve İndeks*, Budapeşte 2018, s. 111-163.

muhtemelen henüz Timok, Veleşnişniçe, Kliviye, Zagoriye ve Çerna Reka nahiyeleri yeni yeni teşekkül etmekteydi. Nitekim bu nahiyelerin kesin olarak sınırlarının belirlenmesi 16. yüzyıl tahrir defterlerinde görülmektedir. Ancak 15. yüzyıldaki tahrir defterlerinde bu isimler henüz hususi olarak nahije terimi ile değil, “tâbi’-i” ifadesi ile zikredilerek ileride nahije olabileceklerine dair işaret edilmiştir.

Vidin Livasına dair 15. yüzyıla ait 2 adet eksiksiz icmal defteri bulunmaktadır. Birincisi, yukarıda zikrettiğimiz MC O.90 defteri ve diğeri de Maliyeden Müdevver tasnifinde yer alan ve H. 888 (1483/1484) tarihli olan MAD 1 numaralı defterdir. Bu defter henüz yayımlanmıştır. Ancak bazı çalışmalarda verileri değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.⁶¹⁵ Bu iki defter dışında gerek Bulgaristan’da gerekse Türkiye’deki arşivlerde Vidin Livası ile ilgili çok sayıda mufassal defteri parçası ile icmal defteri fragmanları bulunmaktadır. Bu fragmanlardan da bazıları yayımlanmış veya çeşitli araştırma eserlere konu olmuşlardır.⁶¹⁶

Bu çalışmada Vidin Livasına bağlı ağırlıklı olarak İsfirlik nahiyesine bağlı 4 köy, 1 mezraa ve Zagoriye’ye bağlı 1 mezraa ile Timok’a bağlı 1 mezraanın kaydının yer aldığı bir mufassal defteri parçasının çeviriyazımını gerçekleştirerek yayımlama amacındayız. Bu mufassal defteri parçası A. {DFE.d 0001 numarası ile Bab-Asafi Defterhane-i Amire Defterleri tasnifinde yer almaktadır. Defter parçasının sayfaları sonradan numaralandırılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloğunda defter 857 tarihi (1453) ile tarihlendirilmiştir. Defterin ebatları 14.5x38.5 cm olup kopan dört sayfa günümüze kadar intikal etmiştir. Defterde Hicri olarak iki tarih mevcuttur. Birincisi Şevval 857 (5 Ekim 1453) ve ikincisi ise 883 (1478/1479) tarihidir. Bu tarihler aslında timarlı sipahilere bölgede timar tasarruf etmek üzere verilen beratların tarihleridir. Dolayısıyla A. {DFE.d 0001’i 1453 yerine 1478/1479’dan sonraki bir tarihle tarihlendirmek defterin şekil özelliklerine göre daha uygundur.

Aşağıda çeviriyazımını verdiğimiz A. {DFE.d 0001 numaralı Vidin mufassal defteri parçasında iki timarın kaydı bulunmaktadır. Birincisi, Timurtaşoğlu Divane Musa’nın timarıdır. Bu timara bağlı olarak İsfirlik’e tâbi Jaleva köyü ile Balloççe ve İslivik mezraalarının kaydı yer almaktadır. Diğer timar, İbrahimoğlu İbrahim, Süleyman ve Murad’a aittir. Bu timara bağlı olarak İsfirlik nahiyesine tabi Manoyilofça, Grezniçe ve Lokva köylerinin kaydı geçmektedir. Bu köylerin dışında İsfirlik’e bağlı Vişofçe,

⁶¹⁵ Ayşe Kayapınar, *Le sancak ottoman de Vidin du XVe à la fin du XVIe siècle*, İstanbul: ISISpress 2011, s. 77-117.

⁶¹⁶ Kayapınar, *a.g.e.*, s. 77-117.

Zagoriye'ye bağlı Çariçençe ve Timok'a bağlı Dragoyniçe mezraaları İbrahim, Süleyman ve Murad'ın timarına dahildir. Hatta mezraaların tasarrufu konusunda kayıta ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Vişofçe mezraası İbrahim ve Süleyman'a ait iken, Çariçençe sadece Süleyman'ın, Dragoyniçe mezraası ise Murad'ın tasarrufundadır. Dört sayfalık bu fragmandaki bilgiler sadece bununla sınırlı değildir. Kaydı geçen köylerin vergi mükelleflerinin isimleri, vergi gelirleri, hasılatı ve mezzaların hasılatı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Burada belirtmek gerekir ki köy sakinlerinin isimleri altında bir takım Bulgarca-Slavca kavramlar dikkat çekmektedir. Manoyilofçe karyesinin iki sakinin ismi altında "govedar" tabiri geçmektedir ki Bulgarca ve Sırpça gibi dillerde sığırtaç anlamındadır.⁶¹⁷ Ayrıca Manoyilofçe karyesinin 1 sakini, Lokva karyesinin 3 sakini "siromah" yani fakir, Osmanlıca karşılığı ile *caba* olarak nitelendirilmiştir.⁶¹⁸ Yine Manoyilofçe karyesinin 1 sakini, Lokva karyesinin 2 sakini için "Sırbın" yani Sırp olduğu belirtilmiştir.⁶¹⁹ Manoyilofçe karyesinin bir sakininin Bulgarca olarak "istar" yani ihtiyar/yaşlı ya da pîr u fânî olduğu kaydedilmiştir.⁶²⁰ *Govedar*, *istar*, *siromah* ve *Sırbın* tabirleri erken dönem Osmanlı tahrir defterlerinde geçen Bulgarca-Slavca terimlerdir.⁶²¹ Çeviriyazımı yapılan defter parçası da Slavca onomastik veri sunmaktadır. Osmanlı tahrir defterlerinde kişi adlarına yönelik veriler, özellikle Slavistik çalışmalar yapan araştırmacılar için zengin içeriktedir. Bu verilerin ayrıca değerlendirmeyi bekledikleri ifade etmek gerekir.

A. {DFE.d 1 ÇEVİRİYAZI METİN

Sayfa 1

**Timâr-ı Divane Musa veled-i Timurtaş, ber müceb-i hükm-i humâyûn.
Fi târîh-i Şevvâl 857.**

Karye-i Jaleva, timâr-ı mezkûr, tâbi'-i İsfelik

1) Yuvanko veled-i Dobromir, Ustoyan veled-i o, Radin veled-i Rayçin,
Yuvan veled-i Radeno, Yuvan veled-i Bojik, Petri veled-i Yuvan,
Nedelko veled-i Yuvan ;

⁶¹⁷ A. {DFE.d 0001, s. 2 ; Ayrıca bk. Ayşe Kayapınar, "Language as an Interaction Tool: Slavic-Bulgarian Terms in the Ottoman Tax and Cadi Registers", *International Balkan Annual Conference: Turkey&Bulgaria A Contribution to the Balkan Heritage*, ed. Özgür Kolçak Sofia 2017, s. 59.

⁶¹⁸ Kayapınar, a.g.m., s. 66.

⁶¹⁹ Kayapınar, a.g.m., s. 65.

⁶²⁰ Kayapınar, a.g.m., s. 67.

⁶²¹ Kayapınar, a.g.m., s. 57-74.

2) Radoslav veled-i Malomir, İstapan veled-i İstaniye, Ustoyan veled-i Rayeş, Lazar veled-i Rayeş, Bogdan veled-i Duçe, İvladko Gin, Radoslav İvladko ;

3) Milko veled-i Rason, İstoyan veled-i Bojik, Yuvan veled-i Boyçe, Boyçe birâder-i Radoslav, Vin veled-i Milko, Radoslav veled-i Milko, Radoslav veled-i Milko ;

4) Minko veled-i Milko, İstapan veled-i Milko, Branko veled-i İstoyan, Mihail veled-i Duçe, Radiboy veled-i İvladimir, Yuvan veled-i o, Radul veled-i Branislav ;

5) Branko veled-i Radoslav, Bradul veled-i Radoslav, Branislav veled-i Branislav, Rajka veled-i İvladislav, Bogdan birâder-i o, Pop Dobromir, Petri veled-i Radiboy ;

6) İstoyan veled-i Bayınçe, Yuvanko Gin, Ustoyan veled-i Yunak, Radiboy veled-i İstoyan, Nedelko veled-i İvoş, Lazar veled-i Yuvan, Rayka veled-i İstoyan ;

7) Ustoyan veled-i Milko, Ustoviç veled-i Rayeş, Niko veled-i Yuvan, Radiboy veled-i Radoslav, Niko veled-i Pop, Bîve Velika, Bîve Todora

Hâne	39
Mücerred	8
Bîve	2

Cem'an neferen	49	
İспенçe	1187	
Öşr-i gendüm	152	912
Öşr-i cev 2 kile	97	485
Öşr-i erzen kile	57	285
Öşr-i bağ	15 medre	600
Öşr-i mercimek		60
Öşr-i kettân		66
Öşr-i meyve		45
Öşr-i kovan		75
Öşr-i bostan		78
Resm-i hûk		60
Otluk		317

Bâd-ı hevâ	120
Hâsıl bî ispençe	3103
Yekûn ma`a ispençe	4290

Mezra`a-i Balloççe, timâr-ı mezkûr, tâbi`-i İşferlik

Hâsıl-ı edâ tamâmen `an hâric	100
-------------------------------	-----

Mezra`a-i İslivik, mezkûrun beratında var, kendisi defterde takarrür. Yakub nâm timâr eri hem tasarruf eder dediler, görüldü. Pusta İslivik nâm mezra`a yazılmışdır ve hem berâtında var.

Cema`an

Hâsıl	4390
Fi`l-asl	2001
Ziyâde	2389

Sayfa 2

Timâr-ı İbrahim ve Süleyman ve Murad veled-i peder İbrahim, mezkûr Murad, nısfını bölüb kal`a-i mezkûra hıdmet ederler, ber müceb-i berât-ı Murad Paşa fi târîh sene süls ve semânîm ve semânemie ve İsa ve Hacı nâm erlerin timârları almub ulüfeci martoloslara ulüfelerine bedel verildi. Ve mezkûr erler İbrahim ve Süleyman hisselerine müşterek kıldılar. Ber muceb-i ferman-ı sultani.

Karye-i Manoyiloçça, tabi-i İşferlik

- 1) Olivir veled-i Duşman, İvladislav veled-i Duşman, İvladislav birâder-i o, Niko birâder-i o, Bogdan birâder-i Olivir, Mladen birâder-i Olivir, Radiboy veled-i Olivir, Çesti ? veled-i İvladislav ;
- 2) Radiboy veled-i Dobruy, Ustoyan veled-i Kostandin, Branko veled-i Vitomir, Rayçe birâder-i Branko, Niko birâder-i Branko, Radoslav veled-i İvladko, Bogdan veled-i İvladko, Vin veled-i İvladko ;
- 3) Yuvan veled-i İvladko, Bogdan İstar, İstanimir veled-i Bogdan, Dabjiv veled-i Bogdan, Duşka birâder-i Bogdan, Radiboy birâder-i Duşka, Radoslav veled-i Dobruy, Yuvan veled-i Radoslav ;
- 4) Radul veled-i Radoslav, Rangele veled-i Bogdan, Dobroslav veled-i Radoslav, Ustoyan veled-i Vihna, Yuvan veled-i Ustoyan, Milka veled-i İstoyan, İvlayka veled-i İstoyan, Rayça Toma ;

5) Milan veled-i Bogdan, Yuvan veled-i o, Milan birâder-i o, Bogdan veled-i Rayka, Niko veled-i Rayka, Dobruy veled-i Rayka, Mihail veled-i Rayka igovedar, Radiboy veled-i Mihail ;

6) Radoslav veled-i İsmolan, Bone veled-i o, Radoslav veled-i İvlayka, Dar veled-i govedar, Yuvan veled-i Dar, Brenil veled-i Dare, Brenil Sırbin, Boyke Nik ;

7) Bradomir veled-i o, Radoslav veled-i Boyka, Radiboy veled-i Aldomir, Raliye veled-i Radiboy, Bogdan veled-i Radiboy, Todor veled-i Rayni, Pop Radiye, Bogdan veled-i Pop ;

8) David birâder-i Pop, Dragne birâder-i Pop, İvladislav veled-i Milko, Branko veled-i Milko, İstanko veled-i Brançe, Radul veled-i Radoslav, İstoyan veled-i Boyka, Yuvan veled-i İstoyan ;

9) İstanka veled-i İstoyan, Dane veled-i Gin, Duçe veled-i Dane, İstoyçe veled-i Mihail, Niko veled-i Mihail, İstoyan veled-i Pop, Yuvan birâder-i İstoyan, Dimitri Sırbin ;

10) Bogdan veled-i o, Anço Siromah, Dabjiv birâder-i Radiboy, İloviç veled-i İvladan, Lalçe birâder-i Dabjiv, Dobroslav veled-i Mihayil, Miloş veled-i Radoslav, Yuvan veled-i Radiç ;

11) Duşe birâder-i Radiç, Braniça veled-i İstaniç, Yuvan veled-i Dane, Donka veled-i Mihail, Bone veled-i Mihayil, Petri veled-i İstoyan, Niko veled-i Rayçin, Niko veled-i David ;

12) Radiboy veled-i Boyka, Petri birâder-i Bojidar, Yuvan veled-i Olivir, Petri veled-i Dane, Bîve Rada

Hâne		74
Mücerred		21
Bîve		1
Yekûn neferen		96

İспенçe		2381
Öşr-i gendüm kile	450	2700
Öşr-i cev kile	200	1000
Öşr-i erzen	100	500
Öşr-i bağ	200 medre	800
Sayfa 3		
Öşr-i kettân		200
Öşr-i mercimek		225

Öşr-i meyve	30
Öşr-i kovan	400
Öşr-i asiyâb bâb	30
Öşr-i bostan	148
Resm-i hûk	120
Otluk	592
Bâd-ı hevâ	265
Hâsıl bî ispençe	7010
Yekûn ma`a ispençe	9491

Karye-i Grezniçe, timâr-ı mezkûrân, tâbi`-i İsfelik

1) İstoyan veled-i Novak, Bone birâder-i Novak, Bogdan veled-i Dabjiv, Radul veled-i Bogdan, İstanislav veled-i İstoyan, Radul veled-i İstoyan, Donçe veled-i o ;

2) Nikola veled-i pop, Yuvan veled-i Bogdan, Yuvan veled-i Pop, Bive Yuvana

Hâne	8
Mücerred	2
Bive	1
İспенçe	256
Hâsıl tahmînen	856

Karye-i Lokva, timâr-ı mezkûrân, tâbi`-i İsfelik

1) Yuvan veled-i Dobroslav, Ustoyçe veled-i Dobroslav, Radoslav veled-i Dobroslav, Mihayil veled-i Dobroslav, Radiboy veled-i Milko, Dimitri veled-i Milutin, Dobromir damad-ı Bogdan ;

2) Branko veled-i Radomir, Yuvan veled-i Branko, Dragul veled-i Branko, Radiboy veled-i Radoslav, Radoslav veled-i Radoslav, Yuvan veled-i Radoslav, Branislav veled-i Radoslav ;

3) Milo veled-i Radoslav, İloç Siromah, Radul veled-i Radoslav, Radiboy Sırbın, Ustoyan veled-i Radiboy, Boğdan veled-i Radiboy, Radoslav veled-i Radiboy ;

4) Dobroslav veled-i Dabjiv, Yuvan veled-i Malçe, Bogdan veled-i Malçe, Radoslav birâder-i Bogoslav, Yuvan birâder-i Radoslav, Luko veled-i Radoslav, Dan veled-i Vinik ;

5) Dençe veled-i Radin, İstoyan veled-i Trane, Bogoslav Siromah, Ustoyçe veled-i o, Radoslav damad-ı Bogoslav, Nedelko veled-i o, Radiboy veled-i Yuvan ;

6) İvladislav veled-i Radiboy, Radoslav veled-i Nikola, Yuvan veled-i Nikola, Petri veled-i Nikola, Boyka veled-i Nikola, İvladislav Siromah, Niko veled-i İvladislav ;

7) Radiboy veled-i Radiç, Dimitri veled-i Branislav, Radomir veled-i Raduş, Dimitri veled-i Duşin, Niko veled-i Pop, Radul veled-i İstanislav, İvlase veled-i Radoslav ;

8) Niko veled-i Radiboy, Marko veled-i Yuvan, Radiboy veled-i Radoslav, Nikola veled-i Malçe, Bive İvlaya, Bive Boyka, Bive Ustoyana ;

Hâne	44
Mücerred	9
Bîve	3
Cem'an neferen	56
İспенçe	1343
Öşr-i gendüm 200 kile	1200
Öşr-i Cev 100 kile	500
Öşr-i erzen 60	300
Öşr-i salarlık	12 medre 48
Öşr-i kettân	120
Öşr-i mercimek	30
Öşr-i meyve	60
Öşr-i kovan	218
Öşr-i bostan	88
Resm-i hûk	50
Otluk	352
Bâd-ı hevâ	140
Hâsıl bî ispençe	3106
Yekûn ma'a ispençe	4449

Mezra'a-i Vişofçe, tâbi'-i İsfelik, mezkûr Süleyman ve İbrahim, müşterek tasarruf ederler. Mezkûr köyün ekinliğidir. Hâricden ekerler ve çayırı dâhî vardır.

Hasıl 300

Kayapınar, A. (2020). Vidin Livasına Bağlı İsfelik Nâhiyesine Ait XV. Yüzyıl Mufassal Defteri Parçası ANKARAD, 1(1), 301-315.

Mezra`a-i Çariçençe, tâbi`-i Zagoriye, hâric ez defter-i sâbık. Zamîme verilmiş, ber mûceb-i berât-ı Süleyman. Mezkûr köyün ba`zı kâfirleri bunda ekerler ve otururlar hâricden dâhî.

Hâsıl 500

Mezra`a-i Dragoyniçe, hâric ez defter-i sâbık, tâbi`-i Timok, ber mûceb-i berât-ı Süleyman Paşa. Mezkûr Murad hissesi zamîme verilmiş. Hâricden ekerler ve çayırları dâhî vardır.

Hâsıl 300

Cem`an

Kurâ 3

Mezra`a 3

Hâne 126

Mücerred 32

Bîve 5

Yekûn neferen 163

Bi`t-tassaruf

309

Cem`an

Hâsıl 15952

İспенçe 3980

Hâsıl bî ispençe 11972

Fi`l-asl 9025

Ziyâde 6927 Defter Parçasının

(A.{DFE.d 0001} Orijinal Nüshası

BÂB-I ÂSAFÎ

DEFTERHÂNE-İ ÂMİRE DEFTERLERİ

DEFTER NO:

A.{DFE.d 0001 /

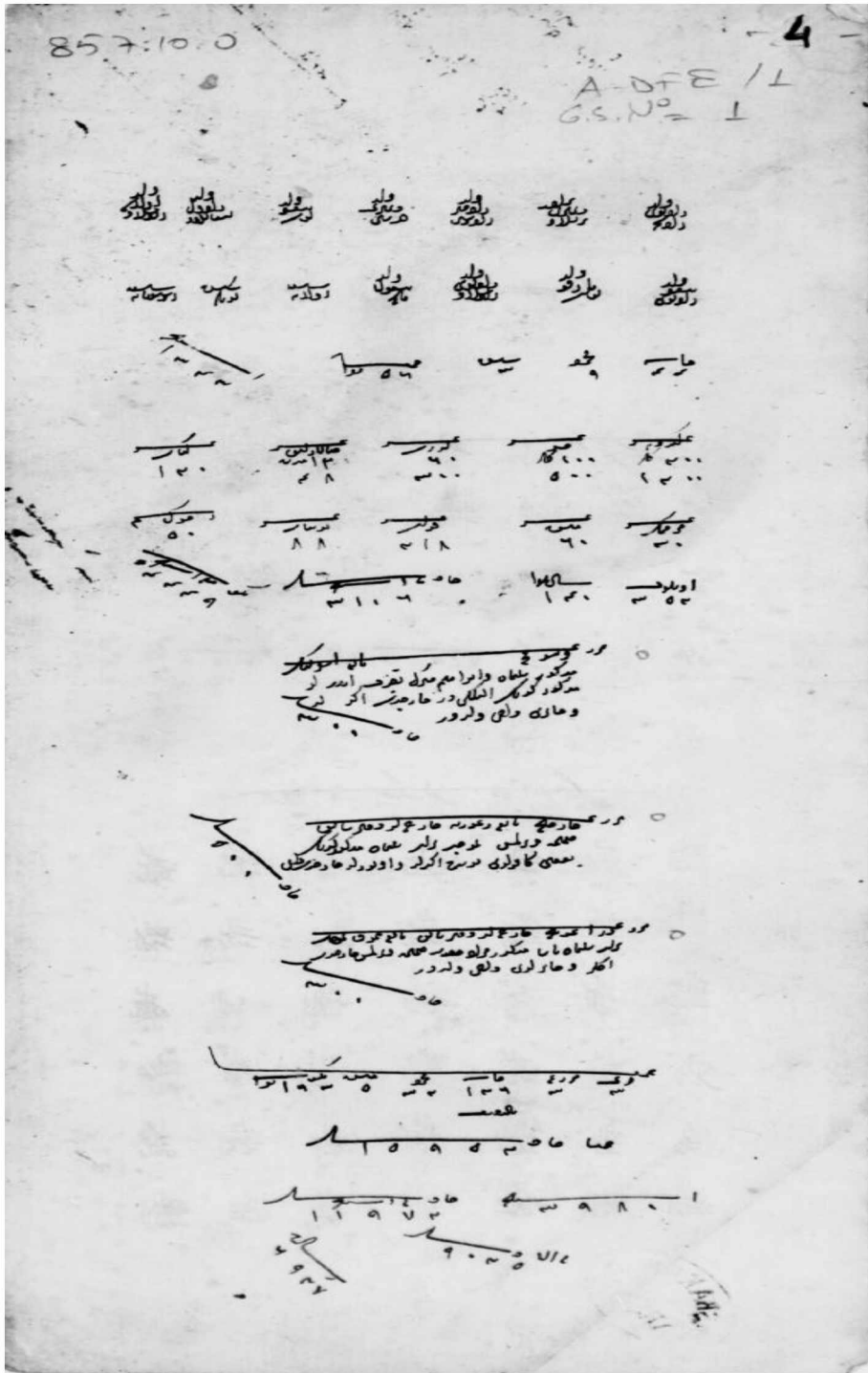
- 3 -

عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰

عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰

عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰
عبدالله ۲۰۰

DEFTER BİLGİ FORMU (BDA-17-FR-10)				TARİH : / 200...	
KOD : A.{DFE.d		GENEL NU : 0001		ÖZEL NU :	
BÂB-I ÂSAFÎ DEFTERHÂNE-İ ÂMİRE DEFTERLERİ					
BAŞLANGIÇ TARİHİ :			BİTİŞ TARİHİ :		
ŞEKLİ : Ciltli Ciltsiz Ebrulu Ebrusuz x x			EBADI : 15 x 39		
NUMARALAMA USULÜ : Varak Sayfa x			TOPLAM SAYFA SAYISI : Numaralı : 4		
Numaralı boş sayfalar :					
Mükerrer sayfa numaraları :					
Ekler :					
Numarasız boş sayfalar (başta) :					
Numarasız boş sayfalar (sonda) :					
AÇIKLAMALAR :					

OSMAN NİZAMİ PAŞA, İTALYAN ORDUSU ALBÜMÜ, H.1303 (1885-1886)*

Günümüz Türkçesine Aktaran
Ökkeş NARİNÇ**

Öz: Osman Nizami Paşa 1856 yılında İstanbul'da doğmuştur. Berlin Sefirikebiri görevinde bulunmuş Ali Nizami Paşa'nın oğludur. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi), Mekteb-i Erkan-ı Harbiye'de okumuş ve buradan Kurmay Subay olarak mezun olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine katılan Paşa, Eylül 1908 ila Ocak 1913 tarihleri arasında Berlin Büyükelçiliği, 1913 yılının Haziran'ından aralık ayına kadar da Nafia Nazırlığı (Bayındırlık Bakanlığı) görevlerinde bulunmuştur. Osman Nizami Paşa "İtalya Ordusu" başlıklı bir albüm hazırlamıştır. Paşa, İtalya ordusunda görev yapan subayların üniforma ve rütbe işaretlerini görsel malzeme ile birlikte detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Ayrıca İtalya ordusunun askeri teşkilatı hakkında bilgi verirken, İtalya ordusunun ülke sınırları içerisindeki dağılımını da bir haritada göstermiştir. Eser hicri 1303 yılında basılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osman Nizami Paşa, İtalyan Ordusu Albümü, Rütbeler, Rütbe İşaretleri, Üniforma.

OSMAN NIZAMI PASHA, ITALIAN ARMY ALBUM, H. 1303 (1885-1886)

Abstract: Osman Nizami Pasha was born in Istanbul in 1856. He is son of Ali Nizami Pasha, who served as Berlin Ambassador. He graduated from Mekteb-i Sultani (Galatasaray High School) and as Staff Officer from Erkan-ı Harbiye. He participated in the Ottoman-Russian War in 1877-1878. He was Berlin Ambassador from

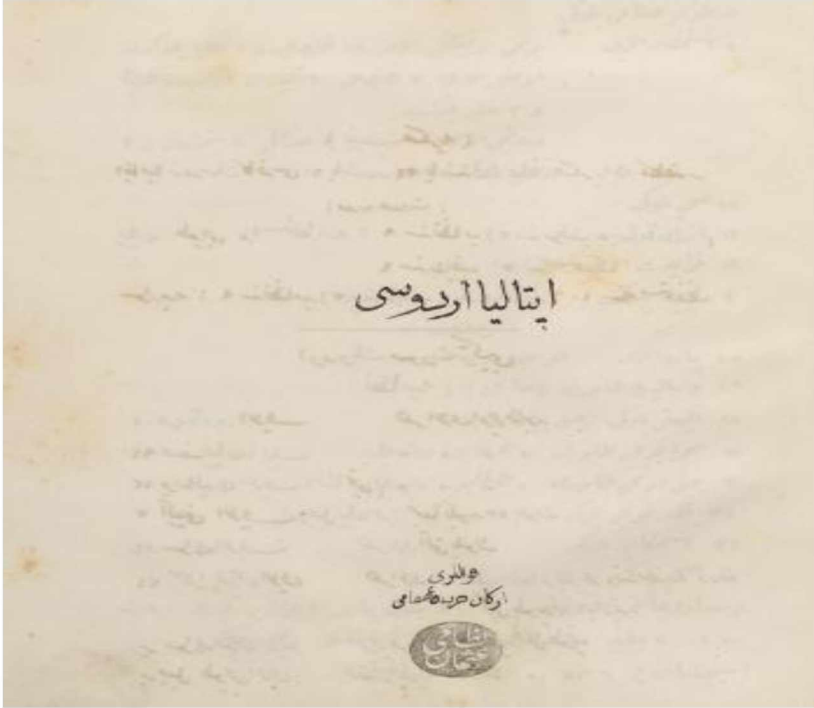
* Eser T.B.M.M. Milli Saraylar No: K/1 şeklinde kataloglanmıştır. 19. Yüzyıl Saray cildi özelliklerini taşımaktadır. Cilt özellikleri ve konusu sebebiyle önemlidir. Eser, 2014 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan "Osmanlı Sarayı'nda İtalyan Rüzgarı" adlı sergide sergilenmiştir. Eserin orijinal metnine ulaşmak için Bkz. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2221>

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

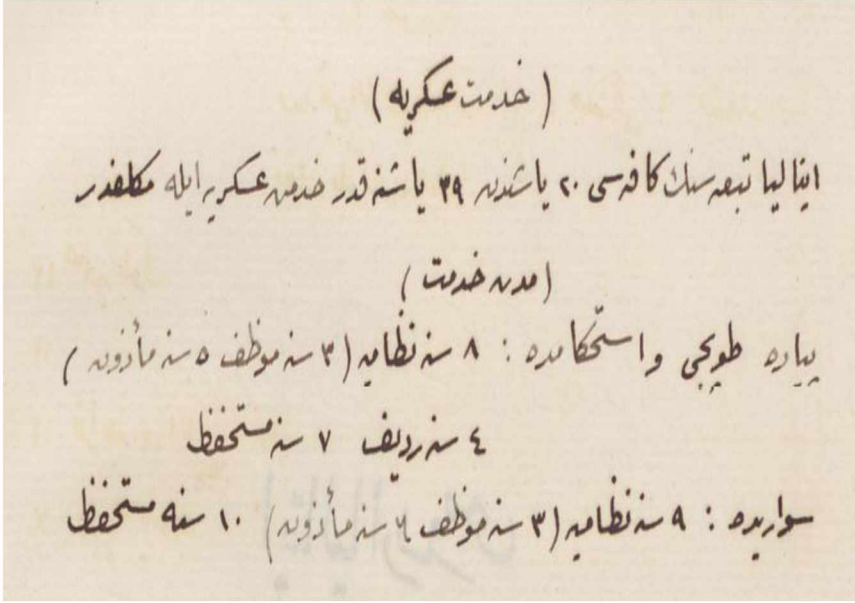
Narinç, Ö. (2020). Osman Nizami Paşa, İtalyan Ordusu Albümü, H.1303 (1885-1886). ANKARAD, 1(1), 317-346.

September 1908 to January 1913. Also, He was Minister of Public Works from Jun to December 1913. While Osman Nizami Pasha gave information about the military organization of the Italian army in his album “The Army of Italy”, he showed the distribution of the Italian army within the borders of the country on a map. He also revealed in detail the uniform and rank marks of officers serving in the Italian army.

Key Words: Osman Nizami Pasha, Album of The Army of Italy, Ranks, Rank Marks, Uniform.

İTALYA ORDUSU
Kulları
Erkan-ı Harb Kaymakamı
Osman Nizami

(Hizmet-i Askeriye)

İtalya teb'asının kaffesi 20 yaşından 39 yaşına kadar hizmet-i askeriye ile mükelleftir.

(Müddet-i Hizmet)

Piyade, topçu ve istihkamda: 8 sene nizamiye (3 sene muvazzaf 5 sene me'zun), 4 sene redif, 7 sene müstahfiz.

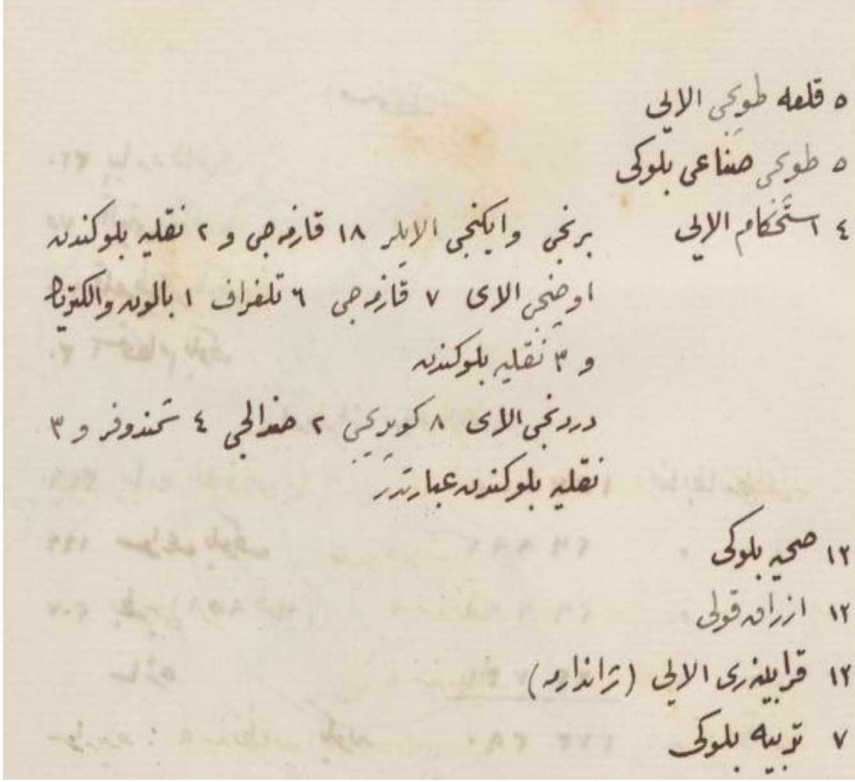
Süvaride: 9 sene nizamiye (3 sene muvazzaf, 6 sene me'zun), 10 sene müstahfiz.

اردونك صورت تركيبي
(نظاميه)

غره نادر الایف	هر الای اوچ طاہور
۹۴ صفیاء الایف	، ، ، ،
۱۲ برسالییری الایف (نیسانچی)	، ، ، ،
۷ آلبینی الایف (جبل پیاده سی)	جمماً بکونه ۷۵ بلوک
۲۴ سوار الایف	هر الای آتی بلوک
۲۴ صحرا طوچی الایف	هر الای ۸ بطریه ره و بطریه لر وقت چهره درت و وقت سفره آتی طویدنه عبارتند
بر سوار طوچی الایف	آتی بطریه
بر جبل طوچی الایف	هر بطریه آتی طوچی طقوز بطریه ، ، ، ،

Ordunun Suret-i Terkibi (Nizamiye)

- 2 Granadir Alayı: Her alay 3 tabur,
- 94 Saf Piyade Alayı: Her alay 3 tabur,
- 12 Bersalyeri Alayı (Nişancı): Her alay 3 tabur,
- 7 Alpini Alayı (Cebel Piyadesi) cem'an yekün 75 bölük,
- 24 Süvari Alayı: Her alay 6 bölük,
- 24 Sahra Topçu Alayı: Her alay 8 bataryadan ve bataryalar vakt-i hazırda 4 ve vakt-i seferde 6 toptan ibarettir.
- 1 Süvari Topçu Alayı: 6 batarya, her batarya 6 top,
- 1 Cebel Topçu Alayı: 9 batarya, her batarya 6 top,

5 Kale Topçu Alayı,

5 Topçu Sınai Bölüğü,

4 İstihkam Alayı: 1'inci ve 2'nci alaylar; 18 kazmacı ve 2 nakliye bölüğünden,

3'üncü alay; 7 kazmacı, 6 telgraf, 1 balon ve elektrik ve 3 nakliye bölüğünden,

4'üncü alay; 8 köprücü, 2 sandalcı, 4 şömendöfer ve

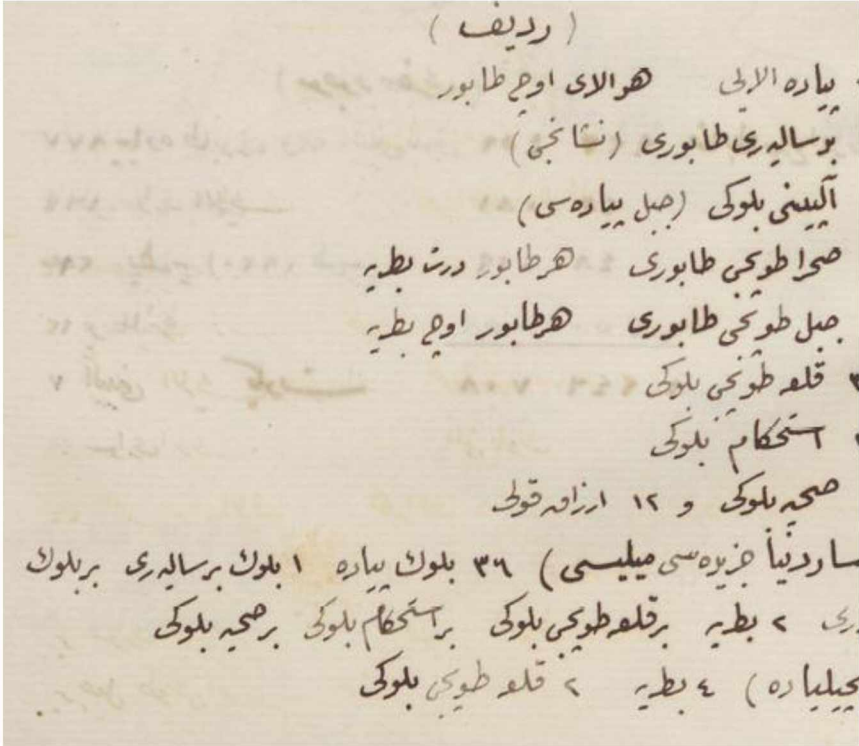
3 nakliye bölüğünden ibarettir.

12 Sıhhiye Bölüğü,

12 Erzak Kolu,

12 Karabineri Alayı (Jandarmanın),

7 Terbiye Bölüğü.

(Redif)

- 48 Piyade Alayı: Her alay 3 tabur,
18 Bersalyeri Taburu (Nişancı),
22 Alpini Bölüğü (Cebel Piyadesi),
12 Sahra Topçu Taburu: Her tabur 4 batarya,
3 Cebel Topçu Taburu: Her tabur 3 batarya,
34 Kale Topçu Bölüğü,
21 İstihkam Bölüğü,
12 Sıhhiye Bölüğü ve 12 Erzak Kolu,
(Sardunya Ceziresi Millisi) 36 Bölük Piyade, 1 Bölük Bersalyeri, 1
Bölük Süvari, 2 Batarya, 1 Kale Topçu Bölüğü, 1 İstihkam Bölüğü, 1
Sıhhiye Bölüğü,
(Sicilya'da) 4 Batarya, 2 Kale Topçu Bölüğü.

(مستحفز)

۳۲۰ پیاده طاہوری	
۷۵ آئینی بلوک	
۱۰۰ قلعہ طوبچی بلوک	
۳۰ استحکام بلوک	
(ارزونک موجود حفریسی)	
۳۴۶ پیاده طاہوری	۱۵۷.۰۰۵ ضابطہ مع اوزار
۱۴۴ سوری بلوک	۲۶.۸۹۲
۲۰۷ بطریہ (۸۵۸ طوبہ)	۲۶.۶۶۱
سائرہ	۶۲.۷۳۲
	<u>۲۷۳.۲۹۰</u>
	۲۷۳.۲۹۰ بکونہ

(Müstahfız)

- 320 Piyade Taburu,
75 Alpini Bölüğü,
100 Kale Topçu Bölüğü,
30 İstihkam Bölüğü.

(Ordunun Mevcud-ı Hazırıyesi)

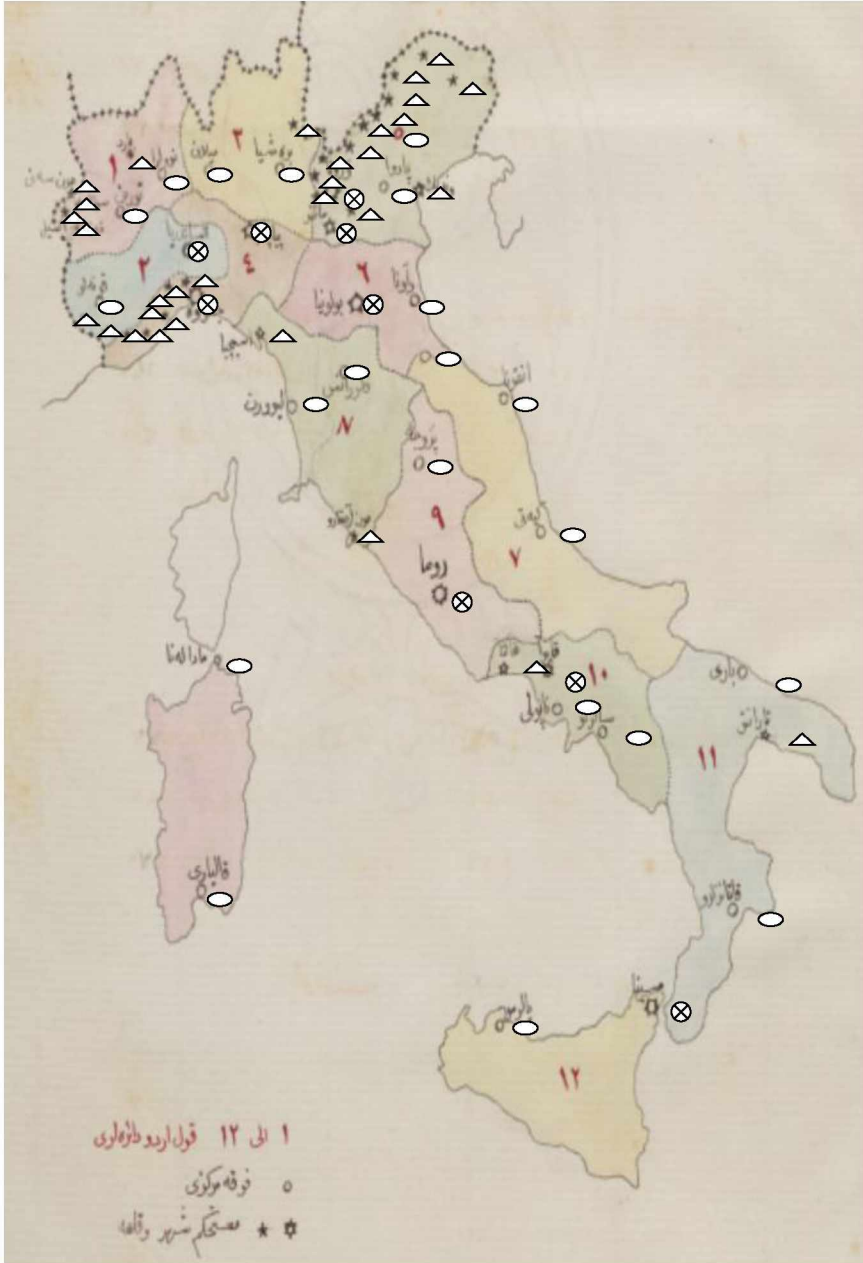
- 346 Piyade Taburu: 157.005 zabitan ma' efrad,
144 Süvari Bölüğü: 26.892 zabitan ma' efrad,
207 Batarya (858 Top): 26.661 zabitan ma' efrad,
Saire: 62.732 zabitan ma' efrad,
Yekûn: 273.290 zabitan ma' efrad.

(موجود سفری)

ضابطان مع اوزار	۹۲۴	۴۵۶	۸۷۷ پیاده طابوری و ۲۲ الپینی بلوکی
	۲۵	۰۸۱	۱۶۹ سوار بلوکی
	۴۸	۱۱۹	۲۷۰ بطریه (۱۶۲۰ طوپ)
	۲۵۰	۰۵۲	سائرہ
	۱۲۴۶	۷۰۸	یکون

(Mevcud-ı Seferi)

877 Piyade Taburu ve 22 Alpini Bölüğü: 923.456 zabitan ma' efrad,
169 Süvari Bölüğü: 25.081 zabitan ma' efrad,
270 Batarya (1620 Top): 48.119 zabitan ma' efrad,
Saire: 250.052 zabitan ma' efrad,
Yekûn: 1.246.708 zabitan ma' efrad.

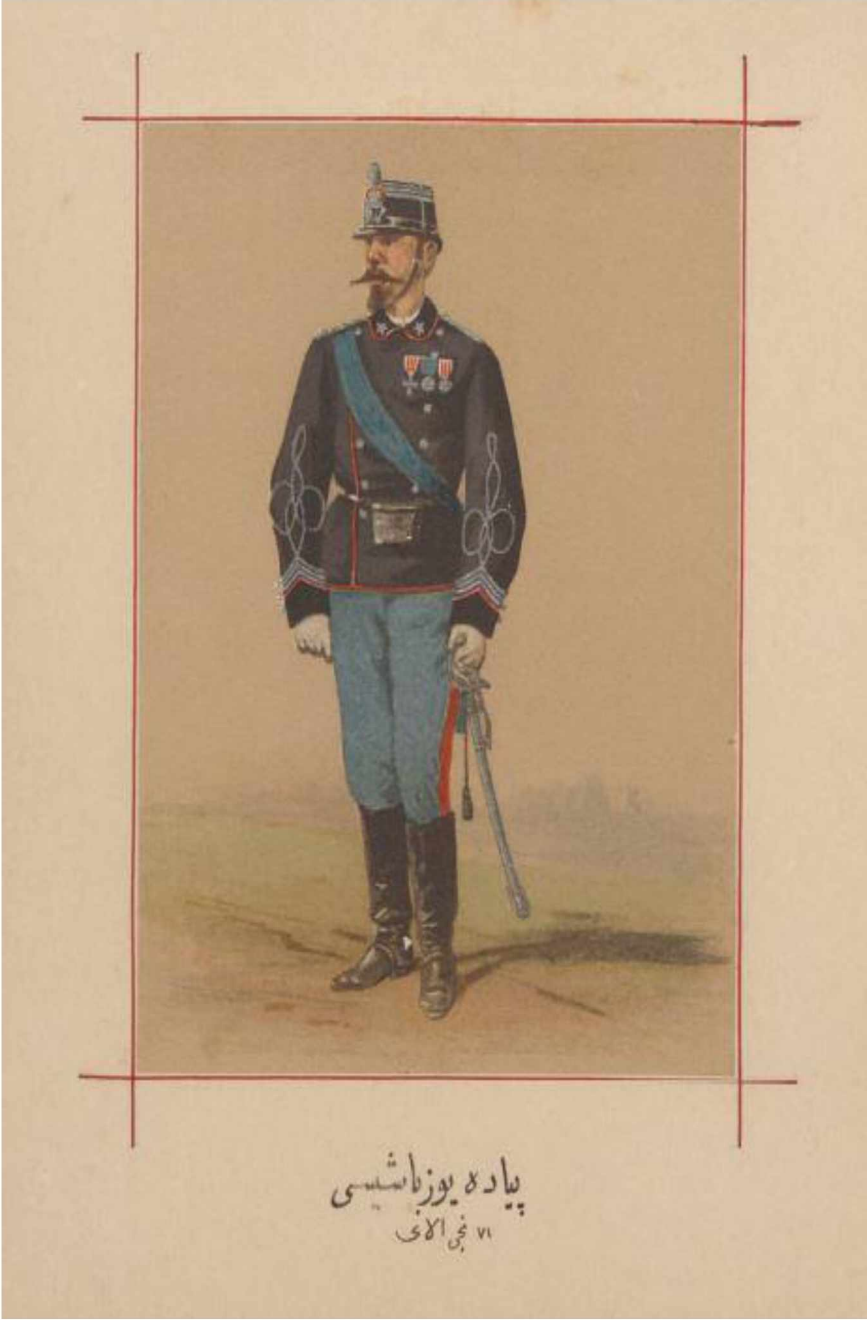
1 ila 12 Kolordu Daireleri
○ Fırka Merkezi
✕△ Müstahkem Şehir ve Kale

FERİK [Tuğgeneral]

Erkan-ı Harp Binbaşısı

Piyade Yüzbaşısı 71'inci Alay

Granadir Mümtaz Neferi

Piyade Neferi

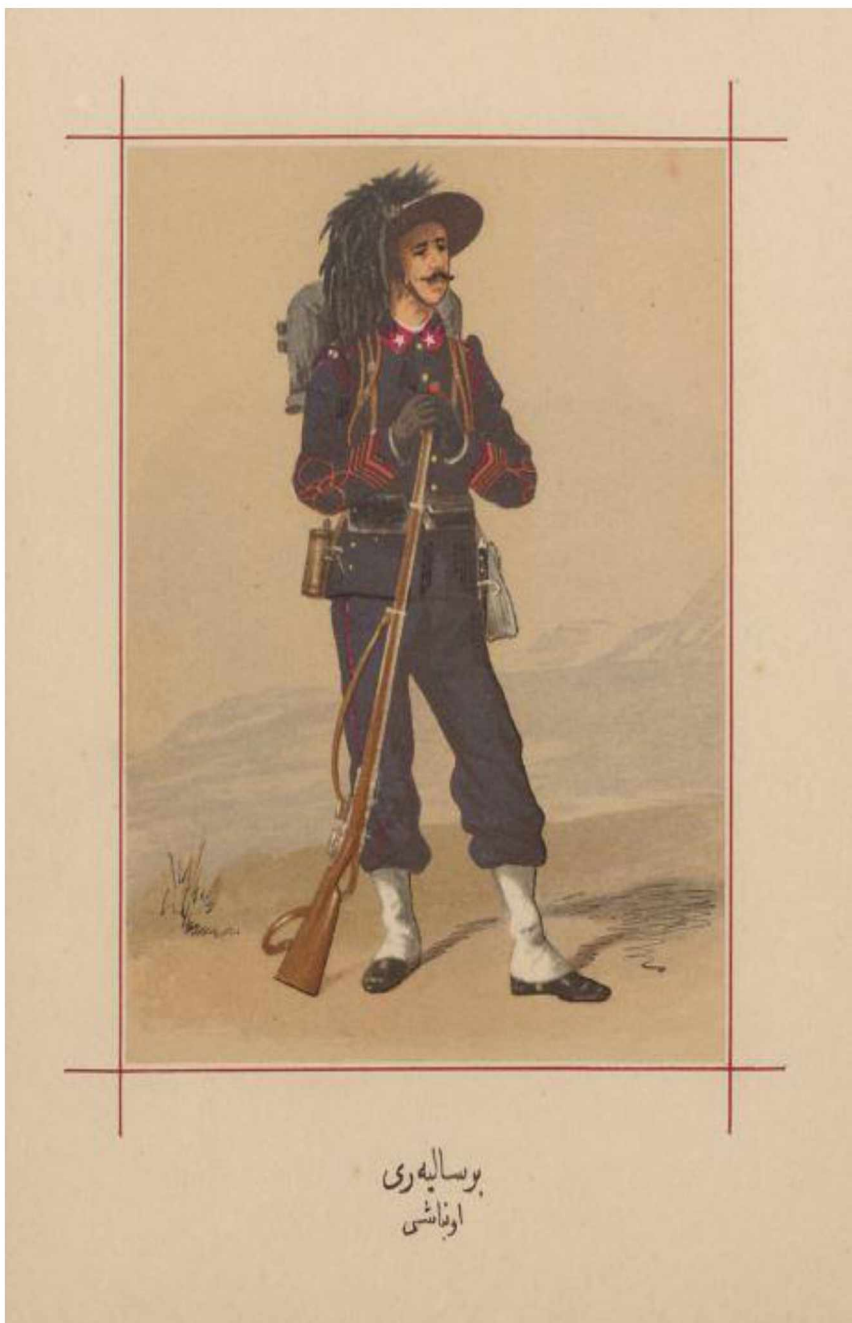
Bersalyeri Kaymakamı 1'inci Bersalyeri Alayı

Alpini Mülazım-ı Sanisi

Alpini Onbaşısı Cebel Piyadesi

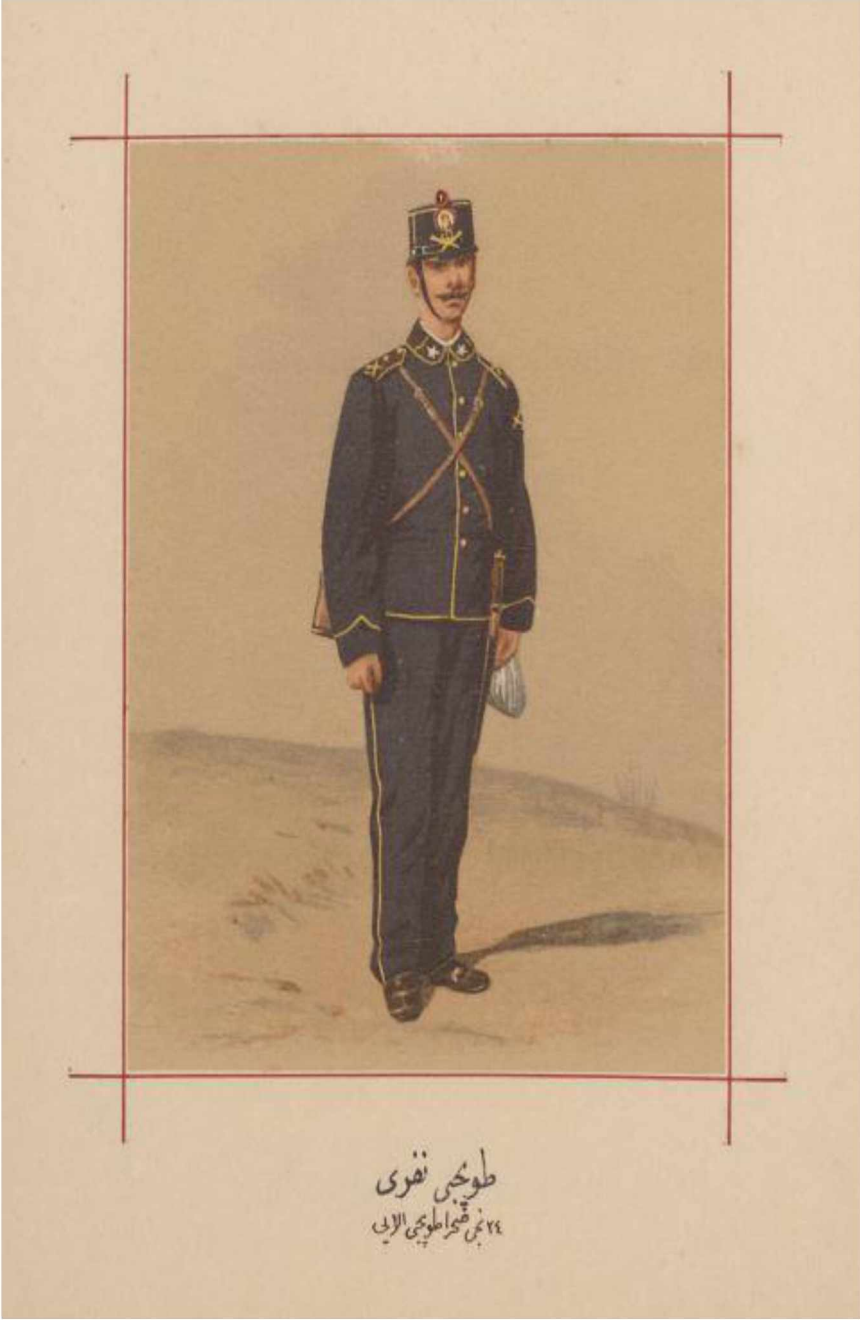
Bersalyeri Onbaşısı

Mızraklı Süvari Neferi 1'inci Süvari Alayı

Süvari Çavuşu 12'inci Süvari Alayı

Topçu Neferi 24'üncü Sahra Topçu Alayı

İstihkam Neferi

Tabib Yüzbaşı

İdare Mülazımı

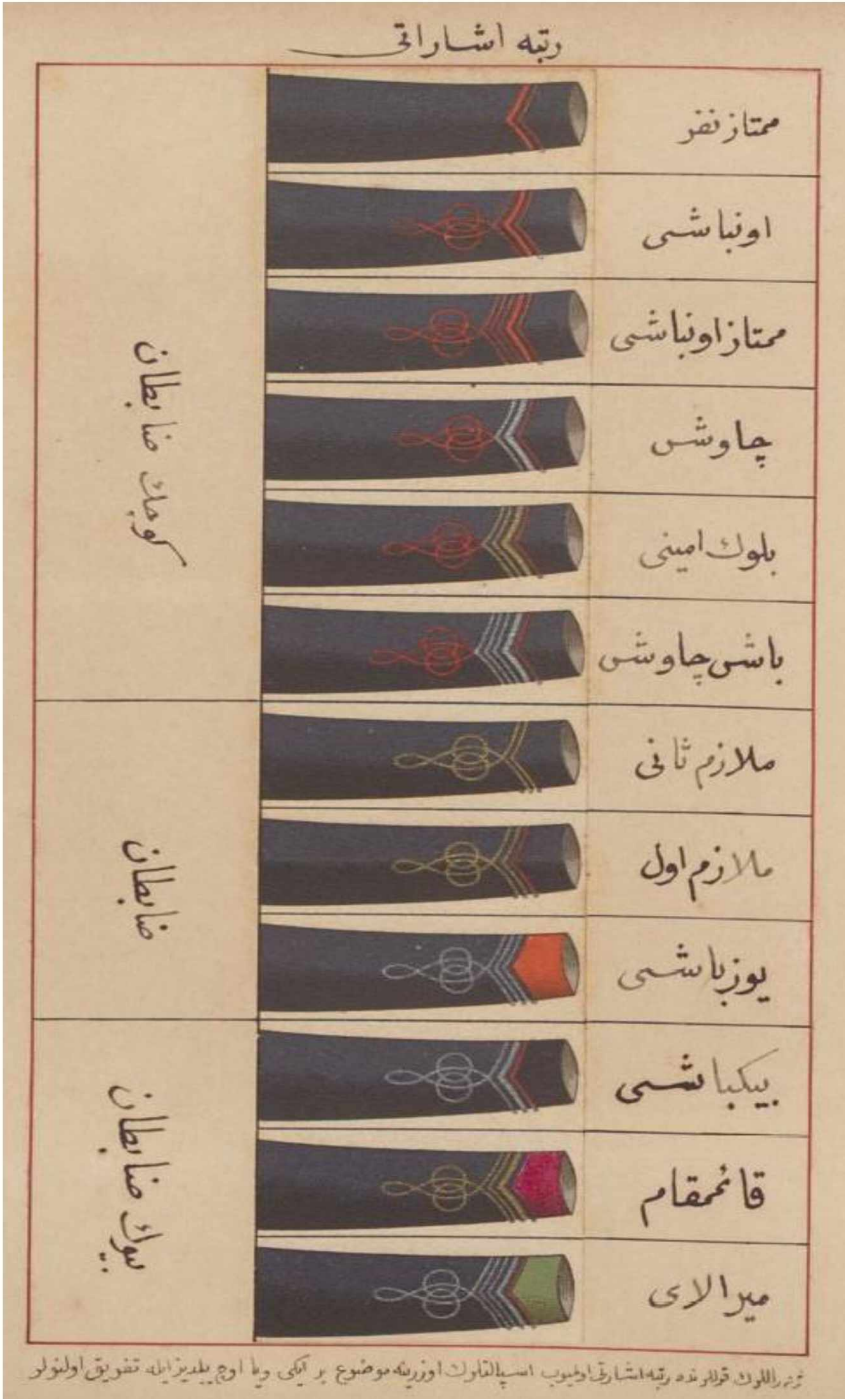
Karabineri Jandarma Çavuşu

Gümrük Kolcusu Çavuş

Müstahfız Neferi 5'inci Müstahfız Piyade Taburu

Rütbe İşareti

KÜÇÜK ZABITAN		Mümtaz Nefer
		Onbaşı
		Mümtaz Onbaşı
		Çavuş
		Bölük Emni
		Baş Çavuş
ZABITAN		Mülazım-ı Sani
		Mülazım-ı Evvel

		Yüzbaşı
BÜYÜK ZABITAN		Binbaşı
		Kaymakam
		Miralay

Jenerallerin (Generallerin) kollarında rütbe işareti olmayub İspaletlerin [spalla=omuz] üzerine mevzu' bir, iki veya üç yıldız ile tefrik olunur.

Sayı / Number : 1	Yaz / Summer 2020
e-ISSN: 2717-9052	ankaradergisi06@gmail.com

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

- 1- Yayınlanması istenen makalenin Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imlâ ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler ilk önce ön değerlendirmeden geçirilir. Daha sonra intihal taraması yapılarak dergide yayımlanması noktasında uygun olup olmadığı kontrol edilir.¹ Daha sonra makale Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verir. Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayımlamama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmaları yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dâhilinde düzeltmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Yönetim Kurulunca yayımlanması onaylanan makaleler yayımlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde makale basım süreci durdurulur ve o tarihe kadar tahakkuk eden (dizgi ve mizanpaj giderleri. vs.) harcamalar yazardan tahsil edilir.

YAZIM KURALLARI

Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Bununla birlikte İngilizce, Almanca, Fransızca, ve Rusça yazılar da yayımlanabilir.

¹ İntihal süreci hakkında bilgi almak için www.ankaradergisi06.com sitemizdeki “İntihal Raporu” sayfasına bakınız

Yazım kuralları: Dergimize gönderilecek yazıların aşağıdaki biçimsel özellikleri taşıması yayım birliği açısından zorunludur.

Türkçe Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle, yazılmalı ve sayfa ortasında yer almalıdır. Başlık 11 Punto , Aralık önce 20 nk, sonra 12 nk olmalıdır. Sağ ve sol 1cm içeride yazılmalıdır.

İngilizce Başlık: İçerikle uyumlu, 10-12 sözcüğü geçmeyecek biçimde büyük koyu harflerle Türkçe Öz'ün altında, 11 punto, önce ve sonra 3 nk boşluk bırakılacak şekilde sağ ve sol 1 cm içeride yazılmalıdır.

Yazar adı ve adresi: Yazar(lar)ın adı (küçük) ve soyadı (büyük), başlığın altında ortalanmış olarak 11 puntuyla yazılmalı; unvanı, çalıştığı kurum, haberleşme, e-posta adresleri ve ORCID ise normal karakterde harflerle dipnot olarak belirtilmelidir.

Örnek:

**İKİ KOMŞU'NUN İLK İTTİFAKI 1915-1918
(OSMANLI DEVLETİ-BULGARİSTAN)***

Ökkeş NARİNÇ **

Öz: Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı süreçte Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşa girmeyi düşünmeyip, tarafsız kalma politikası takip etmekteydi. Zaten tarafların birbirlerine savaş ilan ettiği dönemde de (Temmuz-Ağustos 1914) her iki ülke tarafsız kaldıklarını dünya kamuoyuna ilan etmişti. Fakat savaşın başlaması ile aralarındaki pozitif diplomatik iletişimin de etkisi ve devlet erkanı içerisinde gerek askeri alanda gerekse de diplomasi alanında görev yapan üst

348

* Bu Makale 24.10.2018-26.10.2018 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilen "Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı I. Dünya Savaşı'nın Sonu, Mütarekeler ve Barış Antlaşmaları, Uluslar arası Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin düzenlenmiş halidir.

** Dr. Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Tarih Bölümü, email: onarinc@nku.edu.tr

düzyey görevlilerin de katkısı ile Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşıa giriş sürecini hızlandırmıştır (2 Ağustos 1914 gizli anlaşma). Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde Padişah Mehmed Reşad'ın manifestosu ile de savaşıa resmen katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Bulgaristan.

THE FIRST ALLIANCE OF TWO NEIGHBOURS 1915-1918 (OTTOMAN STATE-BULGARIA)

Abstract: In the process of the First World War, Bulgaria and the Ottoman State did not consider entering the war, but followed the policy of neutrality. Already in the period when the parties declared war on each other (July-August 1914), both countries declared to the world public that they were neutral. However, when the battle began, Germany accelerated Ottoman State's entry into the war with the effect of positive diplomatic communication among them and the contribution of senior officials working in the field of military affairs as well as diplomacy with in the state enterprise. (August 2, 1914 secret agreement) The Ottoman State officially participated in the war with the manifesto of Sultan Mehmed Reşad on 11 November 1914. Bulgaria extended the process of neutrality until 6 September 1915 in order to provide the best conditions.

Key words: First World War, Ottoman State, Bulgaria.

Ana metin: Yazı Microsoft Word yazılım programı ile boyutları 17 / 24 cm olan sayfa üzerinde Times New Roman 11 punto ile tek satır aralıklı ve üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, soldan 2,5 cm, sağdan 2,5 cm kenar boşlukları ve 30 sayfayı geçmeyecek biçimde tek sütun halinde hazırlanarak teslim edilmelidir. Paragraflar 0 cm girinti ile başlamalıdır. **Ana metin,** özet bölümünün hemen altından 3 nk boşluk bırakılarak başlamalıdır.

Bölüm başlıkları: Yazıda yer alan konu başlıkları Giriş, Sonuç ve Kaynakça hariç, numaralandırılarak koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır.

Şekil ve Tablolar: Şekil adı, şeklin altında, tablo başlığı tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... gibi verilmelidir.

Alıntı ve Göndermeler: Chicago usulünde (klasik usulde) sayfa altı numaralandırılmış dipnot şeklinde yapılmalıdır. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez; sayfa numarası ya da numaraları, yalnızca doğrudan alıntılarda tam olarak verilir. 3 satırı geçen alıntılara, ana metne göre sadece soldan 1 cm girinti verilmelidir. Dipnotlarda ise kaynak ilk kez kullanıldığında isim soyisim, eser adı, varsa

cilt ve sayı, varsa çeviren adı, yayınevi, basım yeri, basım tarihi ve söz konusu bilginin alındığı sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Aynı eser bir çok defa kullanılacak ise yazar soyadı, a.g.e (adı geçen eser)- a.g.m. (adı geçen makale), ilgili sayfa numarası şeklinde dipnot düşülmelidir. (Örn: Kayapınar, a.g.e., s. 356).

Ana Başlık Boyutu 11 pt, ortalanmış, kalın

Kağıt Boyutu 17 x 24 cm

Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

İlk satır girinti 0 cm

Yazı Tipi Times New Roman

Yazı Tipi Stili Normal

Normal Metin Boyutu 11 pt

Paragraf Aralığı 3 nk

Satır Aralığı Tek

Dipnot Metni Boyutu 9 pt

Alıntı Metni Boyutu 10 pt

Alıntı Kenar Boşlukları Soldan 1 cm

Öz Yazı Tipi Times New Roman

Öz Yazı Tipi Stili Normal

Öz Kenar Boşlukları Sağdan- Soldan 1 cm

Öz Metin Boyutu 10 pt

Öz Başlığı 10 pt, İki Yana Yaslı, Kalın

Örnekler:

Kitap: Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İncalcık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda:

İncalcık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Kaynakça: Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça 9 punto yazılmalıdır.

Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea”, Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.

Çeviriyazı Metinlerde Uyulacak Esaslar

Çeviriyazı bir metnin Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi yayınları arasında yer almadan önce aşağıdaki hususlara riayet edilerek hazırlanmış olması veya bunlara göre düzeltilmiş olması gerekmektedir.

a) Tanzimat sonrası matbu metinlerde:

1. Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon değil transliterasyon veya başka bir deyişle “hafifletilmiş transkripsiyon” uygulanır. Bundan sonra kullanılacak olan “transkripsiyon” kavramı Türkçede kullanılmayan harfler de dâhil bütün harfleri aynen bir başka alfabe ile yansıtmayı; transliterasyon ise daha çok kelimenin bütünlüğünü koruyarak herhangi bir sadeleştirme yapmadan aktarmayı anlatmaktadır.

2. Uzun bütün heceler â, û, î harfleriyle yazılmalıdır.

Ör. hâkimiyet; rûberû; cerîde ... Kalın okunması gereken ve anlam karışıklığına da yol açabilecek kelimelerde bulunan uzun a sesi için, bu durumu önlemek üzere “â” şeklindeki imlâ tercih edilebilir.

Ör. Gâzî; mukâyese; tekâbül , kânûn... Bu durum, benzer yazılışa sahip Arapça ve Farsça kelimelerdeki okuma yanlışlarını da önleyecektir.

Ör. “Yasa” anlamındaki “kânûn” ile “Ocak ayı” anlamındaki “İkincikânûn” (Kânûnisânî) kelimelerinde olduğu gibi...

3. Kelimelerin orijinal sesleri korunmalı, transkripsiyondaki hafifletme işlemleri imlâ ile sınırlı kalmalıdır.

Ör. Aptülhak Hamit (-) → Abdülhak Hâmîd (+)

4. Arapça terkiplerin yazımında İSAM DİA’nde ve MEB. İslâm Ansiklopedisi’nde benimsenen yazım kuralları uygulanmalıdır.

Ör. Muhîtü’l-Maârif; Muînü’d-devle ...

5. Farsça terkiplerde terkip tiresi her seferinde yazılmalıdır. Ör. Devlet-i Aliyye; hüsn-i muâmele, müdîr-i umûmî ... Farsça terkiplerdeki terkip – i’ si “-ü” şeklinde yazılmamalıdır.

Ör. müdür-ü umûmî (-); hüsn-ü muâmele (-); umûr-u mâliye (-) → umûr-ı mâliye (+) ... “Ve” kelimesine karşılık gelen “ü”ler ise aynen korunur ve kendisinden önceki ve sonraki kelimeye bitleştirilmeden yazılır.

6. Osmanlıca matbu metinlerde Batı sahasına ait şahıs ve şehir adları genellikle okunduğu gibi yazılmaktadır. Tanzimat sonrasına ait bir metnin çeviriyazısında bu tür kelimeler orijinal dildeki imlâsına uygun yazılmalıdır.

Ör. “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPosiyelk’a gönderdiği mektup (...)” (-). “Mısır’da kalan Fransızların umûr-ı mâliye müdür-i umûmîsiPoussielque’a gönderdiği mektup (...)” (+) Türkçede yaygın olarak kullanılan yabancı yer ve şahıs adlarında ise Türkçe kullanımı esas alınır.

7. Masdar-ı ca‘lîler -günümüz Türkçesinde sık kullanıldığı için tek y ile yazılanlar hariç- çift y ile yazılmalıdır.

Ör. Osmâniyye; Cülûsiyye; şahsiyye ... Sık kullanılanlara ör. Bahriye; Mülkiye...

8. Nisbet -î’si ile biten kelimelerin sonuna Türkçe olarak ismin -e hâli geldiğinde masdar-ı ca‘lîlerle karışmaması için “î” şeklinde yazılmalı fakat bu imlâ masdar-ı ca‘lîlerde kullanılmamalıdır:

Ör. “Âmâl-i millîye uygun olarak ...” (Burada millî kelimesinin sonundaki -ye, ismin -i hâlini gösterir). “Âmâl-i milliyeye uygun olarak ...” (“Âmâl-i Millîyeye” imlâsı yanlıştır).

9. Osmanlıca matbu eserlerde vurgulanmak istenen kelimeler ve özel adlar çoğunlukla parantez içine alınarak vurgulanır. Oysa bugün bunun yerine çift tırnak içine alarak vurgulama tercih edilmektedir. Bu bakımdan;

a) Sadece vurgulanması gereken bir (veya birkaç) kelime varsa parantez yerine tırnak içinde yazılmalıdır.

Ör. “(...) nâm-ı âlîleri (Nizâm-ı Cedîd) tesmiye olundu.” (-) “(...) nâm-ı âlîleri “Nizâm-ı Cedîd” tesmiye olundu.” (+)

b) Vurgulanmak istenen bir kitap adı ise sadece italik yazılması vurgu için yeterlidir.

Ör. “Tameşvarî (Hadîkatü’ş-Şu‘arâ) / “Hadîkatü’ş-Şu‘arâ” nâm eser-i bihemtâsında (...)” (-). “TameşvarîHadîkatü’ş-Şu‘arânâm eser-i bihemtâsında (...)” (+).

c) Osmanlı alfabesinde büyük - küçük harf ayrımı olmadığı için şahıs, kurum veya yer adı cinsinden özel isimlerde ayrıca tırnak içine almak biçiminde özel bir vurguya gerek yoktur; baş harflerinin büyük yazılması yeterlidir.

Ör. “Şeyhülislâm’ınüstâdı (Münîr Efendi) de çağırılıp meydâna getirildi.” (-) “Şeyhülislâm’ınüstâdıMünîr Efendi de çağırılıp meydâna getirildi.” (+) Dolayısıyla bu gibi durumlarda Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış

metinlerde kullanılan parantezler hiç kullanılmamalıdır. Elbette açıklama ve ek bilgi mahiyetindeki cümle veya kelime gruplarında parantez kullanılacaktır.

10. Ana metin içinde geçen Türkçe dışındaki dillerden iktibas edilmiş cümlelerin, metin içine tercümeleri aktarılmalı, gerekiyorsa dipnotlarda orijinal yazılışları kaynak bilgisinden önce verilmelidir.

11. Günümüz Türkçesinde kullanılmayan Farsça kelimelerin imlâsında, günümüzde kullanılanlarda olduğu gibi Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. nohoft (-) → nühüft (+); dovvom (-) → düvvüm (+) ...

12. Osmanlı Türkçesiyle basılı bir metinde geçen her tür Arapça kelimenin yazımında da yaygın Türkçe telâffuz esas alınmalıdır.

Ör. Rasûl (-) → Resûl; a'ÿân → âÿân ...

13. Arapça kelimelere mahsus bir ses olan ayn harfi, anlam karışıklığına veya okuma hatasına sebep olmadıkça imlâyâ yansıtılmamalıdır.

14. Tanzimat sonrası matbu metinlerde transkripsiyon değil transliterasyon esas alınacağı için isimleşmiş veya çok kullanıldığı için âdeta birleşmiş Arapça, Farsça terkiplerde kullanılacak apostrof ve tire işaretleri kaldırılmalıdır.

Ör. Abdü'l-Hamîd (-) → Abdülhamîd (+)

Kânûn-i sâni (-) → Kânûnisâni (+);

Teşrîn-i sâni (-) → Teşrînisâni (+);

Rebîü'l-evvel → Rebûlevvel

Cemâziye'l-âhir → Cemâziyelâhir;

Zi'l-ka'de → Zilkâde

Şeyhü'l-İslâm (-) → Şeyhüliislâm (+) vb.

15. Türkçe kelimelerin -özellikle fiil kökenli kelimelerin- sonlarında Osmanlı metinlerinde genellikle b harfi ve diğer bazı kelimelerde c ve d harfleri kullanılırsa da çeviriyazı çalışmalarında p, ç, t şeklindeki sertsessiz harfler kullanılmalıdır. Yine özellikle fiil kökenli kelimelerde Eski Türkçeye ait telaffuzun Anadolu sahasındaki bir devamı olarak Osmanlı imlâsına yansıyan “ü” sesleri “i”, “ı” sesleri ses uyumuna göre düzeltilmeli; kapalı e harfi de denen ve genellikle “i” harfiyle yazılan ses ise “e” harfiyle yazılmalıdır.

Ör. idüb (-) → edip (+); konub (-) → konup (+); bitüb (-) → bitip (+); içün (-) → için (+); ağac (-) → ağaç (+); yiğid → (-) yiğit (+); geçid (-) → geçit (+) ...

b) Tanzîmat sonrası yazma Arşiv belgelerinde: Bu tür metinlerde ilmî transkripsiyon usûlü uygulanır.

c) Tanzimat öncesi matbû veya yazma metinlerde:

Bu tür eserlerin çeviriyazıları hazırlanırken İSAM DİA ve MEB İslâm Ansiklopedisi'nde uygulanan ilmî transkripsiyon usûlü kullanılmış olmalıdır. Bu iki Ansiklopedi arasında herhangi bir uyumsuzluk olursa DİA esas alınır. Kuruma Tanzimat öncesi bir metnin yayını teklif edilirken transkripsiyon alfabesine mahsus harfler bir liste hâlinde eserin başında gösterilmeli; metin boyunca da özellikle Türkçede bulunmayan harflerin yazımında bu alfabe esas alınmalıdır.

d) Rusça, Bulgarca, Yunanca vb. alfabesi farklı dillerde transliterasyon kullanılmalı, kelimelerin aktarımı Türkçe telaffuza göre olmalıdır.²

² Yayın ilkeleri Belleten Dergisi örneğinde hazırlanmıştır

ANKARA ANADOLU VE RUMELİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ANKARA'S JOURNAL OF ANATOLIA AND RUMELIA STUDIES